

LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETAS

Rima Ažubalytė

**DISKRECINIS BAUDŽIAMASIS PERSEKIOJIMAS: TEORINIAI
PAGRINDAI, TAIKYMO PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS
LIETUVOJE**

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

VILNIUS 2002

Darbas parengtas 1998 – 2002 metais Lietuvos teisės universiteto Baudžiamojo proceso katedroje.

Doktorantūros teisė suteikta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 17 d. nutarimu Nr. 175, pratęsta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. balandžio 14 d. nutarimu Nr. 457.

Doktorantūros studijų komitetas:

pirmininkas ir darbo vadovas:

prof. habil. dr. Samuelis KUKLIANSKIS (Lietuvos teisės universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S), doktorantūros studijų komiteto narys 1998 – 2001 m., darbo vadovas nuo 2001 m.;

prof. dr. Eugenijus PALSKYS (Lietuvos teisės universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S), darbo vadovas 1998 – 2001 m.;

nariai:

doc. dr. Petras ANCELIS (Lietuvos teisės universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S);

doc. dr. Pranas KUČONIS (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S), doktorantūros studijų komiteto narys nuo 2001 m.;

prof. habil. dr. Česlovas MANČINSKAS (Lietuvos teisės universitetas, humanitariniai mokslai, istorija 05 H);

prof. habil. dr. Vytautas PIESLIAKAS (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

IŠVADAS	4
I dalis. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo teoriniai pagrindai.....	9
1 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo raida, uždaviniai ir plitimo tendencijos.	9
2 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo kriterijai ir diskrecinė valdžia.	31
2.1. Diskrecijos realizavimo kriterijai.....	31
2.2. Prokuroro diskrecinės valdžios kontrolės mechanizmas.	49
3 skyrius. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas ir baudžiamojo proceso principai.....	62
3.1. Principų sistemos reliatyvumas.....	62
3.2. Baudžiamasis persekiojimas ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės.....	75
2 dalis. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo taikymo problemos Lietuvoje.	89
1 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo instituto raida Lietuvoje.....	89
2 skyrius. Susitarimų (susitaikymo) viešojo kaltinimo bylose reglamentavimo ir taikymo problemos.	106
2.1. Mediacija užsienio šalių baudžiamajame procese.	106
2.2. Nukentėjusiojo ir kaltininko susitarimas (susitaikymas) Lietuvoje.....	118
3 skyrius. Asmenų bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, diskrecinis baudžiamasis persekiojimas.	137
4 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo instituto perspektyvos Lietuvoje.....	155
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	172
LITERATŪRA	181
PRIEDAI.....	196
Autorės paskelbtų mokslinių straipsnių disertacijos tema sąrašas	200

IVADAS

Temos aktualumas. Pastaraisiais metais Lietuvoje vienas po kito priimti svarbiausi kodeksai: Baudžiamasis kodeksas, Baudžiamojo proceso kodeksas, Civilinis kodeksas, Civilinio proceso kodeksas. Nauji baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai turėtų dar ilgus metus lemti valstybės reakcijos į įvairias nusikalstamas veikas formas bei procedūrą. Tai savo ruožtu darys įtaką nusikalstamumo rodikliams ir asmenų, patekusių į baudžiamojo proceso sferą, teisėms ir teisėtiems interesams realizuoti.

Baudžiamosios teisės ir proceso liberalizavimas atvėrė kelią plačiau įteisinti ir taikyti vadinamąsias „alternatyvias priemones“. Normos, leidžiančios pareigūnams nutraukti bylas, kai nukentėjusysis susitaiko su kaltininku, kai organizuotos grupės narys suteikia vertingos informacijos teisėsaugos institucijų pareigūnams, suponuoja baudžiamojo pobūdžio konflikto išsprendimo galimybę, apeinant tradicinę baudžiamojo proceso schemą: nusikaltimas – ikiteisminis tyrimas – teismo procesas – nuosprendžio vykdymas. Tikslingumo principas, pradedant baudžiamąjį persekiojimą, kurio išraiška yra diskrecinis baudžiamasis persekiojimas, ilgą laiką šalies baudžiamojo proceso moksle buvo iš viso neigiamas. Priėmus iš esmės naujas proceso bei materialinės teisės normas, įstatymuose buvo įteisinti diskrecinio baudžiamojo persekiojimo elementai. Tačiau įvedant naują teisės institutą būtinas jo teorinis pagrindimas. Deja, Lietuvos mokslininkai nepateikė nei instituto paskirties analizės, nei rekomendacijų dėl taikymo kriterijų bei procedūros, nei atskleidė jo santykio su proceso principais bei kitais institutais.

Baudžiamojo proceso mokslas ir praktika nevienodai supranta baudžiamojo persekiojimo prigimtį. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas yra tikslingumo principo išraiška. Tačiau jis prieštarauja kai kuriems pozityvaus proceso principams: nekaltumo prezumpcijai, principui, kad teisingumą vykdo tik teismas. Tai lemia tam tikrus baudžiamojo proceso normų, taip pat baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės normų prieštaravimus bei neigiamai veikia baudžiamojo proceso praktiką.

Aktualu atskleisti, kaip praktiškai realizuojamas diskrecinis baudžiamasis persekiojimas, identifikuoti problemas ir pabandyti prognozuoti, kokios šio instituto perspektyvos Lietuvoje.

Tokia situacija lemia poreikį išstudijuoti Lietuvos ir kitų šalių teisės aktuose įtvirtintas įvairias diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formas, išanalizuoti jų taikymo pagrindus, sąlygas, mechanizmą bei kriterijus, išanalizuoti užsienio patirtį ir tam tikrų diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų perspektyvas Lietuvoje. Tai leistų įstatymų leidėjui sukurti optimalią Lietuvos sąlygoms diskrecinio baudžiamojo persekiojimo sistemą ir kontrolės mechanizmą, o teisės taikytojui – suvokti šių normų taikymo tikslus bei kriterijus.

Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas – viena iš diskusinių baudžiamojo proceso mokslo problemų. Nei tarpukario Lietuvoje, nei po Antrojo pasaulinio karo, nei atkūrus nepriklausomybę tikslingumo principas, pradedant baudžiamąjį persekiojimą, arba diskrecinis baudžiamasis persekiojimas mokslinėje literatūroje nebuvo plačiau tyrinėtus. Tarybiniais laikais diskusijos dėl diskrecinio baudžiamojo persekiojimo buvo sutapatintos su diskusija apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės nereabilituojančiais pagrindais. Vakarų valstybėse, kur diskrecinis baudžiamasis persekiojimas įtvirtintas įstatymuose, yra gana daug mokslinių publikacijų. Tačiau kompleksiško tyrimo šia tematika mums nepavyko aptikti ne tik Lietuvos, tačiau ir kitų šalių literatūroje. Galėtume paminėti tik tuos Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkus, kurie nagrinėjo tam tikrus tikslingumo principo aspektus bei atskiras diskrecinio baudžiamojo persekiojimo (baudžiamajame procese) arba atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės (baudžiamajoje teisėje) formas: P. Ancelis, J. Brazinskas, G. Goda, M. Kazlauskas, S. Kuklianskis, V. Piesliakas, J. Žęgrakalys, N. Muravjov, I. Foinickij, V. Slučevskij, N. Rozin, M. Strogovič, A. Larin, S. Kelina, L. Golovko, A. Aleksandrov, A. Ashworth, St. Alderman, H.-J. Albrecht, R. Ewans, J. Pradel, N. Christies, C. Roxin, J. Glaser, P. Tak, S. Moody, J. Tombs, A. H. J. Svart ir kiti.

Tyrimo objektas. Tyrimo objektas yra visuomeniniai santykiai, susiklostantys realizuojant diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą.

Tyrimo dalykas. Tyrimo dalykas yra Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės normos, reglamentuojančios diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, jų taikymo praktika bei mokslinė literatūra.

Tyrimo tikslas. Disertacijos tikslas – kompleksiskai išnagrinėti diskrecinio baudžiamojo persekiojimo teorinius pagrindus, išanalizuoti galimas jo formas, kriterijus, procedūrą, išryškinti teorines ir praktines problemas, kylančias įteisinant ir realizuojant jį, bei pateikti siūlymus dėl normų, reglamentuojančių diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, tobulinimo.

Tyrimo uždaviniai:

- atskleisti tikslingumo principo turinį, jo vietą pozityviajame baudžiamajame procese, santykį su kitais proceso principais bei institutais;
- išnagrinėti teisės aktuose reglamentuotų diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų turinį, jų taikymo pagrindus, sąlygas bei kriterijus;
- ištirti diskrecinės valdžios kontrolės mechanizmą;
- ištirti galiojančias diskrecinio baudžiamojo persekiojimo normas ir/jų taikymo praktiką Lietuvoje;

- pateikti teorines ir praktines rekomendacijas, reglamentuojant ir praktiškai taikant diskrecinio baudžiamojo persekiojimo normas Lietuvoje;
- numatyti diskrecinio baudžiamojo persekiojimo perspektyvas Lietuvoje.

Hipotezė. Įstatymų nustatytais atvejais asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, baudžiamasis persekiojimas gali būti nevykdomas, jei to nereikalauja viešasis interesas.

Tyrimo šaltiniai. Disertacinio darbo tyrimo pagrindiniai šaltiniai yra Lietuvos baudžiamojo proceso kodeksai ir baudžiamieji kodeksai, Vokietijos, Prancūzijos, Olandijos, Belgijos, Japonijos, Rusijos, Latvijos, JAV, Anglijos, Italijos baudžiamojo proceso ir baudžiamieji įstatymai, reglamentuojantys diskrecinio baudžiamojo persekiojimo pagrindus, tvarką, kontrolės būdus; Jungtinių tautų organizacijos ir Europos Tarybos rekomendacijos, taip pat Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės, kriminologijos mokslų literatūra, baudžiamųjų bylų dokumentai, statistikos duomenys, teisėsaugos pareigūnų vertinimai.

Darbe remtasi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimais, teismų bei ikiteisminio tyrimo institucijų praktika.

Tyrimo metodai. Rašant disertaciją naudotasi sisteminės analizės, indukcinio – dedukcinio pažinimo, lyginamoju, dokumentų analizės, anketinės apklausos metodais.

Sisteminės analizės metodas leido nagrinėti tyrimo objektą kaip sistemos dalį, t.y., bandyti atskleisti kai kuriuos esamus ryšius su kitais svarbiais sistemos elementais, taip pat nustatyti trūkstamus (potencialiai galimus) ryšius. Sisteminių ryšių analizė leidžia teigti, kad diskrecinis baudžiamasis persekiojimas negali būti tiesiog „įdėtas“ į pozityvųjį baudžiamąjį procesą. Tik nustačius jo vietą ir santykį su baudžiamojo proceso principais, su gimininiais baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės institutais, įmanoma modeliuoti tolesnę jo plėtrą.

Indukcinio – dedukcinio pažinimo metodas taikomas panaudoti atskiras žinias, faktus, empirinius duomenis apibendrinimams, ir atvirkščiai – remiantis bendro pobūdžio teorinėmis nuostatomis formuluoti konkrečius pasiūlymus įstatymų leidėjui ir teisės taikytojams.

Plačiai naudojant lyginamąjį metodą, nagrinėjamos (lyginamos) mokslinės koncepcijos, mokslininkų nuomonės, Lietuvos ir užsienio šalių norminiai aktai, reglamentuojantys diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, taip pat šio instituto istorinė raida ir kai kurie ją lėmę faktoriai.

Taikant dokumentų analizės metodą, tyrimo metu buvo išanalizuotos atsitiktinės atrankos būdu parinktos šimtas penkios baudžiamosios bylos, 1999 – 2001 m. nutrauktos remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9¹ straipsniu, kurios pagal ikiteisminio tyrimo vietą proporcingai atitinka bendrą bylų, nutrauktų pagal šį straipsnį, struktūrą. Taip pat buvo išanalizuotos šešios baudžiamosios bylos, nutrauktos pritaikius Baudžiamojo proceso kodekso 9²

straipsni. Kontentinė bylų dokumentų analizė leido išskirti nagrinėjamų straipsnių praktikos dėsningumus, nustatyti tam tikras reglamentavimo spragas.

Rengiant disertacinį darbą buvo atliktos dvi anketinės apklausos. Apklausoms buvo pasirinkti pareigūnai, taikantys galiojančio Baudžiamojo proceso kodekso (toliau BPK) 9¹ ir 9² straipsnius. Apklausa dėl BPK 9¹ straipsnio taikymo aktualijų metu buvo apklausti 47 Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių ir Klaipėdos tardymo valdybų tardytojai. Apklausa dėl baudžiamosios bylos nekėlimo ar nutraukimo organizuotos grupės nariui, suteikusiam vertingos informacijos, metu į klausimus atsakė 52 Generalinės prokuratūros, Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių bei Klaipėdos apygardų prokuratūrų organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos tyrimo skyrių prokurorai. Dauguma apklaustų pareigūnų - turintys ne mažesnę kaip trejų metų teisinio darbo stažą šiose institucijose.

Mokslo darbo naujumas. Pirmą kartą Lietuvoje kompleksiskai išnagrinėtas diskrecinio baudžiamojo persekiojimo institutas, jo vieta baudžiamojo proceso normų sistemoje bei reglamentavimo ir taikymo problemos. Tiriant temą pirmą kartą Lietuvoje buvo:

- pateikta tikslingumo principo raidos ir vystymosi tendencijų mokslinė analizė;
- suformuluota originali diskrecinio baudžiamojo persekiojimo samprata;
- išnagrinėti atskirų diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų taikymo pagrindai, sąlygos, kriterijai, kontrolės mechanizmai;
- išnagrinėtas tikslingumo principo santykis su pozityvaus baudžiamojo proceso principais;
- moksliskai išanalizuota diskrecinio baudžiamojo persekiojimo įstatyminė bazė ir taikymo praktika Lietuvoje;
- pabandyta prognozuoti tolesnę diskrecinio baudžiamojo persekiojimo raidą ir šios raidos problemas.

Praktinė darbo reikšmė. Disertacijoje suformuluotos nuostatos, pagrįstos įstatymų, literatūros bei baudžiamųjų bylų nutraukimo praktikos analize, turėtų būti naudingos tobulinant procesines ir baudžiamosios teisės normas, reglamentuojančias diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūnams tobulinant diskrecinio baudžiamojo persekiojimo praktiką. Jos gali būti panaudotos rengiant metodines rekomendacijas pareigūnams, taikantiems diskrecinio persekiojimo normas, keliant pareigūnų kvalifikaciją, rašant kitus darbus panašia tema, kaip mokymo priemonė teisės specialybės studentams.

Tyrimo rezultatų aprobavimas. Darbas apsvarstytas Lietuvos teisės universiteto Baudžiamojo proceso katedroje.

Autorė parengė ir publikavo du mokslinio pobūdžio straipsnius nagrinėjama tema. Jie išspausdinti Lietuvos teisės universiteto mokslo darbuose. Tyrimo rezultatais remiamasi rengiant baudžiamojo proceso programą, dėstant baudžiamojo proceso kursą Lietuvos teisės universitete, vadovaujant baigiamiesiems darbams.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, 2 dalys, 7 skyriai, tyrinėjimo pagrindu suformuluotos išvados ir pasiūlymai bei priedai. Darbo pabaigoje pateiktas literatūros ir autorės publikuotų straipsnių disertacijos tema sąrašas.

I dalis. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo teoriniai pagrindai.

1 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo raida, uždaviniai ir plitimo tendencijos.

Procesinė forma yra įstatymo nustatytos taisyklės, kurios reguliuoja tardymo ir teismo veiksnių atlikimą ir sprendimų priėmimą, laikantis tam tikrų sąlygų, tvarkos ir nuoseklumo. Procesinė forma organiškai susieta su nusikaltimų tyrimu ir bylos nagrinėjimu teisme bei asmenų teisių garantijomis baudžiamajame procese. Kitaip tariant, procesinę formą lemia baudžiamojo proceso turinys. Kryptinga proceso subjektų veikla, siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso uždavinius, yra tas materialusis pagrindas, kuriam turi tarnauti procesinė forma. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau BPK) 2 straipsnyje nurodyta, kad baudžiamojo proceso uždaviniai yra greitai ir išsamiai išaiškinti nusikaltimus ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patraukiamas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteisiamas.¹

Procesinė forma nėra besąlygiška baudžiamojo proceso efektyvumo garantija. Jos laikymasis įgyja socialinę vertę, tik kai užtikrina efektyvius įrodymų rinkimo būdus bei nusikaltimą padariusių asmenų įkaltinimo metodus ir drauge užkerta kelią nekaltus asmenis patraukti atsakomybėn. Procesinė forma atlieka savo tikrąją paskirtį, tik jeigu yra optimali.

Įgyvendinant baudžiamojo proceso uždavinius procesinės formos optimalumą atskleidžia tokie požymiai. Pirma, procesiniai sprendimai turi būti priimami ir procesiniai veiksmai atliekami greitai. Proceso greitumas yra svarbus veiksnys ne tik užtikrinti bylos tyrimo kokybę, bet padeda efektyviau realizuoti teisingumo uždavinius - priartina nuosprendžio priėmimą bei bausmės paskyrimą kaltam asmeniui, nekalto asmens reabilitaciją, sustiprina individualų ir bendrąjį prevencinį baudžiamosios represijos poveikį, užtikrina tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintą teisę į teismą per kiek įmanoma trumpesnę laiką. Antra, baudžiamajai bylai naudingas rezultatas turi būti pasiekiamas ne tik greitai, bet ir optimaliomis fizinėmis bei intelektinėmis sąnaudomis. Jeigu vien materialiais ir žmonių resursais problemos išspręsti negalima, vadinasi, tenka ieškoti dar ir kitokių būdų. Vienas iš jų - optimalios procesinės formos konstravimas ir tobulinimas.²

¹ Naujo Baudžiamojo proceso kodekso 1 straipsnyje teigiama, kad: „Baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas.“ Tačiau „uždavinių“ pakeitimas į „paskirtį“ esmės nekeičia.

² Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teiseje // Teisė. 1993. Nr. 27. V., 1995. P. 23.

Optimalios formos paieška neišvengiamai susijusi su procesinės formos diferencijavimo problema, kuri literatūroje gvildinama gana seniai. Dėl procesinės formos diferencijavimo buvo išsakyta įvairių nuomonių - nuo vienos kategoriškos nuomonės, kad procesinė forma turi būti vieninga, neatsižvelgiant į jokiais aplinkybes, iki kito kraštutinumo, kad galima paprastinti procesinę formą, nepaisant jokių baudžiamojo proceso principų. Tačiau ir dabar galima pritarti autoriams, kurie manė, kad procesinės formos diferencijavimas turėtų būti pagrįstas objektyviais kriterijais, kurie remtųsi: 1. nusikaltimo pavojingumu ir nusikaltusio asmenybės įvertinimu; 2. kilusių padarinių dydžiu ir pobūdžiu; 3. bylos sudėtingumu tiesos nustatymo požiūriu.³

Įstatymų leidėjas taip pat laikosi nuomonės, kad procesinę formą būtina diferencijuoti. Akivaizdžių nusikaltimų tyrimo (nors, kai kurių teisininkų nuomone, vargu ar yra tikrai „akivaizdžių“ nusikaltimų), taip pat privataus kaltinimo bylų procesas yra paprastesnis nei įprasta viešojo kaltinimo bylų teiseną. Jei kaltinamasis yra nepilnametis arba asmuo su fiziniais ar psichiniais trūkumais, bylų tyrimo tvarka kaip tik sudėtingesnė.

Paskutiniiais dešimtmečiais ir kiekybiškai, ir kokybiškai sparčiai augant nusikalstamumui, ši problema tampa vis aktualesnė. Skirtingų šalių mokslininkų ir įstatymų leidėjų pastangos yra sutelktos į optimalios procesinės formos paieškas. Pirmenybė dažnai atiduodama proceso supaprastinimui. Štai buvęs Prancūzijos justicijos ministras P.Arpaillage, pateisindamas „korekcionizacijos“⁴ praktiką, konstatuoja, kad normaliai kriminalinei justicijai funkcionuoti trukdo daugybė taisyklių, formalumų ir rutinos metodų, kurie padaro procesą lėtą ir gremėzdišką. Tai sukelia visuomenei rimtų nepatogumų: bylos esmė paskęsta procesinėse vingrybėse ir baudmė netenka savo auklėjamojo pobūdžio. Proceso dalyviams tai gali padaryti nepateisinamų nuostolių. Baudžiamoji justicija gali ir privalo visose savo įsikišimo sferose daryti tam tikrų išimčių, kad galėtų optimaliomis sąlygomis judėti numatytų uždavinių pasiekimo kryptimi”.⁵

Mūsų šalies situacija sudėtingesnė, nes visuomenės, o kartu ir teisės, būseną vis dar nestabili. Tokie procesai yra susiję su socialinėmis disproporcijomis, deformacijomis ir išbalansavimais, tai, be abejo, neigiamai veikia ir nusikalstamumo būklę bei tendencijas. Formuojant naują valstybinę baudžiamosios politikos koncepciją reikia naujai įvertinti galimybes. Tuo labiau, kad teisėsaugos organai įprastiniais veiklos metodais nepajėgia veiksmingai

³ Ермилов В. Я. К вопросу о дифференциации уголовно-процессуальной формы и гарантиях прав личности // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе. Ярославль. 1977. С. 60-61.

⁴ Prancūzijos prokuratūra, norėdama paprastinti procesą, nepaisydama sunkinančių aplinkybių ir nusikaltimo kvalifikavimo, bylas dėl nusikaltimų siunčia į pataisos tribunolus pagreitintam nagrinėjimui, nors toks procesas galimas tik baudžiamųjų nusižengimų atvejais.

⁵ Arpaillage P. La simple justice. P. 1980. P. 251 // cituota pagal Боботов С.Б. Правосудие во Франции. Москва. 1994. С.172.

procesiškai aprėpti gerokai išaugusio ir kokybiškai pakitusio nusikalstamumo. Būtina radikaliai reformuoti baudžiamosios justicijos sistemą, taip pat ieškoti naujų procesinės formos variantų, kurie leistų ir kartu verstų suintensyvinti baudžiamųjų bylų tyrimą ir teisminį nagrinėjimą, paspartintų bylų proceso eigą, vaizdžiai tariant, ženkliai padidintų „teisingumo mašinos apsisukimus“.⁶ Baudžiamųjų įstatymų evoliucijos procese buvo rasta tokių priemonių, kurios ne tik papildo ar pakeičia bausmę, bet eliminuoja baudžiamąjį persekiojimą kaip tokį. Lyginamosios teisės specialistai kaip vieną iš baudžiamosios sistemos vystymosi tendencijų nurodo vadinamąsias „naujas socialines strategijas“: dejuridizaciją (*angl. Diversion*), depenalizaciją ir dekriminalizaciją. Antroji yra radikalesnė už pirmąją, trečioji – už antrąją.⁷ Dejuridizacija atsirado veikianti kriminologijos krypties, kuri nusikalstamumo ištakas išvelgė asmenų „ženklinime“. Kaip rašė vienas autorių, „ne nukrypimas nuo normų sukelia socialinę kontrolę – pati socialinė kontrolė sukelia tokį nukrypimą.“⁸ Iš pradžių dejuridizacija reiškė socialinės reakcijos krypties pokyčius: lengviausios nusikalstamo elgesio formos buvo nebepriskiriamos kriminalinės justicijos kompetencijai, o buvo atiduotos nebaudžiamosioms institucijoms. Tai buvo alternatyva baudžiamajam procesui. Vėliau dejuridizacijos apibrėžimas buvo išplėstas: ji nebėra vien reagavimas į nusikaltimą išimtinai nebaudžiamaisiais metodais – ji pasitelkia policiją, prokurorą ar teisėją, kuris paskiria tarpininkavimo procedūrą arba paskelbia išpėjimą.⁹ Antra dejuridizacijos rūšis nėra šalia baudžiamosios justicijos, o yra joje.

Taigi tuo nauju, o galbūt patobulintu „pamirštu senu“ paprastesnės procesinės formos variantu gali tapti būtent aptariamasis „alternatyvių priemonių“ (*diversion*) taikymas asmeniui, pirmą kartą padariusiam nusikaltimą, ikiteisminėse baudžiamojo proceso stadijose.

Šios procesinės formos esminis skirtumas nuo paminėtų supaprastintų procesinių formų yra tas, kad tam tikrais įstatyme aptartais atvejais turint faktinių duomenų apie nusikaltimą ir jį padariusį asmenį, iš viso nebūtų įgyvendinama tradicinė baudžiamojo proceso schema (įprasta ar supaprastinta): pranešimas apie nusikaltimą – tyrimas - teismas – nuosprendis - nuosprendžio vykdymas. Atsižvelgus į nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę, nukentėjusiojo ir viešąjį interesus, kaltininkui leidžiama atlikti tam tikrus veiksmus, kurie gali tapti jo nepersekiavimo baudžiamąja procesine tvarka pagrindu. Asmeniui, padariusiam nusikaltimą, duodama alternatyvi kriminalinei bausmei galimybė išpirkti savo kaltę teigiamu postkriminaliniu elgesiu. Svorio

⁶ Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. Vilnius. 1995. P. 23.

⁷ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 146.

⁸ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 147.

⁹ Ten pat. P. 148.

centras perkeliamas nuo ilgą laiką besitęsiančios baudmės ant teigiamų postkriminalinių poelgių skatinimo.¹⁰ Ikiteisminio tyrimo institucijoms (dažniausiai prokurorui) suteikiama laisvos nuožiūros galimybė, kiekvienu atveju, esant įstatyme numatytoms aplinkybėms, nuspręsti: ar vyks įprastas procesas, ar baudžiamojo persekiojimo bus atsisakyta.

Ši, t.y., proceso racionalizacijos ir individualizacijos problema nenauja. Dar XX amžiaus pradžioje rusų mokslininkas N. Tagancevas rašė: „Baudmės taikymas nusikalstamų veikų atveju yra valstybės teisė, kuria ji turi naudotis tik tada, kai tai yra būtina ir tikslinga teisinės tvarkos apsaugai, įvertinus visą kriminalinės justicijos netobulumą, visą sunkumą, kuris gula ne tik ant asmens, patekusio po traiškančiais Temidės ratais, ir jo artimųjų, bet ir ant visų piliečių.“¹¹

XIX a. pabaigos - XX a. pradžios baudžiamojo proceso teoretikai vienu pagrindiniu proceso principu laikė oficialumo principą. Jis buvo aiškinamas kaip būdingas valstybės teisėsaugos organų ir teismo paklusimas beasmeniui įstatymui, kuris reiškia visuomeninį, viešąjį interesą, jų veiklos nepriklausymą nuo atskirų proceso dalyvių (nukentėjusiųjų ir kaltinamųjų) valios, o taip pat ir visų asmenų lygybę įstatymui. Su juo buvo glaudžiai susijęs baudžiamąjį persekiojimą modeliavęs principas - legalumas (vok. *Legalitätsprinzip*; angl. *Legality principle*; franc. *Le principe de la légalité*).¹² Kita vertus, būtent per daug griežto šio principo laikymasis privertė ieškoti tam tikrų jo pataisų, susijusių su „baudžiamųjų priemonių ekonomija“ nesunkių nusikaltimų atvejais, ir būtent taip paisyti viešojo intereso.¹³ Tokių tendencijų praktikoje ir įstatymų leidyboje apibendrinimas buvo pavadintas tikslingumo principu (vok. *Opportunitätsprinzip*; angl. *Opportunity (expedience) principle*; franc. *Le principe L'Opportunité des poursuites*).¹⁴ Taigi baudžiamojo proceso teorijoje yra skiriami du principai,

¹⁰ Аликперов Х.Д. Социальная обусловленность компромиса в концепции уголовной политики // Советское государство и право. 1991. Но.12. С.84.

¹¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая. Москва. 1994.Т. 2. С.91.

¹² Lietuvos baudžiamojo proceso teorijoje nėra tikslaus termino šiam principui įvardyti. Vokiškas terminas *Legalitätsprinzip* (angl. *Legality principle*) pažodžiui gali būti verčiamas kaip *teisėtumo principas*, tačiau terminas *teisėtumo principas* Lietuvos teisinėje kalboje turi nusistovėjusį turinį ir reiškia nenukrypstamą įstatymų laikymąsi. Vokiečių teisėje vartojami du terminai – *Legalitätsprinzip im Strafverfolgung* ir *Legalität*: pirmasis – kalbant apie baudžiamojo persekiojimo pradžią, antrasis – apie visokią veiklą, laikantis galiojančių įstatymų. (Žr.: *Rechtswörterbuch begründet von dr. Carl Creifelds. München. 1992*; G. Ulsamer *Lexikon des Rechts. Strafrecht. Strafverfahrensrecht. Luchterhand. 1989.*) Lietuvių literatūroje buvo vartojami tokie terminai šiam principui pavadinti: *teisėtumas* (žr.: Brazinskas J. Tikslingumo sistema keliant baudžiamasias bylas // *Teisė. 1935. Nr.31.*), *legaliteto arba privalomo baudžiamojo proceso principas* (žr.: Ancelis P. Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V.: LPA. 1996) ir *legalumas* (žr.: Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // *Teisės problemos. 1999. Nr. 3.* ir kituose straipsniuose). Čia ir toliau bus vartojamas terminas *legalumas* arba *privalomojo baudžiamojo persekiojimo principas*.

¹³ Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовного- процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. С.-Птб., 1995. С. 613.

¹⁴ Tikslingumo principas baudžiamajame procese taip pat nebuvo aptariamas lietuviškoje literatūroje.

kuriais remiantis gali būti modeliuojamas pareiginis baudžiamasis persekiojimas¹⁵: tikslingumo (naudingumo) principas ir legalumo principai. Pirmasis - tai praktiško patogumo pradas. Valdžios institucijai, sukurtai vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, kiekvienu atskiru atveju privalu nuspręsti, ar patogiu, reikalinga ir tikslinga pradėti ir vykdyti baudžiamąjį persekiojimą ar patogiau susilaikyti nuo jo. Kitas, priešingas, pradas yra legalumo: kaltinimo pareigūnas sutelkia savo rankose kaltinimą ne kaip teisę, o kaip tarnybinę pareigą, kurią vykdydamas jis privalo atskleisti teismui kiekvieną įvykusį baudžiamojo įstatymo pažeidimą. Jokio svarstymo ar verta vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, negali būti, jei veika tikrai buvo. Jis veikia ne kaip politinė valdžia, o kaip vyriausybinių organas, tarnaujantis teisingumo tikslams. Jis neklausia savęs apie galimus praktinius rezultatus, galinčius atsirasti dėl kaltinimo pateikimo teisme, jis išimtinai vadovaujasi tvirtomis įstatymo taisyklėmis. Jo žvilgsnis turi būti nukreiptas ne į ateitį, o į praeitį. Jis privalo pradėti baudžiamąjį persekiojimą visais atvejais, kai tai įmanoma ir būtina pagal įstatymą. Tai nereiškia, kad valstybinis kaltintojas neturi jokios įtakos pradėti baudžiamąją bylą. Kaltintojas yra pirma, o pagal kai kuriuos įstatymus ir vienintelė institucija, galinti įvertinti ar pakanka įrodymų, būtinų iškelti kaltinimus. Jei aišku, kad kaltinimas liks be rezultatų (pvz., esant aplinkybėms, šalinančioms baudžiamąją atsakomybę), tai valstybinis kaltintojas turi teisę, o kartais ir privalo susilaikyti nuo jo.¹⁶

XIX a. pabaigoje priimti Vakarų Europos baudžiamojo proceso įstatymai, numatantys pareiginį kaltinimą kaip išimtinę ar pagrindinę baudžiamojo persekiojimo formą, daugiausia laikėsi privalomojo baudžiamojo persekiojimo principo, tiesa, su kai kuriomis išimtimis. Buvo teigiama, kad nors šiuo klausimu (kurį principą pasirinkti) ir vyksta diskusijos, tačiau dauguma mokslininkų ir įstatymų leidėjų pirmenybę atiduoda legalumui.¹⁷

1876 m. Vokietijos statuto 152 paragrafo 2 d. buvo numatyta, kad „ji (prokuratūra) privalo, jei kitaip nenustatyta įstatymo, persekioti kiekvieną nusikalstamą ir teisme baudžiamą veiką, jei tam yra faktinis pagrindas. Vokietijos prokuratūra savo procesinėje veikloje neturėjo teisės naudoti laisvos nuožiūros elemento.“¹⁸ Italų statutas (1859-1865) taip pat įtvirtino legalumo principą. 2 str. 3 d. nustatė, kad „baudžiamasis kaltinimas vykdomas laikantis tarnybinės pareigos visais tais

Tiesioginis vertimas iš vokiečių *Opportunitätsprinzip*, angliško *Opportunity (expedience) principle* ar prancūziško *le principe l'Opportunité des poursuites* terminų būtų *galimybės principas*, tačiau lietuvių literatūroje vartojamas terminas *tikslingumo principas* (žr.: anksčiau minėtus J. Brazinsko, P. Ancelio, G. Godos straipsnius).

¹⁵ Pareiginis baudžiamasis persekiojimas tai persekiojimas, kurį atlieka specialiai tam įgaliotas valstybės pareigūnas, procese atliekantis dvigubą rolę: kaip šalis, jis dalyvauja procese ir lemia jo eigą, kaip pareigūnas, jis vadovaujasi ne savo asmenine nuožiūra, o valstybinės valdžios valia, kuriai jis atstovauja ir kuriai tarnauja. Kaltinimo teisė jam kartu yra ir pareiga.

¹⁶ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., 1996. Т.1. С. 75.

¹⁷ Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. С.-Птб., 1895. С. 15.

atvejais, kai jam iškelti nereikia nukentėjusiojo skundo”.¹⁹ 1873 m. Austrijos statuto 34 paragrafas teigė: „Prokuratūros pareigūnai ... privalo persekioti visas nusikalstamas veikas... ir imtis visų būtinų priemonių išnagrinėti ir nubausti jas prieš teismą.” Tačiau literatūroje, remiantis kodekse išreikšta nuostata, kad prokurorai, vykdydami savo pareigas, privalo paisyti viešojo intereso, buvo pripažįstama, kad Austrijoje galiojo tikslingumo principas.²⁰ Remiantis 1808 m. *Code d' instruction criminelle* straipsnių tekstu, galima teigti, kad prancūzų prokurorai taip pat turėjo paklusti privalomojo baudžiamojo persekiojimo principui. Pagal 22 paragrafą, „Respublikos prokurorai vykdo visų nusižengimų ...baudžiamąjį persekiojimą.” Bet nuo pirmų Baudžiamojo proceso kodekso galiojimo metų dauguma justicijos ministerijos cirkuliary, taip pat Kasacinio Teismo sprendimai nurodė prokuratūros pareigūnams kelti baudžiamąsias bylas dėl mažareikšmių nusikaltimų, tik akivaizdžiai ir tikrai pažeidus visuomeninę tvarką. Klausimą dėl tokio pažeidimo pobūdžio sprendė pats prokuroras savo nuožiūra. Sprendimas galėjo būti apskustas vadovybei atitinkamai pagal tarnybinį pavaldumą. Todėl teisingiau būtų pripažinti, kad pradėdant baudžiamąjį persekiojimą prancūzų prokuratūra laikėsi tikslingumo principo.²¹ Būtina pasakyti, kad įstatymas apribojo prokuratūros nuožiūrą baudžiamojo persekiojimo pradėjimo momentu. Jei prokuratūra priėmė sprendimą vykdyti baudžiamąjį persekiojimą ir pasiųsti bylą tardymo teisėjui ar tiesiogiai į teismą, ji nebeturėjo teisės atsiimti kaltinimo arba nutraukti bylą. Nutarę, kad tolimesnei bylos eigai arba kaltinimo palaikymui trūksta duomenų, prokurorai galėjo pareikšti savo nuomonę teismui.²² To meto literatūroje buvo priekaištų prokuratūros šališkumui. Buvo kritikuojama, kad viena vertus, dažnai pradėdamas baudžiamasis persekiojimas dėl smulkių nusižengimų, kita vertus, prokuratūra dažnai lieka pasyvi svarbių nusikaltimų atvejais, jei bylos susijusios su „svarbių” asmenų interesais. Gneist’as 1874 m. rašė, kad prancūzų prokuratūros šališkumas ypač pastebimas bylose dėl nusikaltimų spaudoje prieš rinkimų teisę ir pareiginių nusikaltimų atvejais.²³

Anglijos procese tradiciškai buvo pripažįstamas tikslingumo principas.²⁴

Ir dabar baudžiamojo persekiojimo vykdymas grindžiamas šiais dviem principais. Legalumo arba privalomojo baudžiamojo persekiojimo principas reiškia, kad prokuratūra negali naudotis jokiais diskrecinėmis galiomis (laisva nuožiūra) sprendžiant dėl baudžiamojo

¹⁸ Glaser J. Handbuch des Strafprozesses. 1883 – 1885. S. 221-227.

¹⁹ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1. 1996. С. 76.

²⁰ Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. С.-Птб., 1895. С. 16.

²¹ Ten pat. P. 16; Чельцов- Бебутов М.А. Курс уголовного- процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. С.-Птб., 1995. С. 481.

²² Ten pat. С. 482.

²³ Gneist Vier Fragen zur deutschen Strafprozessordnung. 1874. S. 26-28.

persekiojimo vykdymo. Jis turi būti vykdomas kiekvienu atveju, kai pareigūnams pranešama apie nusikaltimą, užtenka kaltę nustatančių įrodymų ir nėra aplinkybių, darančių procesą negalimą. Tikslingumo principas nereikalauja privalomo persekiojimo. Jis leidžia prokuratūrai pasinaudoti diskrecinėmis galiomis net tais atvejais, kai egzistuoja pakankamai kaltės įrodymų ir nėra legalių kliūčių vykdyti procesą. Praktiškai visos Europos šalys laikosi vieno iš principų ir grindžia juo persekiojimo praktiką. Neįmanoma išvardinti visų priežasčių, kurios lėmė vieno ar kito principo įtvirtinimą. Tai lėmė ir vyraujanti teisės samprata, ir valstybės politika, ir šalies tradicijos.

Iš esmės yra dvi principinės priežastys, nulėmusios ar lemiančios būtinojo baudžiamojo persekiojimo principo laikymąsi procese: visų pirma, jis yra sąlyga, garantuojanti asmenų lygybės prieš įstatymą principo įgyvendinimą, antra, jis sudaro prielaidas palaikyti bauginimo atsakomybe koncepciją. Įsitikinimas, kad kiekvienas nusikaltimas ir jį padaręs asmuo bus persekiojamas ir teisiškas bei neišvengs nubaudimo, yra svarbi visuomenės teisingumo bei baudžiamąją justiciją sąlyga. Nuo tada, kai *ius puniendi* buvo patikėta valstybei, ji turi pareigą užtikrinti tinkamą baudžiamąjį procesą. Vokietijoje, kurios teorija ir pagrindė šių principų egzistavimą, teigiama, kad legalumo principas nuo pat Baudžiamojo proceso kodekso išgaliojimo tiesiog „persunkė“ jį. Taip buvo sukurta garantija, kad prokurorai, kaip vykdomosios valdžios dalis, privalo neatsižvelgdami į jokiais aplinkybes persekioti kiekvieną nusikaltimą. Tokia sistema visiškai atitiko tuo metu vyraujančią teisėje atpildo arba baudžiamojo sulaikymo teoriją²⁵, pagal kurią valstybė galėjo atstatyti teisingumą tik be jokių išlygų baudama kiekvieną baudžiamųjų įstatymų pažeidėją. Atsiradus idėjoms apie bendrąją ir specialiąją prevenciją, resocializaciją, vėliau – apie atkuriamąjį teisingumą (*restorative justice*), nukentėjusiojo pažeistų teisių atstatymą, baudimą buvo pradėta vertinti pagal jo visuomeninį būtinumą ir tikslumą. Pagrindinė priežastis, nulėmusi tikslingumo principo laikymąsi, buvo noras išvengti neigiamo pernelyg griežto legalumo principo taikymo efekto, kuris tam tikromis sąlygomis gali lemti neteisingumą.²⁶ Kaip svarbiausi veiksniai, paskatinę plisti tikslingumo principui (dejuridizacijai) yra nurodomos:

1. idėja, kad klasikinė represija yra netinkamai pritaikyta nepilnamečiams;
2. pagalbos aukoms ar nuteistiesiems organizacijų plitimas;

²⁴ Žr. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. С.-Птб., 1895. С. 16–17.

²⁵ Žr. Justickis V. Kriminologija: vadovėlis. I dalis. Vilnius. 2001. P.239-243.

²⁶ Tak P. East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. Volume 7. Issue 4. 1999. P. 423-424.

3. padidėjęs atsižvelgimas į nusikaltėlio valią, dėl ko *common law* sistemoje, ypač palankioje tokios valios reikšmei pripažinti, dejuridizacija kaip tarpininkavimas atsirado pirmiau negu kitur.²⁷

Ypač didelę įtaką baudžiamiesiems įstatymams bei jų taikymo praktikai padarė „*stigmatizacijos teorija*“ (*labeling theory*)²⁸, taip pat abolicionizmo teorijos²⁹. Legalumo koncepcija iš dalies prarado savo pradinę teorinę pagrindą. Tačiau ir šiandien ji nepasenusi. Vokiečių mokslininkų teigimu demokratija, teisinė valstybė, Vokietijos Konstitucija reikalauja, kad būtent įstatymų leidėjas nustatytų baudžiamojo persekiojimo ir nubaudimo sąlygas, o ne patikėtų baudžiamojo persekiojimo institucijoms pačioms spręsti, ar konkrečiu atveju būtinas baudžiamasis procesas. Legalumo principo išimtys galimos tik taikant konstitucinį proporcingumo principą. Deja, vienos koncepcijos, pagrįstos šiuo principu, galiojančioje teisėje nėra.³⁰

Privalomo proceso principas kaip baudžiamojo persekiojimo pagrindas, su kai kuriomis išimtimis galioja Albanijoje, Austrijoje, Bulgarijoje, Kroatijoje, Vokietijoje, Suomijoje, Vengrijoje, Airijoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Baltarusijoje, Rusijoje, Rumunijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje, Švedijoje, Italijoje, Graikijoje, Ispanijoje, kai kuriuose Šveicarijos kantonuose (pvz., Berno ir Liucernos), Turkijoje. Tikslingumo principas įtvirtintas Belgijoje, Kipre, Danijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje, Airijos Respublikoje, Liuksemburge, Olandijoje, Norvegijoje, Islandijoje, Izraelyje, JAV, Kanadoje, Japonijoje, kai kuriuose Šveicarijos kantonuose (pvz., Ženevos).³¹ Kai kuriose šalyse baudžiamąjį persekiojimą grindžiantis principas įtvirtintas įstatymuose: Konstitucijoje (pvz., Italijoje) arba Baudžiamojo proceso kodekse (pvz., Prancūzijoje, Olandijoje, Lenkijoje). Kai kuriose šalyse įstatymų principo įtvirtinimas įvyko visai neseniai (pvz., 1998 m. Belgijoje). Tokiose šalyse, kaip Didžioji Britanija ir Liuksemburgas įstatymuose

²⁷ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 150.

²⁸ Kriminologai, pagrindę šią teoriją, teigė, kad asmuo, padaręs nusikaltimą (dažnai atsitiktinai), stigmatizuojamas visos teisingumo vykdymo sistemos, gauna nusikaltėlio etiketę ir toliau prisitaiko prie šio vaidmens, t.y., elgiasi kaip nusikaltėlis. Žr. Tannenbaum F. *Crime and the Community*. Boston. 1938. Daugiau literatūros apie stigmatizacijos teoriją žr. Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P. 147.

²⁹ Žr. Justickis V. *Kriminologija: vadovėlis*. 1 dalis. Vilnius. 2001. P.97-100.

³⁰ Roxin C. *Strafverfahrensrecht*. München. 1993. S. 75-76.

³¹ Priskiriant vieną ar kitą šalį tikslingumo ar legalumo principo galiojimo erdvei, negalima išvengti netikslumų, nes kartais pats principas yra pateiktas pvz., bendruosiuose nuostatuose, tačiau toliau yra aprašyti keli atvejai, kai galima nutraukti turinčią realią teisminę perspektyvą bylą. Taigi autoriai, kurie remiasi bendromis nuostatomis, Rusiją, Bulgariją priskiria šalims, kurioms būdingas legalumo principas (Žr., Tak P. *East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. Volume 7. Issue 4. 1999. P. 424-425), o kurie atsižvelgia į specialias normas – tikslingumo principo galiojimo šalims (Žr. Toman Jiri *The development of the constitutional and legal status of the Public Prosecution Offices / Prokuratura in member States of the Council of Europe // The Prokuratura in a state governed by the rule of law*. Moscow. 8-9 January 1997. P.37). Manome, kad klasifikuojant iš principo reikėtų remtis bendromis nuostatomis, o specialias normas traktuoti kaip išimtis.

nenurodytas joks principas, tačiau jį galima nustatyti nagrinėjant teismų sprendimus, prokuratūros leidžiamas instrukcijas ir realią baudžiamąjį persekiojimo praktiką.³²

Bet Europos valstybėse, kaip ir Lietuvoje, nuolat didėja baudžiamųjų bylų skaičius. Rimta problema tampa vis ilgėjanti proceso trukmė. Todėl daug kur ieškoma būdų, padedančių greičiau iširti ir išnagrinėti baudžiamąsias bylas. Viena iš tokių priemonių yra pirmenybės suteikimas tikslingumo, o ne legalumo principui.

Daugumoje šalių, kuriose baudžiamasis persekiojimas grindžiamas legalumo principu, pastaruoju metu įtvirtinamos įvairios jo išimtys. Taigi šių šalių prokurorai taip pat tam tikru mastu gali naudotis diskrecijos teise. Dar reiktų pažymėti, kad Centrinės ir Rytų Europos šalyse griežta legalumo principo laikymąsi švelnina „materialios“ nusikaltimo sudėties sampratos doktrina: tai reiškia, kad veika, atitinkanti visus nusikaltimo sudėties požymius nelaikoma nusikaltimu, jei dėl mažareikšmiškumo (nereikšmingumo) nesukelia didelio pavojaus visuomenei. Kadangi pavojingumo kriterijai nėra tiksliai apibrėžti, jie leidžia prokurorui naudotis tam tikromis diskrecinėmis galiomis.³³

Įvertinus faktą, kad paskutiniiais metais daugėja išimčių iš legalumo principo, taip pat išplečiamos jau turėtos diskrecinės galios, galima daryti išvadą, kad sistemos, taikančios legalumo ir tikslingumo principus, vis labiau panašėja. Nepaisant šio proceso, skirtumai vis dėlto egzistuoja. Šalyse, taikančiose tikslingumo principą, diskrecinių galių panaudojimas yra labai menkai reglamentuotas ir taikomas labai plačiai įvairiose bylose, įvairiomis aplinkybėmis. Šalyse, kuriose pagrindinis baudžiamąjį persekiojimo principas yra legalumo principas, diskrecinė valdžia yra palyginus labai apribota įstatyminėmis nuostatomis ir taikoma specifinėse bylose, konkrečiai apibrėžtomis aplinkybėmis.³⁴

Legalumo principas reikalauja iki galo tirti bei nagrinėti kiekvieną bylą ir nubausti kiekvieną nusikaltėlį. Tuo tarpu tikslingumo principas leidžia tam tikrais atvejais nutraukti bylas net ir nesant jokios procesinės kliūtis toliau vykdyti procesą, kai kaltinamojo pripažinimas kaltu teisme yra labai tikėtinas. Remiantis šiuo principu paprastai yra nutraukiamos bylos dėl nesunkių nusikaltimų padarymo, taip pat nepilnamečių bylos. Dažnai prokuroras, priimdamas sprendimą

³² Tak P. East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. Volume 7. Issue 4. 1999. P. 424-425.

³³ Ten pat. P. 425; Bócz E. Prosecutorial functions in connection with criminal law: pre-trial functions, discretionary power, trial functions // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996. P. 98.. LR BK 8 str. 2 d. taip pat numatyta galimybė netraukti kaip nusikaltimo veikos, kuri formaliai atitinka nusikaltimo sudėtį, tačiau nėra pavojinga. Tam tikri normos kriterijai yra nustatomi teismų praktikos. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 29. „Dėl teismų praktikos veikas pripažįstant mažareikšmėmis (BK 8 str. 2 d.) // Teismų praktika. 2001. Nr. 14.

nutraukti baudžiamąją bylą, net neprivalo nurodyti kokių nors įstatyminių pagrindų. Tikslingumo principo taikymas, išlaisvindamas teisėsaugos pareigūnus nuo kiekvienos smulkios nusikalstamos veikos tyrimo, suteikia jiems galimybę greičiau ir sėkmingiau tirti ir nagrinėti bylas dėl sudėtingesnių nusikaltimų padarymo. Tačiau negalima nesutikti su nuomone, kad plačiai tikslingumo principas gali būti taikomas tik valstybėje, kurioje: pirma, visiškai pasitikima teisėsaugos pareigūnų, pirmiausia prokurorų, sąžiningumu ir profesionalumu ir, antra, teisėsaugos pareigūnai yra nepriklausomi nuo politikų valios ar kitokio poveikio.³⁵

Štai Japonijoje tikslingumo principas taikomas daugiau nei 100 m. ir statistikoje atsispindi pradant 1909 m. Šioje šalyje dar 1895 metais Teisingumo ministras buvo išleidęs įsakymą neperseikoti už mažareikšmius nusikaltimus, nes valstybei tai per daug kainuoja, o ir didelio kalinių skaičiaus išlaikymas valstybei per brangus. Ir 1949 metų Baudžiamojo proceso kodeksas tikslingumo principo nė kiek nesusiaurino. Prokurorui Japonijoje priklauso kaltinimo monopolis, privatus kaltintojas neegzistuoja. Skirtingai nuo kitų valstybių, kur tikslingumo principas taikomas daugiausia dėl mažareikšmių nusikaltimų, Japonijoje šio instituto sfera įstatymais neribojama. Prokuroras iš baudžiamojo proceso gali „atsijoti“ bet kurią baudžiamąją bylą, jei, jo nuomone, nusikaltėlis nelinkęs dar kartą nusikalsti.³⁶ Be abejo, kalbant apie Japoniją, nereikia pamiršti japonų kultūros, mentaliteto, tradicijų bei „atsiprašymo fenomeno“³⁷. Bendruomenės pasmerkimas, o taip pat ir pagalba po nusikaltimo tikrai turi kitokią vertę nei Vakarų šalyse.

Plačiai tikslingumo principas yra taikomas Šveicarijos kantonuose, kur kalbama prancūziškai. Šioje šalyse procesas gali būti nutraukiamas ne tik pačių lengviausių veikų, bet ir sunkesnių nusikaltimų padarymo atvejais.³⁸ Šveicarijos mokslininkų teigimu paskutiniiais dešimtmečiais tikslingumo principas vis labiau išvirtina šios šalies kantonų procesuose.³⁹ Olandijoje baudžiamosios bylos gali būti nutraukiamos, kaltinamajam sumokėjus nustatytą sumą pinigų, net ir sunkių nusikaltimų atvejais. Nukentėjusiųjų interesai taip pat nėra ignoruojami- byla

³⁴ Tak P. East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. Volume 7. Issue 4. 1999. P. 426.

³⁵ Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // Teisės problemos. 1999. Nr.3. P.27.

³⁶ Ancelis P. Išteisinio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V.: LPA. 1996. P. 67.

³⁷ Žr. Haley J. Apology and pardon: Learning from Japan // The American Behavioral Scientist. Thousand Oaks. 1998.

³⁸ Žr. H.Jung (Hrsg.) Der Strafprozess im Spiegel ausländischer Verfahrensordnungen“ Frankreich, Österreich, Schweiz, UdSSR, USA. Berlin. New Yourk. 1990.// cituota pagal Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // Teisės problemos. 1999. Nr. 3. P. 27.

³⁹ Bänziger F. Das gemässigte Opportunitätsprinzip // Revue penale Suisse. 1982. Nr. 3. S. 287.

nutraukiama, kai su tuo sutinka nukentėjusysis, kuriam jau atlyginta žala. Taip užbaigiamų bylų daugėja.⁴⁰

Iš šalių, ilgą laiką taikiusių legalumo principą, pradedant baudžiamąjį persekiojimą, vis plačiau tikslingumo principas pradedamas taikyti Vokietijoje, nors tradiciškai šioje valstybėje buvo laikomasi nuomonės, kad kiekviena baudžiamoji veika turi būti ištirta ir kiekvienas nusikaltęs asmuo turi būti nubaustas. Literatūroje net yra nuomonių, kad pačių lengviausių nusikalstamų veikų padarymo atvejais ir, žvelgiant toliau, vidutinio sunkumo nusikaltimų padarymo atvejais praktiškai galioja tikslingumo principas.⁴¹ Taip pat galima teigti, kad Vokietijos įstatymuose įtvirtinta bene detaliausia tikslingumo principo taikymo sistema.⁴² Galimybę tam tikrais atvejais nutraukti baudžiamąjį persekiojimą, priešingai nei anksčiau galiojęs, numato ir naujas Portugalijos baudžiamojo proceso kodeksas.⁴³ Tam tikras tikslingumo formas yra įtvirtinę Latvijos⁴⁴ bei Rusijos įstatymų leidėjai.⁴⁵

Apibendrinus galima teigti, kad šalyse, kur tikslingumo principas galiojo, jis plečia savo veikimo ribas, t.y., gali būti taikomas ne tik pačių lengviausių veikų padarymo atvejais, o šalyse, kur tradicijos lėmė privalomojo baudžiamojo persekiojimo įteisinimą - laipsniškai įtvirtinamos jo išimtys.

Ši tendencija pasirodė tokia globali, kad net buvo aptarta tarptautiniuose dokumentuose, būtent 1987 m. Europos Tarybos rekomendacijoje dėl kriminalinės justicijos paprastinimo. Bet iš esmės Rekomendacijoje buvo tiesiog apibendrinti tie alternatyvių baudžiamajam persekiojimui priemonių variantai, kurie paskutiniaisiais metais atsirado nacionaliniuose įstatymuose.⁴⁶

Jos preambulėje glaustai apžvelgiamos priežastys, paskatinusios tokios rekomendacijos atsiradimą: baudžiamųjų bylų skaičiaus, patenkančio į teismą, didėjimas, problemos, kylančios dėl ilgalaikių procesų, kurios ne tik diskredituoja pačią baudžiamąją teisę, bet ir kliudo tinkamai vykdyti teisingumą. Ir čia pat siūloma spręsti šias problemas ne tik skiriant ir naudojant ypatingus resursus, bet ir aiškiau išskiriant baudžiamosios politikos prioritetus formos bei turinio atžvilgiu. Rekomendacijos autoriai kriminalinės justicijos supaprastinimą siūlo įgyvendinti trimis kryptimis:

⁴⁰ Eser A. Entwicklung des Strafverfahrensrechts in Europa // Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 108. 1996. Nr.1. P. 121.

⁴¹ Roxin C. Strafverfahrensrecht. München. 1993. S. 76.

⁴² Žr. Strafprozeßordnung// <http://www.datenschutz-berlin.de/recht/de/rv/szprecht/stop/index.htm> // 153a str. – 154e str.

⁴³ Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // Teisės problemos. 1999. Nr.3. P.27.

⁴⁴ Latvijas kriminālprocesa kodeks. Rīga. 1998; Latvijas kriminālprocesa kodeks // <http://pro.nais.dati.lv/NAISER/Login.CFM>

⁴⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. М., 2002.

⁴⁶ Головкин Л.В. Современная практика освобождения от уголовного преследования в Шотландии // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 1998. Но. 2. С. 75.

1. plėtojant sumarini procesą; 2. supaprastinant įprastines procedūras; 3. įvedant diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas būtent ir yra tikslingumo principo realizavimas praktiškai. Europos Taryba, pateikdama sistemą pasiūlymų, paprastinti procesinę formą, remiasi kai kurių šalių patirtimi ir kartu pažymi, kad valstybės - narės taikytų rekomendacijas, atsižvelgdamos į savo šalių tradicijas bei konstitucinius principus.⁴⁷ Siūlymas, plėsti arba įvesti prokuroro diskrecines galias į nacionalinius proceso įstatymus, pateikiamas ir kituose Europos Tarybos dokumentuose.⁴⁸

Taigi šalyse, reformuojančiose savo teisės sistemą, tarp kitų klausimų svarstomos ir tikslingumo principo plėtros galimybės. Ypač šis procesas pastebimas Rytų ir Vidurio Europos šalyse, kur valstybės interesų prioritetą tiesiogiai lėmė legalumo principo dominavimą. Lietuvos baudžiamajame procese atsiradus išimčių iš būtinojo baudžiamojo persekiojimo principo, taip pat aktualu panagrinėti šalių, kuriose panašūs institutai jau „veikia“, įstatymus bei taikymo praktiką.

Vienas iš sunkumų, analizuojant užsienio šalių įstatymus bei literatūrą, yra tam tikrų terminų, neturinčių tikslaus atitikmens lietuvių baudžiamojo proceso teisėje, naudojimas. Kalbant apie tikslingumo principo realizavimą, literatūroje vartojami du terminai, apibūdinantys atsisakymą kelti bylą ar pradėti baudžiamąjį persekiojimą: techninis atsisakymas (*technical dismissal*) ir politinis arba diskrecinis atsisakymas (*dismissals on policy ground*). *Techniniu atsisakymu* vadinama situacija, kai apie nusikaltimą yra žinoma, bet nėra įrodymų, kad konkretus asmuo dalyvavo darant nusikaltimą arba yra aplinkybių, darančių baudžiamąjį procesą negalimą.⁴⁹ *Politinis arba diskrecinis atsisakymas*, tai situacija, kai baudžiamasis persekiojimas būtų sėkmingai baigtas, t.y., pakanka įrodymų, kaltinamojo prisipažinimas teisme taip pat yra labai tikėtinas, bet dėl politinių priežasčių jo yra atsisakoma.⁵⁰ „Politine nuožiūra ar prielastimis“ autoriai vadina laisvą teisės taikytojo nuožiūrą, kai įstatymas leidžia jam konkrečioje situacijoje įvertinti viešojo intereso buvimą ir atitinkamai persekioti asmenį, padariusį nusikaltimą, jei jis (viešasis interesas) to reikalauja, arba atsisakyti baudžiamojo persekiojimo. Dažniausiai tai

⁴⁷ Рекомендация Но 6 (87) 18 комитета министров государствам членам относительно упрощения уголовного правосудия. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 17 сентября 1987.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998. С.117 - 118.

⁴⁸ Conclusion and recommendations // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe Publishing. 1996. P. 153.

⁴⁹ Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P. 172; De Doelder H. The Public Prosecution Service in the Netherlands // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No. 3. P. 200; Verrest Pieter The French Public Prosecution Service // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P. 234.

⁵⁰ Сварт А. Х. Дж. Общие принципы уголовного процесса. // Правовая система Нидерландов. М., 1998. С. 272; Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No. 3. P. 172.

santykiškai nesunkūs nusikaltimai. Tačiau praktiškai riba tarp techninio ir politinio (diskrecinio) atsisakymo nėra tokia ryški kaip teoriškai. Kaip rodo empiriniai tyrimai, kad dalis techninių atsisakymų yra priskirtina diskreciniams atsisakymams, nes prokurorai neturėjo noro arba galimybių toliau tirti bylą ir rinkti reikiamus įrodymus.⁵¹

Taigi techninis arba būtinas baudžiamojo persekiojimo atsisakymas yra Lietuvos baudžiamajame procese žinomo atsisakymo iškelti baudžiamąją bylą atitikmuo. Tai atvejai, kai įstatyme imperatyviai nurodyta, kad esant tam tikroms, įstatyme išvardintoms aplinkybėms, baudžiamasis procesas negalimas, nors įrodymų ir būtų. Daugelio šalių procesiniuose įstatymuose numatytos tokios aplinkybės, darančios procesą negalimą: senaties terminų pasibaigimas; amnestija ir malonė; kaltinamojo mirtis; teismo nuosprendis dėl to paties nusikaltimo; kaltinamojo amžius; imunitetas ir kt..

Kai kuriose valstybėse baudžiamajam persekiojimui pradėti taip pat yra numatytos tam tikros papildomos sąlygos, be kurių procesas negali prasidėti, iš kurių svarbiausios: nukentėjusiojo sutikimas ar iniciatyva (privataus kaltinimo bylos) ir valstybės valdymo institucijos leidimas. Nukentėjusiojo sutikimas ar skundas yra būtini nesunkių nusikaltimų atvejais (įžeidimas (Vokietija, Rusija, Lietuva), privataus gyvenimo pažeidimas (Prancūzija) ir pan.). Valstybinio valdymo institucijos leidimas paprastai reikalingas ypač sunkių nusikaltimų bylose, kurios kelia pavojų valstybei arba pradedant aukštų pareigūnų nusikalstamos veikos tyrimą. Vokietijoje už valstybinės paslapties atskleidimą byla keliami tik gavus federalinės Vyriausybės leidimą. Prancūzijoje baudžiamąjį persekiojimą fiskalinių nusikaltimų atvejais galima pradėti gavus mokestinių administracijos skundą. Anglijoje pradėti bylas dėl korupcijos leidžiama gavus Generalinio atornėjaus (*Attorney general*) sutikimą. Lietuvoje iškelti baudžiamąją bylą Seimo nariui leidžiama sutikus Seimui.

Šie nepersekiojimo pagrindai tarsi savaime suprantami ir didelių diskusijų nesukelia. Tarybinėje literatūroje buvo diskutuojama iš esmės dėl vieno aspekto: tai asmens, kuriam nutraukta baudžiamoji byla nereabilituojančiais pagrindais, faktinis pripažinimas (nepripažinimas) kaltu, ir tokio sprendimo santykis su nekaltumo prezumpcija.

Taigi tikslingumo principo realizavimo formoms šiame darbe bus priskirtas tik diskrecinis baudžiamasis persekiojimas.

Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje terminas *diskrecinis baudžiamasis persekiojimas* iki šiol nebuvo apibrėžtas. Lietuvos literatūroje yra pasiūlyta tokia samprata: Diskrecinis

⁵¹ Ten pat. P. 173.

baudžiamasis persekiojimas - tai teisėsaugos organų vykdomas nusikaltimą padariusių asmenų persekiojimas, esant tam tikroms teisinėms sąlygoms, laisva šių organų nuožiūra.⁵²

Jis, kaip ir sąvokos „tikslingumo principas“, „viešasis interesas“ Lietuvos įstatymuose, taip pat kitose postsovietinės erdvės šalyse, nenaudojama. Beje, terminas baudžiamasis persekiojimas taip pat nėra įprastas dabartinėje Lietuvos baudžiamojo proceso terminologijoje.⁵³ Čia yra žinomas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas, kurio procesinis realizavimas yra atsisakymas iškelti baudžiamąją bylą arba baudžiamosios bylos nutraukimas. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus nustato Baudžiamasis kodeksas (toliau BK), o tvarką – Baudžiamojo proceso kodeksas. BPK 9¹ str. ir 9² straipsniuose įstatymų leidėjas pavartojo žodžius „turi teisę nekelti baudžiamosios bylos“, tuo terminologiškai atskirdamas reglamentuojamus santykius (veiksmus) nuo atsisakymo iškelti baudžiamąją bylą. Taigi savo turiniu, t.y., teise nutraukti arba tęsti baudžiamąjį procesą, šį institutą galima lyginti su diskreciniu baudžiamuoju persekiojimu arba diskrecinėmis galimomis pareigūnų, įgaliotų surasti nusikaltimą padariusius asmenis ir pareikšti jiems kaltinimus.

Neaiškumų ir netikslumų, lyginant įvairių šalių įstatymus, gali kilti ir dėl proceso dalyvių pavadinimų. Norėtume paaiškinti, kad toliau vartojamos sąvokos „kaltinamasis“, „kaltininkas“, „įtariamasis“ nėra tapačios Lietuvos BPK vartojamoms sąvokoms. Jos vartojamos pavadinti asmenį, apie kurį teisėsaugos institucijos turi duomenų, kad jis padarė nusikaltimą. Procesine prasme jis gali būti nepripažintas, pvz., kaltinamuoju.

Europos Tarybos rekomendacijos Lietuvoje gautos tik 1992 m.. Tačiau darbo grupė Lietuvos BPK projektui rengti, remdamasi praktikos poreikiais ir turėdama tam tikrą informaciją apie užsienio šalių baudžiamąjį procesą ir jo tobulinimo perspektyvas, kaip teigia grupės nariai, ne tik rengė naujo kodekso koncepciją, bet kartu tyrinėjo galiojančio kodekso normas ir institutus, formulavo ir teikė įstatymo leidėjui įstatymo tobulinimo siūlymus.⁵⁴ Konkrečiai diskrecinio baudžiamojo persekiojimo elementai buvo pateikti teisės normose, įtvirtintose 1993 m. liepos 10 d. įstatyme. Baudžiamojo proceso kodeksas buvo papildytas 9¹ straipsniu „Baudžiamosios bylos nekėlimas arba iškeltos bylos nutraukimas kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius“, o Baudžiamasis kodeksas 53¹ straipsniu „Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius“. 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Baudžiamojo proceso kodeksas buvo

⁵² Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. Vilnius. 1995. P. 24.

⁵³ Terminas *baudžiamasis persekiojimas* Konstitucijoje ir Prokuratūros įstatyme įvardina vieną iš prokuratūros funkcijų. Tačiau jo turinys neatskleistas. Ši problema plačiau nagrinėjama kitoje darbo dalyje.

papildytas 9² straipsniu „Baudžiamosios bylos nekėlimas arba iškeltos bylos nutraukimas asmeniui, padėjusiam išaiškinti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nusikalstamą veiką”, Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas 15¹ straipsniu, kuris numatė naują atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindą: užkirtimą kelio organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo veiklai. 1999 m. paskelbtame BPK projekte⁵⁵ diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų sąrašas dar papildytas nuostata, kad tuo atveju, kai įtariamasis įtariamas kelių nusikalstamų veikų padarymu, prokuroras gali nuspręsti sustabdyti ikiteisminį tyrimą dėl veikų, už kurias gresia ne griežtesnė kaip vienerių metų laisvės atėmimo bausmė, jei už kitas veikas gresia griežtesnė bausmė (BPK projekto 193 str.). Vėliau jame buvo suformuluota dar viena diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma – bylos nutraukimas, jei įtariamasis yra atiduodamas laiduotojui. Naujame Baudžiamojo proceso kodekse šios diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos išlieka, procesinę formą įgyja atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys, reglamentuotos specialioje Baudžiamojo kodekso dalyje.

Taigi šių normų atsiradimas baudžiamuosiuose įstatymuose, literatūroje pasirodantys straipsniai, naujas Baudžiamasis kodeksas ir naujas Baudžiamojo proceso kodeksas leidžia teigti, kad Lietuvoje legalumo koncepcija taip pat vis labiau koreguojama tikslingumo. Deja, nors įstatymų leidybos bei teisės taikymo srityse jau daromi tam tikri sprendimai, teorinio šių principų taikymo pagrindimo bei analizės Lietuvoje nėra. P. Ancelio, G. Godos, M. Kazlauskos darbuose⁵⁶ yra paminėti tam tikri diskrecinio baudžiamojo persekiojimo aspektai, tačiau išsamiau šis institutas mokslinėje literatūroje nebuvo nagrinėtas. Čia pabandyta pateikti bendriausius tikslus, kurių siekiama tam tikrais atvejais atiduodant pirmenybę tikslingumo principui, t.y., įtvirtinant diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą.

• Tikslingumo principo taikymą lemia dvi grupės priežasčių: *proceso individualizacija ir administraciniai poreikiai*.

Nors literatūroje, taip pat šiame darbe dažnai minimas proceso greitinimas, mažesnės sąnaudos teisėsaugos institucijoms išlaikyti, teismų krūvio mažinimas, mažesnis nuteistųjų skaičius visuomenėje, tačiau tai daugiau išorinis, „kiekybinis” veiksnys, skatinantis diskutuoti apie

⁵⁴ Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. Vilnius. 1995. P. 24.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (projektas) // Teisės problemos. 1999. Nr. 3.

⁵⁶ Ancelis P. Ikitiesminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V.: LPA, 1996. P. 106, 107, 109 ir kt.; Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. V., 1995; Kazlauskas M. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // Teisė. 2000. Nr. 37.

tikslingumo principą. Jis labai svarbus, nes proceso vilkinimas yra ne tik nepageidaujamas reiškinys, tačiau ir pažeidžia svarbias procesines teises.⁵⁷

Pagrindinis šio principo taikymo tikslas yra išryškinti individualizaciją kriminalinėje justicijoje bei pirmą kartą nesunkų nusikaltimą padariusiam asmeniui suteikti galimybę reabilituotis.⁵⁸ Taikant šį principą siekiama, kad asmuo, kuris nelinkęs daugiau nusikalsti, nebūtų neigiamai paveiktas teisingumo vykdymo sistemos. Asmeniui iškeliamos tam tikros sąlygos, kurios tampa baudžiamojo nepersekiojimo pagrindu. Įpareigojimai nusikaltusiam asmeniui gali būti dviejų formų. Pirmą, jie gali būti *negatyvūs*, t.y., reikalauti nustatytą laikotarpį susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Pavyzdys galėtų būti anglų policijos įspėjimas. Tačiau dažniau įpareigojimai yra *pozityvūs*, t.y., nusikaltęs asmuo įpareigojamas atlikti tam tikrą prievolę. Įpareigojimas gali būti *naudingas pačiam nusikaltusiam*: JAV, Prancūzijos prokurorai dažnai skiria detoksikaciją piktnaudžiaujantiems alkoholiu ar narkotikais. Antra, įpareigojimai gali būti *naudingi nukentėjusiajam*: Norvegijos teisė numato žalos atlyginimą ir alimentus.⁵⁹ Trečia, *naudą gali gauti ir valstybė*: būdingiausias pavyzdys būtų Belgijos prokurorų įpareigojimas sumokėti pinigų sumą į valstybės biudžetą arba areštuoto turto, kuris gali būti konfiskuojamas, perdavimas valstybei.⁶⁰

Apibendrinus literatūroje išsakytas nuomones, galima apibrėžti privalumus, kurie skatina įtvirtinti įvairias tikslingumo principo taikymo formas. Yra nurodoma, kad kaltininkai skatinami prisiimti atsakomybę, bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, nelinkusiems daugiau nusikalsti suteikiama galimybė išvengti izoliacijos (kas naudinga ir visuomenei) ir kitų neigiamų baudžiamosios atsakomybės padarinių, nusikaltimo aukos lengviau gauna žalos atlyginimą, aukos efektyviau realizuoja savo teisėtais interesus, neaštrinamas socialinis bei teisinis konfliktas, prokurorai gali rimčiau ruošti svarbesnes bylas, teismai mažiau apkrauti bylomis dėl smulkių nusikaltimų ir kt.⁶¹

⁵⁷ Naujo BPK 215 straipsnis numato ikiteisminio tyrimo nutraukimą dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo trukmės. Jei per šešis mėnesius po pirmosios įtariamojo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas, įtariamasis, jo atstovas ar gynėjas gali paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo. Ikiteisminio tyrimo teisėjas gali ikiteisminį tyrimą nutraukti.

⁵⁸ Tak P. East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. Volume 7. Issue 4. 1999. P. 423- 424.

⁵⁹ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 448.

⁶⁰ D'Haenens J. Belgisch strafprocesrecht. 2nd ed. Gent. 1989. P.369-370 // International Encyclopedia of Laws. Belgium. Volume 1. Criminal law. Boston. 1993. P.144.

⁶¹ Palmer T., Levis R.V. An Evaluation of Juvenile diversion. Cambridge. 1980; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R. (85) 11 dėl aukos padėties baudžiamojoje teisėje ir procese; Аликперов Х.Д., Курбанова К.Ш. УК РФ и некоторые проблемы освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 2000. Но.1. С. 55; Максудов Р., Флямер Л., Грасенькова А. Институт примирения в уголовном процессе. Необходимость и условия развития // Уголовное право. 1998. Но. 1. С. 70; Kazlauskas M., Goda G. Supraprastintos procesines formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. Vilnius. 1995. P. 27.

Tikslų analizė rodo, kad baudžiamojo persekiojimo nutraukimas sąlygojamas ne įstatymo leidėjo humaniškumo. Tai netradicinis įrankis reguliuoti baudžiamuosius konfliktus. Juo labiau, kad modernios kriminologijos teorijos teigia, kad ryšio tarp kriminalinės bausmės ir nusikalstamumo rodiklių tyrimai neduoda pagrindo teigti, kad bausmės „sulaikomasis“ poveikis visada egzistuoja.⁶² Taigi svarbiausia įstatymuose sukonstruoti tokias normas, kuriose būtų optimaliai sumodeliuotos šio instituto (diskrecinio baudžiamojo persekiojimo) taikymo sąlygos.

Procesinė forma baudžiamojo proceso teisėje gali būti supaprastinta iki tam tikros ribos ir laikantis tam tikrų reikalavimų. Baudžiamojo proceso teisės normos negali būti sukonstruotos taip, kad trukdytų priimti teisėtus ir pagrįstus sprendimus. Nepriklausomai nuo normų keitimo ar pildymo pobūdžio ir apimties būtina laikytis tokių reikalavimų - procesinės formos paprastinimas negali prieštarauti Konstitucijos nuostatomis ir baudžiamojo proceso principams, pažeisti proceso dalyvių realių teisių ir teisėtų interesų, neatitikti juridinės technikos taisyklių.⁶³

Tai bendriausi tikslingumo principo taikymo procese tikslai ir principai. Į juos turėtų atsižvelgti įstatymų leidėjas, modeliuodamas diskrecinio baudžiamojo persekiojimo institutą.

Kaip jau buvo minėta, konkrečiu atveju klausimą, taikyti ar ne tokią normą, turi išspręsti teisės taikytojas. Būtent jis turi įvertinti, koks sprendimas šioje situacijoje yra naudingesnis šalims ir visuomenei. Teisės taikytojas, kaip viešojo intereso gynėjas, kiekvienu atveju, kai yra sąlygos diskreciniam persekiojimui, sprendžia, kada viešasis interesas reikalauja nusikaltimo persekiojimo, o kada, atsižvelgus į jį, baudžiamasis persekiojimas gali būti nutrauktas.

Šalyse, kur įstatymuose įtvirtintas tikslingumo principas, jis formuluojamas labai abstrakčiai. Japonijos BPK 248 str. teigiama: „Jei atsižvelgus į pažeidėjo asmenybę, amžių bei į jo aplinką, į padaryto nusikaltimo svarburą (sunkumą) ir aplinkybes, taip pat į jo elgesį po nusikaltimo, manoma, kad baudžiamasis persekiojimas nebūtinai, jis (baudžiamasis persekiojimas) nevykdomas.“⁶⁴ Olandijos BPK 167 str. teigiama: „Prokuroras sprendžia klausimą dėl teismo persekiojimo, kai jis būtinas įvertinus tyrimo rezultatus. Teisminis persekiojimas gali būti nutrauktas atsižvelgiant į viešąjį interesą.“ Taigi tikslingumo principas suteikia prokurorui plačias galias atsisakyti baudžiamojo persekiojimo.

Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.184 ir kt.

⁶² Justickis V. *Kriminologija: vadovėlis*. 1 dalis. Vilnius. 2001. P. 96-114.

⁶³ Kazlauskas M., Goda G. *Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje* // *Teisė*.1993. Nr.27. Vilnius. 1995. P. 29.

⁶⁴ *The Japanese Legal System* / Edited by Hideo Tanaka. Tokyo. 1991. P. 541.

Bendriausi kriterijai, nurodyti baudžiamojo proceso įstatymuose, įvairiomis formomis yra tikslinami ir kuo prieinamiau pateikiami teisės taikytojams. Tai gali būti praktikos apibendrinimai, instrukcijos, metodinės rekomendacijos ir pan.

Nors tikslingumo principo ribos plečiasi, tai teisės literatūroje sukelia gana karštų diskusijų. Šio principo šalininkų argumentai remiasi anksčiau išdėstytais tikslingumo principo taikymo bendriausiais tikslais bei jų naudos visuomenei komentavimu. Čia reiktų paminėti ir pagrindinius tikslingumo principo priešininkų argumentus. Galima teigti, kad vieni autoriai iš principo nesutinka su nuostata, kad ne visi nusikaltimai turi būti persekiojami, kiti ginčijasi dėl tam tikrų tikslingumo principo formų ir jo taikymo ribų.

Tenka pripažinti, kad kai kurie nusikaltėliai, ypač jauni, tokį metodą vertina kaip viešosios valdžios silpnumą arba jos bejėgiškumą sprendžiant socialinius konfliktus ir jaučia polinkį į recidyvą.⁶⁵ Kai kurie autoriai priduria, kad dejuridizacija yra kiek nerangi ir gali kaltumą primesti nukentėjusiajam.⁶⁶ Europos Taryba nurodė dar du pavojus: nekaltumo prezumpcijos ir proporcingumo tarp nusikaltimo ir socialinės reakcijos pažeidimą, taip pat pernelyg didelį socialinės kontrolės sistemos išplėtimą.⁶⁷ Taip pat nurodoma, kad dejuridizacija sukelia valstybės priedermių nykimą (procesas nėra dviejų šalių ginčas), įstatymų leidžiamosios valdžios autoriteto mažinimą (nes prokurorai gali patys pasirinkti sprendimą), bausmės funkcijos mažėjimą, kaltės sąvokos suvulgarinimą.⁶⁸ Galima išgirsti priekaištų, kad naudojantis diskrecijos teise gali būti pažeistas lygybės prieš įstatymą principas: panašiose bylose gali būti priimti skirtingi sprendimai: viena byla nutraukta, kita – perduota teismui.⁶⁹ Atskirų diskrecinio persekiojimo formų kritikų argumentai bus aptarti, kalbant konkrečiai apie jas.

• Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos, įtvirtintos užsienio šalių įstatymuose, yra labai įvairios. Bendriausiai galima išskirti *besąlyginį* ir *sąlyginį* diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą,⁷⁰

⁶⁵ Cord J. Mc. Deterrence and the light touch of the law // Farrington, J. Gunn Reaction to crime. 1985. P. 796.

⁶⁶ Coppens Ph. Médiation et philosophie du droit. APC. 1991. P.13 // cituota pagal Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 148.

⁶⁷ Conférence de recherches criminologiques. Avril 1991. Rapport général // Ten pat. P. 148.

⁶⁸ Boisvert A.M., Beneyklef K. Les modes alternatifs de résolution des litiges en droit criminel: considérations critiques // Recueil annuel de Windsor d'accès à la justice. University of Windsor. Vol. 10. 1990. P. 3.; Ллойд Л. Уайнберг Отказ в правосудии. Уголовный процесс в США. М., 1985. С.103; Cole G.F., Smith Ch. E. The American system of Criminal Justice. West / Wadsworth. 1998. P. 364. Apie nepilnamečių *diversion* negatyvius rezultatus žr. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). V. 2001. P. 73.

⁶⁹ Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P. 172.

⁷⁰ Сварт А.Х. Общие принципы уголовного процесса // Правовая система Нидерландов. М., 1998. С. 272.

Besąlyginis persekiojimo pavyzdys būtų Olandijos, Belgijos, Škotijos, Prancūzijos prokurorų teisė nepradėti asmens persekiojimo dėl netikslingumo (*angl. Dismissal, franc. classement sans suite*), jam nekeliant jokių sąlygų. Baudžiamojo persekiojimo atsisakymas dėl netikslingumo yra paprasčiausias procesinis būdas pabaigti (nepradėti) proceso. Beje, Škotijoje toks sprendimas nelaikomas *res judicata*, t.y., jis netrukdo pakartotiniam tos bylos tyrimui ir dėl jo nereikia formaliai panaikinti ankstesnio sprendimo. Galima teigti kad minėtas prokuratoriaus-fiskalo (kaltintojo) sprendimas yra ne juridinis, o faktinis veiksmas, o, tiksliau, neveikimas. Jis tik nepradedą baudžiamojo persekiojimo ir neperduoda bylos į teismą, taip pat nėra suvaržomas savo sprendimo. Jeigu vėliau jo nuomonė pasikeis, nebus jokių kliūčių atlikti visus būtinus veiksmus, reikalingus pradėti baudžiamąjį persekiojimą ir perduoti bylą į teismą dėl to paties fakto, jei nepasibaigė senaties terminai. Baudžiamojo persekiojimo nepradėjimas Prancūzijoje taip pat neturi jokių teisinių padarinių, ir atsiradus naujiems įrodymams jis gali vykti.⁷¹ Praktiškai tai atsitinka labai retai, nes reikia gauti naujų duomenų, kurie patvirtintų viešąjį interesą persekioti asmenį, o policija, kuri paprastai renka medžiagą, nebetiria toliau įvykio, kurio tolesnę tyrimo eigą kaltintojas laiko netikslinga.⁷² Pradedant 70-iais metais, šis tradicinis baudžiamojo persekiojimo atsisakymas ėmė nebepatenkinti juristų. Visų pirma, turintys *de jure* atitinkamus įgaliojimus kompetetingi pareigūnai naudojami jais gana retai, ir dažniausiai vis dėlto pradėdavo baudžiamąjį persekiojimą beveik kiekvienu atveju, kai būdavo padarytas nusikaltimas (pvz. 1971 m. Škotijoje toks sprendimas buvo priimtas 8% bylų).⁷³ Tai labai žemas rodiklis šaliai, kurioje įtvirtintas tikslingumo principas. Palyginti, Prancūzijoje dar praeitame amžiuje tokių bylų skaičius kartais pasiekdavo 30% bendro bylų skaičiaus, patenkančių į prokuratūrą. Jis šiuo metu nemažėja.⁷⁴ Antra, kai kurių autorių teigimu, vargu, ar galima laikyti idealia valstybės reakcijos į nusikaltimą forma niekuo neapribotą asmens, padariusio jį, atleidimą nuo bet kokios atsakomybės. Būtent dėl to taikant teisę praktiškai pradėjo atsirasti priemonės (būdai), kurios reiškė didesnę kompetentingos institucijos reakciją į nusikaltusį asmenį. Tokiu būdu atsirado sąlyginis atsisakymas persekioti nusikaltusį asmenį. Nors šalyse, kur prokurorai turėjo teisę atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, šie „papildomi“ mechanizmai (*additional methods*) (transakcija,

⁷¹ Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000. P. 152.

⁷² Sheehan A.V. Criminal procedure in Scotland and France. Edinburgh. 1975. P.137 // cituota pagal Головки Л.В. Современная практика освобождения от уголовного преследования в Шотландии // Вестник Моск. Ун-та. Сер.11. Право.1998. Но. 2. С. 77-78.

⁷³ Ten pat. P.137.

⁷⁴ Pradel J. Procedure penale. Paris. 1997. P. 433.

mediacija) sunkokai skinasi kelią.⁷⁵ Kaip sąlygas arba priemones, taikomas nusikaltusiam asmeniui, galima įvardyti išpėjimą (Škotijoje, Olandijoje, Anglijoje), žalos atlyginimą (Lietuvoje, Rusijoje, Olandijoje, Japonijoje, Vokietijoje ir kt.), vertingų parodymų davimą (Italijoje, Latvijoje, Lietuvoje, JAV), atitinkamos pinigų sumos sumokėjimą į valstybės ar visuomeninės organizacijos biudžetą (Škotijoje, Olandijoje, Belgijoje, Vokietijoje) ir kitas. Norėtume pabrėžti vieną svarbią nuostatą: diskrecinis baudžiamasis persekiojimas ir taikomos priemonės nėra baudžiamosios sankcijos tradicine jų prasme, o procedūrinės priemonės.

Be abejo, konkretus šio procesinio instituto reglamentavimas turi savo ypatumų kiekvienoje šalyje, ir tikrai nelengva sugrupuoti sąlyginį diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą lemiančias sąlygas ar priemones, taikomas vykdant jį. Nors sąlyginio diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų pasaulio praktika⁷⁶ turi labai įvairių, tačiau išskirsime santykinai atskiras diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formas, kad būtų lengviau išskirti jų skirtumus ir panašumus. Literatūroje mums pavyko aptikti tik vieną klasifikaciją pagal tai, kas vykdo tam tikrus veiksmus, kurių rezultatas yra baudžiamojo persekiojimo atsisakymas: pirma, tai „išlaikyta justicija“, kai prokuroras pats atlieka tarpininko vaidmenį. Olandijoje prokuroras gali derėtis su nusikaltėliu dėl baudos sumokėjimo ir žalos aukai atlyginimo (transakcija). Antra, tai „deleguota justicija“, kai prokuroras kreipiasi į socialinę instituciją ar probacijos tarnybą, kad jie išspręstų konfliktą. Trečia grupė alternatyvių priemonių – tai priemonės, kurias gali taikyti *ir pats prokuroras, ir gali perduoti konflikto sprendimą minėtoms institucijoms*. Pavyzdys būtų Prancūzija, kurios prokurorai gali ir patys taikyti mediaciją, ir perduoti tai specializuotoms tarnyboms.⁷⁷ Tačiau mūsų manymu, diskrecinio baudžiamojo persekiojimo rūšys (formos), kurių atskyrimo kriterijumi pasirinkome taikomas kaltininkui priemones, šiuo atveju yra informatyvesnės, nes leidžia išryškinti atskirų diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų turinį, taikymo sąlygas, problemas bei jų taikymo Lietuvoje perspektyvas.

Remdamiesi priemonių, kurias galima pritaikyti baudžiamąja tvarka persekiojamam asmeniui, analize išskirtume tokias *diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formas*:

1. išpėjimas;

⁷⁵ Belgijoje 1996-1999 m. iš atliktų baudžiamųjų bylų tyrimų buvo nustatyta, kad tik 1,45 % nutrauktų baudžiamųjų bylų buvo pritaikyta transakcija, ir 0,48 % bylų – mediacija. Žr. Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P. 177- 181.

⁷⁶ Darbe, kalbant apie diskrecinio baudžiamojo persekiojimo reglamentavimą bei perspektyvas, analizuojamos diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos, reglamentuotos Vokietijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos, Anglijos, Škotijos, Rusijos, Latvijos, JAV, Japonijos, Norvegijos, Austrijos baudžiamojo proceso įstatymuose.

⁷⁷ Žr. Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P. 151-154.

2. *transakcija;*
3. *mediacija arba tarpininkavimas, siekiant išspręsti nukentėjusiojo ir kaltininko konfliktą;*
4. *baudžiamojo persekiojimo nutraukimas „karūnuotiems liudytojams“;*
5. *kaltinimo pakeitimas į švelnesnį arba vienos nusikalstamos veikos inkriminavimas kelių veikų padarymo atveju, realizuojant procesinės ekonomijos principą.*

Jų taikymo sąlygos ir tikslai yra skirtingi, taigi jos vertinamos taip pat skirtingai.

Be abejo, tikslingumo principą „ginantys“ teisininkai ir įstatymų leidėjas, priimdamas normas, įtvirtinančias šio principo įgyvendinimo formas, ieško kontrargumentų arba „saugiklių“, kiek įmanoma užtikrinančių procese dalyvaujančių asmenų teises ir teisėtus interesus.

Kaip jau buvo minėta, vis mažiau lieka „grynų“ teisės sistemų bei institutų. Vienos šalys perima pozityvią patirtį iš kitų. Bet neįmanoma tiesiog paimti instituto ir „perdėti“ į kitą teisės sistemą. Tas pats tinka ir tikslingumo principo plėtrai. Atsiradus jo formoms įstatymuose, būtina suderinti jas su bendra baudžiamojo proceso koncepcija. Beje, literatūroje sunku rasti konstruktyvų, sisteminių požiūrį į legalumo ir tikslingumo principų „derinimą“ viename procese.

✓ Vakarų mokslininkai pripažįsta, kad būtent teisingo santykio tarp legalumo ir tikslingumo principų nustatymas yra vienas iš faktorių, lemiančių kovos su nusikalstamumu rezultatus. Portugalų mokslininko Figueiredo Dias J. nuomone, masinio nusikalstamumo augimo fenomenas sugriovė visų rūšių nusikaltimų formalaus persekiojimo mitą. Teismų sistema turi ribotas galimybes, kurios neleidžia persekioti visų nusikaltimų ir nuteisti visų padariusių nusikaltimus. Techninis progresas sukūrė naują nusikalstamumo tipą, kuriam persekioti reikalingi kvalifikuoti darbuotojai ir moderni technika. Demokratinėse valstybėse prokuratūra turi optimizuoti resursų, kurie jai skiriami iš valstybės biudžeto, valdymą. Tuo pat metu susirūpinimą kelia faktas, kad netiksli tikslingumo principo reglamentacija įstatyme gali apvilti visuomenės lūkesčius dėl baudžiamųjų įstatymų efektyvumo.⁷⁸ Unikalią galimybę išbandyti įvairius „derinimo“ variantus turi Šveicarijos įstatymų leidėjai ir mokslininkai. Dideli procesinės veiklos reglamentavimo skirtumai atskiruose kantonuose susiję būtent su kaltintojo įgaliojimais atsisakyti baudžiamojo persekiojimo. Daugumos vokiškai kalbančių kantonų kodeksuose yra įtvirtintas teisėtumo principas. Prancūziškai kalbančių kantonų kodeksai įtvirtina tikslingumo principą, pvz., kaip formuluoja Aargau kantono BPK, „esant nežymiems nusikaltimo padariniams arba nedidelei

⁷⁸ Figueiredo Dias J. // Revue internationale de criminologie et de police technique. V. 49.1995. Nr.4. P.387-394 // cituota pagal Кириллова Н.П. Прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям. С.-Птб., 1998. P.27.

pažeidėjo kaltei” tam tikromis sąlygomis prokuroras gali atsisakyti baudžiamojo persekiojimo. Ir toks skirtingų persekiojimo pradų paskutiniaisiais dešimtmečiais krypta tikslingumo naudai.⁷⁹

Teigiami ir neigiami tikslingumo ir legalumo principų taikymo procese aspektai diskutuojami jau daugelį metų, tačiau tendencija aiški: tikslingumo principas vis labiau įsigali daugelio šalių procese. Belgijoje apie 75% bylų⁸⁰, Olandijoje – apie 50%⁸¹, Prancūzijoje – apie 50%⁸², Vokietijoje - apie 15%⁸³, Japonijoje – apie 36 %⁸⁴ bylų, kuriose žinomas nusikaltimą padaręs asmuo ir kurias galima atiduoti į teismą, nutraukiamos pasinaudojant diskrecijos teise.

Reikia pridurti, kad šalia aiškos tikslingumo principo plėtros tendencijos šalių, kuriose tradiciškai gyvavo legalumo principas, ryškėja kita tendencija: šalyse, kuriose ilgą laiką gyvavo diskrecinio baudžiamojo persekiojimo tradicijos, kalbama apie besąlyginio bylų nutraukimo apribojimą, keičiant (pildant) jį transakcijos, mediacijos mechanizmais, t.y., iškeliant kaltininkui tam tikras sąlygas mainais į baudžiamojo persekiojimo atsisakymą.⁸⁵ Kai kurie *common law* šalių autoriai netgi siūlo perimti iš Vokietijos privalomą baudžiamojo persekiojimo sistemą.⁸⁶

Šių dviejų baudžiamojo persekiojimo modeliavimo principų opozicija yra ryški ir aiški tik teoriškai. Praktiškai gana sėkmingai randamos jų suderinimo formos.

Tikslingumo principo ir jo formų aptarimas neišvengiamai paliečia ir kitus nusikalstamumo kontrolės būdus bei priemones: tam tikrų veikų dekriminalizavimo, lankstesnės bausmių sistemos ir kitas galimybes.⁸⁷ Nes dažnai kyla principinis klausimas, ar ne teisingiau būtų kriminalizuoti tik tokias veikas, kurios yra iš tikrųjų pavojingos, ir asmenų, padariusių jas, nubaudimas kriminaline bausme būtų nediskutuojamas? Taip būtų įgyvendintas lygybės principas. Tačiau, mūsų manymu, tai būtų tik formali lygybė, nes asmenybės įvertinimas taip pat turi didelę reikšmę parenkant valstybės reakcijos į asmens veiksmus formas (tiek skiriant kriminalinės bausmės rūšį ir dydį, tiek atleidžiant nuo jos, tiek čia aptariamam atveju – nutraukiant ar nekeliant baudžiamosios bylos).

⁷⁹ Bänziger F. Das gemässigte Opportunitätsprinzip // *Revue penale Suisse*. 1982. Nr.3. S. 287.

⁸⁰ Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.178.

⁸¹ De Doelder H. The Public Prosecution Service in the Netherlands // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.200.

⁸² Verrest Pieter The French Public Prosecution Service // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P. 234.

⁸³ Albrecht H.-J. Criminal Prosecution: Developments Trends and open Questions in the Federal Republic of Germany // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.246.

⁸⁴ Hiroshi Oda Japanese Law. London. Dublin. Edinburg. 1992. P. 91.

⁸⁵ Parmenter S., Fijnaut C., Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P. 185.

⁸⁶ Langbein Controlling prosecution discretion // *U.Chicago law review*. 1974. P. 439.

2 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo kriterijai ir diskrecinė valdžia.

2.1. Diskrecijos realizavimo kriterijai.

Nagrinęjant diskrecinio baudžiamojo persekiojimo institutą, kyla klausimas: koku būdu prokuroras⁸⁸ įvertina baudžiamojo persekiojimo tikslingumą, kiek jis laisvas vertindamas proceso tolesnę eigą? Kaip žinome, normose, leidžiančiose diskrecinį persekiojimą, užprogramuoti mažiausiai du visuomeniniai interesai ir įstatymo leidėjas, esant apibrėžtomis sąlygoms teisės taikytojui, realizuojančiam baudžiamojo proceso tikslus bei uždavinius, leidžia laikyti vieną interesą prioritetu, atsižvelgdamas į visuomeninį saugumą ir socialinę bei teisinę taiką.

Valstybė, remdamasi visuomenės prioritetiniais interesais, tarp kurių vienas svarbiausių - efektyvi visuomenės gynyba nuo nusikaltimų, leidžia kompromisą su asmeniu, padariusiu vieną ar kitą nusikaltimą. Tai yra, baudžiamojo persekiojimo nutraukimo garantijos „keičiamos“ į asmens pozityvius poelgius, išvardintus šiose normose. Jos neverčia atitinkamai elgtis, o tik stimuliuoja norimą elgesį, „siūlydamos“ pašalinti realią ar potencialią atsakomybę.

Tokiais atvejais visada egzistuoja reali kolizija tarp baudžiamosios atsakomybės (taip pat bausmės kaip asmens pataisymo, specialios ir bendrosios prevencijos) neišvengiamumo principo socialinio reikšmingumo ir žalos aukai, visuomenei, valstybei, kaltininkui sumažinimo. Ir rinkdamasis tarp šių dviejų vertybių, įstatymo leidėjas nustato svarbesnio intereso prioritetą, naudodamasis būtino reikalingumo modeliu. O santykinę interesų vertę konkrečioje situacijoje nustato teisės taikytojas.⁸⁹

Įstatymų leidėjai ir taikytojai šį klausimą sprendžia įvairiai. Tačiau dažniausiai tam tikri kriterijai yra išdėstyti žinybiniuose aktuose. Štai Anglijoje, 1935 m. priimto Nusikaltimų baudžiamojo persekiojimo akto (*Prosecution of Offences Act*) 10 straipsnis Karališkosios baudžiamojo persekiojimo tarnybos (*Crown Prosecution Service*) generaliniam direktoriui suteikė teisę leisti specialias instrukcijas. Taip atsirado Karališkųjų kaltintojų kodeksas (*Code for Crown Prosecutors*), kuriame išdėstyti pagrindiniai kriterijai, lemiantys baudžiamojo persekiojimo

⁸⁷ Žr. pavyzdžiui, Ashworth A. *The criminal process. An evaluative study.* Oxford. 1994. P. 158; Justickis V. *Kriminologija: vadovėlis. 1 dalis.* Vilnius. 2001. P. 239.

⁸⁸ Pagal galiojantį Lietuvos Respublikos BPK (9¹ ir 9² str.) teisę spręsti klausimą dėl tolesnio baudžiamojo proceso turi ne tik prokuroras, tačiau ir teismas, teisėjas, taip pat kvotos organas, tardytojas (ir prokuroras teisėjo sutikimu. Pagal naują BPK diskrecinius sprendimus dėl proceso nutraukimo gali priimti tik prokuroras teisėjui sutikus. Daugelio užsienio valstybių diskrecinė valdžia suteikta prokurorui. Disertacijoje, remdamiesi surinkta medžiaga, kalbėdami apie diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą prioritetą teiksime prokurorui. Žinoma, kol galiojantys įstatymai tokią teisę suteikia ir kitiems pareigūnams, aptariamais kriterijais tikėtų ir jų veiklai.

⁸⁹ Аликперов Х.Д. Уголовно-правовые нормы, допускающие компромис в борьбе с преступностью // Государство и право. 1992. Но.9. С. 71-72.

atsisakymą. Belgijoje kiekviena apygarda turi nuolat atnaujinamas vyriausiojo prokuroro instrukcijas dėl transakcijos, mediacijos, paprasto bylų nutraukimo kriterijų, sąlygų bei tvarkos.⁹⁰ Olandijoje publikuojamos Generalinės prokuratūros (*Board of Attorney-Generals*) instrukcijos dėl transakcijos taikymo.⁹¹ Šiuose dokumentuose, be abejo, daugiau akcentuojami bendri teisiniai aspektai, o ne sprendimo priėmimo procesas konkrečių bylų atvejais.

Remdamiesi norminių aktų bei literatūros analize, galime išskirti du pagrindinius kriterijus, lemiančius baudžiamojo persekiojimo tikslingumo įvertinimą.

1. *Procesinis kriterijus*, t.y., vadinamoji reali nuteisimo perspektyva arba *pakankamai įrodymų*, kad teisme būtų įrodyta asmens kaltė padarius nusikaltimą.
2. *Materialus kriterijus*, t.y., *viešojo (visuomeninio) intereso* persekioti kaltininką buvimas.⁹²

Šie kriterijai vienaip ar kitaip vertinami ir lemia sprendimo dėl baudžiamojo persekiojimo pasirinkimą.

JAV pirminis sprendimas dėl persekiojimo priimamas policijos. Pagrindinė Valstybinio kaltinimo tarnybos funkcija yra patikrinti bylas, siunčiamas jai policijos kaip pagrindą palaikyti kaltinimą teisme. Patikrinimo procesas iš esmės susijęs su tais pačiais dviem bylų aspektais: pakankamu įrodymų buvimu ir visuomeninio (viešojo) intereso buvimu. Tokiu būdu būtinojo persekiojimo principas (jei įrodymų pakanka, byla perduodama teismui) apribojamas tikslingumu (nėra visuomeninio intereso persekioti konkretų asmenį).⁹³

Pirmasis kriterijus, t.y., pakankamų įrodymų buvimas nesusijęs su naujausiomis baudžiamojo proceso tendencijomis, bet liudija apie silpną kaltintojų įrodinėjimo bazę.⁹⁴ Jei nesurinkta pakankamai kaltės įrodymų, asmens ne tik negalima nuteisti, iš esmės jo negalima ir persekioti baudžiamąja tvarka. Tokio teiginio priežastis galėtų būti teiginys, kad „procesas tai yra bausmė“⁹⁵. Nes asmens įtraukimas į baudžiamojo proceso sferą sukelia jam moralinių ir materialinių nepatogumų, taip pat tam tikrų stigmatų elementų ir visuomeninio statuso praradimą (žmonės dažniausiai vadovaujasi nuostata, kad „nėra dūmų be ugnies“). Nustatyti, kad kaltės įrodymų pakanka, yra sudėtinga. Tai sukelia nemažai klausimų: kas tai yra, ar pakankamumo

⁹⁰ Parmenter S., Fijnaut C., Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.183.

⁹¹ Hans de Doelder The Public Prosecution Service in the Netherlands // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No. 3. P.201.

⁹² Diverting cases from the courts // *The criminal law review*. 1995. Nr. 6. P. 446.

⁹³ Ashworth A., Fionda J. Code for the Crown prosecutors: prosecution, responsibility and public interest // *Criminal Law Review*. Nr.12. P. 894-909.

⁹⁴ Diverting cases from the courts // *The criminal law review*. 1995. Nr.6. P. 446.

⁹⁵ Feeley M. The Process and the Punishment. 1979. P. 200.

kriterijus yra vienodas skirtingose proceso stadijose. Kita vertus, įrodymų pakankamumas praktiškai reiškia, kad yra „reali nuteisimo perspektyva“ (*realistic prospect of conviction*).⁹⁶ Anglijoje tai vadinama 51 % testu, kai yra 51 % tikimybė, kad teismas priims apkaltinamąjį, o ne išteisinamąjį nuosprendį.⁹⁷ Danijoje, taip pat kaip Anglijoje, reikia, kad byla turėtų pagrįstą perspektyvą (*reasonable prospect*).⁹⁸ Vokietijos teorijoje kalbama apie „pakankamą įtarimą“ (*hinreichen der Tatverdacht*)⁹⁹. Tai reiškia, kaip aiškina Vokietijos Aukščiausiasis teismas, faktų buvimą, kurie leidžia tikėtis, kad nepriekaištingai įrodinėjant teisme kaltininko kaltę, bus priimtas apkaltinamasis nuosprendis.¹⁰⁰ Prancūzijoje tikimybei, kad bus priimtas apkaltinamasis nuosprendis, išreikšti vartojamas terminas „kaltinimai“ (*charges*), o tai yra daugiau nei įkaltis (reikalingas kvotai atlikti) ir mažiau nei įrodymas (reikalingas nuosprendžiui).¹⁰¹ Lietuvos mokslininkai atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlyga laiko nustatytą nusikaltimo sudėtį. Jų teigimu, nepateisinama atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, jei jo veikoje nėra bent vieno nusikaltimo sudėties požymio.¹⁰² Nustačius nusikaltimo sudėtį Lietuvoje priimamas ir apkaltinamasis nuosprendis. Toks terminų traktavimas baudžiamajame procese yra ne visai korektiškas¹⁰³. Teoriškai aktyviai nagrinėjami klausimai, kaip įvertinti, kad nuteisimo galimybė yra didesnė nei išteisinimo, jei įrodymai yra vertinami pagal rašytinę bylos medžiagą, neišklausius liudytojų teisme, nežinant gynybos taktikos.¹⁰⁴ Pažymimas toks svarbus aspektas vertinant įrodymų pakankamumą kaip teismo, kuris nagrinėtų bylą, rūšis. Aukštesniame teisme priimti aukštesni įrodinėjimo standartai.¹⁰⁵ Taigi toks vertinimas visada išlieka santykinis. Jokie norminiai aktai (*guidelines*) negali duoti konkrečių instrukcijų, kaip įvertinti įrodymų pakankamumą

⁹⁶ Tokia formuluotė pateikta anglų prokurorams Karūnos persekiojimų kodekse (*Code for Crown Prosecutors*), priimtame 1986 m.. Ja buvo pakeista ankstesnis įrodymų pakankamumo kriterijaus apibrėžimas, pateiktas prokurorams skirtuose „Persekiojimo kriterijuose“ (*Criteria for Prosecution*): „pagrįsta nuteisimo perspektyva (*reasonable prospect of conviction*)“. Ashworth A. *The criminal process. An evaluative study*. Oxford. 1994. P.162-163.

⁹⁷ Ten pat. P.162-163.

⁹⁸ Vestberg B. Prosecutorial functions in connection with criminal law: pre-trial functions, discretionary power, trial functions // *The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law*. Council of Europe publishing. 1996. P. 91.

⁹⁹ *Introduction to German Law* / Edited by Werner F. Ebke, Matthew W. Finkin. The Hague. London. Boston. 1996. P. 418.

¹⁰⁰ *Juristenzeitung*. 1970. Nr. 18. P. 729 // cituota pagal Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. *Уголовный процесс западных государств*. М., 2001. С. 420.

¹⁰¹ Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P. 471.

¹⁰² Piesliakas V. *Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse*. Habilitacinio darbo autoreferatas. Socialiniai mokslai, teisė (6F). Vilnius. 1995. P.69.

¹⁰³ Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas dažniausiai nagrinėjamas tik baudžiamosios teisės aspektu, kai baudžiamojo proceso konstantos neretai pamiršamos.

¹⁰⁴ Žr. Hoyano A., Hoyano L., Davis G., Goldie S. *A study of the Impact of the Revised Code for Crown Prosecutors* // *The Criminal Law Review*. August 1997. P. 556-564; Ashworth A. *The criminal process. An evaluative study*. Oxford. 1994. P.162 – 177.

¹⁰⁵ Ten pat. P.162.

konkrečiu atveju. Beje, toks dokumentas yra priimtas net tarptautiniu mastu. Aštuntojo Jungtinių tautų kongreso, skirtas nusikaltimų prevencijai, metu 1988 m. buvo priimtas dokumentas „Kaltintojo vaidmens gairės“ (*Guidelines on the role of Prosecutors*). Dalis dokumento buvo skirta būtent diskrecinio baudžiamojo persekiojimo kriterijams, kurie turėtų užtikrinti procedūros sąžiningumą ir nuoseklumą (neprieštarinumą). Šio reikalavimo esmė tokia: jei kyla abejonių – baudžiamasis persekiojimas turi vykti (*if in doubt – prosecute*).¹⁰⁶ Beje, įrodymų pakankamumo klausimas aktualus priimant bet kokią sprendimą baudžiamajame procese. Konkrečiai neįmanoma pasakyti, kada įrodymų jau pakanka. Svarbu, kad prokuroras išvengtų kraštutinumų. Įrodymai turi būti patikimi ir įtikinami, kita vertus, prokurorai neturi per reikliai vertinti jų.¹⁰⁷

Praktiškai įmanomi atvejai, kai bylos, kuriose nėra pakankamai įrodymų, kad asmenų kaltė būtų įrodyta teisme, tiesiogiai ištyrus ir įvertinus surinktus duomenis, yra nutraukiamos pritaikius BPK straipsnius, numatančius diskrecinius bylos nutraukimo atvejus. Iš Rusijoje atliktų tyrimų, 60 % baudžiamųjų bylų pagal galiojantį Rusijos BPK 7 str. (kai kaltininkas aktyviai atgailauja) buvo nutraukta, nors jokių „atgailos“ veiksmų nebuvo atlikta. Tyrinėtojas daro išvadą, kad jose tiesiog nebuvo surinkta kaltės įrodymų.¹⁰⁸ Tuo tarpu kaltinamasis, nutraukus bylą, iš esmės traktuojamas kaip asmuo, padaręs nusikalstamą veiką. Tai, ko gero, neigiamiausias padarinys, potencialiai įmanomas realizuojant diskrecinį persekiojimą. Siekiant iki minimumo sumažinti jos kilimo galimybę, ieškoma tam tikrų procesinių „saugiklių“, apie kuriuos bus kalbama toliau.

Nustačius, kad byloje yra pakankamai įrodymų, kad būtų manoma, kad būtent įtariamasis padarė nusikaltimą, reikia įvertinti ar atsižvelgiant į viešąjį interesą, galima nepradėti (nutraukti) baudžiamojo persekiojimo, ar būtina jį tęsti ir bylą nagrinėti teisme. Viešasis interesas nurodytas kaip bendras diskrecinio baudžiamojo persekiojimo pagrindas ir tarptautiniuose dokumentuose.¹⁰⁹

Taigi priimdami sprendimą, prokurorai privalo vadovautis viešojo intereso koncepcija.¹¹⁰ Prokuroras dažnai netgi vadinamas „viešojo intereso atstovu“.¹¹¹ Vienų šalių įstatymuose ši sąvoka – viešasis interesas – yra tiesiogiai panaudota, kitų šalių įstatymų leidėjai „turi galvoje“ jį

¹⁰⁶ Vestberg B. Prosecutorial functions in connection with criminal law: pre-trial functions, discretionary power, trial functions // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996. P.92.

¹⁰⁷ Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. С.-Птб., 1891. С. 305.

¹⁰⁸ Калугин А.Г. Освобождение от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования и презумпция невиновности // Актуальные проблемы досудебного производства по уголовным делам. М., 1999. С. 127.

¹⁰⁹ Рекомендация Но 6 (87) 18 комитета министров государствам членам относительно упрощения уголовного правосудия. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 17 сентября 1987.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.

¹¹⁰ Ashworth A. The criminal process. An evaluative study. Oxford. 1994. P.117.

¹¹¹ Муравьев Н.В. Прокурорский надзор. М., 1889. С. 6; Merino – Blanco E. The spanish legal system. London. 1996. P. 160.

(viešąjį interesą) kaip diskrecinio persekiojimo kriterijų. Darytume išvadą, kad šalyse, kur dominuoja tikslingumo principas, formuluotės modelis būtų toks: „baudžiamasis persekiojimas vykdomas tada, kai to reikalauja viešasis (bendras) interesas“, šalyse, kur dominuoja legalumo principas, labiau priimtinas toks modelis: „baudžiamasis persekiojimas gali būti nevykdomas (nepradedamas, nutraukiamas), kai to reikalauja viešasis interesas“.¹¹²

Viešojo intereso (*angl. public interest; pranc. interet public; vok. öffentliches Interesse*) sąvoka vis dažniau naudojama Lietuvos teisės literatūroje, tačiau jo turinys dažnai lieka neatskleistas. Naujausias tyrinėjimas šia tema atliktas A. Ponomariovo daktaro disertacijoje.¹¹³

Tarybiniu laikotarpiu baudžiamojo proceso teorijoje buvo skiriami visuomeniniai, asmeniniai ir kolektyviniai interesai. Vėliau buvo nagrinėta daug interesų klasifikacijų ir pateikta sąvokų.¹¹⁴ Diskusija apie privačiuosius ir viešuosius interesus teisės (taip pat ir baudžiamojo proceso) srityje nėra nauja.¹¹⁵ Pagrindinė problema yra jų subalansavimas. Štai viešosios teisės srityje diskutuotinas yra privačių interesų realizavimo klausimas, o privatinės teisės specialistai diskutuoja apie visuomeninį arba viešąjį interesą ir jo pasireiškimo bei gynimo ribas.¹¹⁶ Kitas dalykas, kad literatūroje naudojamos dvi panašios sąvokos: visuomeninis ir viešasis interesas, neatskleidžiant jų santykio. Visuomeninius interesus galima apibūdinti kaip bendrus interesus, kaip tam tikrą asmeninių bei grupinių interesų vidurkį. Tai interesai, be kurių patenkinimo viena vertus, neįmanoma realizuoti asmeninių interesų, kita vertus, užtikrinti socialinio sluoksnio, nacijos, visuomenės, valstybės stabilumo bei normalaus vystymosi. Visuomeninis interesas baudžiamajame procese – tai nauda visuomenei ir kiekvienam žmogui atskirai, tai postūmis veikti taip, o ne kitaip siekiant visuomenės ir žmogaus gerovės, tai baudžiamojo proceso varomoji jėga. Visuomenės intereso turinys turi sietis su baudžiamojo proceso tikslais, o jo realizavimo būdai su

¹¹² Anglijos (tikslingumo principo šalininkės) *Code for Crown Prosecutors* numato, kad nepilnamečiams baudžiamasis persekiojimas gali būti vykdomas tik jei „reikalauja viešasis interesas“. (Žr. Ashworth A. *The criminal process. An evaluative study.* Oxford. 1994. P.178.) To paties norminio akto preambulėje pacituotas lordas Shawcross: „Mano šalyje niekada nebuvo taisyklės – viliuosi, kad niekada ir nebus – kad įtariamą nusikaltimo padarymu automatiškai taptų baudžiamojo persekiojimo objektu.“ (Hoyano A., Hoyano L., Davis G., Goldie S. *A study of the Impact of the Revised Code for Crown Prosecutors // The Criminal Law Review.* August 1997. P. 556-564.) Vokietijos, kurioje dominuoja legalumo principas, BPK 153 str. numatyta, kad prokuratūra turi teisę stabdyti procesą, kai kaltinamojo kaltė maža ir nėra visuomeninio intereso tokį kaltinamąjį persekioti.

¹¹³ Ponomariovas A. *Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese.* Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P. 30- 43.

¹¹⁴ Apie intereso sąvoką bei jų klasifikaciją baudžiamajame procese žr. Масленникова М.Н. *Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве* М., 2000. С. 71-143; Ponomariovas A. *Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese.* Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P. 30- 43.

¹¹⁵ Žr. Тихомиров Ю. А. *Публичное право.* М., 1995; Масленникова М.Н. *Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве.* М., 2000; Mikelėnas V. *Civilinis procesas.* V., 1997. T.I.; Vaišvila A. *Teisės teorija.* Vilnius. 2000.

¹¹⁶ Žr. Mikelėnas V. *Civilinis procesas.* V., 1997. T. I. P.195-221.

uždaviniais. Visuomenės interesas, kurį gina valstybė, suteikdama pareigūnams tam tikrų įgaliojimų (priemonių), tampa viešuoju interesu.¹¹⁷ Jei tam tikro visuomenės intereso išraiškos nėra baudžiamojo proceso uždaviniuose – jis netampa viešuoju interesu ir nėra ginamas procesinėmis priemonėmis. Kita vertus, viešasis interesas kartais tapatinamas su valstybės interesu. Visuomenės interesas baudžiamojo proceso srityje ilgą laiką, o iš dalies ir dabar, visų pirma reiškė, kad byloje būtų priimtas objektyviają tiesą atspindintis sprendimas: kaltas ar nekaltas teisišasis ir eventualiai (jei kaltė bus pripažinta) paskirta bausmė.¹¹⁸ Taigi viešasis interesas visų pirma reiškė valstybės interesą, kuris buvo aiškiai baudžiamojo pobūdžio – rasti nusikaltėlių ir būtinai jį nubausti.¹¹⁹ Viešojo intereso pavertimas valstybiniu interesu yra įmanomas vien tik uždėjus tam tikrus „akcentus“ ant baudžiamojo proceso uždavinių ar atskirų proceso dalyvių teisių.¹²⁰ Įdomu tai, kad Prancūzijoje, kur tradiciškai dominuoja tikslingumo principas, prokuratūra veikia atsižvelgdama į „viešąjį interesą“, o Vokietijoje, kur dominuojantis principas ilgą laiką buvo legalumas – prokurorai gina „teisėtą valstybės interesą“.¹²¹

Tačiau viešasis interesas – tai visų pirma visuomenės (*populus*) interesas, kurį valstybė (*res publica*), kaip politinė visuomeninė organizacija, privalo ginti ir atstovauti.¹²² Viešasis interesas – tai pripažintas valstybės ir aprūpintas teise interesas, kurio realizavimas yra visuomenės egzistavimo bei vystymosi sąlyga ir garantija.¹²³

Interesų baudžiamojo proceso sferoje pagrindas yra visuomenės vertybių sistema. Šiuolaikinėje teisės doktrinoje nemažai teisinių institutų visų pirma vertinami ir analizuojami kaip socialinio kooperavimosi, socialinės taikos ir interesų susiausvyros užtikrinimo priemonės.¹²⁴ Dar

¹¹⁷ Масленникова М.Н. Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве. М., 2000. С. 79.

¹¹⁸ Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956. С. 180.

¹¹⁹ Масленникова М.Н. Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве. М., 2000. С. 80.

¹²⁰ Ponomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P. 32 – 33.

¹²¹ György K. The public prosecutor's office in the transitional period // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996. P. 21.

¹²² Mauro Cappelletti The Judicial Process in Comparative Perspective. P. 272 // cituota pagal Mikelėnas V. Civilinis procesas. V., 1997. T. I. P.199. Įstatymų leidžiamajai valdžiai yra suteikta teisė nustatyti viešojo intereso ribas konkrečiuose santykiuose, o sprendimai dėl viešojo intereso apibrėžimo ir jo patenkinimo būdo turi būti realiai pagrįsti ir teisėti. Europos Žmogaus Teisių Teismo nutarimuose yra pažymėta, kad sąvoka „visuomenės interesai“ yra neišvengiamai plati. Teismas, suprasdamas, jog įstatymų leidėjams, kurie vykdo socialinę ir ekonominę politiką, duodama pasirinkimo galimybė turi būti pakankamai plati, atsižvelgs į įstatymų leidėjų sprendimus apibrėžiant „visuomenės interesus“, nebent tie sprendimai būtų realiai nepagrįsti (bylos James ir kiti prieš Jungtinę Karalystę (1986 m.), Litghow ir kiti prieš Jungtinę Karalystę (1987 m.)) // Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius. 1997 05 06.

¹²³ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М., 1995. С. 54 -55.

¹²⁴ Mikelėnas V. Civilinis procesas. V., 1997. T. I. P. 196.

daugiau, priešingų teisės subjektų interesų suderinimas yra pripažįstamas viena pagrindinių teisės funkcijų.¹²⁵ Kalbant apie teisinį procesą, kuris iš esmės reiškia teisinį ir socialinį konfliktą, visuomenės interesus aiškūs – visuomenė suinteresuota savo stabilumu, kad būtų kuo mažiau socialinių ir teisinių nesutarimų. Kilus konfliktui, visuomenė siekia, kad jis būtų išspręstas sąžiningai, greitai ir teisingai, nes tik taip įmanoma atkurti sąlygišką visuomenės gyvenimo harmoniją ir socialinę taiką.¹²⁶ Manytume, kad kuo demokratiškesnė ir teisinė yra valstybė, tuo mažiau savo turiniu skiriasi valstybinis ir visuomeninis interesus, o idealioje teisinėje valstybėje valstybinis interesus sutampa su piliečių interesais.¹²⁷

Ar nusikaltusio nuteisimas šiuo metu yra svarbiausias visuomenės interesus? Jis neatspindi nukentėjusiojo interesus, kad būtų atstatytas teisingumas, o konkrečiai - jo pažeistos teisės. Taip pat neatspindi interesus, kad asmenys, kurie gali pasitaisyti be kriminalinės bausmės, nebūtų teisiami ir baudžiami, neatspindi siekimo, kad būtų išspręstas konfliktas, o ne tik nubaustas kaltininkas. Galima diskutuoti, koks svarbiausias viešasis interesus turėtų būti realizuojamas vykdyant baudžiamąjį procesą. Lietuvoje, deja, nebuvo atlikta sociologinių tyrimų, siekiant išsiaiškinti žmonių lūkesčius, susijusius su baudžiamąją justicija.¹²⁸ (Išskyrus tyrimus dėl mirties bausmės¹²⁹ bei televizijos žiūrovų ir skaitytojų nuomonės apie priemones kriminogeninei situacijai gerinti tyrimus¹³⁰.) Todėl galime remtis tik Vokietijos ir JAV mokslininkų atliktais tyrimais, kurių rezultatai rodo, kad dauguma respondentų (tarp jų nusikaltimų aukų), pritaria, kad būtų taikoma restitucija, o ne skiriamos tradicinės bausmės asmeniui, padariusiam nusikaltimą.¹³¹ 18,5 % respondentų pasisakė už konflikto sureguliovimą tarp aukos ir nusikaltusio asmens be teisėsaugos pareigūnų dalyvavimo; 17,4 % - už teisėsaugos institucijų iniciatyvą, išsprendžiant konfliktą be baudžiamojo persekiojimo; 18,8 % - už bausmę, kuri turėtų būti sumažinta arba iš viso jos atsisakyta, jei buvo įvykdyta restitucija; 21,4 % - už kriminalinę bausmę, nepriklausomai nuo restitucijos. Atsakymai buvo pateikti 38 nusikaltimų rūšių pavyzdžiu: išžaginimo atvejais restitucija ne baudžiamosios justicijos sferoje buvo praktiškai atmesta ir didžioji dauguma buvo už

¹²⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius. 2000. P. 147.

¹²⁶ Mikelėnas V. Civilinis procesas. V., 1997. T. I. P. 197.

¹²⁷ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius. 2000. P. 273.

¹²⁸ Žr. Dobryninas A. Kriminalinės justicijos problemos demokratinės visuomenės kontekste // Dobryninas A., gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje: 1990-1998. Vilnius. 2000.

¹²⁹ Dobryninas A. Mirties bausmė Lietuvoje: tarp loginės semantikos ir politinės pragmatikos. Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius. 1996. P. 78; Mirties bausmė: į pagalbą prezidentui // Respublika. 1996-07-11. P. 4; Justitia. 1996. Nr. 6. P. 8.

¹³⁰ 71 % respondentų manė, kad būtina gerinti teisėsaugos institucijų darbą, 69 % - kad reikia efektyvinti socialinę politiką; 65 % - tobulinti švietimą; 57 % pasisakė už bausmių griežtinimą. Žr. Dobryninas Virtuali nusikaltimų tikrovė. Virtual reality of crime. Vilnius. 2001. P. 69-70.

¹³¹ Malsch M., Carrière R. Victims' wishes for compensation: the immaterial aspect // Journal of Criminal Justice. Vol. 27. 1999. No.3. P. 241.

bausmę; tuo tarpu sukčiavimo, neatsargių transporto įvykių, sukėlusių žalingų padarinių, atvejais dauguma palaikė restituciją. Padarius analogišką tyrimą su justicijos pareigūnais, paaiškėjo, kad prokurorai labiausiai palaiko kriminalinę bausmę, mažiau pritaria baudžiamųjų bylų teisėjai. Civilinių bylų teisėjai daug labiau vertina restituciją negu bausmę, o „atleidžiausi“ yra paprasti žmonės. Atliekant kitą tyrimą, respondentų buvo paprašyta įvertinti nusikaltimus, padarytus recidyvistų (prieš tai aprašytame tyrime menamas nusikaltėlis buvo neteistas 30 m. vyras). Klausimas buvo suformuluotas taip: ar parenkant poveikio priemones (restituciją ar bausmę), reikia labiau atsižvelgti į aukos interesus ir rizikuoti paskirti neadekvačiai švelnią bausmę ar skirti bausmę, neatsižvelgiant į aukos interesus. Nuomonės pasiskirstė analogiškai: paprasti žmonės buvo linkę atsižvelgti į aukos interesus, tuo tarpu justicijos pareigūnų nuomonė buvo priešinga. Pagal požiūrių griežtumą eilės tvarka nepakito: civilinių bylų teisėjai, baudžiamųjų bylų teisėjai, prokurorai.¹³² Lietuvoje atlikto nusikaltimų aukų tyrimo rezultatai rodo, kad daugiau nei pusė apklaustų nepranešė apie prieš jį padarytą nusikaltimą. Dauguma pranešusių neigiamai vertino policijos veiklą, nes ji nesugebėjo sulaikyti teisės pažeidėjų ir negražino nukentėjusiajam pagrobto turto. Apklausti verslo subjektai pareiškė nuomonę, kad pagrindinė kreipimosi į policiją priežastis yra noras atgauti prarastą turtą.¹³³ Už griežtesnes bausmes, kaip jaunimo nusikalstamumo mažinimo priemonę, pasisakė 14 % respondentų. Visi apklausoje dalyvavę Lietuvos tardymo valdybų tardytojai laikėsi nuomonės, kad susitaikymas, numatytas Lietuvos Respublikos BPK 9¹ str., yra priimtina baudžiamąjį procesą baigtis. O štai teismai netgi nepilnamečių atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 52¹ str. ir BPK 278 str.) vertina pakankamai skeptiškai.¹³⁴

Lietuvos teismų praktikoje netgi pasitaiko atveju, kai nukentėjusysis apeliaciniame skunde prašo skirti nuteistajam ne laisvės atėmimo bausmę, nes jis pats atėjo ir prisipažino, gailisi, atlygino žalą, padėjo policijai, yra jaunas, pirmą kartą nusikalsta, t.y., prašo teismo švelniau reaguoti į jo atžvilgiu nusikaltusį asmenį.¹³⁵

Dauguma apklaustų apygardų prokuratūrų prokurorų (87 %) pareiškė nuomonę, kad BPK 9² straipsnis, leidžiantis nutraukti baudžiamąją bylą organizuotos grupės ar nusikalstamo

¹³² Apie šį ir kitus panašius tyrimus žiūrėti Сесар К. Карательное отношение общества: реальность и миф // Правоведение. С.-Птб., 1998. Но. 4. С. 164 – 170. Reikėtų pabrėžti, kad negalima vienoje valstybėje (JAV, Vokietijoje) atliktų tyrimų automatiškai perkelti į kitą valstybę (Lietuvą), ir besąlygiškai grįsti jais tam tikrus sprendimus, nes skirtingose valstybėse skiriasi įvairios sąlygos: požiūris į teisę ir teisėtumą, pasitikėjimas institucijomis ir pan.

¹³³ Alešičūnaitė K., Dapšys A., Kalpokas A., Ragauskas P., Valatkevičius D. Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas Lietuvoje (Vilniuje 2000 m.) // Teisės problemos. 2001. Nr. 2. P. 24-25, 26.

¹³⁴ Aprobūota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimu Nr. 30. Teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga. // Lietuvos Aukščiausiojo teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 2001. Nr. 15. P. 422.

¹³⁵ Baudžiamoji byla Nr. 1A-550. 1997 m. Vilniaus Apygardos teismas.

susivienijimo nariui, yra priimtina baudžiamojo proceso baigtis, nes suteikia galimybę iširti sunkesnius nusikaltimus ir išvengti sunkesnių padarinių.

Baudžiamojo proceso tikslas gali būti pasiektas tik tada, kai visi procesinės veiklos dalyviai suvoks, kokias vertybes gina baudžiamasis ir procesinis įstatymas, ir kokia veikla ar sprendimai padeda jo siekti. Idealiai subalansuoti asmeninius ir viešuosius interesus praktiškai neįmanoma, nes jie yra dinamiški. Vieni reiškiniai nustoja turėti visuomeninę reikšmę, galima ir priešinga situacija, kai asmeniniai interesai gali įgyti viešojo intereso reikšmę.¹³⁶ Priimdami sprendimą baudžiamojoje byloje, kompetentingi pareigūnai kiekvienu atveju sprendžia, koks sprendimas labiau atitiktų viešąjį interesą. Nors, jei kyla kolizija tarp viešojo ir privataus intereso, pirmenybė vis dėlto atiduodama viešajam interesui.

Kuo motyvuojamas baudžiamosios bylos nutraukimas, koks čia viešojo intereso turinys? Viešojo intereso buvimą (nebuvimą) baudžiamojo proceso sferoje autoriai siūlo vertinti, remiantis tam tikrais bendrais kriterijais. Bendri tikslingumo principą įtvirtinančių normų taikymo kriterijai būtų tokie:

1. kitos bausmių rūšys ar priemonės (pvz., disciplinos, administracinės, civilinės) yra veiksmingesnės ir efektyvesnės;
2. teisminis persekiojimas būtų neadekvatus, neteisingas ir neefektyvus įvertinus teisės pažeidimo prigimtį (pvz., nusikaltimas nepadarė žalos);
3. teisminis persekiojimas būtų neadekvatus, neteisingas ir neefektyvus įvertinus teisės pažeidėjo asmenybę (didelė pataisymo galimybė, amžius);
4. teisminis persekiojimas prieštarautų valstybės interesams (šalies saugumas, taika, tvarka);
5. teisminis persekiojimas netarnautų aukos interesams.¹³⁷

Labai panašiai tikslingumą lemiančias aplinkybes aprašo ir vokiečių mokslininkai.¹³⁸ Vokiečių literatūroje pagal atitinkamą interesą netgi grupuojamos tikslingumo formos. Baudžiamojo persekiojimo atsisakymą gali lemti: 1. tai kad, nusikaltimas nedidelis ir nėra viešojo intereso asmeniui persekioti; 2. tai, kad yra galimybė patenkinti viešąjį interesą taikant asmeniui, padariusiam nusikaltimą, kitas priemones (ne bausmes); 3. tai, kad baudžiamasis persekiojimas gali pakenkti kitiems svarbiems visuomenės interesams; 4. tai, kad nusikaltimo auka pirma gali palaikyti privatų kaltinimą.¹³⁹

¹³⁶ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М., 1995. С. 59.

¹³⁷ Так П. Система уголовного правосудия в Нидерландах в свете новой уголовной политики // Вестник Моск. Ун-та. Сер.11. Право.1997. Но. 1. С. 64.

¹³⁸ Žr. Roxin C. Strafverfahrensrecht. München. 1993. S. 77.

¹³⁹ Beulke W. Strafprozeßrecht. 2000. Heidelberg. S.160.

Literatūroje išskiriami atskirų diskrecinio persekiojimo formų kriterijai, tačiau jie praktiškai nesiskiria nuo bendrų tikslingumo taikymo kriterijų. Nepaisant tam tikrų reguliavimo niuansų, mediacijos (susitaikymo) taikymo kriterijai yra panašūs:

1. Nusikalstamos veikos tipas ir sunkumas.
2. Viešo intereso persekioti asmenį baudžiamąja tvarka buvimas ar nebuvimas.
3. Įrodymų, leisiančių teisme įrodyti kaltinamojo kaltę, pakankamumas.
4. Kaltinamojo asmenybė ir prisipažinimas.
5. Nukentėjusiojo interesai.¹⁴⁰

Anglijoje kai kurie iš motyvų yra klasifikuojami aplinkraščiuose (1984 m. *Code of Conduct and Criteria for prosecution*).¹⁴¹ Kaltintojų kodekso (*Code for Crown Prosecutors*) 8 paragrafas duoda tokius atsakymus į klausimą, kas lemia viešąjį interesą nepersekioti asmens, kurie suponuoja proporcingumo principą reaguojant į nusikaltimus: nusikaltimo „lengvumas“, tikėtinos bausmės nereikšmingumas, nusikaltimo padarytos žalos santykinis mažumas, kaltininko nedidelė kaltė, nusikaltusio asmens savybės (senas ar jaunas amžius, psichinės sveikatos sutrikimai).¹⁴² Praktika pažymi ir tokius kriterijus: nukentėjusiojo kaltę, nusikaltusio pastangas atlyginti žalą nukentėjusiajam, nusikaltusio jauną ar senyvą amžių, asmeninę situaciją, nusikaltimo nereikšmingumą, ryšių buvimą tarp aukos ir kaltininko (Belgijoje pastebėta tendencija, kad jei konflikto šalys pažįstamos – bylos būdavo nutraukiamos be jokių sąlygų, jei nepažįstamos – buvo taikoma mediacija ar transakcija), aukos lūkesčius (ar jis jaučiasi labai „nuskriaustas“).¹⁴³

Proporcingumo principas kartu su įsitikinimu, kad pats procesas turi stiprų poveikį persekiojamam asmeniui, turi nustatyti ribas, kurias peržengus baudžiamasis persekiojimas tampa neproporcingai griežtas.¹⁴⁴

Rusų literatūroje siūlomi kriterijai yra žymiai abstraktesni:

1. ar išvengtoji ar sušvelninta tokiu būdu žala yra iš esmės mažesnė nei ta, kuri padaroma (ne)įgyvendinus atsakomybės neišvengiamumo principą;
2. ar tai neprieštarauja teisingumo reikalavimams nukentėjusiojo interesų ir visuomenės saugumo požiūriu.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Wright M. Victims, mediation and criminal justice // *The criminal law review*. 1995. No. 3. P.190.

¹⁴¹ Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P. 447.

¹⁴² Ashworth A. *The criminal process. An evaluative study*. Oxford. 1994. P. 178-179.

¹⁴³ Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P. 447; Parmenter S., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.183-184; Hugo Tiberg, Fredrik Sterzel, Pär Cronkult *Swedish law. A survey*. Stockholm. 1994. P. 508.

¹⁴⁴ Apie proporcingumo principą žr. A. von Hirsch, A. Ashworth *Principled Sentencing*. Oxford. 1993.

Nustatant viešojo intereso turinį mokslininkai bei praktikai taip pat turėtų remtis Europos Tarybos rekomendacija, kurioje labai panašiai išdėstyti momentai, kuriuos turėtų įvertinti teisės taikytojas: nusikaltimo pavojingumas, charakteris, aplinkybės bei padariniai; kaltinamojo asmenybė; galimas teismo nusprendis; galimas nuteisimo poveikis kaltinamajam, nukentėjusiojo padėtis.¹⁴⁶

Nors nei Lietuvos procesiniuose įstatymuose, nei teoriškai viešasis interesas beveik nenagrinėjamas, praktiškai galima pastebėti panašias jo suvokimo ir vertinimo tendencijas: nutraukiant bylas daugiau ar mažiau vertinama kaltininko asmenybė, jo padaryta žala, ryšys su nukentėjusiuoju, nukentėjusiojo įtaka nusikaltimo padarymui.

Apibendrinę išdėstytas nuomones, pabandysime išnagrinėti *viešojo intereso struktūrą*. Mūsų nuomone, ji sudaro sąlyginai atskiros, tačiau tuo pat metu organiškai susijusios dalys:

1. *Nusikaltimo pobūdis arba „charakteris“*. Šis aspektas svarbiausias visai visuomenei. Jis susijęs su visuomenės moralinėmis nuostatomis bei teisingumo jausmu: kokie nusikaltimai, kokia nusikaltimu padaryta žala visuomenei turi būti baudžiama¹⁴⁷.
2. *Kaltinamojo asmenybė*¹⁴⁸. Šis aspektas susijęs su kaltininko elgesiu prieš ir po nusikaltimo, taip pat nusikaltimo metu, kuris leistų įvertinti, kokio pobūdžio priemonių „užtektų“, kad konkretus asmuo nebenusikalstų ateityje.
3. *Nukentėjusiojo padėtis ir pozicija*. Nukentėjusiojo interesai ir pozicija tapo reikšmingesnė baudžiamajame procese palyginti neseniai. Ilgą laiką nusikaltimo padarymas sukeldavo tik teisinius santykius tarp valstybės ir asmens, padariusio nusikaltimą. Nuo XX a. vidurio vis platesniu mastu pripažįstama, kad svarbus, o kartais ir svarbiausias yra santykis „nukentėjęs dėl nusikaltimo asmuo – padaręs nusikaltimą asmuo“.

Kalbant apie nusikaltimo pobūdį, reikia pastebėti, kad dažniausiai nusikaltimo rūšies klausimą jau būna išsprendęs įstatymo leidėjas. Įstatymuose yra išvardinti nusikaltimai, kuriuos įvykdę asmenys, gali būti nepersekiojami baudžiamąja tvarka, arba nurodoma sankcijos riba, nuo kurios diskrecinio persekiojimo klausimas nebegali būti svarstomas. Įstatymo taikytojui lieka įvertinti konkretaus nusikaltimo aplinkybes, kurios padėtų priimti sprendimą dėl tolesnės proceso

¹⁴⁵ Аликперов Х.Д. Уголовно-правовые нормы допускающие компромис в борьбе с преступностью // Государство и право. 1992. Но. 9. С.74.

¹⁴⁶ Рекомендация Но 6 (87) 18 комитета министров государствам членам относительно упрощения уголовного правосудия. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 17 сентября 1987.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.

¹⁴⁷ Apie kriminologinius tyrimus šia tema žr. Justickis V. Kriminologija: vadovėlis. I dalis. Vilnius. 2001. P.247 – 254.

¹⁴⁸ Ewans R. Evaluating young adult diversion schemes in the metropolitan police district // The criminal law review. 1993. Nr.7. P. 491; Hiroshi Oda Japanese Law. London. Dublin. Edinburg. 1992. P. 89.

eigos. Štai Švedijoje prokuroras gali nutraukti baudžiamąjį persekiojimą, kai jis daro prielaidą, kad teismas paskirs piniginę bausmę ir tyrimo išlaidos neproporcingai didelės palyginti su bylos svarba. (Švedijos BPK 23 str. 4a 1 d.) Tačiau, nustatęs šią sąlygą, prokuroras taip pat turi įvertinti, ar nebetęsiant proceso, nebus pažeistas viešasis ar teisėtas privatusis interesas. (Švedijos BPK 23 str. 4a 2 d.). Visų pirma, jam rekomenduojama įvertinti būtent nusikaltimo pobūdį (rūšį). Štai viešasis interesas, švedų autorių nuomone, reikalauja nenutraukti proceso narkotikų bylose, neginčijamas yra būtinas baudžiamasis persekiojimas, kai padaromi seksualinio pobūdžio nusikaltimai.¹⁴⁹

Manytume, kad įstatymo nustatytos nusikaltimų rūšys, dėl kurių galima atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, yra tik rėmai, kurių teisės taikytojui negalima peržengti priimant sprendimą. Tačiau net tos pačios rūšies nusikaltimo pobūdis gali būti kitoks. Nusikaltimo pavojingumo pobūdį lemia šie požymiai, kuriuos turėtų įvertinti teisės taikytojas: kesinimosi objekto vertingumas; nusikaltimo dalykas; veikos padarymo būdas; veikos padarymo pasekmės; nusikaltimo subjekto ypatumai; kaltės forma; veikos padarymo motyvas; veikos tikslas.¹⁵⁰ Kaip jau buvo aptarta, baudžiamojo persekiojimo nutraukimas (atsisakymas) turi būti pagrįstas. Jo pagrindas yra tam tikrų objektyvių ir subjektyvių elementų visuma.¹⁵¹ Darytina išvada, kad prieš priimant sprendimą byloje, turi būti surinkti duomenys apie nusikaltimą ir jo padarymo aplinkybes. Tai leidžia įvertinti nusikaltimo pavojingumo pobūdį.

Kitas vertinimo elementas – kaltininko asmenybė ir jo elgesio perspektyvos.

Pripažįstama (žinoma, ne visų), kad visuomenė suinteresuota, jog pirmą kartą nusikaltęs asmuo, padaręs nesunkų nusikaltimą ir atlikęs veiksmus, mažinančius jo padarytą žalą valstybei, visuomenei, asmeniui, ir nebekeliantis pavojaus visuomenei, nebūtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn.¹⁵² Visuomenės interesus atitiktų tai, kad toks žmogus neprarastų savo įprasto gyvenimo, ypač jei tai nepilnametis.

¹⁴⁹ Hugo Tiberg, Fredrik Sterzel, Par Cronkult Swedish law. A survey. Stockholm. 1994. P. 507-508.

¹⁵⁰ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. P. 15. Šie kriterijai pripažįstami ir teismų praktikos. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 382.

¹⁵¹ Albrecht H.-J. Criminal Prosecution: Developments Trends and open Qustions in the Federal Republic of Germany // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P. 246.

¹⁵² Масленникова М.Н. Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве М., 2000. С. 98.

Pabrėžtina, kad prieš sprendžiant baužiamojo persekiojimo tikslingumo klausimą, būtina turėti adekvačių kaltės įrodymų.¹⁵³ Tada būtina įvertinti subjektyvųjį elementą, t.y., kaltinamojo tyčios arba neatsargumo laipsnį, taip pat turėti informacijos apie jo asmenybę. 80 % tardytojų, atsakydami į klausimą, kas turėtų lemti BPK 9¹ str. taikymą (kai nustatytos įstatyme išvardintos aplinkybės), manė, kad baudžiamosios bylos nutraukimą turi lemti asmens, kuriam gali būti nutraukta byla, elgesys iki nusikaltimo (ankstesni nusikaltimai ar kiti teisės pažeidimai, polinkis į girtavimą, narkotinių priemonių vartojimą, požiūris į darbą), po jo (žalos atlyginimas, prisipažinimas, gailėjimasis, nusikaltimo pasekmių pašalinimas) ir nusikaltimo padarymo metu (nusikaltimo padarymo būdas, kaltės forma, tikslas, motyvai). Tokia nuomonė sutampa su teismuose taikoma kaltinamojo asmenybės įvertinimo praktika¹⁵⁴, taip pat literatūroje siūlomais kriterijais. 11 % respondentų teigė, kad svarbiausia yra elgesys iki nusikaltimo, 9 % - nusikaltimo padarymo metu.

58 % prokurorų, atsakydami į klausimą, kas turėtų lemti BPK 9² str. (nustačius visas įstatymo reikalaujamas sąlygas), taip pat laikėsi nuomonės, kad kaltininko elgesys iki, po nusikaltimo ir nusikaltimo darymo metu.

Realizuojant diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą labai svarbu atsižvelgti į kaltininko asmenybę. Unifikuoti klausimus, būtinus nustatyti tiriant asmenybę, labai sudėtinga. Byloje turi būti duomenų, charakterizuojančių kaltininką, tačiau būtina prisiminti, kad pareigūnai vykdo ne kriminologinį tyrimą, o procesinę veiklą. Galbūt tam tikrai kaltininkų kategorijai (pvz., nepilnamečiams ir suaugusiems, asmenims, padariusiems atskirus rūšių nusikaltimus (turtinius, pažeidžiančius viešąją tvarką ir pan.) būtų įmanoma sukurti specifinį „klausimyną“, kuris padėtų įvertinti asmenybę.

Be abejo, pagrindinė problema yra kiekvieno konkretaus atvejo individualizacija, remiantis gana bendrais kriterijais. Būtent todėl nuo 1990-ųjų metų kai kurie britų regionai atlieka eksperimentą, vadinamą PICA (*Public Interest Case Assessment*) schemą. Jo esmė yra ta, kad prokuroras gavęs bylą iš policijos, perduoda ją į probacijos tarnybą, kuri renka informaciją apie kaltininko asmenybę. Pagrindinis jų darbo metodas yra išsamūs pokalbiai su juo. Tokia informacija leidžia prognozuoti būsimą kaltininko elgesį (ar galimas recidyvas). Surinkta medžiaga perduodama prokuratūrai, kuri ją įvertina ir priima sprendimą dėl bylos. Apibendrinamąsias

¹⁵³ Рекомендация No 6 (87) 18 комитета министров государствам членам относительно упрощения уголовного правосудия. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 17 сентября 1987.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.

¹⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 382.

išvadas daryti dar anksti, tačiau iš pirmųjų 3000 bylų, nusiųstų į probacijos tarnybą, matyti, kad jose buvo dvigubai dažniau priimtas sprendimas nutraukti baudžiamąjį persekiojimą.¹⁵⁵ Tačiau toks eksperimentas iškėlė abejonę: kaip prokurorai, neturėdami tokios informacijos, kurią rinko probacijos pareigūnai, gali priimti sprendimus nutraukti procesą dėl viešojo intereso. Tokie duomenys apie kaltininko asmenybę vargu ar yra byloje, gautoje iš policijos.¹⁵⁶ Kaip kaltininką ir jo būsimą elgesį charakterizuojantys požymiai yra nurodoma amžius (jaunas arba senyvas), sveikatos sutrikimai ir kita.

Aptarti kriterijai mažai kuo skiriasi nuo kriterijų, kuriais vadovaujasi teisėjai, skirdami bausmę. Manome, kad priimant sprendimą nutraukti baudžiamąją bylą diskreciniais pagrindais, reikėtų išaiškinti tas aplinkybes, kurios turi būti nustatomos priimant nuosprendį (juk bylos nutraukimas tai galutinis sprendimas baudžiamojoje byloje). Lietuvos Respublikos BK 39 str. nustatyta, kad teismas, skirdamas bausmę atsižvelgia į padaryto nusikaltimo pobūdį ir jo pavojingumo laipsnį, į kaltininko asmenybę ir į bylos aplinkybes, lengvinančias ir sunkinančias atsakomybę. Naujame Baudžiamajame kodekse, bausmės skyrimo kriterijai dar tikslinami. Teismas, skirdamas bausmę, atsižvelgia į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, kaltės formą ir rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, nusikalstamos veikos stadiją, kaltininko asmenybę, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį, atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes. (Naujo BK 54 str.). Aukščiausias Teismas tikslina kriterijus savo nutarimuose, apžvalgose.¹⁵⁷

Apie kaltininko asmenybę, duomenų rinkimo apie ją ribas, įtaką parenkant poveikio priemones, literatūroje rašyta nemažai. Duomenys apie nepilnamečių kaltinamąjį yra įrodinėjimo dalykas. Tačiau atlikus bylų, nutrauktų pagal BPK 9^a straipsnį, analizę, buvo nustatyta, kad tik 14% bylų buvo tam tikra asmenį charakterizuojanti medžiaga.¹⁵⁸ Tokia pati tendencija, t.y., nesurinkti duomenys apie kaltinamąjį, yra pastebėta ir teismų praktikoje.¹⁵⁹ Bylų medžiagoje dažniausiai yra nepilnamečių kaltininkų pateiktos iš mokyklų charakteristikos, rečiau – iš darboviečių. Beje, iš 16 charakteristikų 5 buvo neigiamo pobūdžio. Norint pateisinti tokią padėtį, galima surasti tiek objektyvių (laiko trūkumas; iki minimumo susilpnėję socialiniai ryšiai: niekas

¹⁵⁵ Diverting cases from the courts // *The criminal law review*. 1995. Nr.6. P.446.

¹⁵⁶ Ashworth A. *The criminal process. An evaluative study*. Oxford. 1994. P. 181-182. Kontinentinės teisės tradicijos šalyse informacija apie kaltinamojo asmenybę dažnai renkama jau ikiteisminio tyrimo metu, skirtingai nuo bendrosios teisės šalių. (Aut. pastaba.)

¹⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12;

¹⁵⁸ Čia neįskaitomi užklausimai apie priklausomybę narkologinėms ir psichikos ligonių įskaitoms. Tokie duomenys buvo daugumoje bylų (64 %).

nieko nežino apie kaimynus, pavaldinius, bendradarbius, studentus ir pan.), tiek subjektyvių (tokios informacijos rinkimo vertinimas kaip nereikalingos) priežasčių. Be išimties visose bylose buvo duomenų apie teistumą ir daugumoje – apie administracinius teisės pažeidimus. Iš asmenų, kurių atžvilgiu buvo nutrauktos bylos, 86 % buvo nusikalte pirmą kartą, 13 % - teistumas išnykęs ar panaikintas. 1 asmeniui anksčiau buvo iškelta baudžiamoji byla, tačiau vėliau nutraukta. Šią informaciją nustatyti byloje yra būtina, nes tai viena iš bylos nutraukimo sąlygų: negalima nutraukti bylos teistam asmeniui. Administracinėmis nuobaudomis bausta buvo 16 % asmenų, 7 % buvo įrašyti į narkologinę ar psichoneurologinio dispanserio įskaitą, apie 5 % asmenų slapstėsi nuo tardymo.

Rusijoje apklausti tardytojai nurodė analogiškus kriterijus, apibūdinančius kaltininką. Juos galima apibendrintai pavadinti asmens, įtariamo padarius nusikaltimą, asmenybės „socialiniu tipu“. Jį sudaro: 1. teigiama asmens charakteristika (mokymosi vietos, darbovietės, gyvenamosios vietos); 2. asmens nepatiklausymas įskaitoms, susijusioms su nukrypimais nuo socialinių normų (narkologinės, psichoneurologinės įskaitos, nepilnamečių reikalų įskaitos ir kt.).¹⁶⁰

Kitas aspektas yra tikimybės, kad asmuo nebeusikals arba „recidyvo tikimybės“¹⁶¹, įvertinimas. Japonijoje galimybė, kad kaltininkas bus teigiamai veikiamas bendruomenės ir ateityje elgsis tinkamai, yra vienas pagrindinių baudžiamojo persekiojimo atsisakymo kriterijų. Kartu prokuroras pareikalauja iš kaltininko „pasižadėjimo“, kad jis nepažeidinės įstatymų.¹⁶²

Prieš atsisakant baudžiamojo persekiojimo būtina atsižvelgti ir į nukentėjusiojo padėtį ir poziciją. Būtina įvertinti padarytos žalos nukentėjusiajam dydį ir jos atlyginimo perspektyvas. Europos Tarybos rekomendacijoje primygtinai siūloma baudžiamojo persekiojimo atsisakymą sieti su kompensacija nukentėjusiajam, įskaitant bet kokius kaltininko veiksmus, susijusius su ja.¹⁶³

Mediacijos atvejais nukentėjusiojo sutikimas, kad procesas nebūtų tęsiamas, yra privaloma sąlyga. Kitų diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų (transakcijos, išpėjimo, bylos

¹⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 381.

¹⁶⁰ Сверчков В.В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. 1999. No.12. С. 59.

¹⁶¹ Aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimu Nr. 30. Teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga. // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 2001. Nr. 15. P. 432; Головки Л.В. Прекращение уголовного дела в связи с деятельным раскаянием // Законодательство. 1999. No. 1. // <http://www.garant.ru>

¹⁶² Белявская О. Отсрочка возбуждения уголовного преследования в Японии // Социалистическая законность. 1988. No. 11. С. 68.

¹⁶³ Рекомендация No. R (85) 11 комитета министров о положении потерпевшего в рамках уголовного права и процесса. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 28 июня 1985 г.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.

nutraukimo organizuotų nusikaltimų dalyviui atvejais) realizavimo atvejais nukentėjusiojo pozicijai teikiama mažesnė reikšmė: jos „atsiklausimas“ yra fakultatyvinio pobūdžio. Tokiais atvejais visuomenės, o ne konkrečios aukos interesas yra lemiamas. Mes visiškai pritariame nuomonei, kad viešojo ir privačiojo (šiuo atveju – nukentėjusiojo) interesų derinimas bei teisinio reguliavimo metodų balansas baudžiamajame procese gali būti pasiektas per tinkamą teisinio reguliavimo dalyko įvertinimą, nes būtent jis (dalykas) turi lemti teisinio reguliavimo metodus (imperatyvusis ar dispozityvusis) baudžiamajame procese, o ne atvirkščiai.¹⁶⁴ Kai teisinio reguliavimo metodą lems baudžiamajame kodekse aprašytų nusikaltimų objektas ir dalykas, bus aišku, kokių nusikaltimų tyrimui nukentėjusiojo valia turės lemiamos įtakos, o kokių – ne. Tačiau sužinoti tą valią ir atsižvelgti į ją priimant sprendimus būtina visuomet.

Turi būti įvertinta ir paties nukentėjusiojo socialinė charakteristika. Didžiosios Britanijos prokurorams pateiktuose kriterijuose nurodoma, kad turi būti atsižvelgiama į tai, kad kėsinimasis buvo susijęs su rasine priklausomybe, nusikaltimo auka buvo nepilnametis, senyvo amžiaus žmogus, teisėsaugos pareigūnas, vykdamas pareigas ir t.t.¹⁶⁵

Negalima daryti apibendrinamųjų išvadų apie kaltininko ir nukentėjusiojo tarpusavio santykių įtaką pareigūnų sprendimams kitose baudžiamosiose bylose. Tačiau iš analizuotų pagal BPK 9¹ str. nutrauktų bylų, 55 % bylų buvo nustatyta, kad nusikaltimo auka ir kaltininkas yra pažįstami: 14 % buvo šeimos nariai ar giminaičiai; pažįstami asmeniškai - 32 %, pažįstami darbo sferoje - 9 %. Kaip buvo rašyta, tai, kad auka ir kaltininkas yra giminaičiai ar artimi pažįstami, dažnai yra viena iš priežasčių stengtis konfliktą išspręsti ne teisme. Prancūzijoje pavojus, kad vykdamas, pvz., kaimynų baudžiamąjį persekiojimą bus pažeista socialinė taika, yra vienas iš argumentų, kodėl prokuroras turi turėti diskrecinių galių ir spręsti apie persekiojimo tikslingumą.¹⁶⁶

Pareigūnų sprendimui nutraukti baudžiamąją bylą gali turėti įtakos ir nukentėjusiojo vaidmuo. Iš bylos dokumentų matyti, kad nukentėjusieji taip pat ne visada yra visiškai „nekaltos“ aukos. Štai 14 % bylų tam tikra žala buvo padaryta konflikto tarp nukentėjusiojo ir kaltininko metu, 10 % asmenų nukentėjo dėl to, kad patys darė teisės pažeidimus: pradėjo muštynes, pažeidė kelių eismo taisykles. Gerė alkoholinius gėrimus kartu su kaltininku ir buvo neblaivūs - 18 % nukentėjusiųjų. Tai nereiškia, kad nukentėjusysis „pats kaltas“ dėl nusikaltimo, tačiau tokiais

¹⁶⁴ Ponomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P. 42.

¹⁶⁵ Ashworth A. The criminal process. An evaluative study. Oxford. 1994. P. 178.

¹⁶⁶ Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000. P. 153.

atvejais galima geriau suprasti kaltininko motyvus ar būseną, taip pat nukentėjusiojo sutikimą nereikšti pretenzijų kaltininkui.

Kadangi Lietuvoje diskrecinio baudžiamojo persekiojimo normose viešasis interesas, kaip normos realizavimo kriterijus neįvardintas, tardytojai (kvotėjai), surašdami nutarimą nutraukti baudžiamąją bylą dažniausiai aprašo tik būtinas pagal įstatymą sąlygas. Nors jie, esant visoms toms sąlygoms turi teisę, o ne privalo nutraukti bylą, Nedaugelyje nutarimų yra formuluočių, kuriomis pareigūnai bando pagrįsti savo sprendimą: kad kaltininkas „pagal savo veikos pobūdį ir asmenybę gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės“¹⁶⁷, kad „pagal veikos pobūdį ir asmenybę gali būti pataisytas be kriminalinės bausmės“¹⁶⁸, kad kaltininkas nebaustas administracine tvarka¹⁶⁹.

Manytume, kad nutarime nutraukti baudžiamąją bylą pagal BPK 9¹ arba 9² str., turi būti nurodyta ne tik veika, kuri inkriminuojama kaltinamajam, išdėstyti ja patvirtinantys įrodymai, sąlygos, būtinos pagal įstatymą, tačiau ir aplinkybės, kurios nulėmė pareigūno apsisprendimą.

Pagal galiojantį kodeksą šiuos straipsnius gali bet kurios teismo nagrinėjimo stadijos metu pritaikyti ir teismas. Tačiau įstatymas nevienareikšmiškai reglamentuoja bylos nutraukimą parengtinio tyrimo metu, atidavimo teismui stadijos metu, teismo nagrinėjimo metu. BPK 254 str. 1 d. nustatyta, kad „esant šio kodekso... 9¹, 9² str. ...nurodytų aplinkybių teismas tvarkomajame posėdyje bylą nutraukia“. BPK 278 str. 1 d. nurodoma, kad „byla turi būti teismo nutartimi nutraukiama teisiame posėdyje, jeigu ...išaiškinami bylai nutraukti pagrindai, nustatyti... šio kodekso... 9¹, 9² str...“. 383 str.: „Apeliacinės instancijos teismas kolegijos posėdyje panaikina apkaltinamąjį nuosprendį ir nutraukia bylą ... jeigu yra BPK 9¹, 9² str. nurodytos aplinkybės.“; 430 str.: „Kasacinės instancijos teismas panaikina ir pakeičia nuosprendį ar nutartį vadovaudamasis šio kodekso ...383 str.“. Kol įstatyme yra tokia imperatyvaus pobūdžio formuluočių, ji suponuoja kitokius reikalavimus surašomiems dokumentams. Esant visoms įstatyme nurodytoms aplinkybėms, būtinoms susitaikymui ar asmens, padėjusio išaiškinti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nusikalstamą veiką, atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės, ir nenutraukus bylos, teismas, priimdamas nuosprendį, privalo motyvuoti, kodėl nebuvo pritaikytas BPK 9¹ arba 9² str..¹⁷⁰ Ši nuostata reikšminga ir kalbant apie naujo

¹⁶⁷ Baudžiamoji byla Nr. 23-1-121-01. Tardymo skyrius prie Kauno m. Panemunės PK. Arch. Nr. 2/16018.

¹⁶⁸ Baudžiamoji byla Nr. 23-1-711-99. Tardymo skyrius prie Kauno m. Panemunės PK. Arch. Nr. 2/16014

¹⁶⁹ Baudžiamosios bylos Nr. 15-1-121-98; Nr. 15-1-169-98; Nr. 15-1-196-98. Tardymo skyrius prie Vilniaus m. PK. Arch. Nr. 2/11791-2/11793.

¹⁷⁰ Šumskas A. Teisminis bylų nagrinėjimas. V., 1997. P.102.

Baudžiamojo proceso kodekso įgyvendinimą, nes 212, 235, 303, 327 str. vartojamas terminas „nutraukia“, nors Baudžiamajame kodekse „...gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės“.

Naujo Baudžiamojo kodekso 38 straipsnyje, reglamentuojančiame susitaikymą, 40 straipsnyje, kuriame numatytas laidavimas, be įprastinių, dabar įstatyme numatytų, sąlygų (prisipažinimo, žalos atlyginimo), yra numatyta, kad asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jei yra pagrindas manyti, kad *jis nedarys naujų nusikaltimų*. Remiantis tuo, kas anksčiau išdėstyta, galima teigti, kad tokia formuluotė atitinka tam tikrą viešojo intereso aspektą. Ir norint ją nustatyti, galima remtis visais išdėstytais kriterijais. Vieno iš BPK projekto¹⁷¹ 211 str., buvo įtvirtinta ir imperatyvi nuostata, kad nutarime sustabdyti ikiteisminį tyrimą yra išdėstoma ne tik nusikalstamos veikos esmė ir ikiteisminio tyrimo sustabdymo pagrindas (kaip yra dabar), tačiau turi būti pateikiami duomenys *apie įtariamojo asmenybę* ir nurodomi sustabdymo *motyvai*. Naujo Baudžiamojo proceso kodekso 216 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą išdėstoma nusikalstamos veikos esmė, tyrimo nutraukimo pagrindai ir *motyvai*. Tai turėtų teigiamai veikti diskrecinių normų taikymo praktiką.

¹⁷¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas. Nr. LXP-959.

2.2. Prokuroro diskrecinės valdžios kontrolės mechanizmas.

Numatant bet kokią procesinę procedūrą, mūsų nuomone, svarbiausia yra užtikrinti sąžiningą procesą, asmenų, dalyvaujančių procedūroje teises, jų realizavimo bei pažeistų teisių gynimo mechanizmą. Taigi kita problema, manome, yra būtent „laisva nuožiūra” arba „diskrecinės galios (valdžia)”, kuria naudojasi pareigūnai, byloje priimančys galutinį sprendimą iki teismo.

Nagrinęjant diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, kuris jau įtvirtintas Baudžiamojo proceso kodekse, ir yra išplėstas naujame kodekse, būtina plačiau panagrinėti pačią sąvoką, nes Lietuvoje ji nebuvo išsamiau nagrinėta.¹⁷²

Diskrecija (*pranc. Discrétion, vok. Diskret, angl. Discretion*) – pareigūno ar valstybės organo teisė spręsti kokį nors klausimą savo nuožiūra.¹⁷³ Diskrecinės valdžios (bendras terminas) sąvoką Didžiosios Britanijos teismas apibrėžė dar 1598 m. Diskrecine valdžia buvo laikomas žinojimas, kaip atskirti melą nuo tiesos, kaip išvengti valdymo, visuomenės reikalų tvarkymo veiksmų, pagrįstų asmeniškumais, išankstinėmis nuostatomis ar kaprizais. Taigi diskrecinio valdymo tradicijos yra anglosaksų teisės paveldas.¹⁷⁴ Kontinentinės Europos valstybėse diskrecinės valdžios teoriją pradėta kurti XX amžiuje. Mokslininkai, neneigdami pozityviosios teisės normų svarbos valstybėje, iškelė idėją, kad lygiagrečiai turėtų būti formuojamas ir kitas moraliai bei socialiai pagrįstas visuomeninių santykių reguliavimo būdas, t.y., diskrecinis valdymas.

Diskrecinio valdymo idėja (nevarojant šio termino) buvo puoselėjama Nepriklausomos Lietuvos mokslininkų. Remiantis Römerio pilietinės visuomenės kūrimo hipoteze, pareigūno statusą turėtų lemti profesionalumas, nes jo vaidmuo būtų „piliečio patarėju su iniciatyvos funkcija”.¹⁷⁵

Tarybiniais metais diskreciškumas buvo neigiamas. Tuo laiku išleistuose žodynuose, enciklopedijose diskrecinė valdžia laikoma antivalstybine, antidemokratinė vakarų teisės fenomenu, esą tokiu būdu skatinamas pareigūnų piktnaudžiavimas valdžia, pažeidžiami tokie principai, kaip nekaltumo prezumpcija, asmens neliečiamumas ir kiti, nes įstatymais suteikiama

¹⁷² Apie policijos diskrecinę valdžią žr. Laurinavičius A. Policijos diskrecinės valdžios įgyvendinimo problemos // Jurisprudencija. 1998. T.9(1); Laurinavičius A. Policijos administravimas užtikrinant visuomenės saugumą. Mokymo metodinis leidinys. Vilnius. 2000. P. 32-39.

¹⁷³ Tarptautinis žodžių žodynas. Vilnius. 1985. P.115.

¹⁷⁴ Никеров Г.И. Административное право Великобритании // Административное право зарубежных стран. М., 1996. С. 71.

¹⁷⁵ Römeris M. Valstybė. V., T.1. 1995. P. 55-56.

teisė valstybei, administraciniams organams arba pareigūnams tam tikromis įstatymo nustatytomis sąlygomis veikti savo nuožiūra.¹⁷⁶

Vakarų valstybėse diskrecinės valdžios praktinio taikymo galimybėmis susidomėta XX a. antroje pusėje. Pound R. rašė, kad beveik visos jurisprudencijos problemos sueina į vieną fundamentalią taisyklės (teisės normos) ir diskrecijos problemą. Abi yra būtini elementai vykdyti teisingumą.¹⁷⁷

Laurinavičius A. pasiūlė tokią diskrecinės valdžios (*pranc. Discretionnaire, angl. Discretionary Power*) sampratą: *Diskrecinė valdžia* – tai valstybės institucijoms ir jų tarnautojams suteikta tam tikra valdžia savo nuožiūra vykdyti ar susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų.¹⁷⁸

Diskrecinė valdžia tiesiogiai susijusi su kitu to paties socialinio reiškinių aspektu – diskreciniu pasitikėjimu ar patikimumu (*Discretionary Trust*). Tai reiškia, kad valstybės tarnautojas (pareigūnas) diskrecinę valdžią turi pelnyti, ji jį negali būti suteikta nepagrįstai, remiantis vien laikiniais valstybės administravimo poreikiais. Taigi šiai sričiai priskiriami santykiai, kurie „negali būti tinkamai valdomi, nepriimant sprendimų, paremtų tarnautojo profesionalumu, praktine patirtimi ir net tam tikromis asmeninėmis savybėmis.“¹⁷⁹

Juridiniu aspektu, teigia Walker S., diskrecijos principo taikymas reiškia, kad asmeniui duota laisvė rinktis ne tarp taisyklėmis reglamentuoto ir diskreciško, laisvai pasirenkamo poelgio, bet tarp atskirų taisyklių ir skirtingų diskrecijos lygių. Taisyklės – tai tam tikri formalūs nurodymai, apibrėžiantys tarnautojų diskrecinės valdžios ribas, kurias galima iš tikrųjų kontroliuoti, saugoti teisinėmis priemonėmis, sankcijomis.¹⁸⁰

Anksčiau jau buvo aptarta, kad laisva nuožiūra vis dėlto nėra savivalė, kad egzistuoja tam tikri kriterijai, kuriais remdamiesi prokurorai priima vieną ar kitą sprendimą. Filosofine prasme, absoliučios laisvės nėra ir negali būti. Teiseje, žmogaus (ir proceso dalyvio, ir pareigūno) elgesys yra sąlygotas įstatymo nuostatų. Pareigūnas turi teisę priimti tam tikrą sprendimą tik nustatius įstatymo numatytas sąlygas (šalyse, kur dominuoja tikslingumo principas – sąlygų mažiau ir jos apibrėžtos gana laisvai, o šalyse, kur tradiciškai priimtinas privalomas baudžiamasis persekiojimas – sąlygos konkretnės), kurios susijusios su nusikaltimo, kaltininko ir nukentėjusiojo charakteristikomis. Kitas svarbus momentas, kol kas, kaip jau kalbėta, neakcentuojamas

¹⁷⁶ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., T.3. 1978. P.112; Большой юридический словарь. 1998. Москва. С. 167.

¹⁷⁷ Pound R. *Intriduction to the Philosophy of Law*. Yale University press. 1954. P.54 // cituota pagal Laurinavičius A. Tarnybinė teisė ir policijos tarnybinės teisės kūrimo Lietuvoje problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (6F). P.41.

¹⁷⁸ Laurinavičius A. Policijos diskrecinės valdžios įgyvendinimo problemos // *Jurisprudencija*. 1998. T.9 (1). P.139.

¹⁷⁹ Žr. Black's Law Dictionary. St.Paul. West Publishing CO. 1991; A Dictionary of Law. Oxford New York. 1996; Cambridge International University Dictionary of English. Cambridge University Press. 1995.

galiojančiuose įstatymuose, tai viešojo intereso įvertinimas - „yra pagrindo manyti, kad jis (atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės) nedarys naujų nusikaltimų.“ (naujo BK 38 str. 1 d. 4 p.). Taigi laisvos nuožiūros esmė yra ta, kad pareigūnas, nustatęs įstatymo reikalaujamas sąlygas, ne automatiškai nutraukia bylą, bet, įvertinęs konkrečias aplinkybes, daro prielaidą, koks sprendimas daugiau atitiktų viešąjį interesą: ar asmuo be nuosprendžio bei kriminalinės baudmės ateityje „nebedarys nusikaltimų“, ar jo elgesį vis dėlto turi įvertinti teismas.

Tačiau kalbant apie prokurorų „laisvą nuožiūrą“, neišvengiamai reikia aptarti ir jos kontrolės (koreguojančius) mechanizmus.¹⁸¹ Remiantis įvairių šalių praktika, išskirtume tokias galimų kontrolės priemonių grupes:

1. *proceso dalyvių, visų pirma nukentėjusiojo ir įtariamojo, teisė daryti įtaką prokuroro sprendimą;*
2. *asmens ir visuomenės institucijų, tiesiogiai nedalyvaujančių procese, galimybės lemti prokuroro nuožiūrą;*
3. *vadovaujančių institucijų (vidaus) kontrolė;*
4. *teismo kontrolė.*

Šios problemos sprendimų ieškoma visai laikais. Europos Tarybos rekomendacijos numato minimalias nukentėjusio dėl nusikaltimo asmens teises, kai taikoma diskrecinio persekiojimo procedūra: 1. siekti, kad kompetentinga institucija peržiūrėtų sprendimą nepradėti arba nebetęsti baudžiamojo persekiojimo arba 2. vykdyti privatų kaltinimą ir siekti žalos, padarytos nusikaltimu, atlyginimo civiliniame arba baudžiamajame teisme.¹⁸²

Analizuojant įtvirtintas įvairių šalių įstatymuose nukentėjusio dėl nusikaltimo asmens galimybes veikti proceso eigą visų pirma reikia pabrėžti, kad kai kurių tikslingumo principo formų neįmanoma realizuoti be jo *sutikimo*. Jei nukentėjusysis nesutinka, mediacija nebus pritaikyta. Rusijos BPK 25 str. nukentėjusiojo arba jo atstovo pareiškimą laiko baudžiamosios bylos nutraukimo pagrindu.

Amžiaus pradžioje, kaip veiksmingą priemonę koreguoti prokurorų laisvą nuožiūrą, mokslininkai nurodydavo kaltinimo monopolijos, kuri priklausė prokurorui, ribojimą subsidiariu (kai privatus kaltintojas – nukentėjęs dėl nusikaltimo asmuo - gali veikti kartu su valstybiniu

¹⁸⁰ Walker S. *Taming the System: The Control of Discretion in Criminal Justice (1950-1990)*. New York. 1993. P.18.

¹⁸¹ Diskrecinė valdžia ir jos kontrolė gali būti nagrinėjama įvairiais aspektais: etikos, filosofijos, psichologijos, sociologijos ir kitais. Mes aptarsime tik tam tikras procesines galimybes kontroliuoti prokuroro sprendimus. Apie policijos diskrecinės valdžios kontrolės aspektus žr. A. Laurinavičius *Policijos administravimas užtikrinant visuomenės saugumą*. Vilnius. 2000. P. 37-38.

¹⁸² Žr. Recommendation R (87) 18 concerning the simplification of criminal justice; Recommendation R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal procedure.

kaltintoju) arba visiškai nepriklausomu kaltinimu (kai kaltinimą gali palaikyti ne nukentėjęs asmuo).¹⁸³ Tokios procedūrinės priemonės numatytos ir šiuolaikiniuose kodeksuose.

Nukentėjusysis, siekdamas, kad, nepaisant prokuroro atsisakymo vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, procesas vyktų toliau, gali veikti dviem būdais. Vadinamojoje civilinio ieškinio sistemoje (Prancūzija, Belgija), jei prokuratūra nesiima tyrimo, nukentėjusysis gali civiline tvarka įteikti baudžiamųjų bylų teisėjui (tardytojui ar teismui) ieškinio pareiškimą, dėl kurio savo ruožtu yra iškeliama baudžiamoji byla (Prancūzijos BPK 2 ir 3 str.; Belgijos baudžiamojo tyrimo kodekso 63 ir 185 str.).¹⁸⁴

Antrasis būdas – nukentėjusysis gali prašyti teisėjo, kad šis nurodytų prokuratūrai iškelti baudžiamąją bylą. Prokuroras gavęs iš teisėjo nukentėjusiojo pareiškimą netenka teisės spręsti klausimo dėl baudžiamojo persekiojimo tikslingumo. Nepradėti proceso gali tik esant formaliems pagrindams: senačiai ir pan.¹⁸⁵ Ne taip kaip anksčiau aprašytu atveju, čia pradėdamas tik baudžiamasis procesas.

Olandijoje dėl bylos neiškėlimo ar nutraukimo suinteresuotas asmuo gali kreiptis į Apeliacinį teismą. Šis apklausia skundo autorių ir prokuratūrą. Ginčai vyksta teismo kolegijoje. Motyvuotu sprendimu Apeliacinis teismas arba patvirtina bylos nutraukimą dėl „visuotinio intereso“, arba įsako prokuratūrai pradėti tyrimą (Olandijos BPK 12 str.).¹⁸⁶

Švedijoje nukentėjusysis byloje, kuriose prokuroras atsisakė baudžiamojo persekiojimo, gali *pats palaikyti privatų kaltinimą*. Įvertinant jo ribotas, palyginti su prokuroro, galimybes, teisme taikomos panašios į civilinio proceso taisyklės.¹⁸⁷ Panašią teisę turi nukentėjusysis Prancūzijoje: nesudėtingų nusikaltimų atveiais, dėl kurių neatliekamas parengtinis tardymas, prokurorui atsisakius pradėti baudžiamąjį persekiojimą, jis gali kreiptis į teismą su prašymu nusiųsti kaltininkui „tiesioginį kvietimą į teismą“. Dokumentą surašo teismo pareigūnas, kaltinimą teisme palaiko nukentėjusysis.¹⁸⁸ Lietuvoje privataus kaltinimo institutas niekaip nesiejamas su prokuroro atsisakymu vykdyti baudžiamąjį persekiojimą. Nukentėjusysis tam tikrose bylose yra pagrindinis kaltintojas ir prokuroras gali imtis kaltinimo tik įstatymo numatytomis sąlygomis.

Japonijoje numatytas panašus kvaziprocesas, kurio tikslas – padėti nukentėjusiems dėl pareigūnų piktnaudžiavimo (Japonijos BPK 262-269 straipsniai). Tai vienas iš kontrolės

¹⁸³ Муравьев Н. В. Прокурорский надзор. М., 1889. С. 33.

¹⁸⁴ Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000. P. 158 – 159; Frencken E. Competences and obligations of prosecutors // The training of judges and prosecutors in matters relating to their professional obligations and ethics. Strasbourg. 13-15 May, 1996. Council of Europe Publishing. P.31.

¹⁸⁵ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. М., 2001. С. 320.

¹⁸⁶ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 450.

¹⁸⁷ Tiberg H., Sterzel F., Cronkult P. Swedish law. A survey. Stockholm. 1994. P. 510.

mechanizmų Japonijoje, apribojantis prokuroro monopoliją vykdant diskrecinį persekiojimą: nukentėjusysis turi teisę tam tikrų nusikaltimų atvejais *kreiptis tiesiai į teismą* dėl baudžiamojo persekiojimo pradėjimo. Tai nusikaltimai, susiję su pareigūnų piktnaudžiavimu savo padėtimi. Jei teismas pripažįsta baudžiamojo persekiojimo būtinumą, prokuroro funkcijas tokioje byloje atlieka teismo paskirtas advokatas. Tačiau praktiškai teismas gana retai pradeda baudžiamąjį persekiojimą.¹⁸⁹

Vokietijoje nukentėjusysis, nepatenkintas prokuratūros sprendimu, taip pat gali priversti prokuratūrą imtis veiksmų. Prokuroro sprendimą nutraukti baudžiamąją bylą jis per 2 savaites turi teisę apskusti aukštesniam prokurorui (*Oberstaatsanwalt*). Atmetus skundą, pareiškėjas per mėnesį gali prašyti priimti teismo sprendimą (priverstinio kaltinimo iškelimo proceso tvarka). Prašyme turi būti pateikti faktai, pagrindžiantys galimybę iškelti viešąjį kaltinimą. Prašymas turi būti pasirašytas advokato.¹⁹⁰ Nukentėjusysis gali kreiptis į Apeliacinį teismą (*Oberlandesgericht*), kuris pagal savo kompetenciją gali nurodyti prokuratūrai imtis baudžiamojo persekiojimo (Vokietijos BPK 172 str. 1, 4 d.) ir paskirti nukentėjusįjį subsidiariu kaltintoju (*Nebenkläger*).¹⁹¹

Mūsų nuomone, tuo nukentėjusiojo vaidmuo tiek baudžiamojo proceso, tiek diskrecinio baudžiamojo persekiojimo metu neturėtų baigtis. Nukentėjusiojo teises turėtų būti išplėstos, numatant *teisę iš anksto žinoti* apie numatomus esminius sprendimus baudžiamojoje byloje.¹⁹² Vienas iš jų yra bylos nutraukimas diskreciniais pagrindais. Nukentėjusiojo nuomonė dėl numatomos proceso baigties negali būti privaloma prokurorui, tačiau neatsižvelgęs į ją, jis turėtų motyvuoti savo sprendimą.¹⁹³ Beje, tarptautiniai nusikaltimų aukų tyrimų rezultatai kaip tik rodo nukentėjusiųjų norą būtent „dalyvauci“ procese: žinoti esminius bylos momentus ir jos vystymosi perspektyvas, pareikšti nuomonę apie numatomus sprendimus ir pan. Tą jie nori daryti ne tiek siekdami paveikti baudžiamojo proceso eigą, kiek norėdami parodyti savo lūkesčius ir interesus.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. М., 2001. С. 325.

¹⁸⁹ The Code of Criminal Procedure. Arts. 262-70 // Hiroshi Oda Japanese Law. London. Dublin. Edinburg. 1992. P. 92; Ивата К. Институт комиссий по рассмотрению деятельности прокуратуры и участие граждан в отправлении правосудия в Японии // Советское государство и право. 1990. No.12. С.109.

¹⁹⁰ Филимонов Б.А. Уголовный процесс ФРГ. М., 1974. С. 35, 44.

¹⁹¹ Foster N.G. German Law and legal system. London. 1993. P. 178.

¹⁹² Bendra nuostata, kad nusikaltimo auka turi teisę būti laiku informuota apie savo teises ir galimybę jomis pasinaudoti, taip pat teisę žinoti apie teismo procedūras, fiksuojama kaip rekomendacija leidinyje, kur apžvelgti demokratiškos šalių laimėjimai nukentėjusiojo nuo nusikaltimo asmens teisių srityje. Žr. New Directions from the Field: Victims' Rights and Services for the 21 st. Century. US Department of Justice. USA. 2000.

¹⁹³ Plačiau rekomendacijas dėl įstatymus taikančių pareigūnų veiklos bendraujant su nukentėjusiais nuo nusikaltimo žr. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. Monografija. Vilnius. 2000. P. 41-47.

¹⁹⁴ Malsch M., Carrière R. Victims' wishes for compensation: the immaterial aspect // Journal of Criminal Justice. Vol. 27. 1999. No.3. P. 245-247.

Nuolatinis nukentėjusiojo informavimas apie jo teises ir proceso progresą turėtų būti traktuojama kaip viena iš prokuroro pareigų.¹⁹⁵

Tokios pat teisės, t.y., *teisė žinoti apie numatomus sprendimus, teisė apskųsti juos, bei pareikšti savo nuomonę dėl proceso nutraukimo*, suteiktinos ir civiliniam ieškovui (jei jis nėra nukentėjusysis).

Neteisminio baudžiamojo konflikto sureguliuavimo tvarka kritikuojama kaip pažeidžianti teisę į nešališką teismą. Taigi pripažįstama galimybė pažeisti ir kaltininko teises. Bet egzistuoja garantijos, užtikrinančios galimų valstybės kaltintojų piktnaudžiavimų savo valdžia kontrolę. Pirma, *įtariamasis turi teisę žinoti* apie galimą sprendimą atsisakyti jo baudžiamojo persekiojimo. Rusijoje, kaip ir Lietuvoje, nėra konkretaus reikalavimo informuoti kaltininką apie galimą bylos nutraukimą jo atžvilgiu, jei jis atliks tam tikrus veiksmus. Todėl dažnai asmuo, faktiškai įvykdęs įstatymo sąlygas (Rusijos BPK 28 str. (anksčiau galiojusio BPK 7 str.)), nėra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ir lieka nesužinojęs apie tokią potencialią galimybę.¹⁹⁶ Antra, Europos Tarybos rekomendacijoje pabrėžtas *įtariamąjo sutikimo*, kad jo atžvilgiu diskreciniais pagrindais nebus pradėtas (sustabdytas, nutrauktas) baudžiamasis persekiojimas, būtinumas.¹⁹⁷ Daugelis normų, įtvirtinančių diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, numato proceso dalyvių (dažniausiai kaltininko) sutikimą, kaip baudžiamojo persekiojimo nutraukimo sąlygą. Portugalijos BPK yra numatyta, kad kai už nusikaltimą gresia mažesnė kaip 3 m. bausmė, prokuratūra sutikus tardytojui, kaltinamajam ir nukentėjusiajam, gali nutraukti baudžiamąją bylą.¹⁹⁸ Olandijoje būtinas savanoriškas kaltininko sutikimas taikant jam transakciją.¹⁹⁹ Rusijoje, kurios įstatymai taip pat reikalauja kaltininko sutikimo, nutraukiant jam bylą nereabilituojanciais, o tarp jų ir diskreciniais pagrindais, ši teisė nuolat pažeidžiama. Šis faktas yra vienas iš argumentų šio instituto kritikams.²⁰⁰

¹⁹⁵ Robert M. Marc The role and status of public prosecution services in Europe: major problems and the Council of Europe draft recommendation // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strousburg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing. 2000. P. 37.

¹⁹⁶ Максудов Р., Флямер Л., Грасенькова А. Институт примирения в уголовном процессе. Необходимость и условия развития // Уголовное право. 1998. No. 1. P. 68.

¹⁹⁷ Рекомендация No. 6. (87) 18 комитета министров государствам членам относительно упрощения уголовного правосудия. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 17 сентября 1987.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.

¹⁹⁸ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. V., 2001. P. 452.

¹⁹⁹ Hans de Doelder The Public Prosecution Service in the Netherlands // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000.No.3. P.201.

²⁰⁰ Калугин А.Г. Освобождение от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования и презумпция невиновности // Актуальные проблемы досудебного производства по уголовным делам. М., 1999. P. 127-128.

Trečia, jam būtina suteikiama *apskundimo teisė*. Štai Olandijoje, kur gana plačiai taikomas tikslingumo principas (o būtent transakcija), numatytos tokios galimybės kaltininkui ginti savo teises: 1. kaltinamasis gali paduoti apeliacinį skundą į teismą dėl sprendimo atsisakyti baudžiamąjį persekiojimą (netgi tuo atveju, kai buvo „susitarta“ ir kaltinamasis sumokėjo baudą); 2. kaltinamasis gali pateikti prašymą siųsti bylą į teismą tuo pagrindu, kad kaltintojas atsisakė vykdyti baudžiamąjį persekiojimą dėl neįrodytos kaltės arba dėl įstatymo, numatančio veikos baudžiamumą, nebuvimo.²⁰¹

Lietuvoje apie baudžiamosios bylos nekėlimą arba iškeltos bylos nutraukimą pranešama asmeniui, kuriam nekeliama byla ar ji nutraukta, taip pat nukentėjusiajam ir jo atstovui. Šie asmenys turi teisę per penkias dienas apskūsti teismo nutartį, teisėjo, prokuroro, tardytojo ar kvotos organo nutarimą atitinkamai aukštesniajam teismui arba aukštesniajam prokurorui (BPK 9¹ str., 9² str.). Prokurorui nesuteikta teisė apskūsti šių sprendimo priimto BPK 9¹ str. tvarka, nors tai nėra privataus kaltinimo bylos. Tokia teisė nesuteikta ir kitiems suinteresuotiems proceso dalyviams. Tai nelogiška, nes susitaikyti gali ir juridinio asmens arba valstybinės institucijos atstovas. Tokios nuostatos laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir išplėstai aiškina, kas yra apskundimo subjektai. Atsakydamas į Vilniaus apygardos teismo paklausimą, ar gali juridinio asmens atstovas apskūsti nutarimą nekelti baudžiamosios bylos, jis remiasi ne Baudžiamąjo proceso kodeksu, kuriame tokio apskundimo subjekto nėra, tačiau Baudžiamąjo kodekso 53¹ straipsnio 3 punktu.

Iš BK 53¹ str. 3 p. matyti, kad asmuo, padaręs atitinkamą šiame straipsnyje numatytą veiką, gali susitaikyti ne tik su nukentėjusiuoju – fiziniu asmeniu, bet ir su valstybės ar juridinio asmens atstovu. Todėl ir BPK 9¹ str. 2 d. nurodyto proceso subjektu gali būti ne tik nukentėjusysis, bet ir atitinkamos valstybės institucijos ar juridinio asmens atstovas.²⁰²

Prokurorai negali apskūsti ir teisėjo „nesutikimo“ nutraukti baudžiamosios bylos. Tokia teisė neaparta įstatyme, tokios pozicijos laikosi ir teismai. Aukščiausiojo Teismo konsultacijose aiškiai pasakyta, kad prokuroras negali apskūsti teisėjo sprendimo nesutikti nekelti baudžiamosios bylos ar nutraukti baudžiamąją bylą pagal BPK 9² straipsnį.²⁰³

Mūsų nuomone, prokurorui ir civilinio ieškovo atstovui būtina suteikti teisę apskūsti sprendimą nekelti ar nutraukti baudžiamąją bylą. Prokurorui ir kitiems suinteresuotiems proceso

²⁰¹ Hans de Doelder The Public Prosecution Service in the Netherlands // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000.No. 3. P. 206; Бойцов В.В., Бойцова М.В. Общая характеристика правовой системы Нидерландов. Уголовный процесс // Правовая система Нидерландов. М., 1998. С. 176; Сварт А.Х. Дж. Общие принципы уголовного процесса // Тен пат. С. 272.

²⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo atsakymas į Vilniaus apygardos teismo paklausimą. 2000 03 29 Nr. 01-11-73.

²⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 11. P.288.

dalyviams suteiktina *teisė apskusti teisėjo sprendimą netvirtinti* nutarimo nekelti ar nutraukti baudžiamąją bylą.

Naujas Baudžiamojo proceso kodeksas iš dalies realizavo šiuos pasiūlymus. Pagal naujo BPK 214 str., apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimą nepatvirtinti prokuroro nutarimo dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo pranešama įtariamajam, jo atstovui, gynėjui, nukentėjusiajam ir civiliniam ieškovui bei jų atstovams. Šie asmenys turi teisę apskusti sprendimus nutraukti ikiteisminį tyrimą ar jo nenutraukti. Prokurorui tokia teisė taip pat suteikta. Jis gali apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus apylinkės teismo pirmininkui. Tai numatyta naujo BPK 173 str. „Ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimai“ 2 dalyje.

Skundų dėl nutarčių ar nutarimų nekelti baudžiamosios bylos ar nutraukti ją nagrinėjimo procedūra teisme nėra sureguliuota. BPK 9¹ ir 9² str. numatyta, kokia tvarka byla nekeliama arba nutraukiama kaltininkui ir nukentėjusiajam: susitaikius: sprendimą gali priimti teisėjas ar prokuroras, tardytojas, kvotos organas teisėjo sutikimu arba organizuotų nusikaltimų dalyviui, davusiam vertingus parodymus: sprendimą priima teisėjas arba prokuroras teisėjo sutikimu. Atvirkštinis procesas, t.y. nutarimo nekelti baudžiamosios bylos ar nutraukti ją panaikinimas nėra reglamentuotas. Praktiškai kyla neaiškumų, ar gali aukštesnysis prokuroras panaikinti žemesniojo prokuroro sprendimą, kuriam buvo duotas teisėjo sutikimas. Pagal institucijų, priimančių sprendimus, hierarchiją, pagal BPK 9¹ ir 9² str. priimtus sprendimus turėtų naikinti teismas. Praktika iš esmės laikosi panašios nuostatos, ir nors įstatyme numatyta galimybė skusti nutarimus aukštesniajam prokurorui, prokuratūra nepriima nagrinėti tokių skundų.

Gavusi civilinio ieškovo atstovo skundą dėl nepagrįsto bylos nekėlimo pagal BPK 9¹ straipsnį, Vilniaus apylinkės prokuratūra atsisakė nagrinėti skundą dėl nutarimo, kurį patvirtino teisėjas ir pasiūlė kreiptis į apeliacinę teismo instanciją.²⁰⁴

LR BPK 5 str. 10 p. taip pat numatyta galimybė iškelti baudžiamąją bylą asmeniui, kurio atžvilgiu yra nepanaikintas kvotos organo, tardytojo, prokuroro nutarimas nutraukti bylą dėl to paties kaltinimo, jeigu būtinumą iškelti bylą pripažino teismas, kurio žinioje yra baudžiamoji byla. Tokia teise kartais pasinaudoja teismas, nagrinėjantis baudžiamąsias bylas dėl organizuotų nusikaltimų, kuriose vienam iš nusikalstamo susivienijimo narių baudžiamoji byla nutraukta ikiteisminiame tyrime, tačiau teisme paaiškėja aplinkybės, kuriomis toks sprendimas yra netaikytinas (asmuo vengia duoti parodymus, dalyvavo nužudant ir pan.).

Bendrą ikiteisminio tyrimo metu vykdomų veiksmų bei sprendimų apskundimo tvarką reglamentuoja naujo BPK 62 – 65 straipsniai. Prokuroro veiksmai skundžiami ikiteisminio tyrimo

teisėjui, ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimai – apylinkės teismo pirmininkui. Remiantis nauju BPK 170 str. 4 d., kurioje nurodyta, kad tik prokuroras priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo (atnaujinimo), toks sprendimas turėtų būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tačiau sprendimą tvirtina tas pats ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Siekiant aiškiau reglamentuoti sprendimų priėmimo tvarką, reikėtų suformuluoti bendrą ir aiškią taisyklę, kad nutarimus, kuriuos tvirtina ar kuriems reikia teisėjo sutikimo, galima skųsti tik aukštesniam teismui. Kol taip nėra, skundus turėtų nagrinėti apygardos teismas kaip apeliacinė instancija (BPK 378-380 str.).²⁰⁵ Įsigaliojus naujam kodeksui, prokuroro sprendimus, patvirtintus ikiteisminio tyrimo teisėjo, reiktų skųsti apylinkės teismo pirmininkui.

Be apskundimo reglamentavimo netikslumų, gali kilti ir grynai praktinių problemų: ketvirtadalyje analizuotų bylų, nutrauktų pritaikius BPK 9^a str., iš viso nebuvo išaiškinta sprendimo apskundimo tvarka. Tačiau praktika rodo, kad apskundimo teise pasinaudoja nedaug turinčių ją: analizuotose bylose nebuvo apskūstas nė vienas nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą pagal BPK 9^a straipsnį.

Kai kurių šalių įstatymai numato *kaltininkui galimybę gauti teisininko konsultaciją*, prieš jam pareiškiant savo valią dėl priimamo diskrecinio sprendimo. Prancūzijoje, siekiant, kad būtų užtikrintos proceso dalyvių teisės, prokurorai įpareigoti pranešti kaltininkams, kurie sutiko dalyvauti mediacijoje, apie jų teisę turėti gynėją (neturintiems lėšų – apie teisę turėti nemokamą gynėją).²⁰⁶ Tokią pačią teisę diskrecinėje procedūroje pripažino ir Anglijos teismų praktika.²⁰⁷

Lietuvos BPK, suteikdamas teisę nukentėjusiajam ir kaltinamajam turėti savo atstovus, o kaltinamajam (įtariamajam) ir gynėją, nedraudžia šiems proceso dalyviams dalyvauti ir diskrecinėje procedūroje. Iš analizuotų baudžiamųjų bylų, kurios buvo nutrauktos susitaikius nukentėjusiajam ir kaltininkui, dokumentų matyti, kad 39 % nepilnamečių kaltinamųjų (įtariamųjų) ir 77 % nepilnamečių nukentėjusiųjų turėjo įstatyminius atstovus (tėvus), ir paprastai jie buvo aktyvūs susitaikymo procedūroje: pareiškėdavo savo nuomonę dėl proceso eigos²⁰⁸, pasirašydavo „susitaikymo protokolus“, kaltininkų atstovai praktiškai atlygindavo žalą.²⁰⁹ Kitokia situacija su gynėjais. 52 % kaltininkų turėjo gynėjus byloje, tačiau tik 2 gynėjai (iš 60) dalyvavo

²⁰⁴ Vilniaus miesto apylinkės prokuratūros pranešimas AB „Lietuvos draudimui“. 2000 02 09 Nr. 08-14-338.

²⁰⁵ Teismų praktika. 1995. Nr. 2. P.164.

²⁰⁶ Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000. P. 150.

²⁰⁷ Ewans R. Challenging a police caution using judicial review // *The criminal law review*. 1996. Nr. 2. P.104.

²⁰⁸ Baudžiamoji byla Nr. 40-1-184-2000. Tardymo skyrius prie Šiaulių m. VPK.

²⁰⁹ Baudžiamoji byla Nr. 23-1-121-01. Tardymo skyrius prie Kauno m. Panemunės PK. Arch. Nr. 2/16018

susitaikymo procese, o tiksliau, pasirašė „susitaikymo protokolą“.²¹⁰ Bylos dokumentai, aišku, nerodo advokatų konsultacijų bei patarimų savo ginamiesiems, tačiau jų dalyvavimas pačioje procedūroje tikrai nepakenktų ginamiesiems.

To, mūsų nuomone, nepakanka. „Stipri“ procesinė garantija galėtų būti būtinas gynėjo dalyvavimas priimant sprendimą. Galiojančiame kodekse (56 str.), taip pat naujame kodekse (51 str.) būtinas gynėjo dalyvavimas diskrecinėje procedūroje nenumatytas. Gynėjas turėtų užtikrinti, kad byla nebūtų nutraukiama diskreciniais pagrindais nesant pakankamai įrodymų bylai nagrinėti teisme, padėtų suvokti procedūros privalumus bei minusus. Nepagrįsto arba neteisėto bylos nutraukimo atveju advokatas turėtų siekti tokio sprendimo panaikinimo.

Apibendrinus įvairių šalių įstatymines nuostatas, darytume išvadą, kad, siekiant užtikrinti diskrecinės procedūros teisingumą, nukentėjusiajam dėl nusikaltimo ir padariusiam nusikaltimą asmeniui suteiktinos *trys pagrindinės teisės: teisė žinoti apie potencialų sprendimą, teisė sutikti su juo, teisė apskusti sprendimą*. Jiems taip pat turi teisę pasikonsultuoti su teisininku.

Antra, atitinkamų veiksmų kai kuriose šalyse gali imtis bet kuris asmuo. Nors Anglijoje 1985 m. buvo sukurta *Crown Prosecution Service* (Karališkoji persekiojimo tarnyba), piliečiams išliko baudžiamojo persekiojimo iniciatyvos teisė, jei valdžios įstaigos nieko nedaro. JAV piliečiai taip pat gali įteikti teisėjui prašymą (*Writ of mandamus*) įpareigoti prokuratūrą imtis tyrimo. Tačiau teisėjai retai šiuos prašymus patenkina.²¹¹ Olandijos BPK 12 straipsnyje numatyta, kad turintis interesą asmuo (dažniausiai tai nusikaltimo auka, tačiau nebūtinai ji) gali kreiptis į apeliacinį teismą prašydama panaikinti prokuratūros sprendimą nevykdyti baudžiamojo persekiojimo. Teismo sprendimai tokiose bylose turi įtakos ir bendrajai prokuratūros praktikai.²¹²

Prokurorų diskrecinė valdžia gali būti kontroliuojama ir visuomenės, taip yra Japonijoje. Po karo čia buvo rimtai imtasi prokurorų diskrecijos kontrolės sistemos kūrimo. Šalyje veikia toks visuomenės dalyvavimo vykdant teisingumą institutas kaip Prokuratūros veiklos tyrimo komisijos (*Prosecution Review Board*). Įstatymo²¹³ 1 str. teigiama, kad komisijų tikslas – išreikšti tautos valią ir užtikrinti teisingumą naudojant teisę pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Komisijoms, kurios dirba prie rajonų teismų (tai antra Japonijos teismų grandis), keliami du uždaviniai. Visų pirma, jos nagrinėja baudžiamojo persekiojimo atsisakymo teisingumą. Komisijų įgaliojimai yra ištirti

²¹⁰ Baudžiamoji byla Nr. 10-2-254-00. Tardymo skyrius prie Vilniaus 3 PK. Arch. Nr. 2/14334; Baudžiamoji byla Nr. 22-1-816-00. Tardymo skyrius prie Kauno Centro PK. Arch. Nr. 2/15839.

²¹¹ Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P. 452.

²¹² Hans de Doelder *The Public Prosecution Service in the Netherlands* // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No. 3. P. 206.

²¹³ *Law on the Prosecution Review*. Law. No. 147. 1948 // Hiroshi Oda *Japanese Law*. London. Dublin. Edinburg. 1992. P. 92.

prokuroro sprendimą *post factum*, tai reiškia, kad jos negali lemti prokuroro sprendimo. Antra komisijos teikia rekomendacijas dėl prokuratūros darbo gerinimo.

Į 11 asmenų komisiją su prašymu patikrinti atsisakymą pradėti baudžiamąjį persekiojimą gali kreiptis nukentėjęsysis arba pareiškėjas dėl nusikaltimo. Komisija taip pat turi teisę pati patikrinti prokurorų sprendimus atsisakyti baudžiamojo persekiojimo. Per metus jos peržiūri apie 2000 skundų. Po komisijos posėdžio, kurio metu yra išsiaiškinami faktai (apklausiamas asmuo, padavęs skundą, kviečiami ekspertai, perskaitomi dokumentai), priimamas vienas iš sprendimų: 1. nepersekiojimas baudžiamąja tvarka buvo teisėtas; 2. nepersekiojimas buvo neteisėtas; 3. teisėtas būtų baudžiamasis persekiojimas. Jei priimamas sprendimas „nepersekiojimas neteisėtas“, prokuroras iš naujo turi įvertinti bylos aplinkybes ir priimti sprendimą, jei komisija nusprendė, kad „teisėtas yra persekiojimas“ prokuroras turi pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Komisijos rezoliucija siunčiama aukštesniam prokurorui bei prokurorų atestacinei komisijai. Aukštesnis prokuroras paveda ištirti aplinkybes kitam, labiau patyrusiam prokurorui, ir gavęs jo ataskaitą, priima galutinį sprendimą dėl baudžiamojo persekiojimo pradėjimo.

Nepaisant to, kad komisijos rezoliucija prokurorui yra neprivaloma, piliečiai, dalyvavę komisijų darbe buvo įsitikinę, kad jos yra būtinos. Be prokurorų visuomeninės kontrolės, jos atlieka didelį darbą formuodamos teisinę sąmonę bei aktyvią pilietinę poziciją.²¹⁴

Lietuvai praktiškai nebūdingas platesnis visuomenės dalyvavimas pradedant baudžiamąjį procesą. Trečiojo asmens iniciatyvos teisės pradėti procesą kaip bendrosios teisės šalyse, taip pat bendruomenės institucijos, kontroliuojančios justicijos institucijas, Lietuvoje nėra.

Prokuratūros nepaslankumą dar gali įveikti vadovaujančios institucijos. Siekiant užtikrinti diskrecinio baudžiamojo persekiojimo praktikos vienodumą ir taip pat lygybę prieš įstatymą, būtina:

1. aiški hierarchinė sistema, kuri derėtų su prokuroro nepriklausymu;
2. aiškios bendros baudžiamosios politikos kryptys;
3. adaptuoti kriterijai, lemiantys sprendimus konkrečiose bylose.²¹⁵

Šiuos klausimus turi išspręsti, visų pirma, įstatymų leidžiamoji valdžia, ir antra, aukštesnės prokuratūros instancijos, kurios turi teisę leisti norminius aktus. Įstatymų leidžiamosios valdžios priimami įstatymai, reglamentuojantys prokurorų veiklą, vykdomosios valdžios leidžiamos

²¹⁴ Ten pat. P. 91–92; Ивата К. Институт комиссий по рассмотрению деятельности прокуратуры и участие граждан в отправлении правосудия в Японии // Советское государство и право. 1990. Но.12. С. 104 -109.

²¹⁵ Robert M.Marc The role and status of public prosecution services in Europe: major problems and the Council of Europe draft recommendation // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strousburg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing, 2000. P. 38.

bendros direktyvos, kurios atlieka „bendrosios kontrolės“ vaidmenį yra priimtinos demokratinėse valstybėse ir paprastai negali turėti įtakos konkrečių bylų tyrimui.²¹⁶

Kitas dalykas, kad kuriuose įstatymuose numatyta ir institucijų, prie kurių veikia prokuratūra teisė lemti konkrečius prokurorų sprendimus. Prancūzijos Teisingumo ministerija gali nurodyti Generaliniam prokurorui įsakyti Respublikos prokurorui imtis baudžiamojo persekiojimo veiksmų (BPK 36 straipsnis). Belgijoje generalinis prokuroras savo nuožiūra ar teisingumo ministro paliepimu gali įpareigoti prokurorus tęsti bylą (Baudžiamojo tyrimo kodekso 274 straipsnis). Tai vadinama „pozityviu nurodymu“ (*positive instruction*).²¹⁷ Olandijoje teisingumo ministerijos nurodymu gali būti peržiūrėti prokuratūros sprendimai.²¹⁸ Tokia kai kurių vadovaujančių institucijų teisė *ex officio* peržiūrėti prokurorų sprendimus vertinama nevienareikšmiškai. Viena vertus, prokuratūra yra hierarchiškos struktūros institucija, ir pavaldūs prokurorai privalo vykdyti aukštesnių pagal rangą pareigūnų nurodymus, kita vertus, vadovaujantys pareigūnai dažnai yra politinio pasitikėjimo, pvz., teisingumo ministras, ir dėl to baiminamasi politinio spaudimo. Reikia pabrėžti, kad šiems pareigūnams nesuteikta teisė reikalauti baudžiamojo persekiojimo nutraukimo, jie gali inicijuoti tik jo pradėjimą.²¹⁹

JAV sudėtingiausiose bylose egzistuoja originali institucija *Independent Counsel* (Nepriklausomas prokuroras), kuri paskiria Generalinis Atornėjus, jei kyla įtarimų, kad kuris iš aukščiausiųjų valstybės pareigūnų (Prezidentas, viceprezidentas ir pan.) pažeidė įstatymą. Jis perima tyrimą, nurodo iškelti baudžiamąją bylą ir tyrimo metu reguliariai pateikia ataskaitas Kongresui. Ši sistema numatyta, kad nebūtų užgniaužiamos politinės bylos.²²⁰

Ketvirta galima procesinė garantija – tai *teisėjo ar teismo dalyvavimas* diskrecinėje procedūroje. Jis galimas keliomis pagrindinėmis formomis: *skundų „agrėnėjimu* bei *tiesioginiu dalyvavimu priimant diskrecinį sprendimą* (sutikti su sprendimu, patvirtinti jį ir pan.)

1995 m. Karaliaus teismas (*Crown court*) Anglijoje priėmė nepilnamečio, kuriam buvo paskirtas išpėjimas, tėvų skundą. Skundo esmė buvo ta, kad policija, skirdama išpėjimą, neišaiškino tėvams šios priemonės juridinių padarinių ir nesudarė galimybių pasikonsultuoti su advokatu. Teismas, priimdamas nagrinėti tokį skundą, sukūrė svarbų precedentą: oficialus

²¹⁶ Ambos K. The status, Role and Accountability of the prosecutor // European journal of crime, criminal law and criminal justice. 2000. Nr. 2. P. 96; Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000. P. 155-158.

²¹⁷ Frencken E. Competences and obligations of prosecutors // The training of judges and prosecutors in matters relating to their professional obligations and ethics. Strasbourg. 13-15 May, 1996. Council of Europe Publishing. P. 18.

²¹⁸ Сварт А.Х. Дж. Общие принципы уголовного процесса // Правовая система Нидерландов. М., 1998. С. 272.

²¹⁹ Ambos K. The status, Role and Accountability of the prosecutor // European journal of crime, criminal law and criminal justice. 2000. Nr. 2. P. 115; Frencken E. Competences and obligations of prosecutors // The training of judges and prosecutors in matters relating to their professional obligations and ethics. Strasbourg. 13-15 May, 1996. Council of Europe Publishing. P.22.

įspėjimas gali būti teismo kontrolės objektas. Jei anksčiau buvo laikoma, kad tai paprastas atsisakymas nuo baudžiamojo persekiojimo, ir jis visada pageidaujamas „tik“ perspėjamo asmens, tai dabar teisminė valdžia pripažino, kad ši priemonė yra valstybės įgaliotų institucijų sprendimas, susijęs su asmenų teisėmis ir interesais. Tokiu būdu tik teisminė kontrolė skundų sprendimo forma gali garantuoti jų apsaugą.²²¹ Šiuo metu nukentėjęs nuo nusikaltimo asmuo ir kaltininkas dažniausiai gali apskųsti diskrecinius sprendimus.

Kitas teisminės kontrolės būdas yra tiesioginis teisėjo „dalyvavimas“ nutraukiant baudžiamąjį persekiojimą (nepadedant jo). Bendrosios teisės šalyse (Anglijoje, Velse, JAV), Japonijoje, Korėjoje iki teismo prokuroras savarankiškai priima sprendimus.²²² Teisėjo sutikimas (patvirtinimas) kaip viena iš kontrolės formų, labiau paplitęs šalyse, kuriose dominuojantis principas yra legalumo. Vokietijos BPK 153 a straipsnis nustato, kad prokuroras, nutraukdamas baudžiamąją bylą, turi gauti teisėjo sutikimą. Kaip teigiama, nepaisant to, kad prokuratūra turi diskrecijos teisę atsisakyti persekiojimo, teismas privalo patvirtinti kiekvieną tokį sprendimą.²²³

Galiojantys Lietuvos įstatymai taip pat numato teisėjo sutikimą nutraukiant bylą diskreciniais pagrindais (BPK 9¹, 9² str.). Naujame Baudžiamojo proceso kodekse numatyta, kad prokuroro sprendimus tvirtins ikiteisminio tyrimo teisėjas savo sprendimu (BPK 214, 217 str.).

Išskirtinė, tačiau mums visai suprantama, procedūra užfiksuota galiojančio Rusijos Federacijos BPK 25, 26, 28 straipsniuose. Jie numato, kad baudžiamąjį persekiojimą gali nutraukti teismas, prokuroras ir tardytojas bei kvotėjas, gavę prokuroro sutikimą.

Nepaisant įvairių „koreguojančių“ mechanizmų prokurorų diskrecijos kontrolės problema lieka aktuali ir intensyviai svarstoma įvairiose šalyse. Štai Prancūzijoje net buvo sukurta speciali komisija, turėjusi iširti diskrecijos problemas ir pasiūlyti sprendimų.²²⁴

²²⁰ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 452.

²²¹ Ewans R. Challenging a police caution using judicial review // The criminal law review. 1996. Nr. 2. P.104 - 108.

²²² Ambos K. The status, Role and Accountability of the prosecutor // European journal of crime, criminal law and criminal justice. 2000. Nr. 2. P. 99.

²²³ Albrecht H.-J. Criminal Prosecution: Developments Trends and open Questions in the Federal Republic of Germany // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P. 246.

²²⁴ Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000. P. 155-158.

3 skyrius. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas ir baudžiamojo proceso principai.

3.1. Principų sistemos reliatyvumas.

Kalbant apie diskrecinį persekiojimą, kaip apie galimybę baudžiamąjį teisinį konfliktą išspręsti ikiteisminio tyrimo metu, apeinant įprastą proceso schemą, būtina išnagrinėti, koks jo santykis su galiojančio baudžiamojo proceso principais.

Tačiau prieš tai norėtume apskritai apibrėžti, apie kokius principus bus kalbama. Čia nebus kalbama apie principo sąvoką bei principų sistemą, nors ši problema gana aktyviai nagrinėjama literatūroje.²²⁵ Taip pat nebus nagrinėjami principai, būdingi visoms (daugeliui) teisės šakoms ir turintiems daugiau idėjos reikšmę, kaip pavyzdžiui, humanizmas, demokratija, teisių ir laisvių apsauga ir pan. Čia pabandysime aptarti konstruktyvius, „veikiančius“ principus, būdingus būtent baudžiamajam procesui. Tokius principus, kurie nodeliuoja proceso eigą bei proceso dalyvių statusą.

Praktiškai visi proceso specialistai pripažįsta, kad egzistuoja keli baudžiamojo proceso tipai (modeliai), turintys savo principus ir jų lemtas procesines formas. Daugelio tyrinėtojų manymu, baudžiamojo proceso srityje *common law* pasirinko rungtyniavimo sistemą, tuo tarpu romanų – germanų teisė pirmenybę atidavė tardymo sistemai.²²⁶

Kitas kriterijus išskiriant baudžiamojo proceso tipus gali būti susijęs su baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso tikslais. Dar 1968 m. buvo pasiūlyti tokie teoriniai baudžiamojo proceso modeliai, atsižvelgiant į proceso prioritetą: *crime control proces* (nusikalstamumo kontrolės procesas) ir *due proces* (tinkamas, sąžiningas procesas). Nusikalstamumo kontrolės proceso modelio pagrindas yra idėja, kad nusikaltimų nuslopinimas yra pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas. Jį taip pat apibūdintų efektyvumas, greitis, policijos galių stiprumas, neformalios procedūros, ikiteisminio tyrimo prioritetas prieš teisną.²²⁷ Tinkamo proceso modelis (*Due process*) paremtas individualių laisvių ir teisių apsauga, nes jame žinoma ir priimama stigmos teorija, taip pat įvertinama laisvių praradimo grėsmė (kaip proceso rezultatas). Todėl jame

²²⁵ žr. Жажицкий В. И. Правовые принципы в законодательстве Российской Федерации // Государство и право. 1996. №.11. С. 92-98; Громов Н. А., Николайченко В. В. Принципы уголовного процесса, их понятие и система // Государство и право. 1997. №.7. С. 33-40; Palskys E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte // Teisė. 1992. Nr. 26; ir kiti.

²²⁶ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P.117; Викторский С.И. Русский уголовный процесс. М., 1997. С. 14-15; Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1. 1996. С. 60-66.

²²⁷ Packer H. The Limits of the Criminal sanction. California. Stanford. 1968. P.158. Tokio tipo procesas dar vadinamas „sulaikymo modeliu“. Plačiau žr. Justickis V. Kriminologija. Vilnius. 2001. P. 224-243.

nustatyti tam tikri sąžiningi kriterijai, turintys apsaugoti kaltinamojo ir įtariamojo teises.²²⁸ Jam būdingas ne tiek efektyvumas, kiek patikimumas (įrodymų, procedūrų), rungtyniškumas, teismas, kaip prioritėtinė sprendimų priėmimo vieta, formalios procedūros.²²⁹ Nors šie modeliai buvo kritikuoti²³⁰ dėl jų neaiškaus tarpusavio santykio, nukentėjusiojo ignoravimo, dėl kai kurių bruožų priskyrimo vienam ar kitam modeliui, pvz., greitis arba proceso nevilkinimas yra būdingas ne tik nusikalstamumo kontrolės modeliui (*Crime control model*), tačiau ir tinkamam modeliui (*Due process*), nes tai tiesiogiai susiję su įtariamojo teisėmis, šiais teoriniais modeliais gana plačiai naudojamos ir dabar.²³¹

Baudžiamojo bloko teisėms sutelkus dėmesį į represiją, galima galvoti apie modelių grupavimą pagal represijos ideologiją. Kai kurie lyginamosios teisės specialistai iškelia du baudžiamosios teisės ir proceso modelius: vieną, kuris pasikliauja represija, ir kitą, kuris ja nepasitiki ir dėl to linkęs menkinti jos reikšmę. Toks atskyrimas nėra labai tikslus, tačiau tikra yra tai, kad valdžia kiekvienai baudžiamojo bloko šakai parenka arba pasitikėjimo represija politiką (*autoritarinis modelis*) arba sąlygiškai didesnę nepasitikėjimą ja (*liberalusis modelis*).²³² Autoritarinį proceso tipą be kitų veiksnių charakterizuoja būtent inkvizicinis procesas, o liberalųjį – akuzatorinis (kaltinimo). Taigi rungtyniavimo procesas traktuojamas kaip procesas, kurio principai apibūdina pilietinės visuomenės esmę, tardymo proceso esmė – kaip tik autoritarinio pobūdžio, o ne pilietinės visuomenės vertybių atspindys.²³³

Apžvelgus įvairių autorių siūlytus teorinius proceso modelius, darytume išvadą, kad jų atskyrimo pagrindas bei esmė yra labai panaši, skiriasi tik akcentai, kuriuos pasirenka autoriai. Todėl toliau bus nagrinėjami rungtyniavimo ir tardymo (paieškos) procesai²³⁴, turint galvoje jų

²²⁸ Apie 1960-sius nukentėjusiojo teisės nebuvo plačiai svarstomos.

²²⁹ Packer H. *The Limits of the Criminal sanction*. California. Stanford. 1968. P.154.

²³⁰ Žr. Ashworth A. *The Criminal Process*. Oxford. 1994. P. 27-29.

²³¹ Cole G.F., Smith Ch. E. *The American system of criminal Justice*. West / Wadsworth. 1998. P. 8-10; Sanders A. *From Suspect to Trial // The Oxford Handbook of Criminology / Edited by M. M. Morgan, R. Reiner*. Oxford. 1997. P. 1051-1054.

²³² Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius. 2001. P.118; Смирнов А.В. *Модели уголовного процесса*. Санкт – Петербург. 2000. С. 130.

²³³ Смирнов А.В. *Модели уголовного процесса*. Санкт – Петербург. 2000. С. 130.

²³⁴ Literatūroje vartojami terminai rungtyniškas (rungtyniavimo), kaltinimo, akuzatorinis procesas, jiems suteikiant tą pačią prasmę. A. Smirnovas išskiria rungtyniavimo ir tardymo proceso potipius, kurie istorinėje raidoje keitė vienas kitą, išlikdami vienos prigimties. Rungtyniavimo procese jis išskiria kaltinimo arba akuzatorinį, ieškinio (akcionarinį), kuris savo ruožtu skiriamas į privataus ieškinio ir viešojo ieškinio procesus, ir postrungtyniavimo procesą. Tačiau jiems daugiau ar mažiau būdingi esminiai rungtyniavimo proceso elementai. Tardymo procesas taip pat keitėsi: baudžiamasis susidorojimas, asizas, inkvizicinis procesas, tardymo procesas, teisminis (baudžiamasis įsakymas). Žr. Смирнов А.В. *Модели уголовного процесса*. Санкт – Петербург. 2000. С. 26-58. Todėl mes toliau vartosime terminą *rungtyniavimo procesas*, turėdami galvoje, kad jį apibūdinantys elementai yra dviejų šalių buvimas (kaltinimo ir gynybos), šalių procesinė lygiateisiškumas ir lygybė, nepriklausomas teismas. Žr. Фойницкий И. Я. *Курс уголовного судопроизводства*. С.-Птб. Т.1. 1996. С. 63-64. Tuo labiau, kad terminas rungtyniavimo atspindi šio tipo proceso esmę. Taip pat bus vartojamas bendras *tardymo proceso* terminas, kurio elementai būtų funkcijų vienybė

liberalią arba autoritarinę prigimtį. Abu modeliai gali būti nagrinėjami, tik apibrėžus tam tikrus sunkumus.²³⁵ Pripažinus, kad yra keli proceso tipai, reikia pripažinti, kad taip pat yra ir kelios baudžiamojo proceso principų sistemos. Baudžiamojo proceso tipo pagrindą sudaro kelios pagrindinės idėjos. Jos yra susijusios, jungiamos tam tikros formos ir tikslo.

Tačiau kalbant apie principus, dar kartą būtina priminti idealaus, tik teoriškai egzistuojančio, baudžiamojo proceso modelio principų ir pozityvaus baudžiamojo proceso principų sistemų skirtumą. Apie grynai rungtyniavimo arba grynai tardymo procesų principus galima kalbėti tik kaip apie abstrakčias teorines idėjas, nes pozityvūs procesai turi elementų, priskiriamų ir rungtyniško, ir tardymo modeliams. Sanders A. nurodo, kad pozityvus procesas yra kažkur tarp *due process* ir *crime control process*.²³⁶

Remiantis baudžiamojo proceso mokslininkų²³⁷ darbais, galima išskirti tokius pagrindinius rungtyniško tipo proceso postulatus: dispozityviškumas, tikslingumas, formalioji tiesa, nekaltumo prezumpcija. Tardymo tipo procesui būdinga tokia principų sistema: oficialumas, teisėtumas, materialioji tiesa, kaltumo prezumpcija.

Galiojanti teisė niekada nebuvo „gryna“ ir turėjo abiejų modelių bruožų.²³⁸ Galiojančio baudžiamojo proceso teisės principų analizė turėtų išryškinti abiejų sistemų pradus, taip pat išskirti tuos, kurie sąlygiškai „dominuoja“ ir modeliuoja egzistuojančio proceso formą. Taigi apie logišką ir neprieštarinę principų sistemą galima kalbėti tik turint galvoje dominuojančius principus. Kiti

ir administracinis reguliavimo metodas (šalių nuomonės nepaisymas, būtinybė procesą įvykdyti iki pabaigos klausiant tik įstatymo), ir kuris turi labiausiai susistemintą principų sistemą. Poinickis I. skirtumą tarp proceso tipų apibrėžė kaip šalių buvimą (rungtyniškame procese) arba nebuvimą (tardymo procese), bei funkcijų atskyrimą (rungtyniškame procese) arba sukoncentravimą (tardymo procese). Žr. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб. Т.1. 1996. С. 61-63; Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. Санкт – Петербург. 2000. С. 123-131.

²³⁵ Pirmasis sunkumas susijęs su faktu, kad tiek liberalioji, tiek autoritarinė politika yra ne vien valdančiųjų (ir juos palaikančiųjų) filosofinės ideologijos vaisius, bet padarins tokių aplinkybių, kaip netikėtai iškilusi byla ar ekonominiai sumetimai, ypač susiję su procesu ir bausme (Žr. Richard A. Posner *Economica analysis of law*. 4th ed. 1992. Boston. Toronto. London.). Antrasis sunkumas susijęs su tuo, kad labai dažnai abu modeliai bent iš dalies dubliuojasi vienoje teisės sistemoje, išskyrus atvirai autoritarinio politinio režimo atvejį. Vienos šalies teisė tam tikru laikotarpiu vienu aspektu gali būti liberali, kitu – autoritarinė. Kriminalinė politika yra reliatyvi ir negali aprėpti visų socialinių reakcijų į nusikalstamumą. Trečia pastaba yra ta, kad abiejų modelių kontrastas dažnai tėra sąlygiškas, nes tam tikras institutas gali būti vertinamas ne kaip grynai autoritarinis, bet pagal vyraujančius aspektus gana autoritarinis (žr. Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. V. 2001. P.118.) Visos šios pastabos vienaip ar kitaip pripažįstamos autorių, nagrinėjančių *due process* ir *crime control process*. Packer H. pripažįsta, kad jo pasiūlyti modeliai negali būti vertinami kaip du absoliučiai priešingi poliai. (Žr. Packer H. *The Limits of the Criminal sanction*. 1968. P.154).

²³⁶ Sanders A. *From Suspect to Trial // The Oxford Handbook of Criminology / Edited by Maquine M., Morgan R., Reiner R.*, Oxford. 1997. P. 1051-1054.

²³⁷ Čia bus remiamasi ne tik šiuolaikine, tačiau ir XIX a. pabaigos –XX a. pradžios literatūra, nes, baudžiamojo proceso teorija tuo metu buvo pakankamai gerai išvystyta. Daugelis to meto teorinių diskusijų ir problemų aktualios ir šiandien.

²³⁸ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1. 1996. P.61; Викторский С.И. *Руский уголовный процесс*. М., 1997. P. 15.; žr. taip pat ankstesnę išnašą.

principai gali turėti tik papildomą reikšmę, nes dėl savo neišreikštumo konkrečioje proceso formoje negali sudaryti savarankiškos principų sistemos.

Tačiau būtent visi principai (dominuojantys ir papildantys) sudaro vieningą pozityvaus proceso principų sistemą.

Jau XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios proceso mokslininkai²³⁹, kalbėdami apie Baudžiamosios teisenos statutą (*Устав уголовного судопроизводства*), teigė, kad procesas modeliuojamas derinant priešingus principus: viešumo – slaptumo, žodiškumo – rašytinio proceso, oficialumo – dispozityviškumo, nes įstatymas, įtvirtindamas principą, taipogi įtvirtindavo jo išimtis. Leonas P. rašė, kad teisės veikimo pagrindas yra kiek galint didesnio žmonių skaičiaus kiek galint geresnis būtinų reikalų patenkinimas. Tačiau pagrindinė taisyklė visada apribojama tam tikromis išimtimis.²⁴⁰ Principas, kaip kiekviena abstraktaus pobūdžio taisyklė, gali turėti ir dažnai turi išimčių (*nulla regula sine exceptione*).²⁴¹

Vaskovskis E principą, kuris buvo „svarbesnis“ tam tikroje teisinėje sistemoje, vadino *dominuojančiu*, o antraeilę reikšmę turintį – *papildomuju*.²⁴² Toks terminas – papildomasis principas – teorine prasme galbūt labiau vykęs, nei terminas „išimtis iš principo“, kuris neigia konkretaus vadovaujančio prado reikšmę kaip principo.

Papildomieji principai, be abejo, negali sudaryti savarankiškos principų sistemos, nes jie neužtikrina prioritetinio konkretaus baudžiamojo proceso tikslo (uždavinių) pasiekimo. Proceso vieningumą ir tikslo siekimą užtikrina dominuojančių principų sistema. Tačiau kaip ir kiekviena kita sistema, baudžiamasis procesas nuolat kinta. Teisės, taip pat atskirų normų bei principų reliatyvumas, lemiamas daugelio veiksnių, buvo aptartas P.Leono darbe „Teisės reliatyvumas“.²⁴³ Bet kuris kiekybinis pasikeitimas (pvz., daugiau rungtyniškumą užtikrinančių normų), gali lemti proceso formos kokybinius pokyčius. Taigi papildomieji principai gali tapti dominuojančiais. Tačiau tokį pasikeitimą gali lemti tik baudžiamojo proceso tikslo ir uždavinių pasikeitimas. Tiesioginis ryšys tarp proceso tikslo bei uždavinių ir principų sistemos yra pastebėtas ne vieno mokslininko. Jų santykį galima apibrėžti kaip tikslo ir priemonės santykį. Jei baudžiamojo proceso tikslas yra kova su nusikalstamumu, kuris konkretizuojamas atitinkamais uždaviniais, – toks procesas įgyja tardymo formos elementų, su dominuojančia tardymo formos principų sistema.

²³⁹ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1. 1996. P.72-112.

²⁴⁰ Leonas P. Teisė reliatyvumas. Kaunas. 1932. P. 9.

²⁴¹ Mikelėnas V. Civilinis procesas. V., 1997. T.1. P.59-60. Pz., nors dabartiniame procese pripažįstamas teismo viešumo principas, tačiau kartu įstatymas nurodo išimtis iš jo (Konstitucijos 31 str., 117 str., BPK 16 str.).

²⁴² Васковский Е.В. Курс гражданского процесса. М., 1913. Т.1. С. 360, 362.

²⁴³ Leonas P. Teisės reliatyvumas. Kaunas. 1932. P. 7-13.

Tačiau vis didesnę reikšmę įgyjanti asmens teisių ir interesų apsauga gali tapti prioritetiniu valstybės ir proceso tikslu. Tada ir kai kurie principai gali keistis.

Išanalizavus proceso uždavinius, galima nustatyti dominuojančius principus, nes būtent jie leidžia tuos uždavinius realizuoti. Kaip jau buvo minėta, kiekvienas proceso tipas turi keturis konstruktyvius principus: dispozityvumas – oficialumas; tikslingumas – teisėtumas; formalioji tiesa – materialioji tiesa; nekaltumo prezumpcija – kaltumo prezumpcija. Tai pagrindinės idėjos, kurios turi konstruktyvaus charakterio ir padeda pasiekti proceso tikslą.

Literatūroje šie principai yra gana plačiai nagrinėjami įvairiais aspektais. Dėl darbo apimties mes dėmesį skirsime tik tiesiogiai mus dominančių principų analizei: tai tikslingumas ir teisėtumas. Tikslingas – tai atitinkantis siekiamą tikslą.²⁴⁴ Galima sakyti, kad bet kokia žmogaus protinga veikla yra tikslinga. Taigi bet kokia procesinė veikla taip pat yra tikslinga, jai ja siekiama tam tikro tikslo. Taip pat procesinė veikla, kaip bet kokia teisinė veikla, yra gana formalizuota, ir be abejonės turi teisėtumo savybę. Būtent taip teisėtumą traktuoja mūsų baudžiamojo proceso teisė: visų proceso dalyvių pareiga tiksliai ir nenukrypstamai laikytis įstatymų ir vykdytų jų reikalavimus visose baudžiamojo proceso stadijose.²⁴⁵ Teisėtumas taip pat traktuojamas kaip „sudėtingas reiškinys, apimantis teisėtumą kaip valstybinių organų veiklos principą, kaip vadovavimo visuomenei metodą bei veiklos režimą.“²⁴⁶ Taip suformuluotas teisėtumo principas apima visą procesą, jame ištirpsta kiti proceso principai. Literatūroje buvo pareikšta nuomonė, kad teisėtumas – principų principas. Visi kiti proceso principai yra teisėtumo realizacija baudžiamajame procese.²⁴⁷ Jį sunku atriboti nuo kitų principų.

Kalbant apie teisėtumą ir tikslingumą apskritai, jie negali būti konstruktyvūs, dirbantys principai. Abu yra būdingi visai procesinei veiklai: veiksmai atliekami laikantis įstatymo yra teisėti ir jie yra tikslingi, nes atliekami siekiant konkretaus tikslo.²⁴⁸

Tačiau tie patys terminai gali būti naudojami kitame kontekste, siauresne prasme. Jie gali apibūdinti valinį momentą, priimant sprendimus dėl baudžiamojo persekiojimo eigos.²⁴⁹ Baudžiamojo persekiojimo teisėtumo (privalomumo) principas aprašytas BPK 3 straipsnyje.²⁵⁰

²⁴⁴ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius. 2000.

²⁴⁵ Danisevičius P., Kazlauskas M., Palskys E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. V., 1978. P. 55.

²⁴⁶ Kuklianskis S. Nusikaltimų tyrimo organizavimo pradmenys. V., 1995. P.14.

²⁴⁷ Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса. М., 1983. С.120.

²⁴⁸ Literatūroje šie principai išskiriami kalbant apie teismų veiklą. Žr. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. С.-Пгб., 1913. С. 89-95.

²⁴⁹ Головки Л. В. Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском уголовном праве и процессе // Государство и право. 1999. Но.3. P. 65.

²⁵⁰ Literatūroje dažniau teigiama, kad BPK 3 straipsnyje nurodoma pagrindinė oficialumo principo idėja (Уголовный процесс / Под редакцией К.Ф. Гуценко. М., 2000. С. 74.) ir baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumo principas (Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М., 1988. С.121.)

Teisėsaugos institucijos įpareigos kiekvienu atveju paaiškėjus apie nusikaltimą, pradėti baudžiamąjį procesą ir tęsti jį iki paskutinės stadijos.

Oficialumo principo, o kartu viešojo intereso, prioritetas gali būti įgyvendinamas tik taikant teisėtumo principą. Tikslingumo principas negali būti dominuojantis tardymo proceso tipo teisinėje sistemoje. Pareigūnai negali laisvai disponuoti savo procesinėmis teisėmis, o privalo vykdyti įstatymo nuostatas. „Oficialus tikslingumas“ jau yra užprogramuotas proceso konstrukcijoje ir nepriklauso nuo dalyvių valios.

Mūsų baudžiamojo proceso tikslas yra materialios tiesos nustatymas ir nusikaltusio asmens nubaudimas.²⁵¹ Baudžiamasis persekiojimas, kaip ir kita procesinė veikla, yra šio tikslo pasiekimo priemonės, todėl negali būti nei kalbos apie procesinį tikslingumą ar netikslingumą. Išaiškinti ir nubausti nusikaltėlių visada tikslinga.²⁵² Nesant šalių ir rungtyniavimo, nėra dispozityviškumo subjektų, kurie galėtų veikti tikslingai.

Tikslingumo idėja turi principo reikšmę tik rungtyniškame procese. Jei oficialumo principas garantuoja valstybinį tikslingumą per teisėtumo principą, tai dispozityviškumas leidžia veikti tikslingai abiem šalims, siekiančioms savo tikslų. O konkrečius šalių tikslus lemia jų interesai. Valstybinis ar privatus kaltintojas, naudodamasis savo teisėmis palaikyti baudžiamąjį ieškinį ir pateikti įrodymų, palaiko baudžiamąjį ieškinį, o gynyba, turėdama tas pačias teises – stengiasi jį paneigti. Abi šalys suinteresuotos, kad konfliktas būtų išspręstas jų naudai. Tikslingumas neišvengiamai susijęs su pragmatiškumu, alternatyvių sprendimų ieškojimu. Dažnai visai įmanomas rungtyniško proceso rezultatas yra tinkamai juridiskai įformintas kompromisas, kurio esmė yra formali (juridinė) tiesa.

Tikslingumo principas rungtyniško proceso metu atlieka tą patį vaidmenį kaip ir tardymo proceso teisėtumo principas – jis yra proceso „variklis“. Tikslingumo principas neneigia teisėtumo plačiąja prasme reikšmės rungtyniškame procese: teisėtumas garantuoja šalių lygybę proceso metu ir procesines garantijas.²⁵³

Panagrinėjus tikslingumo ir teisėtumo principus, galima suformuluoti jų sąvokas. Polianskis N. pažymėjo, kad *tikslingumo principą* galima suprasti dvejopai: 1. plačiąja prasme tikslingumo principas reikalauja atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, kai jis yra *netikslingas dėl*

²⁵¹ BPK 2 str. formuluojami baudžiamojo proceso uždaviniai, tikslas aptariamas tik literatūroje. Tačiau jį galima nustatyti remiantis uždavinių analize. Literatūroje yra ir kitų nuomonių apie baudžiamojo proceso tikslą. Tikslu laikomas teisinio ginčo išsprendimas, objektyviosios tiesos nustatymas, teisingas baudžiamojo įstatymo pritaikymas, kaltininko nubaudimas, valstybės pareigos nubausti nustatymas. Žr. Мизулина Е.Б. О модели уголовного процесса // Правоведение. 1989. Но. 5. С. 49-51.

²⁵² Строгович М.С. Избранные труды. М., 1990. Т. 2. С.112-113.

²⁵³ Люблинский П.И. Новая теория уголовного процесса. Петроград. 1916. С. 37.

politinių, fiskalinių ar kitų priedasčių; 2. siaurąja prasme tikslingumas reiškia valstybės pajėgų ekonomiją ir baudžiamojo persekiojimo atsisakymą ne tada, kai tai netikslinga, o *kai būtina nepiktnaudžiauti kaltinintojo valdžia*.²⁵⁴

Apie *teisėtumo principą* taip pat galima kalbėti dviem prasmėmis: 1. plačiąja prasme, kaip *reikalavimą visiems proceso dalyviams laikytis įstatymų*; 2. siaurąja prasme, kaip *šalių lygybės procese reikalavimą*. Galima daryti prielaidą, kad tardymo formos proceso teorijoje teisėtumas traktuojamas plačiąja prasme, o tikslingumas siaurąja prasme. O rungtyniško proceso sistemose - atvirkščiai. Teisėtumas tardymo proceso metu ne „tinkama teisinė procedūra“ (*due process*), atitinkanti iš esmės du kriterijus: šalių lygybę ir teismo nešališkumą bei nepriklausymą, kaip rungtyniavimo proceso metu. Tai daugiau instrukcijų laikymasis, t.y., tikslus smulkių procesinių nurodymų įgyvendinimas, nes nesant šalių suinteresuotumo, proceso variklis yra būtent įstatymo „energija“.²⁵⁵

Apibendrinant galima pasakyti, kad egzistuoja dvi principų sistemos: dominuojančio privataus prado (rungtyniavimo procesas) ir dominuojančio viešojo prado (tardymo procesas). Bet kurio principo prasmę ir reikšmę reikia nagrinėti būtent taip. Nes kiekvienas iš principų yra opozicija kitam principui, pvz., teisėtumas – tikslingumas. Vienas iš jų yra dominuojantis kito atžvilgiu. Dispozityviškumas, nekaltumo prezumpcija, formalioji tiesa, tikslingumas yra būdingi rungtyniavimo procesui. O šių principų priešingybės yra būdingos tardymo procesui.

Visi šie principai yra, visų pirma, teoriniai. Taip pat jie yra susipynę tarpusavyje, nes kalbant apie nekaltumo prezumpciją neapsieisi be formaliosios tiesos, kalbant apie oficialumą – be materialiosios tiesos ir t.t. Pozityviuose procesuose jau nebėra netgi ryškių dominuojančių principų, nes visų civilizuotų šalių įstatymų leidybos praktika tikrai stipriai veikiama tarptautinių dokumentų, įtvirtinančių minimalius žmogaus teisių apsaugos standartus baudžiamojoje justicijoje, bei tarptautinių teismų praktikos. Taigi principų reikšmė nuolat keičiasi, kaip ir jų vieta sistemoje. Išanalizavus baudžiamojo proceso tendencijas, darytina išvada, kad tradiciškai skiriami du modeliai, apibūdinantys Europos teisės sistemas, nebeturi aiškios takoskyros. Galima pasakyti dar daugiau: tik sėkmingas, ir priklausomai nuo situacijos konkrečioje šalyje, konkrečiu laiku koreguojamas balansas tarp proceso modelių (pav., tarp *due process* ir *crime control process*) gali užtikrinti uždavinius, keliamus baudžiamajai justicijai.

²⁵⁴ Полянский Н.Н. К вопросу о праве частных лиц на субсидиарное обвинение // Юридический вестник. 1915. Кн. 9. С. 150.

²⁵⁵ Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. Санкт – Петербург. 2000. С. 130.

Pakeitimai, iki šiol daromi Baudžiamojo proceso kodekse, kartais turi rungtyniavimo proceso bruožų, pvz., nesunkių nusikaltimų atvejais, kai teisiამasis prisipažįsta, leidžiama nenagrinėti teisme įrodymų²⁵⁶, kartais – atvirkščiai. Tačiau Lietuvai tiek tradiciškai, tiek praktiškai priimtinesnis yra procesas su dominuojančiais tardymo proceso principais. Nes, kaip pripažįsta proceso mokslininkai, Lietuvos procesas yra mišraus tipo²⁵⁷, ir jam būdingi daugiau tardymo tipo dominuojantys principai.²⁵⁸

Remiantis tuo, kas anksčiau išdėstyta, galima daryti išvadą, kad tikslingumas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje gali būti tik papildomas dominuojantį teisėtumą principas. Padarius tokią išvadą, be abejo, aišku, kad tikslingumo principas savo esme nesuderinamas su kitais dominuojančiais principais: oficialumu, mišriojo proceso nekaltumo prezumpcija bei materialiosios tiesos nustatymu (kaip principu bei tikslu). Nes vykdant diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, pareigūno sprendimui turi reikšmės ir šalių valia: be kaltinamojo (pvz., tampant jam „karūnuotu liudytoju“) ar be nukentėjusiojo (susitaikymo atveju) sutikimo baudžiamoji byla negali būti nutraukta. Jis, kaip ir kiti papildomi principai, gali būti taikomas tik griežtai numatytais sąlygomis ne kaip taisyklė, bet kaip išimtis. Pavyzdys galėtų būti privataus kaltinimo procesas kaip dispozityviškumo principo išraiška, kuris sėkmingai gyvuoja šalia dominuojančio oficialumo principo.

Kaip jau minėta, tarptautiniai dokumentai ir tarptautinio teismo praktika tampa tais minimaliais bendrais standartais, kuriuos nepriklausomai nuo tradiciškai susiklosčiusių baudžiamojo proceso tipų ar modelių, turėtų atitikti įstatymai ir jų taikymo praktika. Tai proporcingumo principas, nepriklausomo ir nešališko organo kontrolė (sprendimų, kurie kaip nors susiję su teisių apribojimu), šalių dalyvavimas, interesų balansas.²⁵⁹ Šie principai visiškai realizuojami tik teismo metu, tačiau jais, manome, galima remtis konstruojant bet kokias procedūras baudžiamajame procese.

Vykdydamos diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą kaltinimo institucijos atsisako savo teisės įrodinėti kaltumą teisme. Įtariamasis atsisako teisės į teismą. Procesas baigiasi tam tikru

²⁵⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. 2001. Nr.82 – 2830.

²⁵⁷ Žr. Ancelis P. Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V.: LPA. 1996. P.27.

²⁵⁸ Kita vertus, kiekvienas pozityvus procesas yra mišrus ta prasme, kad jame derinami tiek tardymo, tiek rungtyniško proceso elementai, tiek įvairių istorinių formų (istorinėmis proceso formomis vadinamos vokiškoji, prancūziškoji ir angliškoji proceso formos). Apie istorines proceso formas žr. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. Санкт – Петербург. 2000. С. 132-189.

²⁵⁹ Langerrar Ch. The European Convention on Human Rights and safeguard human rights and the role of the Public Prosecution Office/Prokuratura // The Prokuratura in a state governed by the rule of law. Council of Europe publishing. 1998. P. 58-59.

kompromisiniu sprendimu. Pagrindinė problema ir šio instituto sėkmingo veikimo sąlyga yra procedūros nustatymas ir pakankamų procesinių garantijų suteikimas šalims, kad jos galėtų tinkamai realizuoti savo interesus.

Kitas momentas, kurį būtina aptarti, tai funkcijų atskyrimo klausimas. Nes visi principai, apie kuriuos buvo kalbėta anksčiau, ryškiausi būtent teisme: viešai, nešališkai, tiesiogiai nagrinėjant bylą. Tačiau nagrinėjant tikslingumo principo formas ikiteisminio tyrimo metu, iškyła kitas konceptualus klausimas. LR Konstitucijoje ir Baudžiamojo proceso kodekse numatyta, kad teisingumą baudžiamojoje byloje vykdo tik teismas. Niekas negali būti pripažintas kaltas padaręs nusikaltimą, taip pat negali būti nubaustas kriminaline bausme kitaip, kaip teismo nuosprendžiu ir sutinkamai su įstatymu. (BPK 11 str.). Bylos nekeliant arba nutraukiant pagal BPK 9¹ bei 9² str. ir remiantis kai kuriomis BPK 5 str. numatytomis aplinkybėmis, darančiomis baudžiamąją bylą negalimą, asmuo juridiskai nėra pripažįstamas kaltu ir nubaudžiamas kriminaline bausme, tačiau bylos nutraukimo pagrindas taip pat nėra reabilituojantis, t.y., asmuo oficialiai nepripažįstamas nekaltu. Tokia pati nuomonė dominuoja ir tarp baudžiamosios teisės specialistų. Asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės nelaikomas patrauktu baudžiamojon atsakomybėn, taigi, nelaikomas teistu. Tačiau, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nėra asmens išteisinimas ar nusikaltimo sudėties nebuvimo konstatavimas. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės yra baudžiamojo persekiojimo nutraukimas nereabilituojančiais pagrindais.²⁶⁰ Būtina preliminarai atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlyga yra nusikaltimo sudėties nustatymas kaltininko veikoje.²⁶¹ Faktiškai bylą tiriantis pareigūnas gali pasinaudoti diskrecinėmis teisėmis ir nutraukti baudžiamąjį persekiojimą tik esant realiai teisminei perspektyvai, t.y., surinkus pakankamai įrodymų dėl kaltininko kaltumo.²⁶² Taigi, ne juridiskai, bet faktiškai turi būti nustatyta nusikaltimo sudėtis.

Tarybinėje baudžiamojo proceso literatūroje gana aktyviai buvo svarstoma vadinamųjų nereabilituojančių bylos nutraukimo pagrindų problema: ar asmuo pripažįstamas kaltu ar ne, ir ar tai nesikerta su principu, kad teisingumą vykdo tik teismas ir su nekaltumo prezumpcijos principu.²⁶³

²⁶⁰ Statistikos suvestinėse bylos nutraukimas pagal BPK 9¹, 9² ir „kitus nereabilituojančius pagrindus“ išskiriamos į atskiras eilutes.

²⁶¹ Piesliakas V. Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Habilitacinio darbo autoreferatas. Socialiniai mokslai, teisė (6F). Vilnius. 1995. P.69.

²⁶² Diverting cases from the courts // The criminal law review. 1995. Nr.6. P.446.

²⁶³ Žiūrėkite įvairių požiūrių apžvalgą knygoje Кириллова Н.П. Прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям. С.-Птб. 1998.

Pirmas klausimas būtų toks: ar baudžiamosios bylos nutraukimas kaip proceso pabaigimas gali būti laikomas teisingumo vykdymu? Remiantis įstatymu ir Konstitucinio Teismo sprendimų analize, galima teigti, kad - ne. Nes Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismas, baudžiamojo proceso teisėje reiškia, jog asmuo negali būti pripažintas kaltas padaręs nusikaltimą bei nubaustas kriminaline bausme kitaip, kaip teismo nuosprendžiu ir pagal įstatymą. Pirmosios instancijos teismas, vykdydamas šią funkciją, teismo nagrinėjimo metu turi „visapusiškai, pilnai ir objektyviai“ (dabar ši formulė pakeista: „nešališkai, išsamiai ir per kiek įmanoma trumpiausią laiką“) ištirti visas baudžiamosios bylos aplinkybes ir bylą spręsti iš esmės. Tik teismas asmenį gali pripažinti kaltu ir skirti jam bausmę.²⁶⁴ Taigi teisingumo vykdymas įstatymuose siejamas su apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu ir bausmės paskyrimu arba išteisinamojo nuosprendžio priėmimu.

Kitas dalykas, kad kiekvienas nusikaltimu kaltinamas asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas.²⁶⁵ Patys teisėjai, o konkrečiai, 1997 m. vykusio Tarptautinio teisėjų kongreso dalyviai padarė išvadą, kad teismo bylų nagrinėjimo ribojimas ne visada nesiderina su visuotinai pripažįstamu principu - teise į teisminį nagrinėjimą.²⁶⁶

Konvencijos 6 straipsnyje deklaruojama teisė į teismą nereiškia, kad kiekvieną bylą, nepaisant jos aplinkybių, turi nagrinėti teismas. Europos Žmogaus Teisių Teismas sprendime, priimtame byloje prieš Belgiją (kurioje gana plačiai taikoma transakcija), nurodė, kad procedūra, kurioje byla išsprendžiama be teismo, negali būti vykdoma prieš įtariamojo valią. Jo sprendimas atsisakyti teisės į teismą neturi būti paveiktas.²⁶⁷ Taigi, numatant diskrecinį bylos nutraukimą negalima suvaržyti asmens, kaltinamo nusikaltimu, teisės reikalauti teismo nagrinėjimo.²⁶⁸ Kita vertus, jei asmuo turi teisę, tai reiškia, kad jis laisvas ja pasinaudoti arba nepasinaudoti (atsisakyti).

Štai JAV, kurioje, ko gero, teismuose išnagrinėjamas mažiausias procentas bylų, kuriose nustatytas kaltininkas, yra nustatyti tam tikri reikalavimai, susiję su asmens atsisakymu teisės į teismą. Asmeniui, kuris sutinka dalyvauti kaltės pripažinimo procedūroje, kurios padarinys yra

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius. 1999 m. vasario 5 d. // Valstybės žinios. 1999. Nr. 15.

²⁶⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11. Roma. 1950 lapkričio 4 d. // Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. V., 2000. P.15; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo 5 straipsnis // Valstybės žinios. 2002. Nr. 17-649.

²⁶⁶ Valančius V. Tarptautinis teisėjų kongresas // Justitia. 1997. Nr.5. P. 9.

²⁶⁷ Deweer v Belgium. ECHR. 1980. Series A. 35 // Langerrar Ch. The European Convention on Human Rights and safeguard human rights and the role of the Public Prosecution Office/Prokuratūra // The Prokuratūra in a state governed by the rule of law. Council of Europe publishing. 1998. P. 61.

²⁶⁸ Tokią teisę numato ir BPK 5 str., kai byla turi būti nutraukta dėl senaties terminų ir amnestijos akto.

bausmės paskyrimas be teismo nagrinėjimo ir įrodymų tyrimo, turi būti užduodami tam tikri klausimai. Taip siekiama užtikrinti, kad kaltinamasis supranta kaltinimo pobūdį ir kaltės pripažinimo padarinius, įskaitant konstitucinių teisių atsisakymą, kad prisipažinimas yra savanoriškas ir kad turi faktinį pagrindą.²⁶⁹ Boykin standartą teismas pritaikė ir bylose dėl baudžiamųjų nusižengimų. Teismas patvirtino, kad baudžiamojo nusižengimo kaltės pripažinimo pareiškimas turi būti anuliuotas, kai protokoluose nematyti to, kad kaltinamasis savanoriškai ir sąmoningai atsisakė savo konstitucinių teisių. Kiekvienas kaltinamasis turi būti paklaustas, ar jis žino jam pateiktą kaltinimų esmę, galimus padarinius, būtinybę atsisakyti kaltinamojo teisės į teismo procesą, teisės į akistatą su liudytojais, teisės į iškvieštus liudytojus, teisės nekaltėti, teisės į nekaltumo prezumpciją, teisės reikalauti kaltės įrodymų be pagrįstos abejonės.²⁷⁰ Federaliniams teisėjams netgi yra paruošta atmintinė, kurioje žingsnis po žingsnio aprašyta visa prisipažinimo „priėmimo“ procedūra.²⁷¹

Remiantis baudžiamųjų bylų analize, darytina išvada, kad Lietuvoje kaltininkai nėra tinkamai informuojami apie jų teises baudžiamajame procese, taip pat apie bylos nutraukimo pasekmes, bei jų pačių įsipareigojimus. Apie jų teisę, kad bylą nagrinėtų nešališkas teismas, nebuvo užsiminta nė vienoje baudžiamojoje byloje, išskyrus atvejus, kai asmuo, pareiškiant jam kaltinimą, supažindinamas su kaltinamojo teisėmis: 42 % asmenų, kuriems buvo nutrauktos bylos pagal BPK 9¹ straipsnį, 100 % asmenų, kuriems bylos nutrauktos pagal BPK 9² straipsnį.

Čia vis dėlto problema išlieka, nes teise į teismą pasinaudoja vis mažiau potencialių teisiamųjų.

Mūsų nuomone, sumažinti priestaravimus tarp nuostatos, kad kiekvienas asmuo turi teisę į teismo vykdomą teisingumą, ir diskrecinio baudžiamojo persekiojimo, galėtų procesinių nuostatų visuma. Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymas gana toli pažengė ta linkme. Jei iki 1995 m. galiojusiuose BPK 6-9¹ straipsniuose teisė nutraukti bylą buvo suteikta tardytojams, kvotos organams prokuroro sutikimu, tai tiek BPK 9¹, tiek 9² straipsniuose numatytas būtinas teisėjo sutikimas nutraukiant (nekeliant) baudžiamosios bylos. Taigi procedūroje galutinį sprendimą priima, tiesa, ne teismo nagrinėjimo metu, teisėjas, kuris įgaliotas vykdyti teisingumą. Jis sprendžia, ar byloje pakanka įrodymų, ar įvykdytos įstatymo numatytos sąlygos, būtinos nutraukti procesą. Ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimas numatytas ir naujame BPK, reglamentuojant visas

²⁶⁹ Boykin v. Alabama, 395 U.S. 238 (1969) // Cole G.F. Smith Ch. E. The American system of Criminal Justice. West / Wadsworth. 1998. P. 359; Valstybė prieš Johnson, 279 Minn, 156 N.W. 2d 218 (1968) // Legal procedure seminar. Lithuania. 1998. P.13.

²⁷⁰ Ten pat. P.13-14.

²⁷¹ Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии). М., 1998. P. 190 -192.

diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formas. Ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijos susijusios su ikiteisminio tyrimo ir jo užbaigimo teismine kontrole: ikiteisminio tyrimo teisėjas turi sprendimu patvirtinti prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo ir jo atnaujinimo. (Naujo BPK 214, 217 str.).

Problema įvairių šalių įstatymų leidėjai bando spręsti įvairiai, tačiau tradicinis sprendimas yra teismo pareigūno sutikimas (patvirtinimas), būtinas prokuroro sprendimui nutraukti baudžiamąjį persekiojimą. Tokiu būdu įtraukus teisėją į baudžiamosios bylos sprendimą, taip pat suteikus kitas, jau aptartas 2 skyriaus 2 skirsnyje, teises nukentėjusiajam, kaltinamajam, civiliniui ieškovui ir atsakovui, įtvirtinus būtiną advokato dalyvavimą procedūroje, bent iš dalies „kompensuojamas“ teismo nagrinėjimo nebuvimas. Nors taip nėra įgyvendinamas „teismo valdžios pilnumas ir išimtinumas“²⁷², tačiau atsiranda procesinės prielaidos tikėtis, kad ir neteisminė procedūra bus teisinga. Tokia sprendimų baudžiamajame procese transformacija, matyt, neišvengiama²⁷³, nes šiuo metu sunku rasti šalį, kurioje teisminės funkcijos nebūtų iš dalies perduodamos kitai institucijai - prokuratūrai.

Reiktų pridurti, kad Prancūzijoje, Belgijoje ir kai kuriose kitose šalyse, kuriose dominuoja tikslingumo principas, kvalifikaciniai reikalavimai prokurorams yra analogiški kaip teisėjams ir yra sukurta veiksminga priėmimo į darbą sistema: kandidatų atrinkimas, testai ir pan.²⁷⁴ Daugelyje šalių prokurorai traktuojami kaip teismų sistemos dalis.²⁷⁵ Vokietijoje prokuratūra net vadinama *Justizverwaltungs organ*, t.y. teismo – administracinis organas. Tam tikrais atvejais prokuroras net gali būti traktuojamas kaip „pareigūnas, kuriam pagal įstatymą priklauso vykdyti teismo funkcijas“ (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 str. 3 d.).²⁷⁶ Tačiau jis, kaip nustatė EŽTT byloje *Schiesseris prieš Šveicariją* (*Schiesser v. Switzerland*, 1979, paragraph 3.), privalo: 1. Nepriklausyti nuo vykdomosios valdžios ir šalių; 2. turėti procesinių

²⁷² Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Рига. 1924. С. 107.

²⁷³ Priežastys, lemiančios tam tikrų teisminių funkcijų perdavimą prokurorui, apibendrintos M.Marc Robert *The role and status of public prosecution services in Europe: major problems and the Council of Europe draft recommendation // What public prosecution in Europe in the 21st century*. Strousburg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing, 2000. P. 22 - 24.

²⁷⁴ Cordier F. *Selection and status of prosecutors and the management of the prosecutor's office // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law*. Council of Europe publishing, 1996. P. 50-57; *The training of judges and prosecutors in matters relating to their professional obligation and ethics*. Strasbourg, 13-15 May, 1996. Council of Europe Publishing.

²⁷⁵ Apie prokuratūros statusą įvairiose Europos valstybėse žr. Santos Pais J.M. *The constitutional status and the internal structure of the public prosecution in a state governed by the rule of law // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law*. Council of Europe publishing, 1996. P. 25-48; Toman Jiri *The development of the constitutional and legal status of the Public Prosecution Offices / Prokuratura in member States of the Council of Europe // The Prokuratura in a state governed by the rule of law*. Moscow, 8-9 January 1997. P. 23- 48.

garantijų – pareigą asmeniškai išklausti sulaikytąjį; 3. turėti esmės garantijų – išnagrinėti visus *už* ir *prieš* suėmimą ir spręsti dėl suėmimo. Tačiau turėdamas išvardintus įgaliojimus, tuo pat metu jis negali vykdyti baudžiamojo persekiojimo funkcijos (Huber v. Switzerland, 1990, paragraph 43; Brincat v. Italy, 1992, paragraph 20; Hood v. United Kingdom, 1999, paragraph 57).²⁷⁷

Tarptautinio teismo praktika leidžia daryti išvadą, kad prokuroras, vykdamas baudžiamojo persekiojimo veiksmus, negali būti traktuojamas kaip nešališkas ir nepriklausomas pareigūnas, kurio žodis baudžiamajame procese yra lemiamas ir paskutinis.²⁷⁸

Reiktų pridurti, kad byloje, kuriose galima taikyti BPK 9¹ ir 9² str., procesas vyksta bendra tvarka ir jos gali būti nutrauktos bet kuriuo proceso metu. Galutinis susitaikymo momentas BPK 9¹ ir 9² str. nenurodytas, todėl galime daryti prielaidą, kad sprendimą galima priimti iki proceso pabaigos. BPK 9¹ ir 9² str. leidžia bylos nekelti arba ją nutraukti baudžiamosios bylos iškėlimo ir parengtinio tyrimo stadijose, 254 str. – atidavimo teismui stadijoje, 278 str. – teismo nagrinėjimo stadijoje, 383 str. – apeliacinėje instancijoje, 430 str. – kasacinėje instancijoje. Aukščiausiasis Teismas, konsultuodamas žemesnių teismų teisėjus, taip pat pareiškė nuomonę, kad esant BK 53¹ nurodytiems pagrindams, nukentėjusiojo susitaikymas su teisiuoju ar nuteistuoju galimas ne tik bet kuriuo teismo nagrinėjimo metu iki teismo priimti sprendimo, bet ir nagrinėjant bylą apeliacine bei kasacine tvarka.²⁷⁹ Analogiška galimybė, t.y., nutraukti ikiteisminį tyrimą diskreciniais pagrindais, visų baudžiamojo proceso stadijų metu numatyta ir naujo Baudžiamojo proceso kodekso 212, 235, 303, 327 straipsniuose.

²⁷⁶ Schiesseris prieš Šveicariją. Provizorinis įkalinimas, leistas Ciūricho kantono apygardos prokuroro // Europos žmogaus teisių teismo sprendimai. II dalis. Europos Tarybos informacijos biuras. 2001. P. 92, 94.

²⁷⁷ Del Tufo M. Public prosecution: the acquis of the Council of Europe // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strasbourg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing. P. 11-12.

²⁷⁸ Langerrar Ch. The European Convention on Human Rights and safeguard human rights and the role of the Public Prosecution Office/Prokuratūra // The Prokuratūra in a state governed by the rule of law. Council of Europe publishing. 1998. P. 63.

²⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1995. Nr. 5 - 6. P. 232.

3.2. Baudžiamasis persekiojimas ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Yra dar vienas klausimas, kurio neįmanoma neaptarti – tai nekaltumo prezumpcijos ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės arba baudžiamosios bylos nutraukimo „nereabilituojančiais pagrindais“ santykis²⁸⁰, nes diskrecinis baudžiamasis persekiojimas yra viena iš atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės procesinių formų.

Ginčas dėl procesinių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formų bei nekaltumo prezumpcijos santykio yra senas, tačiau dar iki šiol neišspręstas. Galima pasakyti, kad tam tikru momentu buvo tiesiog baigta jo ieškoti. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas baudžiamojoje teisėje nagrinėtas gana daug. Baudžiamajame kodekse taip pat reglamentuota nemažai jos formų (rūšių). Tačiau nepriekaištingas šio instituto pagrindimas (tiek dėl jo tikslų, tiek dėl konkrečių taikymo sąlygų) materialioje teisėje, kartu ignoroja jo procesinį realizavimą.

Problema yra ta, kad egzistuoja dvi aksiomos (kurių įrodinėti praktiškai niekas nebereikalauja):

1. atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas yra būtinas ir neišvengiamas; 2. jo procesinės realizavimo formos – baudžiamosios bylos nutraukimo nereabilituojančiais pagrindais – įprastas aiškinimas tiesiogiai ir akivaizdžiai prieštarauja nekaltumo prezumpcijai.²⁸¹

Kai kurie proceso mokslo atstovai, remdamiesi formaliais kriterijais, nematė jokie prieštaravimo nekaltumo prezumpcijai, nes jų teigimu tik teismas gali pripažinti asmenį kaltu, visi kiti sprendimai negali būti laikomi kaltumo pripažinimu, nepriklausomai nuo formulavimo ir faktų aprašymo.²⁸² Kitas požiūris, kuris, mūsų manymu, logiškesnis ir suprantamesnis praktikos požiūriu, remiasi įstatymais ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės teorija bei teigia, kad nutraukti asmens atžvilgiu baudžiamąją bylą galima tik įsitikinus jo kaltumu ir pripažinus kaltę nutarimu nutraukti baudžiamąją bylą. Nustačius įstatymo numatytas aplinkybes yra netikslinga

²⁸⁰ Nereabilituojančius ir reabilituojančius baudžiamosios bylos nutraukimo pagrindus kaip vieną iš nutraukimo pagrindų klasifikacijų skiria daugelis baudžiamojo proceso autorių. Žr. Лукашевич В.З. Гарантии прав обвиняемого в стадии предания суду. Л., 1966. С. 100-105; Барабаш А.С., Володина Л.М. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования. Томск. 1986. С. 40-41; Степанов В.Г., Шимановский В.В. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. Л., 1979. С. 5-6 ir kiti.

²⁸¹ Головки Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношение понятий // Государство и право. 2000. Но. 6. С. 41.

²⁸² Савицкий В.М. Прокурорский надзор за дознанием и предварительным следствием. М., 1959. С. 232; Чеканов В.Я. Гарантии прав и интересов личности в уголовном процессе // Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. Саратов. 1962. С. 323.

asmenį atiduoti teismui ir spręsti bausmės klausimus.²⁸³ Tačiau šis pragmatiškas požiūris būtent ir neatitinka nekaltumo prezumpcijos turinio.

Dar vienas ginčytinas aspektas – ar reikia asmeniui pareikšti kaltinimus prieš nutraukiant jam bylą nereabilituojančiais pagrindais.

Buvo nustatyta, kad bylose, kur asmuo patrauktas kaip kaltinamasis, tyrimas buvo atliktas kokybiškiau ir aplinkybės nustatomos išsamiau.²⁸⁴ Bylų anketavimo duomenys Lietuvoje parodė analogišką tendenciją. Kitas argumentas buvo, kad kaltinamuoju apklausiamas asmuo pareiškia savo požiūrį į pareikštą kaltinimą, t.y., prisipažįsta kaltas, tai daugeliu atvejų yra baudžiamosios bylos nutraukimo sąlyga.²⁸⁵ Tačiau buvo išreikšta ir priešinga nuomonė, kad kaltinimų pareiškimas nebūtinai nutraukiant bylą.²⁸⁶

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto kritikai – proceso mokslininkai siūlė dvi išeitis: arba panaikinti jį, arba numatyti baudžiamųjų bylų, kurios yra nutrauktinos nereabilituojančiais pagrindais, teisminių nagrinėjimą, po kurio asmuo būtų pripažįstamas kaltas ir atleidžiamas nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės.²⁸⁷ Antras pasiūlymas praktiškai taip pat reikštų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaip atskiro instituto panaikinimą, nes jis praktiškai susilietų su atleidimu nuo bausmės.

Šiems požiūriams galima paprieštarauti lygiai taip pat: nepriekaištingai sprendami išimtinai procesines problemas, jie pamiršta, kad iš esmės negalima atmesti tokio instituto egzistavimo: vadinamasis „*diversion*” (kai padaręs nusikaltimą asmuo nėra teisiamas ir baudžiamas kriminaline bausme) yra neišvengiama šiuolaikinio baudžiamojo proceso ir teisės dalis.

Tarybiniais metais buvo bandyta keisti proceso mokslo atstovus šokiruojančią baudžiamojo kodekso formuluotę „asmuo, padaręs nusikaltimą” į neutralesnę - „asmuo, padaręs veiką, turinčią nusikaltimo požymių”. Tai be abejoj nepakeitė esmės, tačiau sušvelnino konfrontaciją tarp proceso

²⁸³ Дубинский А.Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. Киев. 1975. С.15-16; Барабаш А.С., Володина Л.М. Прекращение уголовных дел по реабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования. Томск. 1986. С. 76-77; Кириллова Н.П. Прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям. С.-Птб., 1998. С. 8-9; Kazlauskas M. Parengtinis tardymas tarybiname baudžiamajame procese. Vilnius. 1976. P. 6-8.

²⁸⁴ Барабаш А.С., Володина Л.М. Прекращение уголовных дел по реабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования. Томск. 1986. С.79.

²⁸⁵ Kazlauskas M. Parengtinis tardymas tarybiname baudžiamajame procese. Vilnius. 1976. P. 7- 8; Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras / sudarytojas M. Kazlauskas Vilnius. 1989. P. 9, 10, 11 ir kt.

²⁸⁶ Борцов П.Д. Прекращение уголовного дела с применением мер административного взыскания // Гарантии конституционных прав личности при осуществлении правосудия. Пермь. С. 83.

²⁸⁷ Петрухин И.Л. Презумпция невиновности – конституционный принцип советского уголовного процесса // Советское государство и право. 1978. Но.12. С. 23; Ларин А.М. Презумпция невиновности и прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям // Суд и применение закона. М., 1982. С. 93; Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М., 1986. С. 143.

specialistų ir baudžiamosios teisės atstovų, ginančių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutą.²⁸⁸

Kai kurie bandė ieškoti išeities siūlydami naują nusikaltimo traktavimą. Buvo siūloma nusikaltimu pripažinti tik *nustatytą teismo nuosprendžiu* pavojingą, priešingą teisei veiką, taip pat šalia „nusikaltimo“ įvesti sąvoką „nusikalstama veika“. Jų požymiai visiškai sutaptų, išskyrus tai, kad esant nusikalstamai veikai nėra būtinybės nustatyti kaltę teismo nuosprendžiu. Taigi teisėsaugos pareigūnai gali pripažinti asmenį kaltu padarius nusikalstamą veiką, o teismas (laikantis nekaltumo prezumpcijos) pripažįsta asmenį kaltu padarius nusikaltimą.²⁸⁹ Įvertinus tai, kad visų pirma netiksliai traktuojamos sąvokos nusikaltimas ir nusikalstama veika (principinio skirtumo tarp jų nėra), antra, kad norint paaiškinti vieną iš baudžiamosios teisės institutų, reikia keisti nusikaltimo ir jo sudėties sąvoką - tai nėra nepriekaištingai tinkama teorija.

Vėliau buvo bandymų prieštaravimus išspręsti kitokiu nekaltumo prezumpcijos aiškinimu. T. Levinova bandė išskirti dvi nekaltumo prezumpcijos rūšis: bendrąją nekaltumo prezumpciją, kuri įtvirtinta Konstitucijoje, ir proceso, kurią sudaro įrodinėjimo naštos klausimai, abejonės traktavimas kaltinamojo naudai, tai, kad neįrodytas kaltumas lygus įrodytam nekaltumui. Nutraukus baudžiamąją bylą nereabilituojančiais pagrindais „bendroji“ nekaltumo prezumpcija lieka „nepajudinta“, o štai procesinė nekaltumo prezumpcija nustoja galioti, nes asmuo nelaikomas „nekaltu“, o lieka „galimai kaltas“, nes nusikaltimo padarymo faktas ir tai, kad šis asmuo padarė nusikaltimą, yra tvirtai nustatytas. Atitinkamai autorė siūlo skirti „*asmens pripažinimą kaltu įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu* ir *kaltumo nustatymą nutraukiant baudžiamąją bylą*“.²⁹⁰ Toks traktavimas primena paieškos proceso institutą „palikti kaip įtariamąjį“. Toks požiūris nėra visiškai naujas, nes daug proceso mokslo atstovų nueidavo lengviausiu aiškinimo keliu: jei kaltę konstatuoja teismas nuosprendžiu, tai turi juridinę reikšmę, jei kaltę konstatuoja kiti pareigūnai bei institucijos – tai neturi juridinės reikšmės ir neprieštarauja nekaltumo prezumpcijai.

Tačiau ir šiuo metu situacija lieka nepasikeitusi: naujame Baudžiamajame kodekse labai aiškiai formuluojama: „*padaręs nusikalstamą veiką asmuo* atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės“ (naujo LR BK 36 - 40 str.). Toks požiūris yra ir baudžiamosios teisės doktrinoje. Tiesa, naujame Baudžiamajame kodekse numatytas tik vienas atleidimo nuo baudžiamosios

²⁸⁸ Nuomonės apie tokį pakeitimą žr. Головкин Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношение понятий // Государство и право. 2000. No.6. С. 42-43.

²⁸⁹ Кононов П., Стахов А. Прекращение уголовного преследования: административно – правовой аспект // Российская юстиция. 1999. No. 1. С. 38.

²⁹⁰ Левинова Т.А. Средства законодательной техники в сфере регулирования прекращения уголовных дел // Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно – процессуальном законодательстве. Ярославль. 1997. С. 166-173.

atsakomybės subjektas – teismas. Tačiau pripažinus, kad tokia nuostata reiškia, kad tik teismas, priėmęs apkaltinamąjį nuosprendį, gali atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, neaiškus tokio instituto atskyrimas nuo atleidimo nuo bausmės. Beje, naujame Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintas šių normų įgyvendinimo mechanizmas verčia kitaip traktuoti teismo vykdomą atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Nutraukti baudžiamąjį procesą suteikta teisė prokurorams. Jų sprendimą patvirtina ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tokia nuostata reiškia, kad nusikaltimo padarymo faktas konstatuojamas ne tik įsiteisėjusiame nuosprendyje, tačiau ir prokuroro nutarime nutraukti baudžiamąją bylą, atleidžiant padariusį nusikalstamą veiką asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės.

Baudžiamosios teisės atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės koncepcija remiasi nuostata, kad „...kalto asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės tai yra atleidimas nuo neigiamo jo veikos įvertinimo apkaltinamojo nuosprendžio forma”²⁹¹, taip pat nuo kitų „padarinių, kurie sudaro baudžiamosios atsakomybės esmę, t.y., nuteisimo, bausmės ir teistumo”.²⁹² Išvysčius tokią nuostatą remiantis procesu, tektų pripažinti, kad kvotėjas, tardytojas, prokuroras parengtinio tyrimo metu²⁹³ nusprendžia, kad potencialus apkaltinamasis nuosprendis yra tam tikra teisinė duotybė (realybė), ir atleidžia asmenį nuo tokio nuosprendžio priėmimo²⁹⁴ ir kartu nuo baudžiamosios atsakomybės. Tačiau aišku, kad nei vienas iš pareigūnų negali žinoti teismo nagrinėjimo rezultato. Teismo sprendimas, taip pat nuosprendžio rūšis *a priori* nėra akivaizdus faktas *de jure*, nors *de facto*, įvertinus bylos aplinkybes, rezultatas atrodo prognozuojamas.²⁹⁵

Iki apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo negalima konstatuoti juridinių faktų, kurie sukelia materialius teisinius santykius. Negalima konstatuoti nusikaltimo sudėties, kaltinamojo kaltumo ir t.t. Kol procesas nepasibaigė, materialioji teisė, taip pat ir baudžiamosios atsakomybės klausimas, lieka objektyviai neapibrėžti.²⁹⁶ Kaip rašė vokiečių mokslininkas L. Goldšmitas, „procesas - tai neapibrėžtumo būsenos materialinė teisė.”²⁹⁷ Negalima atleisti nuo to, kas dar neapibrėžta ir nenustatyta. Iki tol, kol asmuo nenuteistas, jo negalima atleisti nuo neigiamo veikos įvertinimo apkaltinamojo nuosprendžio forma, tačiau nėra jokių procesinių kliūčių atleisti jį nuo

²⁹¹ Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М., 1974. С. 31.

²⁹² Песлякас В. Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее. Учебное пособие. Мн., МВШ МВД СССР. 1988. С. 19.

²⁹³ Sprendimas dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti priimtas ir kitu proceso metu, tačiau mus labiausiai domina ikiteisminės stadijos. Be to, jose daugiausia ir nutraukiamos bylos.

²⁹⁴ Ten pat. С. 21.

²⁹⁵ Головки Л. В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношение понятий // Государство и право. 2000. Но. 6. С. 46-47.

²⁹⁶ Ten pat. С. 47.

²⁹⁷ Godschmidt L. Der prozess als rechtlage. Berlin. 1925. P. 151. // cituota pagal Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956. С. 14-15.

klausimo dėl neigiamo įvertinimo galimybės nagrinėjimo. Kitais žodžiais tariant, asmuo atleidžiamas ne nuo baudžiamosios atsakomybės, o nuo baudžiamojo persekiojimo, nes baudžiamasis persekiojimas visai nebūtinai baigiasi apkaltinamuoju nuosprendžiu.²⁹⁸

Paradoksalu, kad tai nėra naujas sprendimas „mūsų“ proceso teisėje. Iki baudžiamojo proceso pagrindų ir Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso 1961 m. priėmimo senatis, amnestijos aktas ir kitos aplinkybės, darančios baudžiamąjį procesą negalimą, tiek įstatymo leidėjo, tiek teorijos specialistų buvo laikomos „*aplinkybėmis, šalinančiomis baudžiamąjį persekiojimą*“²⁹⁹, o ne aplinkybėmis „*atleidžiančiomis nuo baudžiamosios atsakomybės*“.

Materialiosios teisės klausimai iki teismo sprendimo lieka atviri, nes valstybės įgalioti pareigūnai (institucijos) dėl nustatytų sąlygų atsisako savo teisių vykdyti tam tikrus tolesnius procesinius veiksmus, kad materialiosios teisės klausimai būtų pateikti teismui išspręsti. Lieka atviras klausimas dėl asmens kaltės, t.y., dėl baudžiamosios atsakomybės pagrindo. Taigi „*asmuo, padaręs nusikaltimą*“ taptų „*asmeniu, kurio atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas*“. Skirtumas tarp šių sąvokų yra tas, kad asmuo, kurio atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas, nebūtinai tampa asmeniu, padariusiu nusikaltimą ir patraukiamu baudžiamojon atsakomybėn. Kitaip netektų prasmės išteisinamasis nuosprendis, kuris reiškia, kad baudžiamąja tvarka persekiotas asmuo teisme netapo asmeniu, padariusiu nusikaltimą, t.y., buvo išteisintas.

Prisiminus, kad dar visai neseniai buvo tapatinamos sąvokos „*patraukimas kaltinamuoju*“ ir „*patraukimas baudžiamojon atsakomybės*“³⁰⁰, suprantama, kad atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės buvo logiškas ir iki teismo: jei asmuo jau patrauktas atsakomybėn, ko gero, jį galima ir atleisti nuo jos. Tačiau, jei šios sąvokos netapačios³⁰¹, baudžiamoji atsakomybė nebėra toliau

²⁹⁸ Головкин Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования // Государство и право. 2000. No. 6. С. 48.

²⁹⁹ Прекращение уголовного преследования. 1900. Т.3; RTFSR baudžiamasis procesinis kodeksas. Oficialus tekstas su pastraipsniui susistemintos medžiagos priedu. Kaunas. 1941; Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951. С. 66-67; Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М., 1951.

³⁰⁰ Tokių nuomonių apžvalgą žr. Песлякас В.Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее. Учебное пособие. Мн. МВШ МВД СССР. 1988. С. 6, 12-13.

³⁰¹ Prof. V.Piesliakas teigia, kad „pareiga atsakyti baudžiamąja tvarka kaltininkui atsiranda kartu su nusikaltimo padarymu. Tačiau šios pareigos praktinis realizavimas yra galimas tik pripažinus asmenį kaltu nusikaltimo padarymu ir priėmus apkaltinamąjį nuosprendį. Todėl vien tik asmens patraukimas kaltinamuojudar nėra baudžiamoji atsakomybė, nes tas asmuo vėliau gali būti išteisintas ar byla nutraukta, nesant jo veikoje nusikaltimo sudėties.“ (Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė. 1979. Nr. 2. P.8.) „Asmuo laikomas patrauktu baudžiamojon atsakomybės tik nuo apkaltinamojo nuosprendžio paskelbimo momento. (Laikantis nekaltumo prezumpcijos, reiktų šį momentą perkelti iki apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo. Aut. pastaba) Žr. Piesliakas V. Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Habilitacinio darbo autoreferatas. Socialiniai mokslai, teisė (6F). Vilnius. 1995. P.58. Aukščiausias Teismas laikosi analogiškos nuomonės: patraukimas baudžiamojon atsakomybėn negali būti nei tapatinamas, nei siejamas su tarpinėmis baudžiamojo proceso įstatymuose nustatytomis baudžiamosios bylos tyrimo stadijomis. Baudžiamoji atsakomybė siejama su pripažinimu kaltu ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu. Žr. Aukščiausiojo Teismo nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-280, 1999 m. // Lietuvos Aukščiausiojo teismo biuletenis.

plati ir apimanti „procesinį aspektą“. Todėl atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nėra taip paprastai paaiškinamas. „*Procesinis baudžiamosios atsakomybės aspektas*“, kai kurių materialiosios teisės mokslininkų³⁰² aiškintas kaip dalis baudžiamosios atsakomybės kartu su materialiuoju baudžiamosios atsakomybės aspektu, sutampa su baudžiamojo proceso moksle žinoma klasikine „*baudžiamojo persekiojimo*“ sąvoka. Nepriklausomos Lietuvos įstatymuose ši sąvoka yra gana dažna. LR Konstitucijos 118 str., kuris nustato prokurorų funkcijas, jos formuluojamos taip: „valstybinį kaltinimą bylose palaiko, baudžiamąjį persekiojimą vykdo ir kvotos veiklą kontroliuoja prokurorai.“ Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio 14 d. nutarime „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“ buvo pabrėžta, jog prokuratūros „pagrindinė funkcija yra baudžiamasis persekiojimas“. LR Prokuratūros įstatymo 1 str. teigiama, kad prokuratūra pradeda ir vykdo baudžiamąjį persekiojimą. Šios sąvokos turinys iki šiol nėra iširtas. Prokuratūros įstatymo 25 straipsnis „Baudžiamojo persekiojimo vykdymas“, taip pat vartodamas šią sąvoką, nieko nepasako apie jos turinį: „prokuroras baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka pradeda baudžiamąjį persekiojimą, tirdamas nusikaltimą vykdo persekiojimo veiksmus ir, jei yra pagrindas, perduoda bylą teismui.“ Lietuvos Konstitucinis Teismas pareiškė panašią nuomonę: „prokurorų teises vykdant baudžiamąjį persekiojimą apibrėžia Baudžiamojo proceso kodeksas ir kiti šią veiklą reglamentuojantys įstatymai.“³⁰³

Palyginus šiuos apibrėžimus, LR Prokuratūros įstatymas pateikia siauresnį baudžiamojo persekiojimo apibrėžimą, nes eliminuoja veiksmus teisme. Pagal jį baudžiamasis persekiojimas baigiasi bylos perdavimu teismui.

1999 m. publikuotame Baudžiamojo proceso kodekso projekto 17 straipsnyje taip pat buvo pateikta baudžiamojo persekiojimo sąvoka: „1. Baudžiamasis persekiojimas yra ikiteisminio tyrimo įstaigų, prokuroro ir teismo veikla baudžiamojo proceso įstatymo įtvirtinta tvarka nustatant nusikalstamos veikos požymius ir asrrenį, padariusį nusikalstamą veika, siekiant, kad jis būtų teisingai nuteistas. 2. Įstatymų numatytais atvejais baudžiamąjį persekiojimą vykdo dar ir privatus kaltintojas.“³⁰⁴ Tačiau vėliau šis straipsnis dingo.

Baudžiamasis persekiojimas kaip procesinė funkcija buvo nagrinėjama XX a. pradžios baudžiamojo proceso mokslininkų, taip pat tarybinėje proceso literatūroje. Daugelis baudžiamojo

Teismų praktika. 1999. Nr. 12; Aukščiausiojo teismo nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-643, 1999 m. // Lietuvos Aukščiausiojo teismo biuletenis. Teismų praktika. 2000. Nr. 13.

³⁰² Apie diskusiją dėl procesinio baudžiamosios atsakomybės aspekto žr. Гонтарь И.Я. Преступление и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве. Владивосток. 1997. С. 55-56.

³⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos Prokuratūros įstatymo 21 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius. 1994 m. vasario 14 d. // Valstybės žinios. 1994. Nr.13-221.

proceso mokslininkų baudžiamąjį persekiojimą analizavo kaip vieną iš dviejų pagrindinių prokuratūros funkcijų (kita - įstatymų laikymosi priežiūra). Jis buvo apibrėžiamas kaip veikla, kuri išaiškina kaltąjį asmenį, kad jam būtų pritaikyta įstatyme numatyta bausmė.³⁰⁵

Tarybinėje literatūroje baudžiamasis persekiojimas taip pat buvo analizuojamas kaip viena iš procesinių funkcijų.³⁰⁶ Baudžiamąjį persekiojimą kaip procesinę funkciją nagrinėjo M. Strogovičius, M. Čelcovas, A. Larinas, V. Zeleneckis. Įtakos tam turėjo teisės tradicijos³⁰⁷, taip pat RTFSR 1923 m. BPK, kuriame buvo vartojamas šis terminas. Baudžiamasis persekiojimas buvo traktuojamas arba kaip kaltinimas procesine prasme, t.y., kaltinamoji veikla kaip viena iš procesinių funkcijų³⁰⁸, arba kaip visa procesinė veikla, tiriant ir nagrinėjant bylą.³⁰⁹ Beje, naujo Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekso 3 skyrius vadinasi „Baudžiamasis persekiojimas“. Jame skiriami baudžiamojo persekiojimo ir baudžiamosios bylos nutraukimo pagrindai.

Pritartume nuomonei, kad *baudžiamasis persekiojimas* - tai prieš bylos sprendimą vykdoma procesinė veikla, kurios metu formuluojama ir pagrindžiama išvada apie konkretaus asmens padarytą konkrečią nusikalstamą veiką.³¹⁰ Ši sąvoka glaudžiai susijusi su *baudžiamosios bylos iškelimu bei nutraukimu*. Dabartinis įstatymas vartoja būtent šį terminą, o nevartojamas terminas „baudžiamasis persekiojimas“.

Šiame darbe šie du terminai taip pat vartojami kartu arba šalia, nenorint nutolti nuo įstatymo teksto. Tačiau nagrinėjant įstatymo tekstą, kuriame kalbama apie baudžiamosios bylos nutraukimą atskiriems asmenims arba bylos iškelimą naujiems asmenims, aišku, kad šiais atvejais turimas galvoje būtent baudžiamojo persekiojimo nutraukimas atskiriems asmenims, nes pati baudžiamoji byla nedingsta, ji tęsiama. Panaši situacija ir su „*baudžiamosios bylos iškelimu asmeniui*“, kuris nuo to momento tampa kaltinamuoju (sumarinis procesas). Tačiau pagrindas ir vada iškelti baudžiamąją bylą nesutampa su pagrindais patraukti asmenį kaltinamuoju ir pareikšti

³⁰⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Projektas) // Teisės problemos. 1999. Nr.3.

³⁰⁵ Муравьев Н.В. Прокурорский надзор. М., 1889. С. 11.

³⁰⁶ Remiantis rungtyniavimo principu, buvo pagrįsta trijų procesinių funkcijų sistema: baudžiamojo persekiojimo (kaltinimo), gynybos ir teismo bylos išsprendimo funkcijos. (Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939. С.105-150.) Vėliau ši sistema buvo pildoma, atsižvelgiant į kitus proceso dalyvius ir jų veiklą procese: tyrimas, kaltinimas, gynyba, civilinio ieškinio palaikymas, gynyba dėl ieškinio, bylos išsprendimas ir kitos. Tarybinių laikų autorių pateiktų funkcijų apžvalga žr. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М., 1986. С. 6-14; Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. М., 1961. С. 47- 48.

³⁰⁷ Baudžiamasis persekiojimas kaip viena pagrindinių prokuroro funkcijų yra analizuojamas priešrevoliuciniuose rusų procesualistų darbuose. Žr. Муравьев Н.В. Прокурорский надзор. М., 1889; Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т. 2. 1996.

³⁰⁸ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М., 1968. Т.1. С.194.

³⁰⁹ Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М., 1951. С. 88-89.

jam kaltinimą. Pagrindas baudžiamajai bylai iškelti yra nustatyti nusikaltimo požymiai, o pagrindas patraukti asmenį kaltinamuoju yra įrodymai, leidžiantys teigti, kad konkretus asmuo padarė konkrečią veiką. Toks formulavimas atitinka faktinį pagrindą pradėti baudžiamąjį persekiojimą.³¹¹ Kodekse yra ir kitų normų, numatančių situaciją, kai baudžiamosios bylos nutraukimas nesutampa su baudžiamąjo persekiojimo nutraukimu (kai neįrodytas asmens dalyvavimas padarius nusikaltimą, išteisinamasis nuosprendis tuo pačiu pagrindu – tyrimas turi vykti toliau, nors baudžiamasis persekiojimas nutraukiamas.)³¹²

Daug autorių³¹³ neigė kaltinimo funkciją parengtinio tyrimo metu, nes tardytojas ar prokuroras, jei jis pats tiria bylą, privalo ją tirti nešališkai ir visapusiškai. Tačiau jei čia nėra kaltinimo funkcijos, tai negali būti ir gynybos funkcijos, nes nėra nuo ko gintis. Šios dvi funkcijos yra organiškai susijusios ir negali egzistuoti viena be kitos.

Nagrinėdami baudžiamąjį persekiojimą mokslininkai išnagrinėjo jo struktūrą. Vienas iš baudžiamąjo persekiojimo struktūros galimų variantų būtų toks: 1. faktinių duomenų, įrodančių asmens kaltę, rinkimas; 2. procesinių prievartos priemonių taikymas; 3. kaltinimo palaikymas teisme: pastangos, kuriomis siekiama įtikinti teisumą asmens kaltumu ir būtinybe taikyti bausmę.³¹⁴

N. Muravjovas suskirstė baudžiamąjį persekiojimą į 1. *faktinių duomenų, pagrindžiančių kaltinimą, rinkimą* ir 2. *kaltinimo įrodinėjimą teisme*.³¹⁵ Kai kurie iš išvardintų veiksmų būdingi ir kitoms funkcijoms.

Traktuojant baudžiamąjį persekiojimą kaip kaltinimo (kaltinimas savo ruožtu kai kurių autorių skiriamas į tardymo kaltinimą (iki kaltinamosios išvados) ir valstybinį kaltinimą (po kaltinamosios išvados surašymo ir patvirtinimo)³¹⁶) procesinę išraišką, galima teigti, kad baudžiamasis persekiojimas prasideda tada, kai turint faktinių duomenų formuluojama preliminarinė išvada apie asmens dalyvavimą nusikaltimoje veikoje ir asmuo įgyja tam tikrą statusą. Nuo to paties momento atsiranda ir gynybos funkcija. Pagal galiojantį kodeksą tai sulaukymas, kardamosios priemonės paskyrimas įtariamajam, asmens apklausa apie jo dalyvavimą darant nusikaltimą, patraukimas kaltinamuoju.

³¹⁰ Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М., 1986. С. 25.

³¹¹ Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951. С. 74.

³¹² Apie diskusiją dėl baudžiamąjo persekiojimo ir baudžiamosios bylos iškėlimo santykį žr. Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951. С. 59-62.

³¹³ Literatūros apžvalgą apie bylos tyrimo funkciją kaip vieningą ir vienintelę tardytojo funkciją žr. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М., 1986. С. 7-8, 29.

³¹⁴ Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951. С. 56.

³¹⁵ Муравьев Н.В. Прокурорский надзор. М., 1889. С. 11.

³¹⁶ Зеленецкий В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности. Харьков. 1978. С. 26-27.

Sulaikymo protokolas ar nutarimas skirti kardomąją priemonę savo paskirtimi analogiški nutarimui patraukti kaltinamuoju, nes yra baudžiamojo persekiojimo pradėjimo aktai ir nustato gynybos funkcijos pradžia. Egzistuoja nuomonė, kad valstybinis kaltinimas iškeliamas tik patvirtinus kaltinamąją išvadą³¹⁷. Tačiau jos trūkumas, mūsų nuomone, gynybos funkcijos pradžios momento nukėlimas į tyrimo pabaigą.

Kur preliminarinį tyrimą vykdo policija, o baudžiamąjį persekiojimą arba kaltinimo funkciją – prokuroras, baudžiamojo persekiojimo pradžia siejama su policijos tyrimo (kvotos), kurio tikslas yra išsiaiškinti ar buvo nusikaltimas ir kas jo autorius, pabaiga.³¹⁸ Po to prokuroras sprendžia baudžiamojo persekiojimo (kaltinimų iškelimo) klausimą.

Kita vertus, kyla principinis klausimas: ar įvertinus prokuroro veiklą ikiteisminio tyrimo metu, galima teigti, kad jis yra valstybės įgaliotas kaltinimo pareigūnas, parengtinio tyrimo metu vykdomas baudžiamąjį persekiojimą? Manytume, ne. Jis kontroliuoja kvotos ir tardymo veiklą. Jis ne proceso šalis, ruošianti baudžiamąjį ieškinį. Jis nešališkas įstatymų vykdytojas, saugantis asmenų, dalyvaujančių procese, teises ir laisves. Jis privalo nešališkai ir išsamiai ištirti bylą arba kontroliuoti, kad bylą taip pat ištirtų tardytojas ar kvotėjas. Kitaip tariant, įstatymas draudžia jam būti kaltintoju (bent jau parengtinio tyrimo metu), jis turi būti nešališkas teisėtumo saugotojas.

Taigi šiandieniniame procese negalima kalbėti apie baudžiamąjį persekiojimą, o tik apie parengtinį tyrimą (kaip beje ir yra Baudžiamojo proceso kodekse, kuriame nėra sąvokos „baudžiamasis persekiojimas“). Kita vertus, baudžiamasis persekiojimas nereiškia siekio, bet kokia kaina, ką nors apkaltinti. Kaip viešojo intereso gynėjas ir valstybės pareigūnas, prokuroras, įvertinęs visas aplinkybes, privalo pateikti tik tokius kaltinimus, kurie atitiktų kaltininko padarytą nusikalstamą veiklą.

Plečiant teisminės valdžios kontrolę ikiteisminio tyrimo metu, suteikiant daugiau teisių gynybai, nebetenka prasmės tardymo valdžia.³¹⁹ Tokiu būdu parengtinis tardymas gali transformuotis į baudžiamąjį persekiojimą, t.y., tapti kaltinamąja prokuroro ir jam procesiškai pavaldžių institucijų veikla, ruošiant ir įrodinėjant kaltinimus. Tada terminas *baudžiamasis persekiojimas* nebūtų tik tuščia sąvoka, kuri, beje, yra Konstitucijoje kaip viena iš pagrindinių prokuroro funkcijų. Naujame BPK, mūsų nuomone, pastebima tokia tendencija. Ikiteisminio tyrimo metu nepriklausomas ikiteisminio tyrimo teisėjas spręs, prokuroro prašymu, nemažai nešališkumo reikalaujančių klausimų. Parengtinis tyrimas transformuojamas į ikiteisminį tyrimą, o

³¹⁷ Зеленецкий В.С. Теоретическое обоснование стадии возбуждения государственного обвинения в советском уголовном процессе // Проблемы правоуедения. Киев. 1976. Но. 33. С. 112-122.

³¹⁸ Merino – Blanco E. The spanish legal system. London. 1996. P. 167.

³¹⁹ Александров А.С. Каким не быть предварительному следствию // Государство и право. 2001. Но. 9. С.61.

kalbant bendresniais terminais, būtent į policinę kvotą, kurios metu surinktų duomenų pagrindu prokuroras turi formuluoti ir įrodinėti kaltinimus.

Baudžiamasis persekiojimas glaudžiai susijęs su sąvokomis „*kaltinimo valdžia*“, „*baudžiamasis ieškinys*“.³²⁰

Kaltinimo valdžia – tai valstybinių institucijų sistema, kurioms suteikti atitinkami procesiniai ir kitokie valdiniai įgaliojimai, ir jų veikla vykdyti baudžiamąjį persekiojimą. Ji galima išimtinai baudžiamąjo proceso sferoje ir čia turi būti nepriklausoma nuo kitų valdžios šakų.³²¹ Kaltinimo valdžia, organizacine prasme, dažniausiai realizuojama sukuriant tam tikras institucijas: prokuratūrą ar kaltinimo tarnybą. Kitų institucijų veikla, vykdant baudžiamąjį persekiojimą, yra išvestinė iš prokurorų valdžios. Kaltinimo institucijų gali būti daug, tačiau kaltinimo valdžia yra viena. *Kaltinimo principui* (vok. *Anklageprinzip*) būdingi elementai yra tokie:

1. *baudžiamąjį persekiojimą incijuoja prokuratūra;*
2. *ji turi teisę ir pareigą rinkti įrodymus, pagrindžiančius kaltinimą tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teismo metu;*
3. *prokuratūra kiekvienu momentu gali atsisakyti kaltinimų;*
4. *teismas neturi savo iniciatyva atlikti baudžiamąjo persekiojimo veiksmų.*³²²

Prokuratūroje yra sukoncentruota kaltinimo valdžia, leidžianti disponuoti jai baudžiamuoju persekiojimu ir jo dalyku. Prokuroras yra baudžiamąjo ieškinio teisės subjektas. Teisme vyksta juridinis ginčas tarp kaltintojo – prokuroro ir kaltinamojo, kuris gina save nuo kaltinimų. Prokuroras valstybės vardu įrodinėja kaltę ir reikalauja bausmės, jam priklauso ir teisė atsisakyti baudžiamąjo ieškinio (nutraukti baudžiamąjį persekiojimą). Tokia teisė galima, tik jei prokuroras laisvai disponuoja materialia teise į baudžiamąjį ieškinį. Kaltinimas, materialia prasme, tai baudžiamasis ieškinys, nes kalbama apie kaltintojo reikalavimą pripažinti, kad egzistuoja materialus – teisinis santykis tarp valstybės ir asmens, tikėtinai padariusio nusikaltimą.

Procesine prasme kaltinimas virsta baudžiamuoju persekiojimu. Procesinis kaltinimas arba baudžiamasis persekiojimas – tai veikla, vykdoma prokuroro ir kitų subjektų, kurios tikslas yra remiantis įrodymais išaiškinti asmenį, padariusį nusikaltimą, tiek teismo, tiek ikiteisminio proceso metu arba, kaip buvo formuluojama anksčiau cituotame LR BPK projekto variante, „įstatymo

³²⁰ Rungtyniavimo procese taip pat keičiasi ir kitų sąvokų turinys. Pvz., tampa svarbus įrodinėjimo pareigos ir įrodinėjimo naštos santykis (*onus probandi*); įrodinėjimo subjektų klausimas. Žr. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. Спб., 1910; Стифен Д. Ф. Очерк доказательного права. Спб., 1910; Rinkevičius J. Įrodymų rinkimo būdai baudžiamajame procese // Jurisprudencija. 1998. T.10 (2); Stungys K. Nauja įrodymo samprata BPK projekte // Lietuvos aidas. 1999-12-21. Nr. 249; Филимонов Б.А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе. Москва. 1994. Didesnę reikšmę įgyja dispozityviškumas.

³²¹ Александров А.С. Каким не быть предварительному следствию // Государство и право. 2001. Но. 9. С.61.

įtvirtinta tvarka nustatyti nusikalstamos veikos požymius ir asmenį, padariusį nusikalstamą veika, siekiant, kad jis būtų teisingai nuteistas.”

Baudžiamasis persekiojimas ikiteisminio tyrimo metu – tai veikla, kurios tikslas yra paruošti ir pagrįsti kaltinimo valdžios „pretenzijas”. Teisme baudžiamasis persekiojimas realizuojamas palaikant valstybinį kaltinimą.³²³

Vakarų šalių doktrina taip pat nežino atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaip materialiosios teisės atskiro instituto (atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas atsirado tarybinėje baudžiamojoje teisėje 1959 – 1961 m., priėmus naujus respublikų baudžiamuosius kodeksus³²⁴. Tuo pat metu iš naujų baudžiamojo proceso kodeksų dingo sąvoka „baudžiamasis persekiojimas”), nors daugelyje šalių egzistuoja sąlyginis ir besąlyginis baudžiamojo persekiojimo nutraukimas (baudžiamojo proceso institutas) bei atleidimas nuo bausmės (baudžiamosios teisės institutas), taip pat lygtinis nuteisimas, bausmės atidėjimas, nuosprendžio paskelbimo atidėjimas.³²⁵ Taigi kalbant apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės galima daryti išvadą, kad jis sutampa arba su atleidimu nuo bausmės (nuo baudžiamosios atsakomybės siaurąja ir tiesiogine prasme), arba su atleidimu nuo baudžiamojo persekiojimo (jei tapatintume patraukimą kaltinamuoju ir patraukimą baudžiamajon atsakomybėn).

Yra dar vienas argumentas, bylojantis apie atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo netobulumą. Baudžiamojoje teisinėje literatūroje atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės suprantamas kaip „atleidimas nuo visų tų pasekmių, kurios sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, ir pirmiausia nuo apkaltinamojo nuosprendžio paskelbimo bei kaltininko nusikalstamo elgesio pasmerkimo valstybės vardą”³²⁶, arba „kompetentingų valstybės institucijų atsisakymas nuteisti (pasmerkti) asmenį, padariusį pavojingą veika, ir paskirti jam numatytas

³²² Муравьев Н.В. Прокурорский надзор. М., 1889. С. 32, 177 ir kt.

³²³ Александров А.С. Каким не быть предварительному следствию // Государство и право. 2001. Но. 9. С.62.

³²⁴ Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė. 1979. Nr. 2. P. 8.

³²⁵ Prancūzijos, Vokietijos, Japonijos baudžiamuosiuose kodeksuose yra skirsniai, skirti atleidimui nuo bausmės ir bausmės atidėjimui. Suomijoje nuo 1991 m. įsigaliojo įstatymas (ne baudžiamasis kodeksas), suteikiantis teisę prokurorui atsisakyti kelti ar nutraukti bylą dėl nusikaltimo lengvumo ar proceso ekonomijos motyvų (The Criminal justice system of Finland. A general introduction. Helsinki. 1991. P.7.) Danijoje, remiantis „Teisingumo valdymo aktu” kaltinimą palaikančios institucijos gali atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, jei byloje yra ypatingų atsakomybę lengvinančių aplinkybių ir bylos nutraukimas nepadarys žalos visuomenės interesams. (Greve V. Criminal justice system of Denmark. An outline. Copenhagen. 1990. P.27-28.) Baudžiamosios teisės ir proceso mokslininkai pažymi, kad atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės klausimai dažniausiai neregamentuojami baudžiamuosiuose kodeksuose. Žr. Головкин Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношение понятий // Государство и право. 2000. Но.6. С. 49; Piesliakas V. Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Habilitacinio darbo autoreferatas. Socialiniai mokslai, teisė (6F). Vilnius. 1995. P. 52 - 53. Apie lygtinio nuteisimo, bausmės atidėjimo, nuosprendžio paskelbimo atidėjimą bei bausmės nepaskelbimą įvairių šalių baudžiamojoje teisėje žiūrėkite Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. V., 2001. P.529-535, 540-541.

baudžiamojo pobūdžio prievartos priemonės (bausmę)³²⁷ arba „valstybės atsisakymas pripažinti asmenį kaltu padarius nusikaltimą“.³²⁸

Tačiau atsisakyti galima tik vykdyti veiksmus, kuriuos vykdyti yra įgaliotas konkretus valstybės pareigūnas ar institucija. Negalima atsisakyti to, kas tau nepriklauso. Persekiojimo teisė skiriasi nuo teisės bausti, kuri atsiranda tik priėmus apkaltinamąjį nuosprendį.³²⁹ Be abejo, valstybė turi teisę bausti nusikaltusius asmenis. Ši teisė yra abstrakti. Valstybė taip pat abstrakčiai gali atsisakyti šios teisės, priimdama tam tikras baudžiamojo ir baudžiamojo proceso įstatymų normas. Konkrečiai teisę bausti (skirti kriminalinę bausmę) turi vienintelė institucija – teismas, ir jis įgyja tokią teisę ne bet koku momentu, o tik pagal įstatymus išnagrinėjęs baudžiamąją bylą. Institucijos, neturinčios teisės pasmerkti valstybės vardu bei paskirti bausmę, neturi teisės ir atsisakyti realizuoti šias teises.³³⁰ Šis momentas yra suvokiamas daugelio, todėl vienas iš jau minėtų požiūrių (jis išsakomas ir proceso, ir materialiosios teisės specialistų), kad atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės gali tik teismas.

Kaip jau buvo minėta, naujo Baudžiamojo kodekso 36-40 straipsniuose, reglamentuojančiuose atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat laikomasi tokio požiūrio: teisė atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės priklauso išimtinai teismui. Tačiau pripažinus tokią teisę tik teismui (pagal įstatymus išnagrinėjus bylą ir priėmus nuosprendį), atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės vis tiek iš esmės sutampa su atleidimu nuo bausmės (nebent skirtingai būtų sprendžiamas teistumo klausimas). Be to, lieka neįgyvendinti šio instituto tikslai: kuo anksčiau procese pirmą kartą nusikaltusiam asmeniui suteikti šansą.³³¹

Teismo teisę nutraukti baudžiamąją bylą, sekant ta pačia logika, galima traktuoti ne kaip atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, tačiau kaip atleidimą nuo baudžiamojo persekiojimo. Teismas negali atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, nes nepriėmęs apkaltinamojo nuosprendžio dar neturi tokios teisės. Jis negali ir atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, nes jo nevykdo, o atsisakyti galima tik savo kompetencijai priklausančių veiksmų. *Teismas atleidžia nuo*

³²⁶ Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė. 1979. Nr. 2. P. 9. Baudžiamojo persekiojimo atsisakymo klausimai, reglamentuojami baudžiamojo proceso kodeksuose aptariami visame darbe.

³²⁷ Учебник уголовного права. Общая часть // под ред. В.Н.Кудрявцева, А.В. Наумого. М., 1996. С. 322.

³²⁸ Лобанова Л.В. Незаконное освобождение от уголовной ответственности: проблемы квалификации и правовой регламентации // Юридическая техника и вопросы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе. Ярославль. 1998. С. 89.

³²⁹ Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Рига. 1924. С. 267.

³³⁰ Головкин Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношение понятий // Государство и право. 2000. Но. 6. С. 50.

³³¹ Piesliakas V. Naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso principinės nuostatos ir baudžiamoji politika // Jurisprudencija. 1998. T. 10 (2). P. 47.

*baudžiamąjį persekiojimą, o ne nuo baudžiamosios atsakomybės, nes baudžiamasis persekiojimas ir baudžiamoji atsakomybė yra kaip priemonė ir tikslas.*⁵³²

Tam, kad asmenį patrauktume baudžiamajon atsakomybės, t.y., jį pasmerktume, pripažintume kaltu, paskirtume bausmę, būtina ne tik pradėti, tačiau ir pabaigti jo baudžiamąjį persekiojimą. Niekas negali atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės asmens, kol nepabaigti visi baudžiamąjį persekiojimo veiksmai, jam naudojantis gynybos priemonėmis. Iki jų pabaigimo galima atsisakyti būtent tolesnio baudžiamąjį persekiojimo veiksmų vykdymo, o po jų pabaigimo, jei asmuo teisme pripažįstamas kaltu, prasmę turi tik atleidimas nuo bausmės.

Visiškai sutikdami su atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto idėja bei tikslais, pritartume anksčiau išdėstytai nuomonei, kad jo tiesioginio prieštaravimo nekaltumo prezumpcijai neliktų aiškinant jį per „procesinę prizmę“, tai yra kaip baudžiamąjį persekiojimo nutraukimą (atsisakymą nuo jo). Tokiu būdu asmens kaltės klausimas net nebūtų svarstomas, o jis būtų ne asmuo, padaręs nusikaltimą, o daugiausia asmuo, kuriam pradėtas (vykdomas, nutrauktas) baudžiamasis persekiojimas.

Tačiau čia išsakytos mintys nėra visuotinai pripažintos. Mūsų nuomone, šiame paragrafe išdėstytais mintimis problemos nagrinėjimas turėtų nesibaigti. Manome, šis klausimas yra atviras diskusijoms, ypač problemą perkėlus iš teorinės principų plotmės (erdvės) į įstatymų plotmę (erdvę). Galima konstatuoti, kad galiojantis Baudžiamasis kodeksas nemini atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės tvarkos, o tik nurodo, kad tokia galimybė konkrečiai nustatytomis sąlygomis egzistuoja (BK 15¹, 53¹, 227¹ straipsniai). Darytina išvada, kad dabar tiesioginių prieštaravimų tarp Baudžiamąjį kodekso ir Baudžiamąjį proceso kodekso normų nėra. Paradoksalu, tačiau nesant prieštaravimų tarp įstatymų, lieka prieštaravimai tarp principų, kuriais remiantis konstruojami šie įstatymai. Tai nereiškia, kad prieštaravimų tarp aptariamų įstatymų neatsiras, įsigaliojus naujiems kodeksams. Lyginant naują Baudžiamąjį kodeksą ir naują Baudžiamąjį proceso kodeksą, tokią prielaidą galima daryti. Naujas Baudžiamasis kodeksas (išskyrus nusikalstamo susivienijimo nario atleidimo nuo atsakomybės normą, (BK 249 str. 4 d.), kurioje nenurodyta jokia institucija) imperatyviai nurodo, kad atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės gali tik teismas, tuo tarpu naujo Baudžiamąjį proceso kodekso 214 str. nutraukimo teisę suteikia prokurorui ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimu.

⁵³² Головкин Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношении понятий // Государство и право. 2000. No. 6. С. 49-50.

Mums tenka konstatuoti, kad išdėstytos šiame paragrafe nuomonės realizavimas galėtų sušvelninti esamus prieštaravimus tarp principų. Galimus prieštaravimus tarp baudžiamojo ir baudžiamojo proceso įstatymo turėtų įvertinti ir išvengti įstatymų leidėjas.

Baigdami šį skyrių norėtume pabrėžti, kad šiame skyriuje neišvengiamai teko „lįsti“ į baudžiamosios teisės sritį. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės problematika yra tampriai susijusi. Optimalu būtų, kad šią problemą kartu nagrinėtų abiejų teisės šakų specialistai. Nusikaltimų tyrimų praktika neturėtų nukentėti dėl mokslininkų nesusikalbėjimo ir nesutarimų, kurie dažnai lemia ir įstatymų nesuderinamumą.

2 dalis. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo taikymo problemos Lietuvoje.

1 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo instituto raida Lietuvoje.

Apie tikslingumo principą ir diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą baudžiamojo proceso teorijoje plačiau pradėta diskutuoti palyginti neseniai: XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Mes taip pat pradėsime instituto raidos apžvalgą nuo Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 m. ir baigsime galiojančių diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą reglamentuojančių normų priėmimo prielaidų analize. Tarybinių metų teorija ir praktika buvo nagrinėta gana paviršutiniškai.³³³

Išnagrinėjus Baudžiamojo proceso įstatymo (toliau BPI)³³⁴ turinį, kuris su pataisomis veikė Lietuvoje³³⁵ 1918 – 1940 m., galima daryti išvadą, kad jame buvo įtvirtintas būtiną baudžiamojo persekiojimo principas. Įstatymas nesuteikė teisės išvengti persekiojimo nei mažareikšmių veiku padarymo atvejais, nei atvejais, kai kaltininkas iš anksto sumoka galimo išieškojimo sumą. Savanoriškas išieškojimo sumokėjimas nebuvo įstatymine prielaida atsisakyti baudžiamojo persekiojimo.³³⁶ Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas teisėtumo pradą, išsaugojo tam tikrą laisvę, sąlygojamą prokurorų procesinės padėties: pvz., gavęs bylą prokuroras galėjo surašyti kaltinamąjį aktą (BPI 519, 520 str.) arba nutraukti bylą (BPI 528 str.), jei teismo proceso metu, jo manymu, buvo paneigti kaltinimai, jis gali atsisakyti palaikyti kaltinimą (BPI 740 str.). Įstatymuose buvo numatyti ir „pasyvios“ prokuratūros priklausomybės atvejų. Kai kurias bylas ji galėjo pradėti tik paprašius ar sutikus privačiam asmeniui, vadovybei ar administraciniam organui. Tai buvo bylos dėl tam tikrų nusikaltimų religijai, tarnybai. Taigi išskyrus privataus kaltinimo atvejus, numatytus BPI 5 str., koks bebūtų įvykis, jis turėjo būti ištirtas.

³³³ Tarybiniais metais nemazai dėmesio literatūroje buvo skirta atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat baudžiamosios bylos nutraukimui. Privalomi ir „diskreciniai“ bylos nutraukimo pagrindai, kaip ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos, dažniausiai buvo nagrinėjami kartu. Dėl ribotos darbo apimtės mes neskirsime instituto raidai daug dėmesio. Žr. Lietuvos mokslininkų darbus: Galinaitis V. Parengtinis tyrimas. V., Mintis. 1965; Kazlauskas M. Parengtinis tyrimas tarybiname baudžiamajame procese. Vilnius. 1976; Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė. 1979. Nr. 2; Песлякас В.Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее. Учебное пособие. Мн. МВШ МВД СССР. 1988.

³³⁴ Pagal Lietuvos Valstybės Konstituciją atitinkamus straipsnius Lietuvoje rusų Baudžiamojo proceso įstatymas (kaip ir kiti įstatymai) veikė tiek, kiek neprieštarauja Konstitucijai. Žr. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 24 str. (Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr. 1.); Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 28 str. (Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr. 6-24.); Lietuvos Valstybės Konstitucijos 106 str. (Vyriausybės žinios. 1922. Nr. 100 – 799.); Lietuvos Valstybės Konstitucijos 107 str. (Vyriausybės žinios. 1928. Nr. 275-1778.); Lietuvos Konstitucijos 156 str. (Vyriausybės žinios. 1938. Nr. 608 – 4271.)

³³⁵ Klaipėdos krašte galiojo Vokietijos 1877 02 01 redakcijos baudžiamosios teisenos įstatymas (*Strafprozzessoränung*), papildytas 1924 03 22 pakeitimais. 152a, 152b, 153, 154, 154a § numatė viešojo kaltinimo iškėlimo atsisakymą, nes viešasis interesas to nereikalauja. Žr. Vokietijos valstybės baudžiamosios teisenos tvarka (1877 m. vasario 1 d. ir 1924 m. kovo 22 d. redakcija) / išvertė ir dalykų rodyklę sudarė L. Nezabitauskis. Kaunas. 1935. Šis įstatymas nenagrinėjamas, jo pagrindinės nuostatos aptariamoms kalbant apie Vokietijos įstatymus.

³³⁶ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1. 1996. С. 77-78.

Tačiau literatūroje vyko diskusijos dėl teorinės ir praktinės tikslingumo ir teisėtumo principų reikšmės. Rusų mokslininkas I. Foinickij buvo nuomonės, kad teisėtumo ir patogumo pradai yra tokie skirtingi, kad sujungti juos vieno organo veikloje neįmanoma ir nereikia. Lietuvių teisės literatūroje buvo pareikšta ir priešingų nuomonių. J. Brazinskas teigė, kad „gyvenimo raida dažnai įrodo didelį tiek valstybei, tiek paskirų žmonių reikalams, griežto persekiojimo kiekvieno nusikalstamojo darbo žalingumą“. Jo pateikti pavyzdžiai iš praktikos aiškiai pailiustravo jo nuomonę, kad teisėtumo pergalės triumfas yra labai abejotinos vertės, palyginti su padaryta žala ir tyrinėjimo išlaidomis. Autorius siūlė tam tikrais atvejais atsisakyti teisėtumo sistemos ir pakeisti ją tikslingumo sistema. Savo pasiūlymą jis grindė panašiais argumentais, kaip ir šiuolaikiniai autoriai. Nusikalstamų darbų persekiojimas kai kada gali paliesti svarbius visuomenės ir politikos reikalavimus ir dėl tam tikrų sąlygų kirstis su jais. Kita vertus, kai kurie nusikaltimai gali būti tokie smulkūs, kad dėl jų neverta paleisti sudėtingo valstybės teisingumo aparato. Dėl to viešojo kaltinimo organai, keldami ar nekeldami bylą, privalo parodyti lankstumo, individualizuoti kiekvieną bylą, derinti savo veiksmus su socialinėmis ir politinėmis sąlygomis, nusikaltimo priežastimi, kaltinamojo asmenybe ir pan.. To meto teisininkai suvokė, kad tikslingumo principo teigiamas aspektas yra lankstumas taikant įstatymą besikeičiančiam gyvenimui, bet, kita vertus, iš viešojo kaltinimo pareigūnų reikalauja žymiai daugiau prityrimo ir takto, nes kitaip iš visuomenės galima susilaukti priekaištų dėl atskirų asmenų nelygybės pagal įstatymą.³³⁷

Vienas iš tikslingumo principo legalizavimo siūlomų variantų buvo susitaikymas viešojo kaltinimo bylose. J. Žagrakalys teigė, kad plačiausia dirva susitaikinti yra kūno sužalojimų srityse. Jis siūlė leisti taikytis ir sunkių sužalojimų atvejais, taip pat sunkių ir labai sunkių sužalojimų iš neatsargumo atvejais, be to, tada, kai sunkus sužalojimas padaromas nusikaltusiam susijaudinus. Jei nukentėjęs suprato savo kaltę, nors ir nebaudžiamą, tai reiktų leisti jam bent po to atleisti ir kaltinamajam, nors sunkiau nusikaltusiam, bet vis dėlto nukentėjusio prie to privestam. Taip pat įžeidimų bylose, turtinių nusikaltimų atvejais. Autorius pabrėžia, kad susitaikymas baudžiamojoje byloje yra naudingas ir nukentėjusiajam: „nukentėjusieji neretai bevelija greičiau gauti nors ir mažesnę sumą, negu teistis ir nežinoti, ar pavyks priteistoji suma išieškoti“, ir valstybei: „nenaudojamos lėšos, reikalingos tyrimui vykdyti“, ir visuomenei: „tarp šalių atstatomi geri santykiai, ir tolimesnis sugyvenimas vėl eina normalia vaga, iš esamų bylų nebeugdomi vienu antriems keršto jausmai, nebekyla nauji nesusipratimai, o tai socialiniame gyvenime vaidina labai svarbų vaidmenį“.³³⁸

³³⁷ Brazinskas J. Tikslingumo sistema keliant baudžiamąsias bylas // Teisė. 1935. Nr. 31. P. 353 - 355.

³³⁸ Žagrakalys J. Susitaikinimai baudžiamosiose bylose // Teisė. 1935. Nr. 32. P. 434 - 435.

Buvo teigiama, kad „tikslingumo sistemos dėsniai jau ir dabar kontrabandos keliu taikomi mūsų teismų praktikoje, tačiau ją reikėtų legalizuoti, nelaukiant bendros baudžiamosios teisenos įstatymo reformos.“³³⁹ Paskutinę citatą sėkmingai galima buvo pritaikyti situacijai, susiklosčiusiai po 55 m.: tardytojai taip pat sėkmingai rasdavo būdų nutraukti bylas, nors nebuvo normų leidžiančių, pavyzdžiui, susitaikyti.³⁴⁰

Tarybų Sąjungai okupavus Lietuvos Respubliką, nuo 1940 m. gruodžio 1d. Lietuvos TSR teritorijoje imtas taikyti 1924 m. RTFSR Baudžiamojo proceso kodeksas.³⁴¹ Straipsnių, nustatančių baudžiamojo persekiojimo tvarka ir jo nutraukimo pagrindus, analizė leidžia teigti, kad tuo metu Lietuvoje ir visoje Tarybų Sąjungoje buvo laikomasi privalomojo baudžiamojo persekiojimo principo. BPK 4 str. buvo numatytos aplinkybės (praktiškai analogiškos išvardintoms galiojančio BPK 5 str.), kurias nustačius baudžiamasis persekiojimas negalėjo būti iškeltas, o iškeltasis tęsiamas.³⁴² Galimybių nutraukti baudžiamąjį persekiojimą laisva nuožiūra nebuvo numatyta.

1961 m. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba patvirtino Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodeksą. Šiame kodekse buvo numatyta bene daugiausia atvejų, kai kompetentinga teisėsaugos institucija ar pareigūnas turėjo teisę tam tikrais atvejais nutraukti baudžiamąją bylą, nors ji galėtų pasibaigti apkaltinamuoju nuosprendžiu. Tuos atvejus trumpai apžvelgsime. Juos reglamentavo BPK 6-9¹ straipsniai. Praktiškai tie patys baudžiamųjų bylų pagrindai buvo numatyti visų respublikų kodeksuose. Baudžiamojo proceso moksle šie baudžiamųjų bylų nutraukimo pagrindai buvo išskirti į atskirą grupę. Pagrindinis jų skiriamasis bruožas buvo tas, kad, esant tam tikroms aplinkybėms, kvotos organas, tardytojas, prokuroras, teismas galėjo, bet neprivalėjo nutraukti bylą.³⁴⁵ Nustačius atitinkamas sąlygas (pagrindus), tie patys pareigūnai galėjo ir nekelti baudžiamosios bylos, o iš karto perduoti medžiagą atitinkamoms institucijoms (draugiškajam teismui, darbo kolektyvui, nepilnamečių reikalų komisijai) (BPK 9¹ str.).

Procesinės formos požiūriu vertinant baudžiamųjų bylų „diskrecinius“ nutraukimo pagrindus ir tvarką pagal 1961 m. BPK, galime daryti išvadą, kad baudžiamųjų bylų nutraukimui

³³⁹ Brazinskas J. Tikslingumo sistema keliant baudžiamąsias bylas // Teisė. 1935. Nr.31. P.353-356.

³⁴⁰ Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos // Jurisprudencija. 1999. T.13(5). P. 61.

³⁴¹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas Nr. 39. Dėl laikinio taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje // Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos žinios. 1941. Nr. 1(3).

³⁴² RTFSR baudžiamasis procesinis kodeksas. Oficialus tekstas su pastraipsniui susistemintos medžiagos priedu. Kaunas. 1941.

³⁴³ Parengtinis tardymas užbaigiamas: 1. kai nustatoma bent viena aplinkybė, daranti baudžiamąjį procesą negalimą; 2. esant aplinkybėms, kurios suteikia teisę tardytojui ir prokurorui nutraukti baudžiamąją bylą; 3. kai neįrodytas kaltinamojo dalyvavimas padarant nusikaltimą. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М., 1970. Т. II. С. 168.

įtakos turėjo tie patys kriterijai. Tardytojas turėjo būti įsitikinęs, kad asmuo padarė jam inkriminuojamą nusikaltimą³⁴⁴, t.y., jis būtų nutraukti galėjo tik nuodugniai ir objektyviai ištyręs, išaiškinęs visas aplinkybes, kurias reikia įrodyti, kruopščiai išanalizavęs teigiamai apibūdinančius asmenį ir patvirtinančius jo galėjimąsi duomenis (įrodymų pakankamumas). Antra, tardytojas turėjo manyti, kad asmens atžvilgiu netikslinga taikyti baudžiamąsias sankcijas (viešojo intereso įvertinimas)³⁴⁵. Netikslingumą lėmė duomenys, leidžiantys tikėti, kad 1. nusikaltimą padaręs asmuo nėra labai pavojingas visuomenei; 2. jo padarytas nusikaltimas nėra labai pavojingas visuomenei ir 3. tą asmenį galima pataisyti, netaikant kriminalinės bausmės. Šie pagrindai buvo numatyti LTSR BK 51 str. 3 d.. Bylas aptariamais pagrindais galėjo nutraukti kvotos organas ir tardytojas, sutikus prokurorui, taip pat prokuroras ir teisėjas. Parengtiniame tyrime šias normas dažniausiai taikydavo tardytojai ir kvotos organai sutikus prokurorui. Apie sprendimus turėjo būti pranešta nukentėjusiajam ir kaltinamajam, kurie galėjo per penkias dienas juos apskųsti aukštesniajam teismui ar aukštesniajam prokurorui. Literatūroje buvo laikomasi vieningos nuomonės, kad prieš nutraukiant baudžiamąją bylą aptariamais pagrindais, asmeniui turėjo būti pareikšti kaltinimai.³⁴⁶ Svarbi nuostata buvo užfiksuota BPK 6¹ str. 2 d.: prieš nutraukiant baudžiamąją bylą asmeniui turi būti išaiškinti veikos, turinčios nusikaltimo požymių, esmė, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindas ir teisė prieštarauti dėl bylos nutraukimo šiuo pagrindu. Jei asmuo prieštarauja – procesas vyksta įprastine tvarka.

Greta bendrų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindų buvo numatyti ir papildomi. Po atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės galėjo būti taikomos visuomeninio (priemonės, numatytos Draugiškųjų teismų nuostatuose bei Nepilnamečių reikalų ir jaunimo įdarbinimo komisijų nuostatuose) ar valstybinio pobūdžio priemonės (patraukimas administracinėn atsakomybėn, priverčiamųjų auklėjamojo pobūdžio priemonių taikymas).³⁴⁷ Kai kurie atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejai buvo sąlyginiai: per metus pažeidęs laidavimo sąlygas ar vengęs draugiškojo teismo asmuo buvo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn bendra tvarka.

Trumpai apžvelgsime „diskrecines“ baudžiamosios bylos nutraukimo formas. Baudžiamoji byla galėjo būti nutraukiama dėl aplinkybių pasikeitimo (BPK 6 str., BK 51 str. 1 d.), jeigu

³⁴⁴ Diskusija apie tai, ar tardytojas pripažįsta asmenį kaltu, nutraukdamas jam bylą, mūsų išnagrinėta anksčiau.

³⁴⁵ Terminai viešasis interesas ir tikslingumas nebuvo vartojami nei įstatymuose, nei mokslinėje literatūroje. Buvo nurodoma, kad atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės galima atleisti tik esant tam tikroms sąlygoms, o „ne dėl patraukimo baudžiamojon atsakomybėn netikslingumo“. Володина Л. М. Прекращение уголовных дел по ст. 6 УПК РСФСР в стадии предварительного расследования // Правоведение. 1976. Но. 6. С. 111-116.

³⁴⁶ Kazlauskas M. Parengtinis tardymas tarybiniam baudžiamajame procese. Vilnius. 1976. P. 7- 8; Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras / sudarytojas Kazlauskas M. Vilnius. 1989. P. 9, 10, 11 ir kt.

pripažįstama, kad iki kvotos, parengtinio tardymo ar bylos nagrinėjimo teisme asmens padaryta veika, pasikeitus aplinkybėms, pasidarė nebe pavojinga visuomenei arba jis pats pasidarė nebe pavojingas visuomenei. Kaltininko veika turėjo būti nelabai pavojinga ir be sunkių padarinių. Veikos praranda savo pavojingumą visuomenei dėl objektyvių veiksmų: pasikeitus politinėms, socialinėms, ekonominėms, organizacinėms ir kitoms aplinkybėms. Pavojingumą praranda ne konkreti veika, bet visos analogiškos veikos. Veikoms praradus pavojingumą visuomenei, ne tokie pavojingi tampa ir jas padarę asmenys. Asmuo praranda pavojingumą visuomenei, kai pasikeičia būtent jo gyvenimo sąlygos.³⁴⁸ Aplinkybių pasikeitimą autoriai aiškino taip: 1. kai jos pasikeičia visoje šalyje (pvz., pasibaigus karui, kai nusikaltimas buvo padarytas karo metu); 2. kai teritorijos dalyje buvo likviduota ypatinga padėtis, kuri įprastomis sąlygomis laikoma nepavojinga visuomenei; 3. kai teigiamai pakinta gyvenimo sąlygos ir asmens auklėjimas, ir dėl to pasikeičia kaltininko elgesys, gyvenimo būdas ir santykiai su kolektyvu, jis pasidarė nebe pavojingas visuomenei (pvz., valkatavęs asmuo tyrimo metu įsidarbina, gerai dirba ir pavyzdingai elgiasi).³⁴⁹ Ši baudžiamosios bylos nutraukimo forma buvo besąlygiška, t.y., asmeniui nebuvo keliamos jokios papildomos sąlygos, kurių atlikimas lemtų tardytojo sprendimą.

Ši norma, skirtingai nuo kitų, nebuvo panaikinta po nepriklausomybės atkūrimo. Nuo 1992 m. šį straipsnį galėjo taikyti tik teismas. Vėliau, pakoregavus Baudžiamojo kodekso 51 str. ir Baudžiamojo proceso kodekso 6 str., iš dviejų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindų liko vienas. Teismas galėjo nutraukti savo žinioje esančią bylą (sprendimo byloje, kuri yra parengtinio tyrimo stadijoje, teismas negalėjo priimti³⁵⁰) tik nusprendęs, kad kvotos, tardymo ar nagrinėjimo teisme metu asmens padaryta veika tapo nebe pavojinga. 2001 m. teisė nutraukti bylą šiuo pagrindu buvo suteikta ir prokurorui. Tam būtinas teisėjo sutikimas. Po paskutinio pakeitimo ši norma tapo viena iš prokuroro galimybių nutraukti procesą, kai nėra viešojo intereso asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn³⁵¹. Tam tikra veika dėl atitinkamų sąlygų pasikeitimo visuomenei nebeatrodo pavojinga. Pvz., galiojantis Baudžiamojo kodekso straipsnis saugo teisinius gėrius pagal akivaizdžiai pasenusius kriterijus ir atitinkama veika turi būti dekriminalizuota.³⁵² Atitinkama norma lieka ir naujame Baudžiamojo proceso kodekse. BPK 212

³⁴⁷ Žr. Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė. 1979. Nr. 2.

³⁴⁸ Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso komentaras / sudarytojas M.Kazlauskas. Vilnius. 1989. P. 110.

³⁴⁹ Galimaitis V. Parengtinis tyrimas. V., Mintis. 1965. P. 29-30.

³⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. Nr. 5 – 6. P. 222 – 223.

³⁵¹ Ši norma plačiau nenagrinėjama disertaciniame darbe. Prokurorui teisė nutraukti baudžiamąją bylą šiuo pagrindu suteikta tik 2001 10 15 įsigaliojusiū įstatymu, (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir apildymo įstatymas 2001-09-11 Nr. IX-500 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 82-2830), jos taikymo praktika yra negausi, normos konstrukcija yra nepasikeitusi.

³⁵² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras / sudarytojas Goda G. Vilnius. 2001. P. 11.

str. 3 p. numato, kad prokuroras patvirtintu ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarimu gali nutraukti tyrimą, kai remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 36 straipsniu pripažįstama, jog asmuo ar jo padaryta veika dėl aplinkybių pasikeitimo tapo nepavojingi. Savo esme ši norma panaši į aptartą besąlyginį diskrecinį persekiojimą, kai nėra viešojo intereso persekioti asmenį, ir jam, nekeliama jokie papildomi reikalavimai.

BPK 6², 7, 8 straipsniai numatė tam tikrų priemonių taikymą asmeniui, kuriam nutraukta baudžiamoji byla.

BPK 6³ str. numatė galimybę nutraukti bylą asmeniui, padariusiam nusikaltimą, už kurį gresia ne daugiau kaip vieneri metai laisvės atėmimo. (LTSR BK 51¹ str. 1 d.). Nutraukta šiuo pagrindu byla buvo siunčiama į teismą, kuris paskirdavo administracinę nuobaudą. Toks asmuo nebuvo laikomas teistu.

Baudžiamoji byla galėjo būti nutraukta perdavus bylą draugiškajam teismui. BPK 7 straipsnis numatė, kad asmens, pirmą kartą padariusio nusikaltimą, numatytą BK 52 str. 1 ar 2 p., byla gali būti perduota nagrinėti draugiškajam teismui, jeigu pagal padaryto nusikaltimo pobūdį galima spręsti, kad jis gali būti pataisytas visuomeninio poveikio priemonėmis. Byla galėjo būti nutraukta, jei 1. Nusikaltimas (mažareikšmis) padarytas pirmą kartą; 2. asmuo neneigia savo kaltės ir nevengia atvykti į draugiškąjį teismą; 3. atsižvelgiant į veikos pobūdį ir kaltininko asmenybę tikimasi pataisyti jį visuomeninio poveikio priemonėmis; 4. jei jam anksčiau nebuvo taikytos visuomeninio poveikio priemonės. (LTSR BK 52 str. 2 d.).

BPK 8 straipsnis numatė, kad tardytojas, prokurorui sutikęs, turi teisę nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, kuris, būdamas jaunesnis kaip aštuoniolikos metų, padarė nelabai pavojingą visuomenei nusikaltimą, ir perduoti ją nagrinėti komisijai nepilnamečių reikalams, jeigu tą nepilnamečių galima pataisyti, netaikant jam kriminalinės bausmės. Komisija nepilnamečių reikalams išnagrinėjusi bylą, galėjo taikyti vieną iš priverčiamųjų auklėjimo priemonių, numatytų BK 61 straipsnyje: išpėjimą; įpareigojimą atsiprašyti nukentėjusijį; papeikimą arba griežtą papeikimą; įpareigojimą nepilnamečio, kuriam yra suėję penkiolika metų, atlyginti padarytą žalą, jeigu nepilnamečis turi savarankišką uždarbį ir žalos suma ne didesnė už 20 rublių, arba įpareigojimas darbu atlyginti padarytą materialinę žalą ne didesnę nei 20 rublių; nepilnamečio atidavimas griežtai tėvų ar jį atstojančių asmenų ar specialių organizacijų priežiūrai.

Jeigu pagal bylos aplinkybes asmens padarytas nusikaltimas ir pats asmuo nėra labai pavojingas visuomenei ir jeigu tas nusikaltimas nesukėlė sunkių padarinių, o pats kaltininkas nuoširdžiai gailisi, tai, visuomeninių organizacijų ar darbo žmonių kolektyvo prašymu, jis atiduodamas perauklėti ir pataisyti (BPK 9 str., BK 53 str.). Neleidžiama atiduoti pagal laidavimą

asmens, kuris nepripažįsta savo kaltės arba dėl kurių nors kitų priežasčių reikalauja nagrinėti bylą teisme. Taip pat negalima nutraukti bylos šiuo pagrindu tokiam asmeniui, kuris jau turi teistumą arba jau buvo atiduotas pagal laidavimą. Visuomeninė organizacija ar darbo žmonių kolektyvas gali per vienerius metus atsisakyti nuo laidavimo, tuomet prokuroras turi teisę motyvuotu nutarimu atnaujinti to asmens baudžiamąją bylą.³⁵³

Reikia pabrėžti, kad atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto atsiradimas buvo pažangus žingsnis demokratizuojant tarybinį baudžiamąjį procesą. Greta šio instituto atsiradimo buvo priimtos ir kitos demokratinio pobūdžio normos, numatančios gynėjo dalyvavimą parengtinio tyrimo metu, kaltinamųjų teisių išplėtimą ir kt. Nors tai buvo atskiros normos, tačiau jų priėmimas reiškė neabejotiną pažangą, kuri buvo siejama su „politiniu atšilimu“ Tarybų Sąjungoje. Kartu reikia pažymėti, kad vykdant neteisminį baudžiamąjį persekiojimą būta daug klaidų.

Lietuvos mokslininkai matė ir dar vieną šio instituto įvedimo aspektą- politinį- ideologinį: TSKP XXII suvažiavime priimtoje TSKP programoje komunistinės visuomenės sukūrimas buvo siejamas su XX a. aštuntuoju dešimtmečiu. Viena iš nuostatų, susijusių su šiuo tikslu, buvo pakeisti kriminalinę bausmę visuomenės poveikio priemonėmis, o valstybinę prievartą taikomą nusikaltusių atžvilgiu – vien auklėjimu. Gyvenimo tikrovė atmetė fantazijas – iki tokios visuomenės dar labai toli...³⁵⁴

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pasikeitė ne tik politinės gyvenimo sąlygos. Gilėjant prieštaravimams nuosavybės santykių, socialinio teisingumo sferose, aštrėjant ekonominei būklei bei infliacijai, vis daugiau smunka ir moralei ir dvasingumui, nedarnus kovos su nusikalstamumu organizavimas sukėlė nusikalstamumo „sprogimą“. Kaip vieną iš priežasčių autoriai nurodė būtent baudžiamųjų bylų nutraukimą BTK 6-9 straipsnių tvarka. Analizuojant statistiką, buvo padaryta išvada, kad labai neatitinka nustatytų asmenų, padariusių nusikaltimus, bei nuteistų asmenų skaičius. Štai 1986 m. nuo baudžiamosios atsakomybės ir kriminalinės bausmės buvo atleisti 3 548 asmenys, padarę nusikaltimus arba 23,2% viso tokių asmenų kontingento, 1987m.- atitinkamai 4 737 arba 33,3 %, 1988 m.- 4 744 arba 37,2%, 1989 m.- 34 %.³⁵⁵ Kaip buvo teigiama literatūroje, deja, ryšys tarp nusikaltimo ir bausmės nutrūko.³⁵⁶ S.Kuklianskio nuomone, neteisimine tvarka per metus įvertinant apie 5 tūkst. nusikaltusių asmenų veikas, yra nesilaikoma Konstitucijos ir baudžiamojo proceso nuostatų apie išimtinę teismo teisę vykdyti teisingumą. Jis pažymėjo, kad

³⁵³ Galinaitis V. Parengtinis tyrimas. Vilnius. Mintis. 1965. P. 30 - 32.

³⁵⁴ Kuklianskis S. Visuomenės dalyvavimas kovoje su nusikalstamumu // Socialistinė teisė. 1989. Nr. 4. P. 31.

³⁵⁵ Kuklianskis S. Kovos su nusikalstamumu pertvarkymas Respublikoje // Teisės apžvalga. 1990. Nr. 2. P.5-6.

³⁵⁶ Piesliakas V. Kaip kovosime su nusikalstamumu // Teisės apžvalga. 1990. Nr. 2. P.10.

„nuolat šiurkščiai buvo pažeidžiamas konstitucinis principas, pagal kurį teisingumą vykdo tik teismas... Iš esmės LR BK (51-55 str.) suteikia kvotos ir tardymo organams teisę nustatyti piliečių kaltę, aplenkiant teismą.³⁵⁷ Be to, „apie kokias visuomeninio poveikio priemones, taikomas nusikaltimus padariusiems asmenims, dabartiniu metu galima šnekėti, jeigu visuomeninės institucijos, kurios vienokiu ar kitokiu būdu dalyvauja kovos su nusikalstamumu procese pergyvena gilią krizę, o jų vaidmuo labai menkas.“³⁵⁸

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės tikslas yra netaikyti bausmių tiems asmenims, kurie padarė nedidelio pavojingumo nusikaltimus, ir juos sulaikyti nuo tolimesnės nusikalstamos veikos tik įspėjimu. Tačiau iš tikrųjų atleidimas nuo atsakomybės buvo taikomas kaip išsigelbėjimas, stengiantis sumažinti darbo krūvį, visai neatsižvelgiant, ar toks asmens atleidimas atitiks šio instituto taikymo tikslus. Buvo teigiama, kad nusikaltėlis, taip išvengęs atsakomybės, pajuto savo nebaudžiamumą, baudžiamųjų bylų nutraukimą vertino kaip savo nekaltumo įrodymą, pergalę prieš teisėsaugos organus ir be baimės darė naujus nusikaltimus.³⁵⁹

Be abejo, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės negalima vertinti tik neigiamai. Tokiam dažnam baudžiamųjų bylų nutraukimui įtakos turėjo ir objektyvios priežastys. Visų pirma, dėl nenuoseklios baudžiamosios politikos, baudžiamojo poveikio priemonių galimybių pervertinimo nusikaltimo statusas neretai buvo suteikiamas veikoms, kurių pavojingumas visuomenei nėra didelis. Todėl nusikaltimo nuvertinimą reikėjo kompensuoti alternatyviomis poveikio priemonėmis, o būtent - atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės. Antra priežastis buvo staigiai augantis nusikalstamumas. Padidėjus darbo krūviui, tardytojai ir kvotėjai buvo priversti daugiau bylų nutraukti, nes kitaip darbas galėjo visiškai žlugti.³⁶⁰

Reikėjo operatyviai reaguoti į susidariusią situaciją, nes kriminogeninė situacija taip pat „operatyviai“ blogėjo. Reikėjo bent jau baudžiamosiomis priemonėmis (ekonominių, socialinių ir kitų priemonių arsenalas buvo labai menkas) kiek įmanoma stabilizuoti kriminogeninę padėtį. Įstatymų leidėjas delsė beveik penkerius metus, nors turėjo visišką įstatymų leidybos suverenitetą ir žinojo kriminogeninę padėtį, apie kurią rašė S.Kuklianskis, V.Piesliakas ir kiti.

Nors pavėluotai, bet įstatymų leidėjas sureagavo į susidariusią situaciją, ir nors nebuvo paruošti ir priimti pagrindiniai kodeksai, 1994 m. liepos 19 d. įstatymu buvo padaryta esminių Baudžiamojo kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso pataisų, tarp jų ir susijusių su teisėsaugos

³⁵⁷ Kuklianskis S. Kova su nusikalstamumu ir kai kurios baudžiamųjų įstatymų tobulinimo problemos // LR Baudžiamųjų įstatymų reforma. Respublikinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės. Vilnius. 1990. P. 33.

³⁵⁸ Kuklianskis S. Kovos su nusikalstamumu pertvarkymas Respublikoje // Teisės apžvalga. 1990. Nr. 2. P.6-7.

³⁵⁹ Kuklianskis S. Dar kartą apie nusikalstamumo prevenciją // Teisės apžvalga. 1991.Nr.3. P.28; Piesliakas V. Kaip kovosime su nusikalstamumu // Teisės apžvalga. 1990. Nr.2. P.10.

pareigūnų teise nutraukti baudžiamąsias bylas. Taigi šiuo įstatymu, kuris įsigaliojo 1995 01 01, buvo panaikinti BPK 6¹, 6², 7, 8, 9 straipsniai. Straipsniai, numatantys baudžiamosios bylos nutraukimą nepilnamečiams bei pasikeitus situacijai, buvo pakoreguoti, tokią teisę paliekant tik teismui. Panašūs pakeitimai įvyko ir kaimyninėse šalyse: RSFSR BPK 6¹, 6², 10 str. neteko galios 1996 m., Estijos BPK 6 – 9 str. – 1994 m., Latvijos BPK 5^{1,5}, 6, 7, 9, 10 – 1993 m.. Ir šiuose kodeksuose buvo palikti tik straipsniai, numatantys baudžiamosios bylos nutraukimą nepilnamečiams: Estijoje ir Latvijoje ši teisė buvo palikta tik teismui, Rusijoje straipsnio taikymo subjektai nepasikeitė. Netrukus šių šalių kodeksai, panašiai kaip ir Lietuvos, buvo papildyti kitomis normomis, leidžiančiomis nutraukti baudžiamąją bylą: 1997 m. Latvijoje atsirado norma dėl asmens, kuris suteikia informacijos apie sunkų nusikaltimą (BPK 208¹ str.), 1996 m. Rusijoje – susitaikymo institutas viešojo kaltinimo bylose ir galimybė nutraukti bylą asmeniui, kuris atlieka tam tikrus aktyvius atgailos veiksmus (BPK 9 ir 7 str.). Estijoje nebuvo priimtos naujos normos, suteikiančios teisę nutraukti bylą.

Be to, praktiškai daugelis atleidimo nuo atsakomybės rūšių tapo sunkiai pritaikomos, nes neatitiko laiko dvasios (draugiškųjų teismų po 1990 m. nebeliko, darbo kolektyvai taip pat nebeturėjo pajėgų rūpintis laidavimu ir pan.). Šios pataisos buvo įvertintos pozityviai. E.Palskys pabrėžė, kad tai „pseudodemokratiškas sovietmečio reliktas, kurį kaip neatitinkantį Konstitucijos ir teisingumo vykdymo principų seniai kritikavo baudžiamojo proceso teoretikai“.³⁶¹

Lygiagrečiai su Baudžiamojo proceso kodekso ir Baudžiamojo kodekso projektų kūrimu, toliau buvo priimamos šių įstatymų pataisos ir papildymai. Taigi jau 1993 m. liepos 10 d. įstatymu Baudžiamojo proceso kodėl sas buvo papildytas 9¹ straipsniu „Baudžiamosios bylos nekėlimas arba iškeltos bylos nutraukimas kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius“, o baudžiamasis kodeksas 53¹ straipsniu „Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius“. 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Baudžiamojo proceso kodeksas buvo papildytas 9² straipsniu „Baudžiamosios bylos nekėlimas arba iškeltos bylos nutraukimas asmeniui, padėjusiam išaiškinti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nusikalstamą veiką“, Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas 15¹ straipsniu „Kelio užkirtimas organizuotos grupės veiklai“, kuris numatė naują atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindą. 1997 m. baudžiamojo kodekso 227¹ str. buvo papildytas 3 d., kuri numatė ir nusikalstamo susivienijimo nario atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Taip pat buvo papildytas ir BPK 9² str.,

³⁶⁰ Ten pat. P.10-11.

³⁶¹ Palskys E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990-1994 metais // LPA mokslo darbai. T. IV. P. 101.

įtraukiant ir šią aplinkybę į baudžiamosios bylos nekėlimo (nutraukimo) pagrindus. Šiomis normomis buvo įtvirtinti nauji diskrecinio baudžiamąjo persekiojimo elementai. Šių normų atsiradimą Lietuvos baudžiamajame procese lėmė daug prielaidų. Kai kurias pabandydysime aptarti.

Teisėsaugos pareigūnai neretai susidurdavo su tokiais atvejais, kai, iškėlus baudžiamąją bylą, kaltininkas susitaikydavo su nukentėjusiuoju, atlygindavo jam žalą, ir nukentėjusysis bylą vedančiam pareigūnui pareikšdavo, kad jokių pretenzijų teisės pažeidėjui jis neturi. Tačiau tardytojas, galiojančių įstatymų buvo įpareigotas toliau tęsti bylos tyrimą, nes jokiame įstatyme nebuvo numatytas toks pagrindas (kaltininko susitaikymas su nukentėjusiuoju) baudžiamąją bylą nutraukti. Todėl ginčo šalims nieko kito nebelikdavo, kaip keisti parodymus ir taip klaidinti teisėsaugos pareigūnus.³⁶² Įvertinus padėtį, buvo priimtas minėtas 1993 m. birželio 10 d. įstatymas, kuris numatė išeitį iš tokios padėties. Šios normos padidino nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamajame procese bei įtvirtino realią galimybę gauti žalos atlyginimą, nes susitaikymo atveju viena iš sąlygų yra visiškas, greitas ir nebiurokratinis žalos atlyginimas. Iki 1990 m. nuteistieji pataisos darbais net ir per gana neilgą laiką sugebėdavo atlyginti santykinai nemažą žalą. Nusikaltėlio padarytos žalos atlyginimo rodiklis buvo laikomas vienu iš kalinio asmenybės korekcijos požymių, nuo jo priklausė ir siūlymas asmenį lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą. Tačiau taip buvo, kai įkalinimo įstaigose normaliai veikė gamybos padaliniai ir darbu buvo aprūpinti dauguma nuteistųjų.³⁶³ Po 1990 m. gamyba įkalinimo įstaigose žlugo, pataisos darbai irgi tapo gana reta bausme, taigi žalos atlyginimas tapo praktiškai formaliu, nes nesiekia 1 % padarytų nuostolių per pastaruosius penkerius metus.³⁶⁴ Taigi įtraukiant žalos atlyginimą, kaip baudžiamąjo persekiojimo nevykdymo (nutraukimo) sąlygą, atsirado galimybė atkurti nukentėjusiojo pažeistas teises ir teisėtus interesus. Beje, šis baudžiamąjo proceso uždavinys, t.y., atkurti pažeistas teises bei teisėtus interesus, galiojančio BPK 2 str. neįvardintas, nors literatūroje diskutuojamas³⁶⁵. Nukentėjusysis įgavo teisę realizuoti tiesioginį ir asmeninį atstovavimą saviems interesams.

Čia paminėtos įstatymo papildymo priežastys ne pačios svarbiausios, nors jų paneigti negalima. Svarbiausia, mūsų požiūriu, buvo tai, kad įstatymų leidėjas manė, kad ne teismo būdu, mažiausiomis sąnaudomis galima pasiekti baudžiamąjo proceso tikslus.

³⁶² Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos // *Jurisprudencija*. 1999. T.13(5). P.61.

³⁶³ Nadeika J. Žalos atlyginimo baudžiamajame procese problemos // *Kriminalinė justicija*. 1997. Nr.7,8. P.29.

³⁶⁴ Rudzinskas A. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P.13. Išsamūs duomenys apie nuteistųjų atlygintą žalą ten pat: 3 lentelė. P. 75; apie žalą, atlygintą parengtinio tyrimo metu: 4 lentelė. P.80.

³⁶⁵ Ancelis P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę // *Jurisprudencija*. 2000. Nr. 15. P. 157.

Galima teigti, kad šis įstatymų papildymas taip pat reiškė tam tikrą doktrinos poslinkį: nuo teisingumo vykdymo (kaip nubaudimo) koncepcijos į atkuriamojo teisingumo sistemą. Žalos atlyginimas leidžia išvengti baudžiamosios atsakomybės, bet tam tikrais atvejais ir tokia valstybės reakcija turi poveikį. Pagrindinis atkuriamojo teisingumo koncepcijos aspektas yra ne nubaudimas, o pažeistų nukentėjusiojo teisių bei interesų atkūrimas, žalos atlyginimas. Taip pat nepamirštami kaltininko bei visuomenės interesai: kaltininkas pats atlygina savo nusikaltimu padarytą žalą ir asmeniškai atsiprašo, tuo adekvačiai įvertindamas nusikalstamą elgesį ir jo padarinius ir prisiimdamas atsakomybę už padarytą nusikaltimą, visuomenė laimi, nes tokiu būdu išsprendus konfliktą, įmanoma atkurti teisinę taiką be represinių priemonių. Nukentėjusiojo reikalavimas atlyginti žalą atitinka naują požiūrį vertinant baudžiamąjį proceso uždavinius: greitas bei visapusiškas bylos išsprendimas, kiek įmanoma - žalos atlyginimas visuomenei ir konkrečiam nukentėjusiajam, ir galiausiai, reikiamų priemonių taikymas teisės pažeidėjui, grąžinant jį į visuomenę. Šia prasme abipusis supratimas tarp aukos ir nusikaltėlio įgyja ypatingą prasmę, atsispindinčią sąvokoje konsensualizmas.³⁶⁶ Ir šiuo atveju valstybė, padedanti nukentėjusiajam atkurti jo pažeistas teises, padaro ne mažiau, negu nuteisusi kalėti asmenį, kuris taip ir neatlygina nusikaltimu padarytos žalos.

Susidarius naujoms ekonominėms sąlygoms Lietuvoje atsirado ir išplito toks iki šiol nebūdingas reiškinys, kaip organizuotas nusikalstamumas. Policijos tarnybų duomenimis, 1993 m. Lietuvoje veikė apie 100 įvairių organizuotų nusikaltėlių grupuočių.³⁶⁷ Tokių organizuotų grupių nusikalstama veikla buvo įvairi – pradedant kriminaliniu reketu ir baigiant ekonominiais nusikaltimais: kontrabanda, nelegali ekonominė veikla, falsifikuotų prekių gamyba, pinigų plovimas, pareigūnų papirkinėjimas.³⁶⁸ Pastarąjį dešimtmetį nusikalstamumas čia augo ne tik kiekybiškai, bet keitėsi ir kokybiškai. Jungiantis įvairaus dydžio nusikaltėlių grupėms su daugiau ar mažiau aiškiais lyderiais ir nusikalstamos veiklos specializacija augo organizuotas nusikalstamumas. Pavienių nusikaltimų pavojingumą vis labiau nustelbė organizuotos nusikalstamumo formos.³⁶⁹

Atsižvelgiant į organizuoto nusikalstamumo formų pavojingumą reikėjo imtis įvairių priemonių, kad tokia nusikalstamumo forma būtų sustabdyta, o nusikalte asmenys patraukti

³⁶⁶ Pradel J. De la réforme de l'instruction préparatoire. In: Recueil Dalloz Sirey: P. 1989. Cahier I. Chronique. P.10 // Боботов С. Б. Правосудие во Франции. М., 1994. С. 186.

³⁶⁷ Smaliukas J., Urbelienė J. Nusikalstamumo raida Lietuvoje 1918 – 1993 m., Vilnius. 1994. P. 38.

³⁶⁸ Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos // Jurisprudencija. 1999. T.13(5). P.60.

³⁶⁹ Plačiau žr. Šimkus K. Organizuotas nusikalstamumas kaip grėsmė nacionaliniam saugumui // Jurisprudencija. 2000. Nr. 15. P. 146-148; Gutauskas A. Organizuotas nusikalstamumas ir jo baudžiamasis teisinis vertinimas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius. 2002. P.48-62.

baudžiamojon atsakomybėn. Organizuotą nusikalstamumą sugriauti per integruotus asmenis dažniausiai yra neįmanoma dėl nuolatinio jo narių tarpusavio sekimo³⁷⁰. Tad vienas iš būdų, įstatymo leidėjo nuomone, griauti šį nusikalstamą darinį – likviduoti jį iš vidaus, t.y., bandyti paveikti atskirus jo narius. Todėl siekiant paskatinti pačius nusikalstamų grupuočių narius padėti teisėsaugos pareigūnams, buvo įteisinta visiškai naujas pagrindas, kuriam esant asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Asmuo, kuris padeda demaskuoti ir atskleisti nusikalstamos grupės veiklą, remiantis Baudžiamojo proceso kodekso 9² str. bei Baudžiamojo kodekso 15¹ str. ir 227¹ str. 3d., gali būti netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. A.Dapšio nuomone, baudžiamųjų įstatymų pakeitimai ir papildymai, numatantys galimybę atleisti nuo atsakomybės organizuotų grupių ar nusikalstamų susivienijimų narius, jeigu jie prisipažino ir suteikė vertingos informacijos teisėsaugos institucijoms, padėjo atskleisti organizuotas grupes, yra vienas iš bandymų eliminuoti teisinio reguliavimo spragas, kurios sudarė galimybę organizuotoms nusikalstamoms struktūroms įgyvendinti savo tikslus.³⁷¹

Šie papildymai įteisingo platesnį dispozityviškumo principo pripažinimą baudžiamajame procese. Jis leidžia plačiau naudoti mediacijos (taikymo) procedūras, tiek nukentėjusysis, tiek kaltininkas gali plačiau pasinaudoti savo teisėmis arba atsisakyti jų.

Būtina paminėti, kad šie Baudžiamojo kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso papildymai, taip pat nauji Baudžiamasis kodeksas ir Baudžiamojo proceso kodeksas, kurie dar labiau išplečia tikslingumo principo taikymo ribas baudžiamajame procese, atitiko tarptautines tendencijas, kurios yra daugelyje tarptautinių dokumentų (Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijose: Nr. R (83) 7 dėl visuomenės dalyvavimo teisingumo vykdymo politikoje baudžiamosiose bylose, Nr. R. (85) 11 dėl aukos padėties baudžiamajoje teisėje ir procese, Nr. R. (87) 18 dėl teisingumo vykdymo baudžiamosiose bylose supaprastinimo, Nr. R. (87) 21 dėl pagalbos nusikaltimų aukoms ir kelio užkirtimo viktimizacijai, Nr. R.(92) 16 dėl Europos taisyklių skirtų vietos bendruomenėje taikomoms ir vykdomoms priemonėms³⁷²; JTO dokumentuose) bei kitų šalių įstatymuose ir praktikoje.

³⁷⁰ Plačiau žr. Šimkus K. Nusikalstamų organizacijų savisaugos sistema // Kriminalinė justicija. Mokslo darbai. LTA. 1996. Nr. 5.

³⁷¹ Dapšys A. Organizuotas nusikalstamumas ir korupcija: prevencijos ir kontrolės sistemos kūrimo Lietuvoje prielaidos ir perspektyvos // Teisės problemos. 1997. Nr.4. P.4.

³⁷² Kai kurios rekomendacijos būtų įgyvendintos, jei Lietuvoje būtų įteisinta mediacijos procedūra, įtraukianti kai kurias rekomenduojamas priemones.

Apžvelgus diskrecinio baudžiamojo persekiojimo instituto raidą Lietuvoje, būtina išnagrinėti keletą abiem įstatymuose įtvirtintoms diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formoms bendrą teorinio pobūdžio bei įstatymų tikslinimo problemų.

Mes pabandysime atriboti narinėjamą institutą nuo giminingo instituto - atsisakymo iškelti baudžiamąją bylą. Kaip jau minėta, jis užsienyje vadinamas techniniu atsisakymu vykdyti baudžiamąjį persekiojimą. Vadovaudamiesi šiuo metu galiojančio Baudžiamojo proceso kodekso 128 str., pareigūnai ir institucijos, vykdančios baudžiamąjį procesą, baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos metu gali priimti šiuos sprendimus:

1. iškelti baudžiamąją bylą;
2. atsisakyti iškelti baudžiamąją bylą;
3. perduoti pareiškimą ar pranešimą pagal tardomąjį priklausymą ar teisingumą.

Tačiau, priėmus aukščiau minėtas Baudžiamojo proceso kodekso pataisas, pareigūnams buvo suteikta teisė baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos metu priimti dar vieną sprendimą – nekelti baudžiamosios bylos. Nors terminai „atsisakymas iškelti baudžiamąją bylą” ir „baudžiamosios bylos nekėlimas” skamba labai panašiai, tačiau jų esmė, taikymo tvarka bei pagrindai skiriasi. Tokiu būdu į šį straipsnį turi būti įtrauktas dar vienas galimas sprendimas: „nekelti baudžiamosios bylos”.

BPK 131 str. nustato, kad jeigu nėra pagrindo baudžiamajai bylai iškelti, taip pat yra aplinkybių, kurios daro bylą negalimą, kvotos organas, tardytojas, prokuroras, teisėjas ar teismas atsisako iškelti baudžiamąją bylą. Kaip žinome, aplinkybės, kuriomis esant baudžiamoji byla negalima, numatytos BPK 5 str.. Nustatę aplinkybes, aprašytas Baudžiamojo kodekso 53¹, 15¹ ir 227¹ str., kompetentingi pareigūnai, rėndamiesi BPK 9¹ ir 9² straipsniais, turi teisę nekelti (nutraukti) baudžiamosios bylos. Nekreipiant dėmesio į reglamentavimo niuansus, galima teigti, kad svarbiausias atsisakymo kelti baudžiamąją bylą ir baudžiamosios bylos nekėlimo praktinis skirtumas yra tas, kad atsisakymo kelti baudžiamąją bylą pagrindai yra imperatyvaus pobūdžio, t.y., jeigu nėra pagrindo baudžiamajai bylai iškelti, taip pat esant bet kuriai iš BPK 5 str. išvardintų aplinkybių, baudžiamoji byla jokiu būdu negalima. Esant aplinkybėms, aptartoms BPK 9¹ str. ir 9² str., įgalioti pareigūnai (institucijos) turi galimybę pradėti ir tęsti baudžiamosios bylos tyrimą, nagrinėjimą arba nekelti baudžiamosios bylos, o jei ji iškelta - nutraukti.

Yra ir kitų atsisakymo iškelti baudžiamąją bylą ir baudžiamosios bylos nekėlimo skirtumų. Atsisakyti kelti baudžiamąją bylą, turi teisę visi valstybės organai bei pareigūnai, vykduantys baudžiamąjį procesą. Tuo tarpu teisė nekelti baudžiamosios bylos remiantis 9¹ str., t.y., nukentėjusiajam susitaikius su kaltininku, suteikta teismui (teisėjui) ir jo sutikimu kitiems

pareigūnams bei organams, o remiantis 9² str., t.y., bendradarbiaujančiam organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nariui, - tik teismui (teisėjui) ir jo sutikimu prokurorui.

Atsisakant kelti baudžiamąją bylą nėra keliami jokių papildomų sąlygų, nes egzistuojančios procesinės bei materialios kliūtys leidžia priimti tik tokį sprendimą, nepriklausomai nuo nusikaltimo pobūdžio ar asmens, padariusio nusikaltimą, savybių. Nekeliant baudžiamosios bylos yra keliamos sąlygos asmens elgesiui po nusikaltimo: susitaikymas, liudijimas, žalos atlyginimas, taip pat jo asmenybei: teistumas, organizatoriaus vaidmuo. Pats sprendimas taip pat dar metus yra sąlyginai galiojantis: jei per metus po susitaikymo kaltininkas padarys naują nusikaltimą, ankstesnis sprendimas nekelti baudžiamosios bylos nustoja galioti ir sprendžiamas klausimas dėl patraukimo atsakomybėn už visus nusikaltimus.

Baudžiamosios bylos nutraukimo (nekėlimo) kaltininkui susitaikius su nukentėjusiuoju normos atsiradimas iškėlė dar vieną klausimą: koks gi jos santykis su privataus kaltinimo bylą institutu. BPK 5 str. 1 d. 6 p. numatyta, kad baudžiamoji byla negali būti keliami, o iškelta byla turi būti nutraukta, jeigu nukentėjęsysis susitaikė su kaltinamuoju šio kodekso 126 str. numatytais atvejais. Panašiai suformuluotas BPK 9¹ straipsnio pavadinimas: „Baudžiamosios bylos nekėlimas arba iškeltos bylos nutraukimas kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius“. Kuo gi skiriasi ir panašūs šie atskirai numatyti nukentėjusiojo susitaikymo su kaltinamuoju (5 str.) ar su kaltininku (9¹ str.) atvejai? Praktiškai gali kilti neaiškumų dėl panašių formuluočių.

Buvo išsakyta nuomonių, kad tai yra būtent privataus kaltinimo instituto baudžiamasis teisinis įforminimas. Su šituo kategoriškai negalima sutikti. Norint iškelti baudžiamąją bylą dėl BPK 126 str. išvardintų nusikaltimų būtinos dvi sąlygos: nukentėjęsysis turi pateikti skundą (126 str. 1 d.) ir nesutikti taikytis su kaltinamuoju (261 str. 2 d.). Jeigu nukentėjęsysis, padavęs skundą, nesusitaiko su asmeniu, prieš kurį paduotas skundas, teisėjas priima vieną iš nutarčių, numatytų BPK 261str.:

1. iškelti baudžiamąją bylą ir atiduoti teismui asmenį, prieš kurį paduotas skundas;
2. atsisakyti iškelti baudžiamąją bylą, jeigu nėra pakankamo pagrindo atiduoti teismui asmens, prieš kurį paduotas skundas;
3. perduoti nukentėjusiojo skundą išnagrinėti visuomeninei organizacijai.

Keliant baudžiamąją bylą dėl nusikaltimų, išvardintų BK 53¹ str.1 d., nėra jokių papildomų sąlygų. Esant vadai ir tokių nusikaltimų požymiams įgalioti pareigūnai gali priimti tokius sprendimus: iškelti arba nekelti baudžiamosios bylos (BPK 9¹ str.).

Įstatyme numatyta, kad prieš keldamas bylą dėl nukentėjusiojo skundo, teisėjas „imasi priemonių nukentėjusiajam sutaisyti su asmeniu, prieš kurį paduotas skundas“ (BPK 261 str.).

Tokia formuluotė leidžia teigti, kad teisėjas privalo prieš priimdamas sprendimą imtis priemonių sutaikyti. Tą patvirtina ir teismų praktika. Vilniaus apygardos teismas baudžiamosiose bylose, išnagrinėtose apeliacine tvarka, apylinkių teismų sprendimus panaikino dėl esminių baudžiamąjo proceso pažeidimų, nes teisėjas nesiėmė priemonių sutaikyti nukentėjusiojo su asmeniu, prieš kurį paduotas skundas. O jei buvo bandyta sutaikyti, bet nepavyko ir baudžiamoji byla buvo iškelta, BPK 5 str. teigiama, kad „iškelta byla turi būti nutraukiama, jeigu nukentėjusysis susitaikė su kaltinamuoju šio kodekso 126 str. numatytais atvejais“. BPK 9¹ straipsnio 1 d. numatyta, kad „teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu prokuroras, tardytojas ir kvotos organas turi teisę baudžiamosios bylos nekelti arba iškeltą bylą nutraukti“. Taigi esant požymiams nusikaltimų, išvardytų LR BK 53¹ straipsnyje, ir sąlygoms, išvardytoms tame pačiame straipsnyje, minėti pareigūnai ir institucijos gali, bet neprivalo nekelti baudžiamosios bylos arba ją nutraukti.

Toki skirtumą galima paaiškinti sąlyginiu nusikaltimų, išvardytų BPK 126 str. ir BK 53¹ str. skirtumu: pirmi laikomi privataus kaltinimo, t.y. kaltinimą juose palaiko pats asmuo, kurio teisės ar teisėti interesai yra pažeisti (BPK 126 str.). Todėl kaltinimo iniciatorius gali apsispręsti nebepalaikyti kaltinimo (susitaikyti), ir pareigūnai, turintys priimti sprendimą, atsisako kelti bylą arba ją nutraukia. Antruose palaikomas viešasis kaltinimas ir sprendimą savo nuožiūra priima pareigūnas, kurio žinioje yra byla. Be abejo, šiose bylose nukentėjusysis taip pat turi teisę palaikyti kaltinimą.

Priimti sprendimą esant nukentėjusiojo skundui dėl nusikaltimų, išvardytų BPK 126 str. 1 d., gali teisėjas (teismas). Įstatyme nurodyta, kad susitaikyti galima iki teismo išėjimo į pasitarimo kambarį priimti nuosprendžio. BPK 9¹ str. numatytais atvejais sprendimą byloje priima teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu kiti pareigūnai bei institucijos, vykdančios baudžiamąjį procesą. Šiose bylose procesas vyksta bendra tvarka ir jos gali būti nutrauktos bet kuriuo proceso metu.

Privataus kaltinimo institutas yra kilęs iš Vokietijos baudžiamąjo proceso (*Privatklage*) ir visiškai nežinomas romanų teisės šalyse (Prancūzija, Belgija).³⁷³ Jo atsiradimas niekaip nesusijęs su kompromiso kovoje su nusikalstamumu koncepcija, nes kai jis atsirado Austrijoje, Vokietijoje, Rusijoje, tokia koncepcija dar neegzistavo.³⁷⁴ Kaip žinome, privataus kaltinimo idėja ta, kad tam tikros kategorijos baudžiamosiose bylose baudžiamosios represijos taikymas visiškai priklauso nuo nukentėjusiojo valios. Iš esmės baudžiamosios represijos taikymo mechanizmas tokiose bylose maksimaliai priartintas prie civilinės atsakomybės realizavimo mechanizmo. Lietuvoje

³⁷³ Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. №.8. С.82.

privataus kaltinimo institutas jau seniai tapo tradiciniu. Esminis tokių bylų skirtumas yra tas, kad jos negali būti iškeltos nesant nukentėjusiojo valios tą daryti. O vėliau turi būti nutrauktos, jei nukentėjusysis susitaiko su kaltinamuoju. Ir nors prokuroro įsikišimo į tokį procesą atveju šios bylos praranda privatumo pobūdį, tai nepakeičia instituto esmės. O BPK ir BK atsiradęs susitaikymas turėtų būti lyginamas ne su vokiškuoju *privatklage*, o su prancūzų *mediation*. Šios normos yra šiuolaikinio supratimo apie baudžiamųjų teisinių konfliktų sprendimą atspindys. Tokios baudžiamosios bylos keliamos neatsižvelgiant į nukentėjusiojo norą, bet gali būti nutrauktos susitaikius.

Pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas įvertino šiuos skirtumus ir proceso įstatyme kaltinamojo susitaikymą su nukentėjusiuoju numatė kaip institutą *sui generis*, išsaugodamas BPK 126 str. ir 5 str. 6 p. autonomiją. Naujame BPK privataus kaltinimo bylų procesui skirtas atskiras XXX skyrius. Galima pasakyti, kad šis institutas juridiskai netapatus su privataus kaltinimo institutu, nors terminas „susitaikymas“ ir leidžia taip manyti.

Antroji problema susijusi su diskrecinio baudžiamąjo persekiojimo instituto turiniu, t.y., kompetentingų institucijų teisėmis ir pareigomis. Tikslus jų nustatymas yra sėkmingo teisės normos realizavimo pagrindas. Kaip jau minėta, BPK 9¹ ir 9² str. kalbama apie įgaliotų pareigūnų teisę, nustačius įstatymo įvardintas sąlygas, arba pradėti ir tęsti procesą, arba nekelti (nutraukti) baudžiamąją bylą: „teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu prokuroras, tardytojas, kvotos organas turi teisę...“ (BPK 9¹ str.) ir „teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu prokuroras turi teisę ...“ (BPK 9² str.). Analogiškai konstruojami BK 53¹, 15¹ ir 227¹ str.: „...asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės“. Tačiau numatydamas šią teisę, kuri sukuria kitiems proceso dalyviams pareigas (duoti vertingus parodymus, prisipažinti, atlyginti žalą, susitaikyti), įstatymas nenumato kaltininko ir nukentėjusiojo teisių, kuriomis pasinaudodami, jie turėtų galimybę veikti proceso eigą. Pagal įstatymą jie gali apskusti tik vienos rūšies sprendimą: nekelti arba nutraukti baudžiamąją bylą, t.y., sprendimą netęsti proceso. Reikalauti priešingo sprendimo – tęsti procesą - priėmimo, nors įvykdytos visos įstatymo reikalaujamos sąlygos, jie negali. Mūsų supratimu, tai neigiamai veikia šių normų realizaciją.

Dažnas kaltininkas gali manyti, kad jis neprivalo prisipažinti, pašalinti nusikaltimo padarinius, padėti išaiškinti kitus nusikaltimus, jeigu nėra tikras, kad įgalioti pareigūnai priims palankų sprendimą, o jis neturi jokių teisinių galimybių paveikti proceso eigą.

³⁷⁴ Apie privataus kaltinimo instituto atsiradimo priežastis žr. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1. 1996. P.26.

Be to, pastebimi kai kurie prieštaravimai tarp BPK 9¹ ir 9² straipsnių ir kitų BPK normų dispozicijų, susiję su teise nutraukti procesą skirtingose stadijose.

Jei 9¹ ir 9² straipsnyje kalbama apie teisę nekelti ar nutraukti baudžiamąją bylą, tai BPK 254, 278, 383, 430 str. jau naudojami žodžiai „nutraukia“, „turi būti nutraukiama“, kurie reiškia imperatyvią nuorodą nutraukti baudžiamąją bylą, jei yra sąlygos, leidžiančios taikyti BPK 9¹ ar 9² str..

Naujo Baudžiamojo proceso kodekso 212, 235, 303, 327 str. vartojamas terminas „nutraukia“, o naujo Baudžiamojo kodekso 36 - 40 str., kurie nustato bylos nutraukimo pagrindus – terminas „gali būti“.

Čia galimi du sprendimai. Arba visose konstrukcijose naudoti imperatyvų terminą: „privalo“ arba terminą, paliekantį nuožiūros laisvę, „turi teisę“. Atsižvelgę į diskrecinio baudžiamojo persekiojimo esmę, siūlytume visose konstrukcijose vartoti terminą „turi teisę“ arba „gali“, tačiau kartu suteikti suinteresuotiems proceso dalyviams teisę skųsti tiek sprendimą, tiek procesą, tiek sprendimą tęsti jį.³⁷⁵ Tokių teisių suteikimas, ypač aktualus, mūsų nuomone, BPK 9² straipsnio subjektams.

³⁷⁵ Šios teisės plačiau pakomentuotos ankstesnėse dalyse.

2 skyrius. Susitarimo (susitaikymo) viešojo kaltinimo bylose reglamentavimo ir taikymo problemos.

2.1. Mediacija užsienio šalių baudžiamajame procese.

Manome, kad 1993 m. sukurtas susitaikymo viešojo kaltinimo bylose institutas, įtvirtino modernią diskrecinio baudžiamąjį persekiojimo formą, t.y., tam tikrais atvejais, esant visoms įstatyme išvardintoms sąlygoms, leido pareigūnams, atsižvelgus į nukentėjusiojo ir kaltininko pozicijas, spręsti apie baudžiamąjį persekiojimo reikalingumą arba nereikalingumą. Panaši idėja, t.y., galimybė ne pradėti ar nutraukti procesą, atsižvelgus į nukentėjusiojo ir kaltininko požiūrį, įvairiomis formomis įtvirtinta daugelio šalių baudžiamąjį proceso įstatymuose. Tiesa, lietuviškojo „susitaikymo“ negalima absoliučiai tapatinti su panašiais institutais kitose šalyse, tačiau nepaisant tam tikrų skirtumų, verta pasidomėti kitų patirtimi reglamentuojant panašų institutą.

Tai vienas iš gana plačiai taikomų diskrecinio persekiojimo modelių, kuris dažniausiai vadinamas mediacija (*lot. mediatio - tarpininkavimas*). Tarptautinių žodžių žodynas apibrėžia tai kaip trečios, ginče nedalyvaujančios pusės tarpininkavimą ginče - tai ir yra šio instituto esmė.³⁷⁶ Tačiau konfliktuojančių šalių susitarimams pavadinti yra vartojami ir kiti terminai: Prancūzijoje – „mediation“ (mediacija) ir „reparation“ (atlyginimas, kompensacija), Vokietijoje – „Täter-Opfer-Ausgleich“ (kaltininko ir aukos susitarimas, kompromisas), Austrijoje – „Außergerichtlicher Tatausgleich“ (neteisminis susitarimas), Norvegijoje, Suomijoje – „konflikt resolution and mediation“ (konflikto sprendimas ir mediacija), Kanadoje ir JAV – „Victim-Offender Mediation“ (aukos ir kaltininko mediacija), bei vis rečiau vartojamas „Victim-Offender Reconciliation“ (aukos ir kaltininko susitaikymas). Didžiojoje Britanijoje ilgą laiką buvo vartojami terminai – „mediation“ ir „reparation“, tačiau pastaruoju metu plinta bendresnis terminas – „restorative justice“ (atkuriamasis teisingumas).³⁷⁷ Ši priemonė įvairiose valstybėse reglamentuojama labai įvairiai. Istorinės mediacijos šaknys yra anglo - saksų teisinėje sistemoje. Apie 70-uosius metus ji pradėta taikyti gana plačiai.³⁷⁸ Šio instituto esmė yra konflikto tarp įstatymo pažeidėjo ir jo aukos išsprendimas netradiciniais baudžiamajai justicijai būdais.

Mediacija - tai laisvanoriškas abiejų šalių (įtariamojo ir nukentėjusiojo) bandymas išspręsti konfliktą, kilusį dėl nusikaltimo, bei sudaryti kaltininko ir nukentėjusiojo sutartį dėl žalos

³⁷⁶ Tarptautinių žodžių žodynas / sudarė V. Vaitkevičiūtė. Vilnius. 2001. P. 615.

³⁷⁷ Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T. 20(12). P.76.

³⁷⁸ Christies N. Conflicts as property // British Journal of criminology.1977. vol.17. P.1.

atlyginimo, tarpininkaujant nešališkam mediatoriui, t.y., asmeniui, vykdančiam mediaciją.³⁷⁹ Jos atsiradimą baudžiamajame procese iš dalies lėmė anglo-saksų baudžiamajam procesui būdingas dispozityviškumas. Turint galvoje šios teisinės sistemos ypatumus, mediacija ten nėra tiksliai apibrėžta norminiuose aktuose ir yra grynai teisės taikytojų kompetencija. Kontinentinės teisės sistemoje mediacija išplito 1980-90 metais, nors iš dalies buvo taikoma ir anksčiau.³⁸⁰

Mediacijos koncepcija susijusi su *atkuriamojo teisingumo* modelio samprata (*restorative justice model*). Skirtingai nuo *teisingumo vykdymo* modelio, kurį taikant baudmė iš esmės yra laikoma atpildu (retribucinis modelis), ir modelio, sukoncentruoto į resocializaciją (reabilitacinis, *resocializacinis modelis*), šio modelio pagrindinis tikslas yra nusikaltimo padarytos skriaudos atlyginimas arba kompensavimas.³⁸¹ Viena iš normų, leidžiančių nepradėti (nutraukti) baudžiamąjį persekiojimą, kai nukentėjusysis „nebeturi pretenzijų“ įtariamajam, atsiradimo priežasčių buvo ir yra ta, kad tradicinis baudžiamasis procesas yra menkai pritaikytas atlyginti žalą. Atkūrimo modelio esmė - kitoks požiūris į kaltininko ir aukos vaidmenį bei poziciją teisingumo vykdymo sistemoje, pabrėžiant faktą, kad nusikaltimas padaro žalos aukai ir visuomenei, o ne tik valstybei.

Kaip rodo užsienio šalių mediacijos programų taikymo praktika, mediacijos procesas gali būti veiksmingas šiais atvejais:

- ◆ kai abi šalys turi bendrų ateities planų, nebaigtų darbų;
- ◆ kai viena ar abi šalys nori susigrąžinti savo, kaip gero, sąžiningo žmogaus reputaciją visuomenėje, išlaikyti socialinį statusą;
- ◆ kai teisminis bylos nagrinėjimas užsitęsęs, nualina šalis materialiai, emociškai ir t.t.;
- ◆ kai abi šalys suinteresuotos ne įvykio teisiniu vertinimu, o pragmatiniais sprendimais, kurie gali ir neatitikti teisėsaugos institucijų vertinimo.³⁸²

Mediacijos instituto įgyvendinimas reikalauja atitinkamo lygio interakcijos tarp aukos, nusikaltėlio ir visuomenės. Represinio pobūdžio baudžiamajame procese nusikaltimas asmeniui yra traktuojamas kaip nusikaltimas valstybei. Visų pirma išvelgiamas santykis tarp nusikalstamą veiką padariusio asmens (nusikaltėlio) ir valstybės. Tuo tarpu santykis tarp aukos, kaltininko ir

³⁷⁹ Mediator, Nr. 4, kvietėn 1997 r.(2/97). Zespół ds. Wprowadzenia Mediacji w Polsce // cituota pagal Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje // Teisė. 2000. Nr. 35. P. 69.

³⁸⁰ Головкин Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С.79.

³⁸¹ Wójcik D. Psychologiczne problemy mediacji między sprawcą przestępstwa a ofiarą (w postępowaniu z nieletnimi) // Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą. Warszawa. 1995. P. 91-92. // cituota pagal Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje // Teisė. 2000.Nr.35. P.69; Justickis V. Kriminologija. Vadovėlis. 1 dalis. P. 243-286.

³⁸² Žr. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T.20(12). P.76-77.

visuomenės, kurios nariai jie yra, užmirštas. Pabrėžiama, kad tik valstybė, taikydama asmeniui, padariusiam nusikaltimą, baudžiamuosiuose įstatymuose numatytas sankcijas, yra pajėgi su juo susitvarkyti.³⁸³

Egzistuoja bylos, kuriose mediacija netikslinga, o tam tikrais atvejais netgi negalima: kai šalys nelinkusios nuolaidžiauti; yra įsitikinusios savo teisumu; mano, kad teisminis nagrinėjimas joms bus palankesnis nei nuolaidos kitai šaliai; kai viena ar kita šalis abejingai žiūri į mediaciją ir jos baigtį; kai šalys neįstengia pasiekti susitarimo; kai padaryti ypač žiaurūs, ciniški nusikaltimai.³⁸⁴

Sprendimas susieti žalos, padarytos nusikaltimu, atlyginimą su baudžiamojo persekiojimo tikslingumu ar bausmės dydžiu, kai kuriose šalyse iš pradžių taikomas kaip eksperimentas. Štai Olandijos policijos ekspertų duomenimis, iki šiol apie 60 % nukentėjusiųjų likdavo be realaus žalos atlyginimo dėl sunkumų, kylančių išieškant teisės pažeidėjų turtą. Įstatymų leidėjas leido policijai siūlyti teisės pažeidėjui nutraukti jam baudžiamąjį persekiojimą arba sušvelninti bausmę, jei jis atlygins padarytą žalą. Tai leido realiai užtikrinti nukentėjusiųjų interesus 25% atvejų iš laikomais beviltiškų.³⁸⁵

Be abejo, nukentėjęs dėl nusikaltimo asmuo neturi nukentėti dėl priverstinio susitaikymo sąlygų priėmimo. Dar 1985 m. Europos Tarybos rekomendacijose buvo pabrėžta, kad nusikaltimo aukos teisės ir teisėti interesai neturi būti pažeidžiami, jei jų gynyba labiau garantuojama teismo procedūromis, o ne taikymo ir tarpininkavimo procedūromis.³⁸⁶

Ilgą laiką nukentėjusysis praktiškai neturėjo jokios įtakos baudžiamojo proceso eigai. Buvo „savai aimei suprantama“, kad jis trokšta maksimalios bausmės kaltininkui. Iš tikrųjų nukentėjusiojo pociūris į nusikaltimą yra emocionalus. Bet vienaip ar kitaip nusikaltimo auką domina klausimas, kas atlygins jam padarytą žalą. Amerikiečių bei vokiečių kriminologų ir viktimologų tyrimai parodė, kad vietoj griežtų bausmių troškimo nukentėjusieji dažniau linkę taikytis ir gauti žalos atlyginimą.³⁸⁷

³⁸³ Ten pat. P.77.

³⁸⁴ Donohue C. The Profiles and Befetnis of Litigatio. –St.Louis Symposium “The New ADR”. Nov. 3. 1995.// cituota pagal Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T.20(12). P.79.

³⁸⁵ Квашис В. Е. Основы виктимологии. М.,1999. С. 214.

³⁸⁶ Рекомендация No. R (85) 11 комитета министров о положении потерпевшего в рамках уголовного права и процесса. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 28 июня 1985 г.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.

³⁸⁷ Квашис В. Е. Основы виктимологии. М.,1999. С. 218; Сесар К. Карательное отношение общества: реальность и миф // Правоведение. С.-Птб., 1998. No. 4. С. 164 – 170; Wright M. Victims, mediation and criminal justice // The criminal law review. 1995. No. 3. P. 190.

Taigi neatsitiktinai JTO 1985 m. priėmė deklaraciją, kurioje baudžiamoji šalių - narių justicija buvo orientuota į žalos atlyginimą restitucijos forma, taip pat į tarpininkavimo ir šalių susitaikymo vystymą kaip į prioritetingas teisės pažeidėjo poveikio priemones.³⁸⁸ 1999 m. ir Europos taryba priėmė rekomendaciją dėl mediacijos taikymo baudžiamosiose bylose.³⁸⁹

Kurį laiką terminu „mediacija“ buvo vadinamos programos, kurias vykdė specializuotos valstybinės arba nevyriausybinės institucijos (organizacijos). Vėliau šis terminas atsirado ir procesiniuose įstatymuose. Juo buvo pavadinta viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų, glaudžiai susijusi su mediacijos programomis. Šiuo metu daugelio šalių baudžiamojo proceso įstatymuose įtvirtinta mediacija.³⁹⁰ Bendriausia prasme (lyginamosios teisės požiūriu) galima išskirti 2 mediacijos rūšis, reglamentuotas įvairių šalių procesiniuose įstatymuose. Tai paprasta ir kompleksinė mediacija.

Paprasta mediacija - tai tarpininkavimas siekiant išspręsti konfliktą tarp nukentėjusiojo ir kaltinamojo, atlyginant nusikaltimu padarytą žalą. Kaip tik šis modelis gimė anglo - saksų teisės sistemoje ir buvo perimtas iš civilinio proceso. Šiuo metu tokią mediacijos formą (*médiation pénale*) įtvirtina Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekso 41 str. 6 d., kurioje teigiama, kad prokuroras „iki sprendimo dėl viešojo (baudžiamojo) ieškinio priėmimo ir sutinkant šalims gali priimti sprendimą taikyti mediaciją, jeigu jis mano, kad tokia priemonė užtikrins žalos atlyginimą nukentėjusiajam, užbaigs konfliktą, kuris buvo nusikalstamos veikos padarinys, ir turės įtakos asmeniui, padariusiam nusikaltimą, pasitaisyti“. Ši norma buvo įvesta 1993 01 04 įstatymu, bet praktiškai tokia sistema jau buvo taikoma porą metų. Literatūroje pabrėžiami trys tokios normos įvedimo tikslai: 1. sumažinti kritinį baudžiamosios justicijos institucijų užimtumą; 2. padidinti nukentėjusiojo teises procese; 3. padaryti naują žingsnį nusikalstamumo prevencijoje bei

³⁸⁸ Квашиш В. Е. Основы виктимологии. М., 1999. С. 219.

³⁸⁹ Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679-th meeting of the Ministers' Deputies).

³⁹⁰ Būtina patikslinti, kad terminas *mediacija* vartojamas dviem prasmėmis: procesiniuose įstatymuose terminu „mediacija“ įvardinama viena iš baudžiamojo persekiojimo atsisakymo formų. Kriminologijoje mediacija nagrinėjama kaip daugiaetapis procesas, kuris vyksta pagal tam tikras taisykles, kuriame dalyvauja mediatorius ir besitariančios pusės (nukentėjusysis ir kaltininkas), kuriame priimtas susitarimas gali tapti baudžiamojo proceso nutraukimo pagrindu. Kitaip tariant, kompleksinė socialinė technologija yra daug platesnis reiškinys nei procesinė forma. (Максудов Р., Флямер Л., Грасенькова А. Институт примирения в уголовном процессе. Необходимость и условия развития // Уголовное право. 1998. Но. 1.) Šiame darbe mes teigiame, kad „kriminologinė mediacija“ įsiterpia į „procesinę mediaciją“. Prokuroras siunčia tam tikrą bylą (kol dar nepradėtas baudžiamasis persekiojimas, kuris mūsų procese maždaug atitiktų kaltinamosios išvados surašymą) į valstybines ar visuomenines institucijas, kurios organizuoja mediacijos procesą. Pasiektas susitarimas pateikiamas prokurorui, kuris, remdamasis juo, gali atsisakyti baudžiamojo persekiojimo. Kitų galimų mediacijos variantų čia nenagrinėsime. Apie *diversion*, taip pat mediacijos galimo santykio su teisingumo vykdymo sistema variantus žr. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). V. 2001. P. 73-74.

nusikaltėlių readaptacijos procese.³⁹¹ J. Pradel pažymi, kad socialinių ir ekonominių nusikalstamos veikos padarymo aspektų aptarimas įgauna ypatingą reikšmę tiek nukentėjusiajam, tiek kaltininkui. Todėl klausimą dėl žalos atlyginimo formų ir būdų proceso dalyviai (dalyvaujant jų advokatams) turi svarstyti jau bylos tyrimo metu. Tai galima tik ikiteisminio tyrimo metu, po tyrimo baigimo jokie susitarimai tarp šalių negalimi.³⁹² Šios sistemos ypatumas tas, kad ji numato tarpininkavimą taikant šalis. T.y., šio teisinio konflikto sureguliuavimo būdas yra aktyvūs veiksmai, o ne pasyvus konstatavimas - įvyko susitaikymas ar ne. Kyla klausimas, kas turėtų būti tarpininkas? Įstatymų leidėjas griežtai nereglementuoja šio klausimo, todėl praktika formuoja įvairius mediacijos taikymo variantus, priklausomai nuo regionų ypatumų.³⁹³ Čia galima išskirti 2 variantus: 1. tarpininkas yra pats prokuroras (pvz., Paryžiaus priemiesčiuose Nantere ir Pontauze); 2. prokuroras pasinaudoja nevyriausybinėse organizacijų, kurios „specializuojasi“ nusikaltėlių readaptacijos ar pagalbos nukentėjusiajam srityje ir imasi taikyti šalis (Bordo, Lionas). Tokia mediacija netgi turi pavadinimą - „deleguota mediacija“.³⁹⁴ Praktiškai nevyriausybinių organizacijų vaidmuo mediacijos procese labai didelis.³⁹⁵ Prokurorui pasiūlius mediaciją ir abiem šalims sutikus, jis parenka mediatorių ir paskiria terminą. Jei susitarimas įvyksta – jis surašomas raštu ir apie susitarimą praneša prokurorui. Jei susitarta dėl žalos ar nuostolių atlyginimo, tai turi būti įvykdyta pirmiausiai. Po mediacijos taip pat galima pritaikyti ir išpėjimą.³⁹⁶ Taip pat mediacija organizuojama ir Belgijoje³⁹⁷.

Reiktų pažymėti, kad tiek prokuroro, tiek deleguota mediacija gali būti taikoma tik iki baudžiamojo persekiojimo pradžios. Tai yra, prieš priimdamas sprendimą dėl baudžiamojo ieškinio iškėlimo, prokuroras turi teisę pritaikyti mediaciją, ir, priklausomai nuo pasisekimo ar ne, duoti bylai tolesnę eigą.

Norvegijos prokuratūra nesunkių nusikaltimų bylas gali siųsti šalims taikyti į specialią instituciją - municipalinę konfliktų reguliavimo tarybą (*Municipal Mediation Board*), kurią sudaro

³⁹¹ Etevenon C. Les experiences francaises de mediation.-Gazette du Palais, doct. 1993. 2 fevr. P. 119 // cituota pagal Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С. 80.

³⁹² Pradel J. De la reforme de l'instuction préparatoire. In: Recueil Dalloz Sirey: P. 1989. Cahier 1. Chronique. P. 9 // cituota pagal Боботов С. Б. Правосудие во Франции. М., 1994. С. 186.

³⁹³ Etevenon C. Les experiences francaises de mediation.-Gazette du Palais, doct., 1993. 2 fevr. P.120 // cituota pagal Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С.80.

³⁹⁴ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001. P. 153.

³⁹⁵ Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С.80.

³⁹⁶ Verrest Pieter The French Public Prosecution Service // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P.237.

municipalitetu ir visuomenės atstovai. Prokuratūra, gavusi tarybos vardu yra surašytą atitinkamą dokumentą, kuriame užfiksuotas susitarimas dėl žalos atlyginimo, ir turėdama duomenų, kad šalys jį įvykdė, baudžiamąją bylą nutraukia.³⁹⁸

Japonijoje nėra normos, kuri numatytų būtent mediaciją. Tačiau remiantis abstrakčia norma, prokurorui, atsižvelgusiam į daugelį aplinkybių, leidžiama atsisakyti baudžiamojo persekiojimo. Įprasta, kad prokuroras deda pastangas pasiekti kompromisą tarp aukos ir kaltininko. Jis kaip tarpininkas pasiūlo atlyginti žalą ir atsiprašyti aukos.³⁹⁹ Tokių veiksmų atlikimas vėlgi lemia baudžiamojo persekiojimo atsisakymą.

Austrijos Jaunimo teismo įstatymo 7 paragrafe numatyta, kad prokuroras gali atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, jeigu įtariamasis yra pasirengęs sutikti su jam pateiktais kaltinimais ir atsakyti už savo veiksmus, koku nors būdu panaikindamas nusikaltimo padarinius.

Susitaikymą, numatytą Rusijos Federacijos BK 76 str. ir naujo BPK 25 str., taip pat sąlyginai galima laikyti paprasta mediacija. Teismas, prokuroras, taip pat tardytojas ir kvotėjas sutikus prokurorui remdamiesi nukentėjusiojo ar jo atstovo pareiškimu, gali nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, pirmą kartą padariusiam nusikaltimą, jei jis susitaikė su nukentėjusiuoju bei atlygino žalą. Baudžiamosios bylos nutraukimas šiuo atveju priklauso nuo dviejų sąlygų: susitaikymo su nukentėjusiuoju ir padarytos žalos atlyginimo. Žalos atlyginimo būdus turi nustatyti nukentėjusysis. Turint galvoje, kad nukentėjusiajam gali būti padaryta moralinė, fizinė ar turtinė žala, kiekvienai žalai atlyginti turi būti rastas tam tikras būdas.⁴⁰⁰ Jei nukentėjusysis pareiškia, kad susitaikymas įvyko, baudžiamoji byla gali būti nutraukta.

Tokia susitaikymo reglamentacija nuo europietiško modelio skiriasi tuo, kad procesiniai įstatymai nenumato jokių tarpininkavimo priemonių, skirtų šalims sutaisyti. Vienų rusų autorių nuomone, dabartiniu metu nerealu tikėtis, kad Rusijoje veiktų normos, suteikiančios teisę pareigūnams pavesti visuomeninėms organizacijoms sutaisyti šalis, o po to priimti galutinį sprendimą (deleguota mediacija). Visuomenė vis mažiau turi įtakos ir dalyvauja kriminalinės justicijos darbe.⁴⁰¹ Tačiau yra ir siūlymų, netgi ruošiami projektai, dėl mediacijos kaip

³⁹⁷ Parmenter St., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.175.

³⁹⁸ Квашиц В. Е. Основы виктимологии. М., 1999. С. 212; Michailović I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). V., 2001. P. 93.

³⁹⁹ Сварт А.Х. Дж. Общие принципы уголовного процесса // *Правовая система Нидерландов*. М., 1998. С. 272.

³⁹⁹ Белявская О. Отсрочка возбуждения уголовного преследования в Японии // *Социалистическая законность*. 1988. No. 11. С. 68.

⁴⁰⁰ Комментарий к УПК РСФСР. М., 2000.

⁴⁰¹ Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // *Государство и право*. 1997. No.8. С.82.

kompleksinio instituto įgyvendinimo Rusijoje, kai tardytojas nukreipia puses į mediacijos procedūrą, o toliau veikia specializuotos institucijos.⁴⁰²

Antras mediacijos modelis - tai kompleksinė mediacija. Ji egzistuoja daugelyje kontinentinės teisės sistemos šalių. Taikant kompleksinę mediaciją, kaltinamajam pateikiama žymiau daugiau sąlygų. Kompleksinė mediacija tam tikra prasme sujungia transakcijos ir paprastosios mediacijos koncepcijas. Rusų teisininkas L. Golovko priskiria ją mediacinei „alternatyvių priemonių“ formai tik todėl, kad vienintelė šalis, kuri teisiškai įtvirtino šio instituto pavadinimą yra Belgija, kurios Baudžiamojo tyrimo kodekso naujame 216 ter (1994 02 10 įstatymas) straipsnyje vartojamas terminas „mediacija“. Beje, tik Belgijoje gretimuose kodekso straipsniuose yra aprašyta transakcija ir kompleksinė mediacija. Kai kurie Lietuvos teisininkai, kalbėdami apie susitaikymą (BPK 9¹ str.), taip pat kaip pavyzdžiu remiasi būtent užsienio šalių normomis, aptariamomis žemiau.⁴⁰³ Remdamiesi tuo, kas išdėstyta, mes taip pat vartosime terminą „mediacija“, aptardami šias normas.

Nors pats terminas „kompleksinė mediacija“ vokiečių norminiuose aktuose neminimas, istoriškai kompleksinę mediaciją reiktų laikyti vokiškuoju „alternatyvių priemonių“ modeliu. Nuo 1974 03 02 įstatymo priėmimo Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 153a straipsnis suteikia teisę prokurorui atsisakyti pradėti viešąjį persekiojimą, jeigu kaltinamasis per nustatytą terminą įvykdys jam iškeltus reikalavimus: atlygins žalą, atliks nustatytus visuomenei naudingus darbus, sumokės nustatytą pinigų sumą į valstybės biudžetą arba visuomeninei organizacijai. Vienu metu gali būti uždėtos kelios pareigos.

Pagal bendrą taisyklę Vokietijoje prokuroras, esant pakankamai įrodymų, privalo vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, tačiau tyrimą galima sustabdyti, kai nėra viešojo intereso jį toliau tęsti, t.y., kai: 1. kaltinamojo kaltė maža; 2. kai padarytas nusizengimas, o ne nusikaltimas; 3. teismas ir kaltinamasis sutinka su tokiu sustabdymu (BPK 153 str.). Tačiau BPK 153 a straipsnis numato situaciją, kai įtariamasis savo veiksmais gali „pašalinti viešąjį interesą“ persekioti jį baudžiamąja tvarka.

⁴⁰² Žr. Максудов Р. Флямер Л. Грасенькова А. Институт примирения в уголовном процессе. Необходимость и условия развития // Уголовное право. 1998. Но. 1.

⁴⁰³ žr. Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. Vilnius. 1995.

Įstatymuose nenustatytas nei baudos, nei visuomeninių darbų didžiausias limitas. Čia galioja tik proporcingumo principas. Dažniausiai taikoma priemonė yra bauda.⁴⁰⁴ Praktiškai prokuroras nustato mokėtiną sumą, pasikonsultavęs su įtariamuoju ar jo advokatu.

Toks sąlyginis diskrecinis persekiojimas turi tam tikrų pranašumų prieš teisną. Pareiškiamą nuomonę, kad kai įtariamasis išvengia teismo ir nuteisimo, jis netgi gali save traktuoti kaip nekaltą, nes prisipažinimas nėra privaloma nepersekiojimo sąlyga. Su šituo teiginiu nesutiktume, nes žalos atlyginimas ir kiti veiksmai rodo, kad įtariamasis prisiima atsakomybę už nusikaltimą. Bet, nepaisant šito, oficialiai jis nėra pripažįstamas kaltu. Prokuroras turi daugiau laiko rimtiems kaltinimams ruošti, nes iš esmės jo paskirtos priemonės taip pat paveikia tolesnį įtariamojo elgesį.

153a straipsnio įtraukimas į Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksą daugelio mokslininkų buvo sutiktas labai nepalankiai. Buvo kalbama apie neleistiną baudžiamosios teisės komercinimą. Ypač tada, kai kaltė yra abejotina. Vis dėlto daugiau kaip dešimtmetį trukusi diskusija baigėsi normos šalininkų pergale. Dar daugiau, šiuo metu norima pasiekti, kad visoje Vokietijoje „kaltinamojo atlyginimo nukentėjusiajam“ principas būtų taikomas kiekvienu tinkamu atveju.⁴⁰⁵ Norma gana plačiai taikoma ir ekonominių nusikaltimų atvejais, nes įtariamiesiems galima paskirti sumokėti gana dideles pinigų sumas, kurių didumo įstatymas neriboja. Kai kurie vokiečių teisininkai vadina šį institutą „dangaus siūstu“, turėdami galvoje neįtikėtiną nusikaltimų skaičiaus didėjimą.

Belgai, ruošdami 1994 02 10 d. įstatymą, įvertino vokiečių patirtį, nes jų modeliai iš esmės panašūs. Belgijoje mediacija gali būti taikoma visose bylose dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriama bausmė iki 20 m. laisvės atėmimo. Tačiau prokuroras, atsižvelgęs į nusikaltimo aplinkybes, teisme galėtų siūlyti 2 m. laisvės atėmimo. Baudžiamosios bylos nutraukimą sąlygoja vienos arba kelių išvardintų pareigų įvykdymas: atlyginti žalą (ar sutaisyti sužalotą turtą); „išeiti“ gydymo kursą; atlikti 120 val. visuomenei naudingų darbų; išklaudyti 120 val. profesinio mokymo kursą. Minėto įstatymo paaiškinamajame rašte paaiškinta, kad pagrindinis jo tikslas yra „suteikti teisės taikymo institucijoms galimybę greičiau ir adekvačiai reaguoti visų pirma į nedidelį nusikalstamumą“⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Albrecht H.-J. Criminal Prosecution: Developments Trends and open Questions in the Federal Republic of Germany // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P.247.

⁴⁰⁵ Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr.27. Vilnius. 1995. P.28.

⁴⁰⁶ Bosly H.-D. De Valkeneer C. La célérité dans la procédure pénale en droit belge // Revue internationale de droit pénal. 1995. Nr.3-4. P. 442 // cituota pagal Головкин Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С. 81.

Prancūzijoje, 1999 06 23 buvo priimti nauji Baudžiamojo proceso kodekso straipsniai (41² ir 41³ str.), įtvirtinę aptariamą baudžiamojo persekiojimo alternatyvą – *composition pénale*. Kaltininkui prokuroras gali pritaikyti tokias priemones: paskirti sumokėti pinigų sumą išdui iki 25000 fr.; konfiskuoti nusikaltimo įrankius; laikinai atimti vairavimo ar medžiojimo leidimus (iki 4 mėn.); paskirti viešuosius darbus iki 6 mėn. po 60 val. Tokį sprendimą prokuroras gali priimti bylose, kur gresia laisvės atėmimo bausmė iki 3 m.. Kaltinamasis turi prisipažinti padaręs nusikaltimą. Prokuroras privalo pareikalauti, kad nukentėjusiajam būtų atlyginta žala. Tiek kaltininkas (raštiškai), tiek nukentėjusysis turi sutikti su *composition pénale* taikymu. Kaltininkas turi teisę pasitarti su teisininku. Tada prokuroro pasiūlymą taikyti aptariamą priemonę tvirtina apygardos tribunolo (teismo) pirmininkas. Jei nukentėjusysis ar kaltinamasis reikalauja, jie gali būti išklausyti teisme.⁴⁰⁷ Apklausiant juos teisme gali dalyvauti advokatai. Jei teisėjas nepatvirtina susitarimo – prokuroro sprendimas netenka galios ir jis privalo pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Teisėjo sprendimas neskundžiamas.⁴⁰⁸

Beje, naujas Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas numato galimybę asmenims, kurie yra atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, taikyti baudžiamojo poveikio priemones, išvardintas baudžiamajame įstatyme. Jos yra tokios: 1. uždraudimas naudotis specialia teise; 2. turtinės žalos atlyginimas bei pašalinimas; 3. nemokami darbai; 4. įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą; 5. turto konfiskavimas (naujo LR BK 67 str.). Priemonių sąrašas yra praktiškai analogiškas priemonėms, kurias prokurorai paskiria taikydami kompleksinę mediaciją. Tačiau naujame BPK nėra išskirtos diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos, kurių metu jos būtų paskirtos. Šių priemonių tikslas, anot baudžiamojo kodekso, „padėti įgyvendinti bausmės paskirtį“. Ko¹ kas nevysiškai aišku, kada ir kaip šios priemonės gali būti paskirtos asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės. Nes tolesnėse straipsnio dalyse labiau akcentuojama būtent poveikio priemonių taikymas nuteistajam: štai turto konfiskavimas gali būti skiriamas kartu su bausme; kelios poveikio priemonės skiriamos taip, kad kuo geriau paveiktų nuteistąjį. (naujo LR BK 67 str. 3 ir 5 d.). Pagal šio ir kitų baudžiamojo kodekso straipsnių (naujo LR BK 74 str. 2 d.: „Asmeniui, kuris vengia vykdyti jam paskirtą baudžiamojo poveikio priemonę teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali paskirti bausmę...“) prasmę šių priemonių taikymas labiau tiktų, kai teismas, išnagrinėjęs bylą, atleidžia asmenį nuo kriminalinės bausmės atlikimo.

⁴⁰⁷ Verrest Pieter The French Public Prosecution Service // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P. 238-239.

⁴⁰⁸ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. М., 2001. С. 320.

Rusijos Federacijos naujo BPK 28 str. ir BK 75 str. yra įtvirtintas, ko gero, kukliausias kompleksinės mediacijos variantas: teismas, prokuroras, taip pat sutikus prokurorui, tardytojas ar kvotos organas gali nutraukti baudžiamąjį persekiojimą asmeniui, prieš kurį pirmą kartą vykdomas baudžiamasis persekiojimas įtariant, kad jis padarė nesunkų nusikaltimą, jei jis aktyviai atgailauja. Visų pirma, jis mažai kuo primena susitarimą tarp valstybės ir kaltininko, nes pagal įstatymą pastarasis pats, savo iniciatyva, o ne pasiūlius teisėsaugos institucijoms, turi imtis priemonių, rodančių aktyvią atgailą. Antra, asmens veiksmų, galinčių tapti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlyga, yra nedaug ir jie niekaip nesusiję su bausmėmis, išvardintomis įstatyme. Juos galima suskirstyti į veiksmus, padedančius tyrimui: atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą, ir veiksmus, šalinančius neigiamas nusikaltimo pasekmes: žalos ir nuostolių atlyginimas.⁴⁰⁹ Čia nėra nieko, primenančio baudžiamąją sankciją, ir tai skiria „rusiškąją mediaciją“ nuo vakarietiškojo modelio. Atkreiptinas dėmesys į gana patikimą nukentėjusiojo interesų apsaugą, kuris ne tik informuojamas apie baudžiamosios bylos nutraukimą, bet ir turi teisę apskusti tokį sprendimą.⁴¹⁰ Naujo Rusijos BPK 28 str. 3 ir 4 d. įpareigoja išaiškinti asmeniui, kuriam nutraukiamas baudžiamasis persekiojimas, kad jis gali prieštarauti tokiam sprendimui. Šiam institutui Rusijos teisės literatūroje skiriamas didelis dėmesys.⁴¹¹

Tokia pat „alternatyvių priemonių“ forma yra taikoma daugelyje šalių (Austrijoje, Portugalijoje, Anglijoje ir kt.) nes yra labai lanksti. Nepaisant tam tikrų reguliavimo niuansų, mediacijos taikymo kriterijai ir tikslai yra panašūs.

Ji suteikia galimybę išspręsti kaltininko konfliktą su valstybe (Vokietijoje, Prancūzijoje numatyta įmoka į valstybės biudžetą), su visuomene (Belgijoje, Vokietijoje numatyti visuomeniniai darbai), su auka (žalos atlyginimas numatytas beveik visose šalyse), ir tam tikrais atvejais su pačiu savimi (gydymo kursas, profesinis mokymas - Belgijoje).

Pagrindinė kompleksinės mediacijos problema yra ta, kad pareigų sąrašo išplėtimas, kurių įvykdymas yra nepersekiojimo baudžiamąja tvarka sąlyga, gali nebesiskirti nuo tradicinių bausmių sistemos. Sunku atriboti, kuo skiriasi darbai visuomeninių interesų labui, skiriami Belgijos ar Vokietijos prokuratūros pasiūlymu, nuo visuomeninių darbų, numatytų daugelio šalių

⁴⁰⁹ Головки Л.В. Прекращение уголовного дела в связи с деятельным раскаянием // Законодательство. 1999. No. 1. // <http://www.garant.ru>

⁴¹⁰ Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С. 82.

⁴¹¹ Žr. Щерба С.П., Савкин А.В. Деятельное раскаяние в совершенном преступлении. М., 1997; Михайлов В. Признаки деятельного раскаяния // Российская юстиция. 1998. No. 4, Чувилев А. Деятельное раскаяние // Российская юстиция. 1998. No. 6; Щерба С.П., Савкин А.В. Оценка судом деятельного раскаяния обвиняемого // Советская юстиция. 1993. No. 13; Сверчков В.В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. 1999. No.12 ir kt.

baudžiamuosiuose kodeksuose ir skiriamų teismo nuosprendžiu. Tuo labiau, kad viešieji darbai netgi kaip bausmė gali būti paskirti tik sutikus teisiamajam (nes priverstinis darbas yra draudžiamas), o jam atsisakius - skiriama kita bausmė.

Dar vienas mediacijos kritikų argumentas - numatyta daug galimų mediacijos procese siūlomų sąlygų (pasirenkant jas gali kilti sumaištis) ir nėra formalios procedūros, užtikrinančios dalyvaujančių mediacijoje teises. Tikslingumo principo šalininkai pareiškia abejonę, kad mediacija gali tapti ne baudžiamojo persekiojimo, o kitų baudžiamojo proceso nutraukimo formų alternatyva.⁴¹²

Remiantis tuo, kas anksčiau išdėstyta galima teigti, kad „kompleksinės mediacijos“ institutą galima vystyti dviem kryptimis: arba tiksliai nustatyti pareigų (sąlygų) apimtį, kurių įvykdymas yra baudžiamosios bylos nekėlimo, nutraukimo ar sustabdymo sąlyga, arba tiesiog perkelti kriminalinės justicijos svorio centrą nuo teismo nuosprendžio ant ikiteisminio tyrimo pareigūnų sprendimo, o tai jau reikalautų peržiūrėti visus klasikinius baudžiamosios teisės ir proceso postulatus.⁴¹³

Apibendrinami norėtume pasakyti, kad mediacijos teorinė bazė, jos taikymo procesinės taisyklės, visuomeninis reikšmingumas, moralinis pagrindimas bei jos grėsmės⁴¹⁴ yra, mūsų nuomone, labiausiai išvystytas, palyginti su kitomis diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formomis. Galbūt tai lėmė jos gana platų taikymą įvairiose teisės sistemose ir tendenciją dar labiau plisti.

Norėtume patikslinti, kad mediacijos formų apžvalgoje nekalbama apie vadinamąją „teismo mediaciją“, kurią galima taikyti ir teisme. Ir po nuosprendžio priėmimo, taip pat apie „policijos mediaciją“, kurią gali taikyti policijos institucijos. Plačiai taikomos mediacijos procedūros nepilnamečių justicijoje taip pat nenagrinėjome, nes dažnai instituto taikytojai yra nepilnamečių teisėjai, o ne prokurorai.⁴¹⁵

⁴¹² Parmenter St., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.176.

⁴¹³ Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // *Государство и право*. 1997. No.8. С. 81.

⁴¹⁴ Literatūroje yra pateikta ekonomikoje taikoma SWOT (*Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats* – privalumai, trūkumai, galimybės, grėsmės) analizė, kurioje sudėlioti mediacijos, kaip proceso, pagrindiniai aspektai. Žr. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). V., 2001. P. 98.

⁴¹⁴ Сварт А.Х. Общие принципы уголовного процесса // *Правовая система Нидерландов*. М., 1998. С. 272.

⁴¹⁵ Apie nepilnamečių justicijoje taikomas priemones, tarp jų ir mediaciją, Vokietijoje, Austrijoje, Olandijoje, Lenkijoje, Estijoje, Rusijoje žr. Nepilnamečių kriminalinės justicijos lyginamasis tyrimas // *Teisės problemos*. 2000. Nr. 3 - 4. P. 25-120; Sakalauskas G. Sutaikinimo institutas Vokietijos jaunimo baudžiamojoje teisėje // *Teisės problemos*. 1998. Nr.1.

Užsienio šalyse taikomos mediacijos modelių analizės tikslas yra susipažinti su patirtimi, kuri gali būti naudinga konstruojant panašias normas nacionaliniuose įstatymuose. Kai kurios detalės gali būti priimtinos iš karto, kai kas, galbūt, perspektyvoje.

Sprendžiant, ką galima perimti iš užsienio praktikos jurisprudencijos bendrai, ar teisės institutų atskirai, kyla daug problemų. Diskutuodami apie teisės tobulinimą, dauguma autorių tvirtai įsitikinę, kad neįmanoma iš karto pakeisti teisės sistemos, ypač aklaui kopijuojant kitų šalių įstatymus. Būtina atsižvelgti į šalies ekonomines, socialines sąlygas, tradicijas ir mentalitetą.⁴¹⁶ Kalbant apie mediaciją, galioja tos pačios nuostatos. Tarybiniais laikais visuomenės dalyvavimas, užkertant kelią nusikaltimams ir vykdant teisingumą, buvo stipriai sukompromituotas (kaip priešzastis, galima paminėti visuomenės galimybių pervertinimą, jos dalyvavimo centralizuotą valdymą ir kitas) ir grąžinti pasitikėjimą visuomeniniais institutais tikrai sudėtinga, tam reikia ne tik pastangų, bet ir laiko. Todėl mediacijos modeliai, susiję su plačiu visuomenės dalyvavimu, šiuo metu vargu ar priimtini. Tačiau atskiros visuomeninės organizacijos turi potencialo organizuoti mediacijos procesus, pvz., Lietuvos nusikaltimų aukų rėmimo asociacija, kurios vienas iš tikslų yra organizuoti žalos, padarytos nusikaltimais, atlyginimą neteismine tvarka.⁴¹⁷

Rašant apie mediaciją sąmoningai paliesti tam tikri kriminologiniai aspektai, kurie leidžia giliau suvokti mediacijos turinį, o ne tik formą, kuri užfiksuota procesiniuose įstatymuose.

⁴¹⁶ Kuklianskis S. Dar kartą apie nusikalstamumo prevenciją // Teisės apžvalga. 1991. Nr.3.; Jovaišas K. Baudžiamojo proceso kodeksas: problemos ir sprendimai (1, 2, 3) // Teisės apžvalga. 1990. Nr. 4.; 1991. Nr.1.; Nr. 2; Ancelis P. Įkiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V: LPA, 1996; Kazlauskas M., Goda G. Naujas baudžiamojo proceso kodeksas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės // Teisės problemos. 1999. Nr. 3.

⁴¹⁷ Ancelis P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę // Jurisprudencija. 2000. Nr. 15. P. 156.

2.2. Nukentėjusiojo ir kaltininko susitarimas (susitaikymas) Lietuvoje.

Institutas, įtvirtintas BPK 9¹ ir BK 53¹ straipsniuose, yra vienas iš variantų, kaip galima reglamentuoti baudžiamojo proceso nepradėjimą ar nutraukimą, atsižvelgiant į abiejų konflikto šalių interesus bei viešąjį interesą.

BPK 9¹ straipsnio 1 d. numatyta, kad „teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu prokuroras, tardytojas ir kvotos organas turi teisę, remdamasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 53¹ straipsnyje nurodytais pagrindais, nekelti baudžiamosios bylos arba iškeltą bylą nutraukti”.

Bylos nekėlimo ar nutraukimo pagrindus ir sąlygas numato Baudžiamojo kodekso 53¹ straipsnis:

1. veika turi būti numatyta BK 52¹ str.1 d.;
2. kaltininkas prisipažįsta padaręs nusikaltimą;
3. jis savanoriškai atlygina žalą;
4. nukentėjusysis arba valstybinės institucijos arba juridinio asmens atstovas susitaiko su kaltininku;
5. kaltininkas yra neteistas;
6. kaltininkas anksčiau nebuvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius su nukentėjusiuoju.

Tik esant visoms išvardintoms aplinkybėms kvotos organas, tardytojas, prokuroras gavę teismo sutikimą, arba teismas gali taikyti BPK 9¹ straipsnį.

Įstatymas pateikia baigtinį sąrašą nusikaltimų, dėl kurių galima susitaikyti. Galiojančio BK 53¹ straipsnyje išvardytos veikos, kurias padaręs asmuo gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Tai veikos, numatytos BK 112 str. 1 d., 115, 125, 126 str., 132 str. 1d., 225 str. 1 d., 246 str. 1 d. ir 2 d., 247 str. 1 d., 271 str. 1 d., 274 str. 1 d., 275 str. 1 d., 276 str., 277 str., 278 str. 1 d., 279, 314, 315, 316, 321 ir 321¹ str..

Taigi esant požymiams nusikaltimų, išvardytų LR BK 53¹ straipsnyje, ir sąlygoms, išvardytoms tame pačiame straipsnyje, minėti pareigūnai ir institucijos gali, bet neprivalo nekelti baudžiamosios bylos arba ją nutraukti.

Pagrindinė problema yra išsamus nusikaltimų sąrašas. BK 53¹ str.1 d. yra jau kelis kartus keista ir papildyta todėl, kad joje yra duodamas baigtinis sąrašas nusikaltimų, dėl kurių galima susitaikyti BPK 9¹ str. tvarka. 1993 m. priimtas BK 53¹ straipsnis buvo keistas ar papildytas 1994 m. liepos 19 d., 1995 m. birželio 8 d. ir 1997 m. gegužės 20 d. įstatymais.

Yra suprantamas įstatymo leidėjo noras palikti kuo mažiau erdvės piktnaudžiavimui, bet, kita vertus, būtų racionaliau nustatyti bendrus kriterijus (nusikaltimo sunkumas, rūšis, baudmės dydis), kuriems esant būtų galima susitaikyti. Daugelis šalių konstruodamos tokias normas naudoja būtent tokius kriterijus. Kaip jau buvo minėta, Belgijoje tokia diskrecinio persekiojimo norma gali būti taikoma visose bylose dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriama bausmė iki 20 m. laisvės atėmimo, Prancūzijoje - iki 3 m., Rusijoje - iki 2 m..

Už Lietuvos BK 53¹ str. išvardytų nusikaltimų padarymą nustatytos gana įvairios baudmės iki 4 m. laisvės atėmimo. Mūsų nuomone, tokioje normoje nereikėtų stengtis išvardinti konkrečių nusikaltimų, kurių padarymo atveju galima būtų taikytis. Sąrašo principas visuomet buvo ir yra pavojingas, nes visada lieka grėsmė, kad sąrašas neišsamus. Praktiškiausia yra nurodyti arba didžiausią bausmę arba nusikaltimų kategoriją, kai leidžiamas susitaikymas. Naujo BK 38 str. „Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko“, jau yra numatytos tam tikros kategorijos nusikaltimų, kurių padarymo atveju numatyta susitaikymo galimybė, o ne nusikaltimų sąrašas. Remiantis šia norma, taikytis gali asmuo, padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą. Pagal naujo BK 11 str. tai tyčiniai nusikaltimai, už kuriuos numatyta laisvės atėmimo bausmė iki 6 m.. Iš sankcijų analizės ir nusikaltimų, patenkančių į sąrašą skaičiaus, galima daryti išvadą, kad susitaikymo sfera yra labai plečiama. Tokia tendencija iš dalies atspindi ir teisės taikytojų požiūrį. Beveik 30 % apklaustų tardytojų nuomone, dabartinis nusikaltimų, dėl kurių galima taikytis, sąrašas gali būti platesnis. Buvo siūloma leisti „taikytis“ dėl nusikaltimų, už kuriuos numatyta laisvės atėmimo bausmė iki 5 metų. Likusius patenkina galiojančiuose įstatymuose išvardinti nusikaltimai.

Mokslinėje literatūroje taip pat yra siūloma plėsti BPK 9¹ straipsnio taikymo sferą, suteikiant teisę teismui „nutraukti bet kurią baudžiamąją bylą, jeigu ji buvo iškelta pagal nukentėjusiojo skundą, kai kaltininkas visiškai atlygino asmeniui padarytą žalą ir bylą nutraukti paprašė nukentėjęs asmuo.“⁴¹⁸

Asmuo, padaręs vieną iš BK 53¹ str. 1 d. išvardintų veikų, gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jis prisipažino padaręs nusikaltimą. Jokių išaiškinimų šiuo klausimu nėra, tačiau manytume, kad prisipažinimas turi būti savanoriškas ir visiškas.

Viena vertus, nemanome, kad reikėtų normą aiškinti siaurinamai, ir „tinkamu“ prisipažinimu laikyti tik paties kaltininko atvykimą į teisėsaugos institucijas ir prisipažinimą padarius nusikaltimą, apie kurį teisėsaugos pareigūnai dar neturi žinių. Rusijos BK 75 str.,

⁴¹⁸ Ancelis P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę // Jurisprudencija. 2000. Nr. 15. P. 158.

kaltininko atvykimas ir prisipažinimas tiesiogiai nurodomas kaip viena iš sąlygų, leidžiančių nutraukti baudžiamąją bylą dėl aktyvios atgailos. Literatūroje vyksta ginčai: ar atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės reikia visų sąlygų⁴¹⁹ ar kiekviena iš jų gali būti savarankišku pagrindu⁴²⁰. Nes didžiausia problema yra būtent aptariama sąlyga. Kaip rodo 105 bylų anketavimo duomenys, tik 2 asmenys atvyko ir patys prisipažino padarę nusikaltimą (tai sudaro apie 2 % prisipažinimų atveju). Beje, juos paskatino tai, kad įvykio vietoje, t.y., sporto centre išlaužęs spintelę ir pasikėsinęs pagrobtį piniginę su 9000 lt, buvo sulaikytas jų draugas ir kartu bendrininkas.⁴²¹

Baudžiamųjų bylų analizės duomenys liudija, kad paprastai baudžiamojoje byloje prisipažinimas dėl padaryto nusikaltimo fiksuojamas: 1. pasiaiškinyje (iki iškeliant baudžiamąją bylą) - 36 %; 2. apklausiant asmenį kaip įtariamąjį - 21 %; 3. sulaikius asmenį tuoj po nusikaltimo ir apklausiant jį - 8 % arba sulaikius ir apklausiant paieškoma asmenį - 3 %; 4. „nuoširdžiai ne prisipažinime“ (įvairiais proceso momentais: po sulaikymo arba iškvietus į apklausą) - 8% ; 5. asmuo neretai prisipažįsta apklausiamas byloje kaip liudytojas - 7%; 6. apklausiant asmenį kaip kaltinamąjį (po kaltinimo pareiškimo) - 6 %.

Manome, kad savanorišku prisipažinimu galima laikyti pirmos apklausos metu (ar pasiaiškinyje) pateiktą sąžiningą įvykių versiją. Jei, sakykime, įtariamojo sulaikymą traktuotume kaip nesavanorišką prisipažinimą, būtų užkirstas kelias bylai nutraukti, pvz., įvykdžius pasikėsinimą (dažniausiai vagystės) ir sulaikius asmenį, bandžiusį pagrobtį svetimą turtą, nors tokiais atvejais nukentėjusysis praktiškai nepatiria materialinės žalos (daiktai jam būna gražinami)⁴²² Atsižvelgdami į tai, kas išdėstyta, siūlome žodį „prisipažinimas“, pakeisti žodžiu „*pripažinimas*“. Tokia formuluotė reikštų, kad kaltininkas pripažįsta jam pateiktus kaltinimus arba įtarimus, bet jo neatvykimas į teisėsaugos instituciją ir „neprisipažinimas“ neužkirs kelio taikyti nagrinėjamą normą.

Kita vertus, negalima laikyti tinkamu prisipažinimu atveju, kai kaltinamasis prisipažįsta kaltas tik jau surinkus kaltės įrodymus, nors iki tol kaltę kategoriškai neigė.

⁴¹⁹ Савкин А.В. Деятельное раскаяние – свобода от ответственности // Российская юстиция. 1997. Но. 12. С. 35; Михайлов В. Признаки деятельного раскаяния // Российская юстиция. 1998. Но. 4. С. 5; Чувилов А. Деятельное раскаяние // Российская юстиция. 1998. Но. 6. С. 10; Сверчков В.В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. 1999. Но.12. С. 53.

⁴²⁰ Головкин Л.В. Прекращение уголовного дела в связи с деятельным раскаянием // Законодательство. 1999. Но. 1. // <http://www.garant.ru>; Коломеец В. Явка с повинной // Российская юстиция. 1997. Но. 10. С. 35; Сверчков В.В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. 1999. Но.12 и др. Головкин Л.В. Прекращение уголовного дела в связи с деятельным раскаянием // Законодательство. 1999. Но. 1. // <http://www.garant.ru>

⁴²¹ Baudžiamoji byla Nr. 30-1-3757-00. Klaipėdos m. 3 PK tardymo skyrius. Arch. Nr. 2/15879.

⁴²² Baudžiamoji byla Nr. 14-1-1884-01. Vilniaus m. 3 PK tardymo skyrius. Arch.Nr. 2/15443.

Kaip nurodoma Vilniaus Apygardos teismo nutartyje, L.M. prisipažino verčiama įrodymų, o ne nuoširdžiai, todėl toks prisipažinimas nevertinamas kaip viena iš aplinkybių, kuriai esant, ji gali būti atleista nuo baudžiamosios atsakomybės.⁴²³

Aukščiausiasis Teismas prisipažinimą traktuoja kaip lengvinančią aplinkybę taip pat tik tada, kai kaltininkas duoda teisingus parodymus savo noru, o ne dėl surinktų įrodymų.⁴²⁴

Bylų dokumentų tyrimo metu buvo nustatyta, kad apie 5 % asmenų pripažino savo kaltę tik po to, kai buvo atlikta daug tardymo veiksmų (parodymas atpažinti, akistata ekspertizė), kurių metu gauti duomenys paliudijo tų asmenų dalyvavimą nusikaltime.

Kaltinamoji P.K., kuriai buvo inkriminuotas tyčinis svetimo turto sužalojimas (BK 278 str. 1 d.), pirmą kartą apklausta kaip liudytoja, kategoriškai neigė ką nors žinanti apie turto sužalojimą, dviejų vėlesnių papildomų liudytojo apklausų metu jos įsitikinimas, kad ji nieko draudžiamo nepadarė mažėjo, kol kaltinamojo apklausos metu ji prisipažino, kad padarė jai inkriminuojamą veiką. Tačiau tai įvyko po to, kai ji buvo atpažinta liudytojų ir ekspertizės duomenys parodė, kad ji palikusi pirštų pėdsakų ant sugadintų durų.⁴²⁵

Įstatymo sąlyga, reikalaujanti prisipažinimo, yra suformuluota pakankamai aiškiai (nors ir netikslinant, kokio prisipažinimo reikia), tačiau pasitaiko atvejų, kai bylos dokumentuose iš viso neatsisipindi joks, net „nesavanoriškas“ prisipažinimas. Apie 3% asmenų, kuriems buvo nutrauktos bylos, remiantis BPK 9-1 str., neprisipažino padarę nusikaltimą, dėl kurio vėliau susitaikė.

Įtariamoji R.V. teigė, kad ji nepavogė pinigų iš nukentėjusiojo E.B. epilepsijos priepuolio metu, o paėmė pasaugoti juos ir pamiršo gražinti. Nepaisant įtariamąsios pozicijos, jai baudžiamoji byla nutraukta remiantis nukentėjusiojo pareiškimu, kad pinigai jam gražinti.⁴²⁶

Byloje, iškeltoje pagal BK 115 str., įtariamasis B.Č. neigė, kad jis konflikto metu nustūmė buvusią žmoną nuo laiptų, tuo padarydamas jai apysunkį kūno sužalojimą. Jo teigimu, ji pati paslydo ir susižalojo. Nukentėjusioji savo ruožtu teigė, kad ji nukrito dėl to, kad ją pastūmė įtariamasis. Tačiau gavus nukentėjusiosios pareiškimą, kad jai buvo atlygintos kelionės pas gydytoją išlaidos (156 lt), baudžiamoji byla buvo nutraukta nukentėjusiajam susitaikius su kaltininku.⁴²⁷

Šiose ir kitose bylose, kur nebuvo kaltininko prisipažinimo, bylos baigtį nulėmė antras (šiose bylose – vienintelis) įstatymo reikalaujamas požymis – tai žalos atlyginimas.

⁴²³ Vilniaus Apygardos teismas. Baudžiamoji byla Nr.1A-607. 1997 m.

⁴²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 386.

⁴²⁵ Baudžiamoji byla Nr. 15-1-598-99. Vilniaus m. 4 PK tardymo poskyris. Arch.Nr. 2/13662.

⁴²⁶ Baudžiamoji byla Nr. 85-1-445-00. Tardymo poskyris prie Tauragės raj. PK. Arch.Nr. 2/15449.

⁴²⁷ Baudžiamoji byla Nr. 53-1-0319-01. Tardymo poskyris prie Anykščių raj. PK. Arch.Nr. 2/16029.

Antra sąlyga reikalauja, kad kaltininkas savanoriškai atlygintų žalą, padarytą valstybei, fiziniam ar juridiniam asmeniui. Čia, manome, yra du aptartini klausimai: žalos dydžio įvertinimas ir žalos atlyginimo fakto konstatavimas.

Reikia prisiminti, kad nusikaltimu gali būti padaryta materialinė (turtinė), fizinė ir moralinė (neturtinė) žala.⁴²⁸ Baudžiamosiose bylose ieškiniai pareiškiami išimtinai dėl turtinės žalos atlyginimo ir dažniausiai tik dėl tiesioginių nuostolių.⁴²⁹ Tačiau pripažįstant kaip nukentėjusįjį, neretai teigiama, kad asmeniui padaryta fizinė ir moralinė žala. Kai yra duomenų, kad nukentėjusiajam padaryta turtinė, fizinė ar neturtinė žala, ji turi būti atlyginta, prieš sprendžiant klausimą apie bylos nekėlimą ar nutraukimą. Kyla klausimas, kaip turėtų būti atlyginama tokio pobūdžio žala? Turtinės žalos dydį, ypač jei nukentėjo fizinis asmuo, dažniausiai nustato pats nukentėjęs asmuo. Labai retais atvejais turtinės žalos dydis įrodomas dokumentais, pvz., pristatoma mobiliojo telefono pirkimo sutartis. Preziumuojant nukentėjusiojo sąžiningumą, kartais vis dėlto kyla abejonių dėl pagrobto turto įvertinimo. Žalos dydis gali būti nustatomas ir kitais įrodymais. Teismų praktikoje nustatant pagrobto turto vertę, kai byloje yra tik nukentėjusiojo ir kaltinamojo parodymai apie pagrobtą turta, esant bendriems duomenims apie tai, kad toks turtas galėjo būti pas nukentėjusįjį, jo parodymai laikomi pagrindu nustatant turto kiekį ir vertę.⁴³⁰

Paprastai turėtų būti su juridiniam asmeniui padarytos žalos įvertinimu: manome, kiekvienu atveju įmonė ar įstaiga turėtų pateikti dokumentus, kuriuose atsispindėtų padarytos žalos dydis. Iš 17 bylų, kuriose žala buvo padaryta juridiniam asmeniui, 12 atvejų arba 71 % bylų buvo pateikti finansiniai dokumentai, įrodantys žalos pobūdį ir dydį. Tačiau 5 (29 %) atvejais žalos dydis pinigine išraiška tiesiog buvo nurodytas civiliniame ieškinyje, neparemiant dokumentais.

Įvertinti, ar ši sąlyga (reikalavimas) įvykdyta tinkamai, pareigūnai turi ribotas galimybes. Praktiškai dažniausiai pasitenkinama nukentėjusiojo asmens arba civilinio ieškovo pareiškimu, kad jis neturi pretenzijų kaltininkui. Taigi iš 112 žalos padarymo atvejų (bylose buvo 95 nukentėjusieji ir 17 juridinių asmenų, kuriems nusikaltimu padaryta vienokia ar kitokia žala), 87,5 % asmenų byloje pareiškė, kad žala jiems visiškai atlyginta. Vienu atveju buvo nurodyta, kad dėl žalos atlyginimo susitarta. 12,5 % atvejų iš bylos duomenų liko neaišku, ar žala atlyginta, ir kaip ji

⁴²⁸ Grafinę galimos nusikaltimu padarytos žalos schemą žr. Rudzinskas A. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P.16. (1 schema. Dėl nusikaltimų padaryta žala).

⁴²⁹ Darbe bus naudojamas terminas „žala“: ir kalbant apie žalos padarymą, ir kalbant apie žalos atlyginimą. Nors įstatymai numato, kad „piniginė žalos išraiška yra nuostoliai“ (LR CK 6.249 str.), bet literatūroje ir teismų praktikoje šių terminų naudojimas ne visada vienareikšmis. Ši problema plačiai aptarta aukščiau cituotoje Rudzinsko A. daktaro disertacijoje. P.16 – 21 ir kt.

⁴³⁰ Šumskas A. Teisminis bylų nagrinėjimas. Vilnius. 1997. P. 259.

atlyginta, nes asmuo pareiškė, kad jis neturi pretenzijų kaltininkui. Tokia tendencija ypač ryški kūno sužalojimų atvejais.

Turtinę žalą patyrė ir ieškinius dėl to pareiškė 86 % visų patyrusių žalą dėl nusikaltimo. Iš jų 55 % nurodė, kad žala atlyginta pinigais, 24 % ieškovų pareiškė, kad jie neturi pretenzijų; 39% nurodė, kad jiems buvo gražinti arba sutaisyti daiktai.

Kai asmeniui yra padaryti kūno sužalojimai, jis ieškinyje nurodo pinigų sumą, kurią paprastai sudaro vaistų ir kelionės pas gydytoją (kaimo vietovėse) išlaidos. Analizuotose bylose 27 % visų nukentėjusiųjų patyrė fizinę žalą. Beje, reikia pabrėžti, kad teismų praktika „žalos atlyginimu“ (lengvinančia aplinkybe) pripažįsta tik turtines, fizines ir moralines nusikaltimo pasekmes, tiesiogiai kilusias iš nusikalstamos veikos. Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad kiti nusikaltimo sukelti turtiniai padariniai (ligonių kasos išlaidos dėl nukentėjusiojo gydymo, nekompensuojamų ir iš dalies kompensuojamų vaistų pirkimą ir pan.) negali būti traktuojamos kaip žalos atlyginimas, kuris yra sąlyga taikyti BK 45 ir 47¹ str.,⁴³¹ taip pat ir mūsų nagrinėjamus straipsnius. Tai yra nuostoliai, kuriuos kaltininkas turi atlyginti, tačiau jų neatlyginimas negali užkirsti kelio atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės.⁴³² Tokia pozicija buvo kritikuota⁴³³, o nutrauktų bylų dokumentų analizė rodo, kad nukentėjusiesiems visgi yra atlyginama vaistų ir kelionės pas gydytoją kaina.

Pagal bylų duomenis 27 % fizinę žalą patyrusiems nukentėjusiesiems kaltininkai sumokėjo už medikamentus ir / ar gydymą. Tokiu atveju ieškiniai dažnai yra pareiškiami tik dėl kelionės pas gydytoją ir vaistų pirkimo.

B.G., būdamas neblaivus, įsivėlė į muštynes su N.V., ir jam buvo padarytas apysunkis kūno sužalojimas. Po gydymo ligoninėje, jis pareiškė 11 lt ieškinį, nes tiek kainavo vizitas pas gydytoją pasitikrinti veikatos.⁴³⁴

65 % nukentėjusiųjų savo pareiškimuose arba parodymuose teigia, kad jie neturi pretenzijų dėl sužalojimo, nors byloje nėra jokių duomenų apie žalos atlyginimo formą ar dydį; ir 8 % nukentėjusiųjų pareiškė, kad jie susitaikė, nes jiems nebuvo padaryta materialinės žalos.

⁴³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimu Nr. 23. Aprobuita teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis apžvalga // Lietuvos Aukščiausiojo teismo informacinis biuletėnis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 397.

⁴³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimu Nr. 30. Aprobuita teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 52¹ str.) apžvalga // Lietuvos Aukščiausiojo teismo informacinis biuletėnis. Teismų praktika. 2001. Nr. 15. P. 429.

⁴³³ Rudzinskas A. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001. P.20-21.

⁴³⁴ Baudžiamoji byla Nr. 30-1-894-01. Tardymo skyrius prie Klaipėdos m. 3 PK. Arch. Nr. 2/15887.

D.B., važiavo kaip keleivis motociklu. Neblaivus motociklo vairuotojas išvažiavo į priešingo eismo juostą ir trenkėsi į automobilį. Nukentėjusiajam buvo padarytas lengvas kūno sužalojimas. Jis buvo pripažintas nukentėjusiuoju dėl fizinės ir moralinės žalos. Nutarime nutraukti baudžiamąją bylą, buvo teigiama, kad nukentėjusysis susitaikė su kaltininku, nes „jam nepadaryta materialinė žala.“⁴³⁵

Tik nedaugelyje, o tiksliau 2-ose analizuotose bylose, buvo duomenų apie gydymo ligoninėje išlaidas (nes nukentėjusysis nebuvo apsidraudęs). Tačiau nė vienu atveju byloje nėra duomenų apie tokių išlaidų atlyginimą. Nuostoliai, kurie dažnai patiriami dėl sveikatos sužalojimo arba kompensacijos dėl to paties nėra minimos nė vienoje byloje.

Turtinės žalos atlyginimo faktas praktikoje (nutraukiant baudžiamąsias bylas) patvirtinamas nukentėjusiojo žodžiais. Tik vienoje byloje buvo įsegtas nukentėjusiojo raštelis, kad jis gavo iš kaltininkės civiliniame ieškinyje nurodytą sumą, 140 Lt.⁴³⁶ Juridiniai asmenys taip pat retai pateikia finansinius dokumentus, liudijančius, kad žala atlyginta. Nei specialisto, nei eksperto išvados nebuvo nė vienoje byloje.

Ieškiniai baudžiamosiose bylose pareiškiami tik dėl turtinės žalos padarymo, tačiau kaip nukentėjęs asmuo yra pripažįstamas ir kai jam padaryta moralinė žala. Nors nuo 2001 m. liepos mėn. įsigaliojęs Civilinis kodeksas numato galimybę pareikšti civilinį ieškinį dėl nusikaltimu padarytos moralinės (neturtinės) žalos, tačiau tokios praktikos bei procedūrinių galimybių (BPK 61 str. civiliniu ieškovu pripažįsta tik materialinę žalą patyrusį asmenį) dar nėra. Naujame BPK numatyta, kad civilinis ieškovas galės reikalauti iš atsakovo ne tik turtinės ar fizinės, tačiau ir moralinės žalos atlyginimo (naujo BPK 103 str.).

Nutarimuose pripažinti asmenį nukentėjusiuoju moralinė žala buvo paminėta 10 bylų (apie 10 % visų analizuotų bylų). Tačiau nukentėjusieji bylos dokumentuose daug daugiau kartų pareiškė apie tam tikrą neturtinės žalos atlyginimą. Kalbėdami apie moralinės (neturtinės) žalos atlyginimą, absoliuti dauguma teigė, kad jų buvo atsiprašyta: 43 % iš 112 galimų neturtinės žalos padarymo atvejų, jei darytume prielaidą, kad kiekvienas nukentėjusysis ir juridinis asmuo, kuriam padarytas nusikaltimas, patiria ir neturtinę žalą. Beje, siūloma įvesti neturtinės žalos prezumpciją, kad nustatytais atvejais jos nereikėtų įrodinėti. 6 atvejais arba 5 % nukentėjusiųjų teigė, kad jiems visiškai atlyginti moraliniai nuostoliai. Tačiau bylose nėra duomenų, ar jie atlyginti pinigais, ar jų tiesiog atsiprašyta.

T.P., kuriam posūnis konflikto metu sulaužė koją, tuo padarydamas apysunkį kūno sužalojimą, savo pareiškime teigia, kad posūnis jo atsiprašė, materialinius ir moralinius nuostolius atlygino.⁴³⁷

⁴³⁵ Baudžiamoji byla Nr. 40-1-392-00. Tardymo skyrius prie Šiaulių VPK. Arch. Nr. 2/14344.

⁴³⁶ Baudžiamoji byla Nr. 67-1-303-00. Kelmės raj. PK kvotos grupė. Arch. Nr. 2/15893.

⁴³⁷ Baudžiamoji byla Nr. 15-1-472-99. Tardymo skyrius prie Vilniaus 4 PK. Arch. Nr. 2/13660.

Beje, kol kas bet koks (koks jis bebūtų) neturtinės žalos atlyginimas nusikaltimo aukoms įmanomas tik taikant BPK 9¹ str.. Šis faktas literatūroje irgi minimas tarp mediacijos privalumų.⁴³⁸

Naujame BK įstatymiškai įtvirtinta galimybė ne tik atlyginti žalą, tačiau ir susitarti dėl žalos, padarytos nusikaltimu, atlyginimo. Tai leis dar labiau praplėsti instituto taikymo ribas, kai kaltininkas neišgali atlyginti iš karto visos žalos. Tikslus susitarimas dėl žalos atlyginimo sumų ir terminų bus bylos nutraukimo sąlyga, o jo nevykdymas – prielaida atnaujinti procesą (naujo BK 38 str. 3 d.). Susitarimas atlyginti žalą galės būti įformintas raštu ir pateikiamas prijungti prie bylos arba pasiekiamas žodžiu, kas įrašoma į protokolą. Siekiant išvengti ateityje ginčų dėl susitarimo, reiktų susitariančioms pusėms (kaltininkui ir nukentėjusiajam) numatyti žalos atlyginimo terminus, sumas ir kitas sąlygas.⁴³⁹

Trečia būtina bylos nutraukimo (nekėlimo) sąlyga – kaltininkas susitaikė su nukentėjusiuoju arba valstybės institucijos ar juridinio asmens atstovu. Ši aplinkybė (sąlyga) kelia sunkumų tiek turiniu, tiek forma.

Visų pirma norėtume plačiau aptarti patį terminą „susitaikyti“, vartojamą įstatymų tekste. Jis suponuoja vieną iš šios normos taikymo sąlygų, kuri realiai yra sunkiai įvykdoma. Susitaikymas nėra teisinė kategorija, tai daugiau psichologinis aktas, vykstantis tarp asmenų. Ar tikrai baudžiamojo proceso normos tikslas yra sutaisyti nukentėjusįjį su kaltininku? Jei taip, kyla klausimas, kaip nustatyti susitaikymo faktą, nes tik įvykus jam, galima spręsti bylos nekėlimo ar nutraukimo klausimą. Remiantis mediacijos modelių klasifikacija⁴⁴⁰, galima teigti, kad humanistinis mediacijos modelis, kai siekiama būtent aukos ir kaltininko susitaikymo, yra ilgas, sudėtingas, brangus ir neretai nesėkmingas procesas. Ir netgi tais retais atvejais susitaikymas yra atskiro mediacijos, o ne baudžiamojo proceso, tikslas. Susitaikymas - daugiau nei susitarimas, nes laikoma, kad nukentėjusysis atleido kaltininkui, kad įvyko specifinis psichologinis procesas.

⁴³⁸ Malsch M., Carrière R. Victims' wishes for compensation: the immaterial aspect // Journal of Criminal Justice. Vol. 27. 1999. No.3. P. 247.

⁴³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimu Nr. 30. Aprobuota teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 52¹ str.) apžvalga // Lietuvos Aukščiausiojo teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 2001. Nr. 15. P. 429.

⁴⁴⁰ Viena mediacijos modelių klasifikacijų yra tokia: 1. *Paprastasis* – tai maksimaliai sutrumpintas mediacijos procesas, kuriam pradžia duoda ne pačios konflikto šalys, o bylą tiriantis pareigūnas. Tikslas – kuo mažiausiomis laiko bei materialinėmis šnaudomis išnagrinėti bylą, siekiant, kad asmuo (dažniausiai nepilnamečis) nebūtų įkalintas, kartu sudaromos sąlygos atlyginti nusikaltimu padarytą žalą. 2. *Klasikinis* – tai modelis, kuriam būdingas konkretaus atvejo ir informacijos įvertinimas, patikimų santykių tarp šalių nustatymas priešmediacinėse sesijose, sąlyginai savarankiškas šalių pasiruošimas bendram susitikimui. Tikslas – pasirašyti atitinkamą sutartį, įtvirtinančią susitarimą dėl žalos atlyginimo, abipusių išpareigojimų vykdymo. 3. *Humanistinis* – tai sudėtingiausias, daugiapakopis, ilgiausiai trunkantis mediacijos procesas. Tikslas – skatinti aukos ir nusikaltėlio dialogą, tenkinti šalių informacinius poreikius, šalinti emocinę įtampą, neutralizuoti galimas papildomas traumas. (Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T. 20(12). P. 76 - 77.).

Tačiau susitaikymas nėra būtinas, kad mediacija būtų laikoma pavykusia. Mediacijos tikslas - atlygis nukentėjusiajam ir susitarimas šiuo klausimu, t.y., kai šalys susiderino atlygio formą ir kaltininkas prisiėmė tam tikrą įpareigojimą, kurį turi įvykdyti numatytu laiku.⁴⁴¹

Todėl įstatyme tikslinga būtų vartoti kitą terminą: mediacija, susitarimas, sutikimas ar kitaip. Svarbiausia, kad būtų aiškiai ir formaliai išreikšta tikroji abiejų proceso dalyvių valia, kurią žinodamas, pareigūnas priimtų galutinį sprendimą byloje. Jie neprivalo susitaikyti, bet turi susitarti dėl abiem labiausiai priimtinių konflikto išsprendimo sąlygų. Pritartume nuomonei, kad įstatyme tarp būtinų nustatyti sąlygų nederėtų nurodyti psichinio pobūdžio reiškinių, kuriuos sunku, o kartais neįmanoma nustatyti pareigūnui, atliekančiam procesines funkcijas.⁴⁴²

BPK 9¹ str. tvarka su kaltininku gali susitaikyti nukentėjusysis, valstybės institucijos ar juridinio asmens atstovas, t.y. nukentėjusysis arba civilinio ieškovo atstovas. Beje, Baudžiamojo proceso kodekso 9¹ str. kalbama tik apie nukentėjusįjį (baudžiamojo proceso dalyvį), o šios normos taikymo sferą šplečia Baudžiamasis kodeksas, kuriame numatyta, kad taikytis gali ir valstybės institucijų ar juridinio asmens atstovas. Išanalizavus BPK 9¹ str. ir BK 53¹ str. pavadinimą, galima teigti, kad formuluotė „nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikius“ yra ne visai tiksli. Siekiant suvienodinti normas, būtina pataisyti BPK 9¹ straipsnį, įtraukiant į jį ir kitus taikymosi subjektus, būtent valstybės institucijos ir juridinio asmens atstovus, bei patikslinti straipsnių pavadinimus.

Ši įstatymo nuostata, numatanti galimybę susitaikyti su kaltininku ne tik fiziniam asmeniui, kuriam tiesiogiai padaryta žala, bet ir juridinio asmens bei valstybinės institucijos atstovui, yra gana nauja (įstatymo pakeitimas buvo priimtas 97 05 20) ir tardymo bei teismo praktika yra negausi. Bet galima pritarti A.Šumsko nuomonei, kad teismai turėtų reikalauti, jog valstybinės institucijos ar juridinio asmens vardu susitaikyti galėtų tik tokie šių organizacijų atstovai, kurie pateiktų teismui, prokurorui, tardytojui, kvotos organui kompetentingų organų (vadovų, tarnybų, valdybų, visuotinių susirinkimų) įgaliojimus ne tik atstovauti organizacijoms teisme, nagrinėjant baudžiamąją bylą, bet ir konkretų įgaliojimą būtent susitaikyti su kaltinamuoju ar teisiamuoju.⁴⁴³ Analizuotose bylose įgaliojimo ne atstovauti, o būtent susitaikyti baudžiamojoje byloje nebuvo pateikta nei vieno. 5 bylose (iš 17 bylų, kuriose žala buvo padaryta juridiniam asmeniui) dalyvavo atstovas, turintis įgaliojimą atstovauti civilinėse bylose; 5 bylose dalyvavo atstovas, turintis

⁴⁴¹ Pelikan Ch. Mediation between the victim and offender in Austria: legal ramifications and practice.-Juvenile Offender- Victim Mediation // Ed. by B.Czarnecka-Dzialuk, D.Wójcik. Warszawa: Institute of Justice. 1999. P.53.

⁴⁴² Tokia nuomonė buvo išreikšta nagrinėjant „aktyvios atgailos“ turinį. Žr. Головки Л.В. Прекращение уголовного дела в связи с деятельным раскаянием // Законодательство. 1999. Но. 1. // <http://www.garant.ru>.

⁴⁴³ Šumskas A. Teisminis bylų nagrinėjimas. Vilnius. 1997. P.102.

įgaliojimą atstovauti baudžiamosiose bylose. Likusiose bylose dalyvavo asmenys, turintys įgaliojimą likviduoti įmonę, direktorius, 1 byloje pateiktas išrašas iš sodo bendrijos susirinkimo. 3 bylose jokio atstovo nebuvo. Esantys bylose įgaliojimai buvo surašyti ant firminių įmonės blankų, bet notaro nepatvirtinti.

Kitas klausimas yra toks: ar gali susitaikyti nukentėjusiojo atstovas, ar jo valia gali pakeisti nukentėjusiojo valią? Tas pats klausimas aktualus ir kalbant apie kaltinamąjį, kuris turi atstovą. Bylų dokumentų analizė parodė, kad nepilnamečių kaltininkų ir nukentėjusiųjų valią dažniausiai pakeičia jų atstovų pagal įstatymą valia. Kai kurių šalių įstatymuose teigiama, kad baudžiamojo persekiojimo nutraukimo pagrindas yra ir nukentėjusiojo atstovo pareiškimas (Rusijos BPK 25 str.).

Į šį klausimą negalima atsakyti vienareikšmiškai. Manome, kad šiuos klausimus reikėtų spręsti remiantis Civilinio kodekso nuostatomis dėl veiksnio. Neveiksnaus asmens ar nepilnamečio (išskyrus pripažintą kaip emancipuotą pagal CK 2.9 straipsnį) asmens valią gali pakeisti įstatyminio atstovo valia. Jei atstovas pagal įstatymą dalyvauja procese kartu su asmeniu (vyresniu nei 14 m.), kuriam atstovauja, turėtų būti fiksuojamas jų abiejų sutikimas, kad baudžiamasis procesas būtų nutrauktas. Įgaliotasis atstovas, manome, turi būti įgaliotas „taikytis“.

Plintant draudimo paslaugoms, iškyla dar vienas sunkumas. Procesiškai nukentėjusiuoju ir civiliniu atstovu dažniausiai pripažįstami fiziniai ir juridiniai asmenys, kurių sveikatai ar turtui nusikaltimu padaryta žala. Tačiau, jei jie yra apsidraudę, tokią žalą dažnai atlygina draudimo kompanijos. Kas tokiu atveju turėtų būti traktuojamas kaip civilinis ieškovas? Štai Vilniaus pirmajame apylinkės teisme draudimo kompanijos atstovui nebuvo leista susitaikyti, nors buvo pateikti dokumentai, kad teisiąs atlygino išmokėtą draudimo sumą. Teismas pripažino, kad draudimo kompanija nėra tinkamas subjektas susitaikyti. Tardymo praktikoje yra ir kitokių pavyzdžių, kai draudimo kompanijos pareiškimas, kad išmokėta draudimo suma jai atlyginta, tapatinama su įstatyme nustatyta sąlyga, kad kaltininkas atlygino nusikaltimu padarytą žalą.⁴⁴⁴

Kita vertus, apsidraudęs asmuo, kuriam žalą atlygino draudimo kompanija (tiek nukentėjusysis, tiek juridinis asmuo), byloje taip pat gali pareikšti, kad žala jam visiškai atlyginta ir pretenzijų jis neturi. Ar gali draudimo kompanija turėti įtakos sprendimui nutraukti baudžiamąją bylą? Pagal dabar galiojančias nuostatas ne, nes tik asmuo, kuriam tiesiogiai nusikaltimu padaryta žala, pripažįstamas atitinkamu proceso dalyviu. Draudimo kompanijų regresinių ieškinių problematika yra sudėtinga ir reikalaujanti platesnio tyrinėjimo. Tačiau manome, kad kol

⁴⁴⁴ Medžiaga Nr. 10-1-065-00. Vilniaus VPK ekonominių nusikaltimų tyrimo skyrius.

įstatymas nurodo, kad bylos nutraukimo sąlyga yra ne „žalos atlyginimas“, o tai, kad įtariamasis (kaltininkas) atlygino žalą, jos įvykdymo ir reikiai reikalauti.

Aptarus susitaikymo subjektus, būtina panagrinėti susitarimo formą. Bet kokiam susitaikymui (susitarimui) reikia dviejų žmonių sutikimo. Susitaikymui baudžiamojoje byloje, be abejo, būtina dar viena sąlyga: ir asmuo, nukentėjęs nuo nusikaltimo, ir kaltininkas turi žinoti apie susitaikymo galimybę.

Nei BPK 9¹, nei BK 53¹ str. nenumatyta pareigūnų pareiga pranešti apie galimybę nekelti ar nutraukti baudžiamąją bylą. BPK 52, 60, 267 str., kuriuose išvardytos nukentėjusiojo, kaltinamojo bei teisiamojo teisės, taip pat nenumatyta teisė tam tikromis sąlygomis siekti susitaikymo. BPK 64 str. (naujo BPK 45 str.) įpareigoja teisėją, prokurorą, tardytoją ir kvotėją išaiškinti dalyvaujantiems byloje asmenims jų teises ir užtikrinti galimybę pasinaudoti šiomis teisėmis. Neneigdami šios bendros normos reikšmės, manome, kad reiktų įpareigoti pareigūną užimti aktyvesnę poziciją tada, kai įstatymas suteikia papildomas teises nukentėjusiajam ar kaltinamajam: supažindinti su teise „susitaikyti“ ir, jei prireikia, su susitaikymo sąlygomis bei padariniais. Proceso dalyviai turi aiškiai suvokti, kad tai yra galutinis sprendimas baudžiamojoje byloje. Jei jis priimtas laikantis įstatymų ir nustačius visas įstatymo numatytas sąlygas, t.y., jo teisėtumas ir pagrįstumas nekelti abejonių, sprendimas galios, nepriklausomai nuo pasikeitusios proceso dalyvių nuomonės⁴⁴⁵.

BPK 9¹ str. nereguluota susitaikymo formalieji dalykai. Kai susitaikoma teisiamojo posėdžio metu, tai, manome, turėtų būti užfiksuota teisiamojo posėdžio protokole, t.y. atskiras nukentėjusiojo pareiškimas nebūtinas. Dar teismo tardymo metu reiktų išsiaiškinti, ar nukentėjusysis ir teisiamasis nenori susitaikyti (jei yra įstatyme numatytos sąlygos). Nukentėjusiajam patvirtinus, kad žala jam atlyginta ir jis sutinka susitaikyti, teisiamajam pareiškus, kad jis sutinka taikytis ir neprieštarauja, kad byla jam būtų nutraukta, teisėjas pasitarimo kambaryje gali priimti nutartį ir nutraukti baudžiamąją bylą.

Kai nukentėjusysis išreiškia norą taikytis ikiteisminio tyrimo metu, (literatūroje išreikšta nuomonė, kuriai mes pritartume, kad būtent ikiteisminio tyrimo metu ši norma veiktų efektyviausiai ir atitiktų daugumą keliamų jai tikslų) jis turėtų pateikti tam tikrą pareiškimą ar prašymą. Šiuo metu nukentėjusysis taip pat turi teisę duoti parodymus, reikšti prašymus - pasinaudojęs šiomis teisėmis jis gali pareikšti norą taikytis. Nukentėjusiojo pareiškimas kaip bylos nutraukimo pagrindas yra numatytas Rusijos Federacijos BPK 25 str. numatančiame

⁴⁴⁵ LR Aukščiausiojo Teismo nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-9. 2000 01 11.

nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymą. Tardymo praktikoje raštiškas nukentėjusiojo (juridinio asmens atstovo) pareiškimas fiksuoja susitaikymą 25% bylų.

Kita vertus, dokumentas, kuriame pareikšta nukentėjusiojo ar civilinio ieškovo nuomonė apie proceso baigtį, būtų tik vienos šalies noro susitaikyti išraiška. Kaltinamasis gali nesutikti taikytis ir reikalauti teismo nagrinėjimo. Kaip žinome, kiekvienas turi teisę į nešališką ir viešą teismą. Taigi kaltininko valia būtinai turi būti fiksuojama bylos dokumentuose.

Siekiant suderinti abiejų šalių interesus, optimalus dokumentas būtų susitaikymo protokolas, pasirašytas nukentėjusiojo, kaltinamojo ir asmens, surašiusio protokolą. Iš atskirų miestų ir rajonų tardymo praktikos matyti, kad yra susiformavę keli susitaikymo įtvirtinimo variantai, bet daugiau nei pusėje iš jų yra vadinamasis susitaikymo protokolas. Bylų dokumentų analizė leidžia teigti, kad dažniausiai bylose susitaikymo faktą paliudija toks dokumentų derinys: nukentėjusiojo (nukentėjusiojo atstovo, juridinio asmens atstovo) pareiškimas ir susitaikymo protokolas. Jie aptinkami 28 % išanalizuotų bylų. 15 % bylų susitaikymas fiksuojamas bendru nukentėjusiojo ir kaltininko dokumentu - susitaikymo protokolu; 12 % bylų yra įsegti nukentėjusiojo pareiškimas, kaltininko pareiškimas ir susitaikymo protokolas. Kai kuriuose komisariatuose yra paruoštas „susitaikymo protokolo“ blankas⁴⁴⁶. Ankstesniame BPK projekte⁴⁴⁷ buvo reikalaujama prie nutarties sustabdyti ikiteisminį tyrimą pridėti rašytinį įtariamojo ir nukentėjusiojo susitaikymą (BPK projekto 207 str., 211 str.). Tokia norma galėtų unifikuoti susitaikymo įforminimą ir užtikrinti, kad būtų pareikšta abiejų susitarimo dalyvių valia. Naujame kodekse tokios nuostatos nebeliko.

Apibendrinus empirinius duomenis, galime daryti išvadą, kad viena ar kita forma nukentėjusiojo pozicija buvo pareikšta 92 % bylų. Kai kuriose bylose aiškiai matyti, kad nukentėjusysis neprieštarauja bylos nutraukimui, kitose jis tiesiog teigia neturįs pretenzijų. Kaip rodo teismų praktika, tai ne visada reiškia sutikimą taikytis. Teigimas, kad civilinis ieškovas ar nukentėjusysis neturi materialinių pretenzijų reiškia, kad jam atlyginta žala, tačiau automatiškai nereiškia, kad jis sutinka taikytis.

Vilniaus apygardos teismas išnagrinėjo AB „Lietuvos draudimas“ skundą dėl Vilniaus m. VPK ENTS 2000 01 06 d. nutarimo, patvirtinto teisėjo, kuriuo, vadovaujantis LR BPK 9¹ str, E.P. neiškelta baudžiamoji byla pagal BK 275 str. 1 d.. AB „Lietuvos draudimas“ prašo panaikinti nutarimą kaip neteisėtą. Kvotos organas, išsireikalavęs iš įmonės filialo raštą, kad E.P. žalą atlygino, nepagrįstai tai vertino kaip susitaikymą. Juridinis asmuo valios susitaikyti nepareiškė.

⁴⁴⁶ Baudžiamoji byla Nr. 18-1-1094-00. Tardymo skyrius prie Vilniaus m. 7 PK. Arch. Nr. 2/14337.

⁴⁴⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas. Nr. IXP – 959.

Teismas nurodė, kad rašte, kuriame parašyta, kad juridinis asmuo materialinių pretenzijų E.P. neturi, faktiškai nėra pareikštos valios susitaikyti. Apygardos teismas, išnagrinėjęs skundą, nutarimą panaikino ir medžiagą perdavė prokurorui.⁴⁴⁸

Aiški kaltininko pozicija atsispindėjo 67 % bylų. Taigi, dar dažnas įsitikinimas, kad asmuo bet kuriuo atveju turi norėti (sutikti), kad baudžiamasis procesas jam būtų nutrauktas ir nebūtina jo klausti apie tai. Tačiau nutraukiant baudžiamąjį procesą ikiteisminiame tyrime „nereabilituojančiais pagrindais“, manome, būtina turėti asmens formalų sutikimą, nes jis atsisako vienos svarbiausių procesinių teisių – teisės į nešališką ir viešą teismą. Baudžiamojo proceso kodekse norma, įpareigojanti gauti kaltininko sutikimą prieš nutraukiant jam bylą, nebūtų visiškai nauja. Tokia nuostata yra įtvirtinta galiojančio kodekso 5 straipsnio 3 dalyje, draudžiančioje nutraukti bylą dėl senaties ir amnestijos bei malonės, jei tam prieštarauja kaltinamasis. LTSR BPK 6¹ str. taip pat buvo įtvirtinta nuostata, kad pareigūnai privalo išaiškinti asmeniui veikos požymius, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus, teisę prieštarauti, kad būtų nutraukta baudžiamoji byla.

8 % bylų nebuvo aiškiai pareikštos nei kaltininko, nei nukentėjusiojo valios.

Sąlygos, leidžiančios spręsti apie galimą bylos nutraukimą nukentėjusiajam susitaikius su kaltininku numatytos naujo LR BK 38 straipsnyje: asmuo prisipažino padaręs nusikalstamą veiką; savo noru atlygino ar pašalino fiziniam ar juridiniam asmeniui padarytą žalą arba susitarė dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo; susitaikė su nukentėjusiuoju arba juridinio asmens arba valstybės institucijos atstovu ir yra pagrindo manyti, kad jis nedarys naujų nusikalstamų veikų. Kaip jau buvo minėta, įtraukiama nauja aplinkybė, kuri atitiktų viešojo intereso reikalavimą: t.y., esant visoms įstatymo nustatytoms aplinkybėms, prokuroras gali nutraukti ikiteisminį tyrimą tik nustatęs, kad asmens nubaudymas yra netikslingas, atsižvelgiant į viešąjį interesą, nes yra pagrindo manyti, kad jis nebedarys nusikaltimų. Kitos sąlygos yra praktiškai tokios pačios.

Pareikštas proceso dalyvių nenoras toliau tęsti baudžiamąjį procesą, kaip ir kitos anksčiau aptartos sąlygos, tėra tik prielaida procesą nutraukti. BPK 9¹ str. numatytais atvejais sprendimą byloje priima teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu kiti pareigūnai bei institucijos, vykdančios baudžiamąjį procesą. Deklaruojant prokuroro atsakomybę už procesą ir jo rezultatus, teisė iš esmės išspręsti bylą iki teismo, t.y., nutraukti ją, naujame BPK paliekama tik prokurorui. Jo sprendimą, kaip ir dabar, tvirtins teisėjas. (BPK 212 str. 5 p.). Tokia pozicija yra panaši į daugelio užsienio šalių kodeksuose išreikštą nuostata, kad būtent prokuroras sprendžia klausimą dėl baudžiamojo

⁴⁴⁸ Nutartis 2000 04 25. Baudžiamoji byla Nr. 10-1-065. Vilniaus apygardos teismas.

persekiojimo tikslingumo ir iki baudžiamųjų kaltinimų pareiškimo gali atsisakyti (sustabdyti, nutraukti) jo.

Pagal galiojančius kodeksus susitaikymo baudžiamosiose bylose sfera ribojama ne tik tam tikromis nusikaltimo rūšimis, tačiau ir asmenų, galimai padariusių nusikaltimą, „charakteristika“.

BK 53¹ str. numato kategoriją asmenų, kurie negali būti atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės BPK 9¹ str. tvarka. Tai asmenys, kurie anksčiau buvo teisti, taip pat asmenys, anksčiau atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikius. Tai reiškia, kad 53¹ straipsnis gali būti taikomas asmenims, kurie pirmą kartą padaro nusikaltimą, taip pat asmenims, kurių teistumas yra išnykęs ar panaikintas įstatymo nustatyta tvarka, taip pat jei yra suėję nusikaltimo padarymo arba apkaltinamojo nuosprendžio vykdymo senaties terminai.⁴⁴⁹ Asmenys, anksčiau atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, pritaikius jiems BK 51, 15¹, 52¹, laikomi padarę nusikaltimą pirmą kartą.

Tokia nuostata yra dažna kitų šalių įstatymuose, nes mediacijos tikslas yra duoti galimybę pirmą kartą nusikaltusiam asmeniui išvengti atsakomybės, jei jis pasiruošęs įvykdyti jam keliamas sąlygas. Taip jis paskatinamas daugiau nenusikalsti.

Ankstesnis atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius, nėra tiksliai aptarta įstatyme. Aukščiausiasis Teismas savo konsultacijoje teismams nurodo, kad draudimas atleisti nuo atsakomybės asmenį, anksčiau atleistą susitaikius su nukentėjusiuoju, nėra ribojamas jokiais terminais.⁴⁵⁰ Su tokia nuostata ne visai galima sutikti, nes netgi teistumas po tam tikro laiko išnyksta, nusikaltimas taip pat turi senaties terminus, po kurių asmuo nebetraukiamas atsakomybėn. Ankstesnis atleidimas nuo atsakomybės kaip sąlyga, draudžianti nekelti bylos ar nutraukti iškeltą bylą susitaikius, taip pat turėtų būti apribotas.⁴⁵¹ Naujame BK ši sąlyga jau aptarta. Nustatytas 4 m. terminas, per kurį asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės tuo pačiu pagrindu, t.y., susitaikius su nukentėjusiuoju (naujo BK 38 str.)

Įstatyme taip pat nenurodyta, ar asmenys, anksčiau susitaikę su nukentėjusiuoju dėl nusikaltimų, išvardytų BPK 126 str., gali susitaikyti LR BPK 9¹ str. tvarka. Naujo BK 38

⁴⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 30. Dėl teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 52 str.) // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 2001. Nr. 15. P. 417.

⁴⁵⁰ Teismų praktika. 1997. Nr. 8. P. 200.

⁴⁵¹ Ažubalytė R. Baudžiamosios bylos nekėlimo institutas: procesinis reglamentavimas ir taikymo problemos // Jurisprudencija: LTA mokslo darbai. Vilnius. 1999. T.12(4). P. 8.

straipsnyje ši sąlyga taip pat neaparta. Pritariame praktikų nuostatai, kad asmenys, anksčiau susitaikę privataus kaltinimo proceso tvarka, negali taikytis BPK 9¹ straipsnio tvarka.⁴⁵²

Baudžiamojo persekiojimo nutraukimas nukentėjusiajam susitaikius su kaltininku yra sąlyginis, nes, kaip nustatė įstatymų leidėjas, jeigu asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 53¹ pagrindais ir BPK 9¹ str. tvarka, per 1 metus padarė naują nusikaltimą, tai pirmasis sprendimas atleisti nuo atsakomybės nustoja galioti ir sprendžiamas klausimas dėl tokio asmens patraukimo baudžiamajon atsakomybėn už visas padarytas veikas (LR BK 53¹ str.). Pati procedūra nėra aprašyta. Klausimas, kas turi atnaujinti baudžiamąjį procesą, kurį nutraukė kvotos, tardymo, prokuratūros pareigūnas teisėjo sutikimu? Naujuose BPK ir BK detalčiau aprašyta procedūra, vykstanti tuo atveju, kai įtariamasis, kuriam nutrauktas ikiteisminis tyrimas, per vienerius metus vėl padaro nusikalstamą veiką. Jei asmuo padaro baudžiamąjį nusižengimą arba neatsargų nusikaltimą arba be pateisinamų priežasčių nevykdo susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų bei tvarkos, (BK 38 str. 3 d., BPK 217 str. 2 d.) prokuroras gali atnaujinti tyrimą, o jei asmuo padaro naują tyčinį nusikaltimą, ankstesnis sprendimas nustoja galioti ir sprendžiama dėl patraukimo atsakomybėn už visas veikas (BK 38 str. 4 d., BPK 217 str. 2 d.), t.y., prokuroras privalo atnaujinti ikiteisminį tyrimą. BPK 217 str. 1 d. nurodyta, kad prokuroro nutarimą dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo turi patvirtinti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tyrimas gali būti atnaujinamas pagal proceso dalyvių skundus ar prokuroro iniciatyva, jei tam yra pagrindas.

Analogiška procedūra būtų tinkama ir galiojančiame kodekse. Esant duomenų, kad įtariamam nusikaltimu asmeniui mažiau nei prieš metus, pritaikius BPK 9¹ str., buvo nutraukta baudžiamoji byla, prokuroras teisėjo sutikimu turėtų panaikinti ankstesnį sprendimą. Palikti šią funkciją teismui (kaip buvo siūlyta skundus dėl tokių nutarimų nagrinėti tik teismui), mūsų nuomone, būtų netinkama, nes jis neturi vykdyti kaltinimo funkcijos. Praktiškai prokurorai panaikina nutarimus baudžiamosiose bylose be teisėjo sutikimo. Tiesa, ne dėl to, kad asmuo per metus vėl padarė nusikaltimą, tačiau dėl neteisingos nusikaltimo kvalifikacijos, dėl nepareikštų kaltinimų ar kitų procesinių priežasčių.⁴⁵³

Tiek galiojantis, tiek naujas Baudžiamasis kodeksas numato 1 m. terminą, per kurį asmuo privalo nepadaryti naujų nusikaltimų, kitaip bus sprendžiamas klausimas dėl nutraukto tyrimo atnaujinimo. Kaip organizacinė prielaida šiai įstatymo sąlygai vykdyti, būtina turi būti sudarytas atskiras registras asmenų, kuriems yra pritaikytas BPK 9¹ str. (vėliau naujų BK 38 str., BPK 212

⁴⁵² Šumskas A. Teisminis bylų nagrinėjimas. V., 1997. P.102.

⁴⁵³ Baudžiamoji byla Nr. 13-1-3397-00. Tardymo skyrius prie Vilniaus 3 PK. Arch. Nr. 2/15446; Baudžiamoji byla Nr. 26-1-236-2001. Tardymo skyrius prie Kauno m. Dainavos PK. Arch. Nr. 2/15831.

str. 5 p.). Tokie registrai yra būtini, jei proceso įstatymas numato sąlyginį baudžiamojo persekiojimo atsisakymą. Didžiojoje Britanijoje, kur gana plačiai paplitęs išpėjimas, kuris pakartotinio nusikaltimo padarymo atveju gali būti traktuojamas kaip ankstesnis teistumas, yra specialus išpėtų asmenų rejestras.⁴⁵⁴ Beje, apie tai, kad bylos nutraukimas yra sąlyginis, buvo informuoti tik 14 % asmenų, kuriems nutraukta byla. Dažniausiai ji buvo nurodyta „susitaikymo protokole“, atskirais atvejais – pranešime apie bylos nutraukimą.

Dabar galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas yra gana formalizuotas. Deja, kartais labai smulkus reglamentavimas sukelia (lyg ir formalių, bet vis dėlto) procesinių neatitikimų įstatyme neretai atsiranda spragų.

BPK 9¹ kalbama apie nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymą. Iki neseniai priimtų baudžiamojo proceso pataisų⁴⁵⁵ baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos metu nebuvo atliekami beveik jokie procesiniai veiksmai (išskyrus įstatyme numatytas išimtis). Net ir po pakeitimų, leidusių baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos metu atlikti praktiškai visus tardymo veiksmus, asmenys, dalyvaujantys baudžiamajame procese, įgyja savo statusą tik iškeltoje baudžiamojoje byloje priėmus jų atžvilgiu procesinį sprendimą. „Pilietis pripažįstamas nukentėjusiuoju kvotėjo, tardytojo, prokuroro, teisėjo nutarimu ar teismo nutartimi.“ (BPK 60 str. 2 d.). „Civiliniu ieškovu pripažįstamas ...įmonė, įstaiga ar organizacija, kurie dėl nusikaltimo turėjo materialinės žalos ir ...pareiškė reikalavimą atlyginti ją.“ (BPK 61 str.) Bet šie sprendimai yra priimami po bylos iškėlimo (BPK 154, 155 str.). Arba 9¹ naudojama sąvoka „nukentėjusysis“ turi kitą reikšmę nei „nukentėjusysis“ 60 str. tekste (kas baudžiamojo proceso įstatymuose ypač nepageidautina), arba ta yra įstatymo leidėjo neapsižiūrėjimas keičiant bei pildant įstatymo normas. Ir jei šis sąvokų vartojimas neturi didelės reikšmės nutraukiant bylą (iki jos nutraukimo gali būti priimta daug įvairių procesinių sprendimų), tai visiškai kitaip yra norint nekelti baudžiamosios bylos. Baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos metu oficialiai nėra nei kaltinamojo, nei nukentėjusiojo, taip pat nėra užtikrinamos nei vieno, nei kito procesinės teisės bei pareigos. Bylų anketavimo duomenys rodo, kad dažnai iki iškeliant bylą asmenys, faktiškai įtariamai nusikaltimo padarymu apklausiami kaip liudytojai arba iš jų imami paaiškinimai.

BPK 9¹ str. kalbama apie kaltininką. Tokio dalyvio baudžiamajame procese nėra. Bet ši sąvoka minima BPK 125 ir 129 str., iš kurių teksto aiškėja, kad kaltininkas - tai asmuo, kuris atvyko ir prisipažino padaręs nusikaltimą. Abejotina, kad BPK 9¹ str. ir BK 53¹ str. tekste įstatymų

⁴⁵⁴ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. М., 2001. С. 109.

⁴⁵⁵ 2001-09-11 d. Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. IX-500 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 82-2830.

leidėjas kalba būtent apie tokį asmenį, kuris būtinai turi atvykti ir prisipažinti padaręs vieną iš BK 53¹ str. išvardytų nusikaltimų. Kaip jau buvo minėta anksčiau, toks susitaikymo subjekto traktavimas tiek susiaurintų normos taikymą, kad ji praktiškai „mirtų“. Naujo BK 38 straipsnyje vartojama ta pati sąvoka „kaltininkas“. Siūlome naują BK suderinti su nauju BPK, kuris naudoja sąvoką „įtariamasis“.

Tikslus sąvokų vartojimas įstatyme yra svarbus tiek, kiek jis padeda užtikrinti procese dalyvaujančių asmenų teises ir teisėtus interesus. (pvz., teoriškai galima situacija, kai iš nukentėjusio asmens nebus priimtas skundas dėl bylos nekėlimo pagrįstumo ar teisėtumo, nes jis dar nebuvo pripažintas nukentėjusiuoju).

Nepaisant kai kurių reglamentavimo spragų BPK 9¹ straipsnis praktiškai taikomas pakankamai dažnai. Statistikos ataskaitose BPK 9¹ str. pritaikymas išskirtas prieš penkerius metus. Per pastaruosius trejus metus, remiantis statistikos ataskaitomis, daugiau nei dešimtadalis ištirtų bylų yra baigiamos pritaikius BPK 9¹ straipsnį: 1998 m. iš 31 694 baigtų tirti bylų 3 762 bylose pritaikytas BPK 9¹ straipsnis; 1999 m. - iš 31 414 baigtų bylų 4 211 baigtos pagal BPK 9¹ str., 2000 m. iš 32 990 bylų - 4130 atvejais realizuotas susitaikymo institutas. Pagal nusikaltimų struktūrą dažniausiai šis proceso baigimo būdas taikomas vagysčių atvejais, taip pat asmenims, pažeidusiems transporto eismo taisykles, bei chuliganizmo atvejais. Apie 25 % bylos nutraukimo atvejų (935 bylos iš 4130 bylų) tenka nusikaltimams, už kuriuos numatyta mažesnė nei 1 m. laisvės atėmimo bausmė.⁴⁵⁶

Statistikos duomenims, rodantiems, kad susitaikymo normos taikomos pakankamai dažnai, neprieštarauja ir tardytojų, kurie bene dažniausiai ir taiko šį įstatymą, įsitikinimas, kad tokia proceso baigtis, esant atitinkamoms sąlygoms, yra priimtina. 98 % apklaustų tardytojų mano, kad susitaikymo institutas leidžia nukentėjusiajam gauti žalos atlyginimą, yra sutaupomos valstybės lėšos išlaikyti teismams, paspartėja bylų išsprendimas, kaltininkui suteikiama galimybė nebedaryti nusikaltimų, nors ir nebuvo pritaikyta kriminalinė bausmė.

Todėl nenuostabu, kad susitaikymo institutas išlieka naujame Baudžiamajame kodekse ir naujame Baudžiamojo proceso kodekse. Naujo BPK 212 str. 5 p. susitaikymas paminėtas kaip vienas iš ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindų, nenumatant procedūros. „Susitaikymas“ vertintinas kaip tiksliau ir aiškiau reglamentuotas. Tai pasakytina apie bylos atnaujinimo tvarką, normos taikymo terminus. Pažangu ir naudinga, mūsų požiūriu, yra „viešojo intereso“ („yra pagrindo manyti, kad jis nebedarys nusikaltimų“ LR BK 38 str.) įtraukimas į normos konstrukciją.

⁴⁵⁶ LR VRM ataskaita apie padarytus ir išnagrinėtus nusikaltimus LR per 2000 m. 12 mėn. Forma Nr. 1- GS.

Tai leis patiems pareigūnams atidžiau vertinti situaciją, tuo labiau, kad jie privalės motyvuoti savo pasirinktą sprendimą (naujo BPK 216 str. 1 d.).

Pripažindami aptariamą normos naudingumą, norėtume pažymėti, kad procedūrine prasme ji tobulintina. Lyginant su mediacijos formomis, taikomomis kitose šalyse, BPK 9^a str., taip pat ir naujo kodekso straipsniai, skirti susitaikymui, skiriasi esminiu dalyku: niekas neįpareigotas inicijuoti arba organizuoti procesą, kurio metu būtų priimtas susitarimas, tenkinantis visus proceso dalyvius. Kaip jau buvo minėta anksčiau, proceso normos neįpareigoja netgi informuoti apie galimybę baigti procesą susitaikymu. Kaip matome, mūsų šalies teisėsaugos pareigūnai neatlieka aktyvių veiksmų šiame procese. Siekiant suaktyvinti ir optimizuoti tokios normos taikymą, reiktų išnagrinėti tarpininkavimo modelio pritaikymo galimybes Lietuvoje. Manytume, kad galima būtų pasirinkti vieną iš dviejų variantų: įpareigoti teisėsaugos institucijų pareigūnus aktyviais veiksmais skatinti šalis išspręsti konfliktą iki teismo arba įvesti mediacijos institutą. Trumpai panagrinėkime šiuos variantus.

Į atitinkamą LR BPK straipsnį būtų galima įtraukti nuostatą, kuri kiekvienu atveju, kada pagal įstatymą yra galimas kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas, prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną įpareigotų informuoti įtariamąjį (kaltininką) ir nukentėjusįjį apie susitaikymo galimybę ir išaiškinti visas tam būtinas sąlygas. Galėtų būti nustatytas ir tam tikras terminas, kuriam suejus minėti asmenys vėl būtų kviečiami į teisėsaugos įstaigas, kad būtų nustatyta, ar jie susitaikė ar ne. Tais atvejais, kai susitaikymas įvyko, būtų tikslinga, kad jie pateiktų tam tikrą dokumentą patvirtinantį šį faktą. Tokios procedūros įvedimas nepareikalautų nei papildomų sąnaudų, nei darbuotojų. Tačiau pasidarytų aiškesnė pati procedūra, nes juk ir dabar nukentėjusiuosius ir kaltininkus kažkas informuoja apie tokią galimybę. Pas prokurorą būtų surašomas susitarimą patvirtinantis dokumentas, kuriame konstatuojamos visos būtinos sąlygos ir jų įvykdymas: žalos atlyginimas, kaltės pripažinimas, abiejų proceso dalyvių sutikimas su bylos nutraukimu, kitos žinotinos sąlygos, kuris būtų pridedamas prie nutarimo nutraukti baudžiamąją bylą. Procedūroje taip pat gali dalyvauti įstatyminiai atstovai ir advokatai.

Prokuroras, įvertinęs viešąjį interesą, surašo nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą. Teisėjui, tvirtinančiam susitarimą, turi būti suteikta teisė išsikviesti ir pačiam apklausti susitarimo dalyvius. Jei asmuo tinkamai įvykdo visas sąlygas, per metus nepadaro naujų nusikaltimų – byla ir toliau lieka nutraukta. Ankstesniame BPK projekte⁴⁵⁷ buvo numatytas bylos sustabdymas, ir tik įvykdžius visas sąlygas – nutraukimas. Mūsų manymu, tokia tvarka sukurtų tam tikrą garantiją, kad asmenys, kuriems byla sustabdyta, vykdys susitarimą, o pareigūnai po 1 metų „patikrins”,

kaip buvo vykdomos sąlygos. Tačiau sustabdymo institutas buvo kritikuojamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos Apeliacinio Teismo, Lietuvos teisininkų draugijos. Buvo siūloma palikti baudžiamosios bylos nutraukimo institutą, kuris būtų sąlyginis ir įvykus tam tikriems juridiniams faktams netektų galios. Naujame kodekse ikiteisminio tyrimo sustabdymo instituto buvo atsisakyta.

Antras variantas – įtvirtinti mediacijos procedūrą. Mūsų nuomonė sutampa su literatūroje pareikšta nuomone, kad Lietuvoje susitaikymas turi formalią reikšmę, nes yra apsiribojama žalos atlyginimu ir susitaikymo patvirtinimo raštu.⁴⁵⁸ Prokuroro siūstų, jo manymu, tinkamas bylas (sutinkant kaltininkui ir nukentėjusiajam) į institucijas, užsiimančias tarpininkavimu. Po mediacijos proceso gavęs išvadą apie tai, ar pavyko susitarti, ir įvertinęs visas būtinas aplinkybes, prokuroras priimtų sprendimą. Pats mediacijos procesas neturėtų būti reglamentuojamas Baudžiamojo proceso kodekse. Mediacijos, kaip atskiros procedūros, galimybės Lietuvoje yra gana aktyviai svarstomos baudžiamosios teisės specialistų ir kriminologų. I. Michailovič⁴⁵⁹ siūlo įgyvendinti mediaciją nepilnamečių bylose (ją reglamentuojant atskirame įstatyme, o BPK suformuluojant nuostatą, kad nepilnamečių bylų teisėjas kiekvienos stadijos metu galėtų nukreipti bylą mediacijai vykdyti), R. Uscila⁴⁶⁰ nagrinėja nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediaciją (aukos – nusikaltėlio interakciją: viktimologiniu aspektu), jos rūšis, klasifikacijas, todėl šiame darbe šis klausimas nebus nagrinėjamas.

⁴⁵⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas. Nr. IXP – 959.

⁴⁵⁸ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė Vokietijoje // Teisės problemos. 2000. Nr. 3-4. P. 58.

⁴⁵⁹ Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje // Teisė. 2000. Nr.35; Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). V., 2001.

⁴⁶⁰ Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T. 20 (12).

3 skyrius. Asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, diskrecinis baudžiamasis persekiojimas.

Teisėsaugos institucijos tirdamos nusikaltimus, ypač organizuotus, dažnai turi dvi svarbias užduotis: nubausti visus nusikalstamos veikos dalyvius ir nubausti tos veiklos branduolį sudarančius asmenis. Tokiais atvejais teisėsaugos organai privalo rinktis tarp mažiau ir daugiau socialiai reikšmingų rezultatų: bendradarbiauti su mažiau „nusikaltusiais“ asmenimis, suteikiant jiems tam tikras nuolaidas. Tokio kompromiso būtinumas sąlygojamas visų pirma teisės taikymo praktikos.⁴⁶¹ Taip teoriškai bandoma pagrįsti teisės normų, kurios „siūlo“ įvairias nuolaidas dalyvavusiems organizuotų drupių veikloje asmenims, būtinumą. Tačiau, nepaisant teorijos, peršasi gana nemaloni išvada: pasaulis kol kas nesugeba rasti veiksmingų kovos su organizuotu nusikalstamumu būdų.⁴⁶²

Daugeliu atvejų nusikaltimo tyrimas būtų daug sėkmingesnis, jei būtų galima gauti asmens, įtariamo dalyvavus darant nusikaltimą, parodymus ar kitokią pagalbą. Tačiau būtent dėl savo dalyvavimo nusikaltime asmuo gali atsisakyti duoti parodymus remdamasis konstitucine teise nekaltinti savęs. Europos Taryba, įvertinusi asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, parodymų reikšmę, rekomendavo šalims narėms „asmenims, kurie, nutraukę ryšius su nusikalstama organizacija, deda pastangas nutraukti jos nusikalstamą veiką arba suteikia specifinę pagalbą renkant faktinius duomenis, įrodančius nusikalstamą veiką, konkrečių asmenų kaltę ir leidžia juos sulaikyti (suimti), suteikti tam tikras lengvatas (*benefits*).“⁴⁶³ Kiekviena šalis pasirenka jai priimtinas priemones ir nuolaidas bei jų dydį, kurias gali suteikti bendradarbiaujantiems organizuotų grupių nariams.

Daugelio šalių įstatymai numato bausmės nuolaidas arba tam tikras laisvės atėmimo režimo lengvatas asmenims, padedantiems tyrimui, tačiau neretai jie vis tiek atsisako duoti parodymus. Dėl to kai kurių šalių įstatymų leidėjai įtvirtino dar vieną galimybę nepersekioti asmens, padariusio nusikaltimą - tai vadinamoji „karūnuotojo liudytojo taisyklė“. Anglų teisėje taip vadino kaltinimo liudytojus, liudijusius Karūnos naudai apie nusikaltimus, kuriuose jie patys dalyvavo (t.y., jie įtariami ar kaltinami dalyvavę tuose nusikaltimuose). Buvo garantuojama, kad

⁴⁶¹ Аликперов Х.Д., Курбанова К.Ш. УК РФ и некоторые проблемы освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 2000. Но. 1. С. 54.

⁴⁶² Šimkus K. Operatyvinė veikla kovoje su organizuotu nusikalstamumu Lietuvoje (naujas operatyvinės veiklos modelis). Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius. 1998. P. 3–5.

⁴⁶³ Resolution concerning justice cooperants in the fight against international organized crime. 1996. 12. 20.

jiems nebus pateikiami kaltinimai arba bus sumažinta bausmė.⁴⁶⁴ „Karūnuotieji liudytojai“ (*vok. Kronzeugen*), bendradarbiaujantys su teisėsaugos institucijomis asmenys (*angl. Justice cooperants*), „besigailintis dėl padaryto nusikaltimo“ (*ital. Pentiti*) – tai asmenys, kurie yra padarę nusikaltimų, tačiau yra nepersekiojami baudžiamąja tvarka, nes sutinka duoti parodymus, kurie padaro įmanomą arba žymiai palengvina kitų asmenų padarytų sunkių nusikaltimų tyrimą ir jų nubaudimą. Daugiausiai ši taisyklė taikoma organizuoto nusikalstamumo bylose.

Tokia praktika gana plačiai paplitusi JAV. Susitarimas tarp atornėjaus (prokuroro) ir asmens, sutinkančio bendradarbiauti, vadinamas sutartimi dėl asmens nepatraukimo atsakomybėn. JAV prokurorų instrukcijoje teigiama, kad tokia sutartis gali būti sudaroma, kai kaltintojo nuomone, savalaikis asmenų bendradarbiavimas yra būtinas visuomenės interesams, o kitomis priemonėmis dėl to susitarti neįmanoma. Norminiai aktai apibūdina tris aplinkybes, kurioms esant valstybės kaltintojas turi teisę sudaryti nepatraukimo atsakomybėn sutartis:

1. Kai negalima ar netikslinga pasinaudoti kitais būdais, siekiant užtikrinti bendradarbiavimą.
2. Kai bendradarbiavimas neabejotinai būtinas, siekiant apsaugoti visuomenės interesus. Jei, prokuroro nuomone, tokia sutartis yra vienintelis veiksmingas būdas užtikrinti bendradarbiavimą, jis turėtų apsvarstyti, kas konkrečiu atveju svarbiau, atsižvelgiant į visuomenės interesus: ar patraukti asmenį atsakomybėn, ar bendradarbiauti su juo.
3. Kai tokiam sprendimui pritaria vadovaujanti institucija. Reikalavimas gauti aukštesnės instancijos (aukštesnio atornėjaus) patvirtinimą reikalingas tam, kad labiau patyręs atornėjas galėtų stebėti procesą ir užtikrintų vieningos praktikos taikymą.⁴⁶⁵

Spręsdamas, ar asmens bendradarbiavimas reikalingas visuomenės interesams, valstybės atornėjas ar sutartį tvirtinantis pareigūnas, turi apsvarstyti šias aplinkybes: tyrimo ar nepatraukimo atsakomybėn svarbą efektyviam įstatymų įgyvendinimui; asmens bendradarbiavimo reikšmę tyrimui; santykinį asmens kaltumą dėl tiriamo nusikaltimo bei jo nusikalstamos veiklos istoriją. Kadangi pagrindinė prokurorų funkcija yra baudžiamųjų įstatymų įgyvendinimas, jis neturėtų neapgalvotai sudarinėti nepatraukimo baudžiamojon atsakomybėn sutarčių. Nes jos yra sutartys, pagal kurias tam tikromis aplinkybėmis įstatymai yra nevykdomi. Tokiomis sutartimis prokuroras turėtų pasinaudoti tik tada, kai bendradarbiavimas susijęs su rimtu nusikaltimu. Sutartis, kuria pasižadama nepatraukti asmens baudžiamojon atsakomybėn už jo įsipareigojimą bendradarbiauti

⁴⁶⁴ Beulke W. *Strafprozeßrecht*. Heidelberg. 2000. S. 166.

⁴⁶⁵ Sutartys dėl asmens nepatraukimo atsakomybėn už sutikimą bendradarbiauti. Ištraukos iš JAV prokurorų instrukcijų. 1997.// Baudžiamasis procesas. Pagrindinės sąvokos ir kita medžiaga. 1998. Seminaro medžiaga. 8 sekcija. P.1-2.

vyriausybei yra privaloma tiek, kiek tas asmuo laikosi savo įsipareigojimo. Norėdamas teisingai įvertinti asmens bendradarbiavimo reikalingumą, prokuroras turi reikalauti „reikalingumo įrodymo“ iš to asmens ar jo advokato. Taip darydamas prokuroras turėtų apsvarstyti tokius klausimus: ar iš tiesų bus gautas toks bendradarbiavimas, kokio reikia; ar duoti parodymai bei kita informacija bus patikima; ar ją bus galima patvirtinti kitais įrodymais; ar ji iš esmės padės tyrimui ar persekiojimui; ar galima gauti tokios pat naudos iš kitur, nesudarant sutarties dėl nepersekiavimo. Įvertinęs visus šiuos veiksnius, palyginęs juos su kitais, prokuroras gali susidaryti nuomonę apie tai, kiek tvirta jo pozicija byloje bendradarbiaujant ar nebendradarbiaujant asmeniui, ir nuspręsti ar tomis aplinkybėmis verta atsisakyti patraukimo atsakomybėn visuomenės interesų labui.⁴⁶⁶

1989 m. įsigaliojęs Italijos baudžiamojo proceso kodeksas plačiai atvėrė duris „karūnuotojo liudytojo“ (*ital. Pentiti*) kaip įrodymų šaltinio panaudojimui baudžiamajame procese. Karūnuotasis liudytojas Italijoje yra asmuo, apie kurį yra surinkta duomenų, kad jis yra padaręs nusikalstamą veiką, ir kuris už sutikimą liudyti buvusių bendrininkų byloje yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Jam gali būti pažadama esminė bausmės nuolaida ar daug palankesnės bausmės atlikimo sąlygos, kurios mafijos nariams Italijoje yra labai griežtos. Prireikus tokiam liudytojui taikomos ir įvairios apsaugos priemonės. Italijoje daug kam nerimą kelia per daug didelis *pentiti* skaičius (per metus baudžiamosiose bylose paskutiniu metu jų būna per 1000). Kyla abejonių dėl tokių liudytojų patikimumo - ar tai nevirsta kovos priemone tarp priešišκών mafijos grupuočių? Teisėsaugos pareigūnai gali būti linkę tokios kovos nepastebeti, nes tai, pavyzdžiui, prokurorams leidžia pasigirti gerais darbo rezultatais. Dėl per didelių teisėsaugos pareigūnams suteiktų įgaliojimų Italijoje kalbama apie valdžių pasidalijimo disbalansą ir apie gresiančią „teisėjų tironiją“ bei sugrįžimą iš teisinės į policinę valstybę.⁴⁶⁷

1989 m. „karūnuotojo liudytojo taisyklė“ (*vok. Kronzeugenregelung*). buvo įtraukta ir į Vokietijos baudžiamojo proceso teisę. Buvo priimtas atskiras įstatymas, kuris numatė šios taisyklės taikymą terorizmo bylose.⁴⁶⁸ Kaltinamajam, padariusiam sunkų nusikaltimą ir sutikusiam duoti vertingus parodymus, kurie padeda: 1. iširti tokius (sunkius) nusikaltimus; 2. surasti nusikaltusius asmenis arba 3. užkardyti kitus panašius nusikaltimus, Generalinės prokuratūros

⁴⁶⁶ Ten pat. P. 4; Sutartys dėl asmens nepatraukimo atsakomybėn už sutikimą bendradarbiauti. Ištraukos iš JAV prokurorų instrukcijų. 1997.// Tarptautinis forumas „Nusikaltimas ir bausmė“. 1997. Seminaro medžiaga. 1 sekcija. P.4-5.

⁴⁶⁷ Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // Teisės problemos. 1999. Nr.3. P.37.

⁴⁶⁸ Law for the Reform of the Penal Code, of the Criminal Procedure and the Law of Assembly and for Introduction of a Crown Witness Rule for Terrorist Offenses. 1989 06 09 // Introduction to German Law. Edited by Werner F. Ebke, Matthew W. Finkin. The Hague. London. Boston. 1996. P. 426.

sprendimu, kuriam pritaria Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų senatas, gali būti nutraukta byla arba teismas gali skirti jam mažesnę už minimalią įstatyme numatytą bausmę arba laisvės atėmimo bausmę pakeisti pinigine.⁴⁶⁹ Nors, kai kurių vokiečių mokslininkų teigimu, tokia galimybė nesiderina su teoriniu legalumo (teisėtumo) principo dominavimu Vokietijos baudžiamajame procese⁴⁷⁰, ši taisyklė Vokietijoje buvo ne kartą plėsta 1993 m., 1994 m., 1996 m. priimtais įstatymais.⁴⁷¹ Iš pradžių taikoma tik bylose susijusiose su organizuotu nusikalstamumu ir su terorizmu, vėliau buvo įvesta ir bylose, susijusiose su pinigų plovimu, narkotikų nusikaltimų srityje.⁴⁷²

Panaši taisyklė, tik taikoma labiau apibrėžtais atvejais, numatyta ir Latvijos baudžiamąjo proceso kodekso 208¹ str., priimtame 1997 07 01, kuriame numatyta, kad Generalinis prokuroras gali nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, kuris suteikė vertingos pagalbos atskleidžiant sunkų nusikaltimą, įvykdytą organizuotos grupės. Nusikaltimas turi būti sunkesnis arba pavojingesnis nei jo padarytasis, ir asmuo negali būti padaręs nusikaltimo, už kurį numatyta mirties bausmė arba didesnis nei 10 m. laisvės atėmimas.

Dar mažiau asmenų, kuriems gali būti taikoma aptariama taisyklė, numato Baltarusijos įstatymai. Baltarusijos baudžiamąjo kodekso 17² str. 3 d. numatyti pagrindai atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nusikalstamos organizacijos narį, kuris savanoriškai pranešė apie tokią organizaciją arba padėjo atskleisti ruošiamus, daromus ar padarytus tos organizacijos nusikaltimus. Šiuo pagrindu negali būti atleistas asmuo, kuris yra padaręs sunkų ar ypač sunkų nusikaltimą, taip pat asmuo, kuris yra organizatorius ar vykdytojas.

Šios normos atsiradimas baudžiamuosiuose ir procesiniuose įstatymuose sukėlė diskusijų, kurių autorių argumentai tradiciniai ir naudojami praktiškai visose šalyse po panašių normų įvedimo: šalininkai apeliuoja į visuomenės gaunamą naudą, o priešininkai nurodo prieštaravimą proceso principams - nekaltumo prezumpcijai, lygybei įstatymui bei moralei.

Latvių mokslininkas A. Kavalieris, viename iš savo pranešimų tvirtina, kad be tam tikrų Baudžiamąjo proceso kodekso pakeitimų ir naujų įrodymų rinkimo priemonių, nusikalstamumo nepavyks sumažinti. Jis glaustai pateikia, jo nuomone, veiksmingas teisinės kovos su organizuotu nusikalstamumu priemones:

1. realizuoti parodymus duodančių asmenų saugumą užtikrinančias teisės normas;

⁴⁶⁹ Goda G. Baudžiamasis procesas teisinėje valstybėje // Teisės problemos. 1994 m. Nr.3. P.14.

⁴⁷⁰ Nuorodas į šaltinius žr. Beulke W. Strafprozeßrecht. 2000. Heidelberg. S.166.

⁴⁷¹ Rupperecht R. Rechtstatsachen als Basis der OK – Gesetzgebung // Organisierte Kriminalität. Wiesbaden. 1997. S. 79.

⁴⁷² Beulke W. Strafprozeßrecht. 2000. Heidelberg. S.167.

2. iš dalies arba visiškai atleisti nuo baudmės nuteistus asmenis, kurie duoda parodymus, padedančius demaskuoti sunkius nusikaltimus padariusius asmenis;
3. priimti teisės normas, leidžiančias asmeniui užmegzti ryšį su organizuotos grupės nariu arba paprašyti to nario būti liudytoju ir bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis;
4. priimti teisės aktus, padedančius sureguliuoti organizacijų ir firmų neteisėtą veiklą, tam, kad būtų galima areštuoti jų turtą ir sustabdyti jų veiklą.⁴⁷³

Kiti autoriai laikosi nuomonės, kad toks atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindas, kaip ir kiti nereabilituojantys baudžiamosios bylos nutraukimo pagrindai, tiesiogiai prieštarauja nekaltumo prezumpcijai. Be to, jų manymu, tokia norma visiškai neatitinka moralinių normų, kurios yra baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės normų pagrindas. Kritikai sutinka, kad reikia ieškoti naujų teisinių priemonių, naudotinų tiriant sunkius, organizuotus nusikaltimus, bet mano, kad nusikaltėlių atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės mainais už parodymus apie kitą sunkų nusikaltimą, yra nemoralus ir todėl neleistinas. Tai, autorių manymu, nereiškia, kad asmuo pasitaisė, kad gailisi, ir netgi suteikia galimybę nebaudžiamam daryti nusikaltimus. Parodymų davimas galėtų būti pripažintas tik atsakomybę lengvinančia aplinkybe.⁴⁷⁴ Tokios kritikos oponentai sutinka, kad tikri liudytojo motyvai gali būti įvairūs, tačiau šiuo atveju svarbiausia, kad parodymai būtų *teisingi* ir būtų rasti tai patvirtinantys įrodymai.⁴⁷⁵

Tiriant organizuotus nusikaltimus taikomi ir kiti diskusijas keliantys metodai: slapti tyrėjai, įvairūs operatyvinės veiklos metodai bei priemonės. Naudojant slaptus tyrėjus turi būti laikomasi proporcingumo ir subsidiarumo principų. Vadinasi, toks tyrimo metodas gali būti taikomas tik tiriant sunkius nusikaltimus, kai kitomis priemonėmis pasiekti norimą rezultatą būtų labai sudėtinga ar neįmanoma.⁴⁷⁶

Aptartos tendencijos tiriant organizuotus nusikaltimus, rado savo išraiškos formą ir Lietuvos įstatymuose. 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Baudžiamojo proceso kodeksas buvo papildytas 9² str., reglamentuojančiu baudžiamosios bylos nekėlimą arba iškeltos bylos nutraukimą asmeniui, padėjusiam ištirti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nusikalstama

⁴⁷³ Kavalieris A. Teisėsaugos institucijų ir organizuoto nusikalstamumo struktūrų galimybių nesuderinamumo problema // Jurisprudencija. 1999. T. 11 (3). P. 135.

⁴⁷⁴ Шешуков М.П. Латвийское законодательство о защите лиц // Государство и право. 1999. No. 2. С. 87-88.

⁴⁷⁵ Lo Voi F. Particular issues relating to informants and „pentiti” // Seminar on the Enhancement of investigative means. Strasbourg, 21-23 April 1999. P. 8.

⁴⁷⁶ Gropp W. Besondere Ermittlungsmaßnahmen zur Bekämpfung der Organisierter Kriminalität. Freiburg. i. Br. 1993. S. 42-46 // cituota pagal Goda G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą // Teisė. 2000. Nr. 37. P. 35; Šimkus K. Operatyvinė veikla kovoje su organizuotu nusikalstamumu Lietuvoje (naujas operatyvinės veiklos modelis). Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius. 1998. P. 14-17.

veiklą. Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas 15¹ str.; o vėliau 227¹ str. 3 d.. Iki šiol atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės tuo pagrindu, kad asmuo, padaręs nusikaltimą prisipažįsta ir atlieka tam tikrus veiksmus, padedančius tyrimo institucijoms, buvo (ir yra) numatytas Baudžiamojo kodekso atskiruose straipsniuose: 62, 63, 232¹, 234, 284, 319 str..

Pagal BPK 9² str. teismas, teisėjas, taip pat teisėjo sutikimu prokuroras turi teisę, remdamasis LR BK 15¹ str. ir 227¹ str. 3 d. nurodytais pagrindais nekelti baudžiamosios bylos arba iškeltą bylą nutraukti.

87 % apklaustų apygardos prokuratūrų organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo skyrių prokurorų teigiamai įvertino įstatymuose numatytą galimybę nutraukti baudžiamąją bylą organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nariui. Nurodoma, kad teisėsaugos pareigūnams buvo suteikta papildomų galimybių surinkti įrodymų apie itin pavojingą organizuotą nusikalstamumą, padidėjo galimybės užkirsti kelią tolesniems grupių ir susivienijimų nusikalstamiems veiksams. Vilniaus apygardos prokuratūros apibendrinime nurodyta, kad šios normos taikymas leido išaiškinti beveik šimtą asmenų, aktyviai dariusių organizuotus nusikaltimus.

Rinkdami empirinę medžiagą šiam skyriui, susidūrėme su kai kuriais sunkumais. Statistika netiksliai atspindi realią padėtį. Vidaus reikalų ministerijos Statistikos departamentas pateikia tokius duomenis: 1998 m. – buvo 4 baudžiamosios bylos; 1999 – 0 bylų; 1998 – 5 bylos, nutrauktos pagal BPK 9² str.⁴⁷⁷ Tuo tarpu Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros suvestinėje ataskaitoje apie tardymo darbą (Forma Nr. 1) skaičiai tokie: pagal BPK 9² str. baudžiamosios bylos buvo nutrauktos: 1995– 31 asmeniui; 1996 – 27 asmenims; 1997 – 0; 1998 – 9 asmenims; 1999 – 3 asmenims; 2000 – 3 asmenims. Vilniaus apygardos prokuratūros pažymoje teigiama, kad 1994-2001 m. Lietuvoje šis straipsnis taikytas 14 kartų. Tokių bylų Vilniaus apygardoje būta daugiau nei dešimt. Tokie neatitikimai neleidžia tiksliai įvertinti, kaip dažnai praktiškai taikoma aptariama norma.

Visoje Lietuvoje įvairių šaltinių duomenimis yra nuo 16 iki 73 BPK 9² str. taikymo atvejų. Tokių bylų skaičių lemia visų pirma normos turinys ir pobūdis. Tačiau įtaką daro ir ne visai tikslus jos taikymo pagrindų, sąlygų, kriterijų, procedūros reglamentavimas bei metodinių rekomendacijų trūkumas. Čia pabandydysime panagrinėti tam tikrus normos aspektus.

Baudžiamosios bylos nutraukimo (nekėlimo) pagrindus ir sąlygas nustato Baudžiamojo kodekso normos. Atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės asmuo, kuris, būdamas organizuotos grupės narys, dalyvavo grupės daromuose nusikaltimuose, tačiau prisipažino apie

Antra sąlyga - asmuo turi ne tik prisipažinti, bet ir suteikti vertingos informacijos. Jos pagrindu turi būti užkirstas kelias organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo veiklai. Įstatyme nėra nuorodų, ką reiškia „veikla“. Ar pakanka, kad pasinaudojus informacija buvo užkirstas kelias padaryti konkretų nusikaltimą, ar turi būti visiškai išardyta grupė ar susivienijimas. Prokuroras, bendradarbiaudamas su operatyvinės veiklos subjektais ir jų pareigūnais, gali įvairių duomenų analizės pagrindu įvertinti ar buvo įvykdyta ši sąlyga.

Nutarimuose nutraukti baudžiamąsias bylas nurodoma, kad apie vertingos informacijos suteikimą teisėsaugos institucijoms prokurorą raštu informuoja organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnybos pareigūnai.⁴⁸⁰

Taip pat ši problema sprendžiama ir užsienyje. JAV prokurorai, prieš sudarydami „sutartį dėl nepatraukimo baudžiamojon atsakomybėn“ turi konsultuotis su tyrimo agentūromis ar kitomis prokuratūros institucijomis, kurie domisi konkrečia organizuota grupe, jos veikla, bendrininkais ir gali padėti įvertinti konkretaus asmens indėlį į nusikalstamą veiklą ir į jos atskleidimą.

Teisme faktą, kad buvo užkirstas kelias organizuotos grupės veiklai, nustatyti gana sunku. Todėl paprastai šiuo pagrindu baudžiamoji byla nekeliama ar iškelta nutraukiama parengtinio tyrimo metu. Kyla klausimas, ar iš viso įmanoma nutraukti bylą asmeniui, jei jo pagalba buvo išardyta grupė, tačiau niekas nenuteistas? Mes neaptikome tokių bylų. Nutarimuose nutraukti baudžiamąsias bylas paprastai rašoma, kad asmuo padėjo „užkirsti kelią nusikalstamo susivienijimo (organizuotos grupės) veiklai ir patraukti jo narius baudžiamojon atsakomybėn.“

Informacija pripažįstama vertinga ir tada, kai remiantis ja organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nariai buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn.

Teismų praktika „padėjimą susekti kitus nusikaltėlius“ pripažįsta tada, kai kaltininkas nurodo nusikaltimą padariusių asmenų pavardes, gyvenamąją ar slapstymosi vietą, kitus esminius nusikaltusių asmenų požymius ar kitas žinias apie juos, jei tai padeda teisėsaugos institucijoms surasti, sulaikyti ar patraukti atsakomybėn kitus nusikaltėlius.⁴⁸¹

E.O., kuris sutiko bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, davė nuoširdžius parodymus apie V.M. nusikalstamo susivienijimo įvykdytus nusikaltimus: nusikalstamą susivienijimą, jo struktūrą ir narius; rengimąsi nužudyti V.P.; pasikėsinimą sprogdinant sužaloti V.P. turta; rengimąsi nužudyti Z.M. bei du pasikėsinimus jį nužudyti; J.K. turto prievartavimą; J.K. apiplėšimą; automobilių vagystes 1992–1996 m.; parodė garažus, kuriuose laikomi vogti automobiliai, taip pat gaujos šaunamieji ginklai, šaudmenys, sprogmenys.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Baudžiamoji byla Nr. 10-9-019-2001; Nr. 10-9-024-98. Vilniaus apygardos prokuratūra.

⁴⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 386.

⁴⁸² Baudžiamosios bylos Nr. 10-1-714-93 ir Nr. 10-9-022-01. Vilniaus apygardos prokuratūra.

Tiek parengtinio tardymo, tiek teismo metu teisiamasis V.K. pilnai prisipažino dėl jam inkriminuojamų nusikaltimų ir davė parodymus apie jo įvykdytus ir apie jam žinomus kitų teisiamųjų – V.J., V.R., V.M., V.M., A.P., A.R., I.P., L.R., V.M., D.R. įvykdytus sunkius nusikaltimus: 1994 06 01 įvykdytą D.T. tyčinį nužudymą, 1994 08 09 įvykdytą A.K. plėšimą, 1994 m. įvykdytą V.P. tyčinį nužudymą, 1997 03 04 įvykdytą tyčinį S.K. nužudymą, 1995–1996 m. vykdytus pasikėsinimus nužudyti J.K. sunkinančiomis aplinkybėmis, 1997 03 18 įvykdytą A.K. tyčinį nužudymą; 1997 09 16 įvykdytą tyčinį S.O. nužudymą, 1997 rugsėjo–1998 m. vasario laikotarpiu įvykdytus K. M., S.K., T., M. turto prievartavimus, A.D., A.V. plėšimus, 1998 m. įvykdytą V.U. turto prievartavimą, 1995–1998 m. V.M. vykdytą neteisėtą šaunamųjų ginklų igijimą, laikymą, realizavimą ir kitus nusikaltimus. Jo parodymų pagrindu šie nusikaltimai buvo išaiškinti, o nusikalstamų susivienijimų nariai V.J., I.P., A.R., D.R., O.V.M., L.R., V.M., banditų gaujos narys V.R. buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Šie V.K. parodymai, paremti kita bylois medžiaga, visiškai pasitvirtino teisme.⁴⁸³

Gramatiškai aiškinantis šią normą, peršasi išvada, kad asmenį galima atleisti nuo atsakomybės tik tada, kai kiti grupės ar susivienijimo nariai jau nuteisti, t.y., patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Praktiškai norma taikoma, kai asmuo sutinka duoti ir duoda svarbius bylai parodymus parengtinio tyrimo metu. 62 % apklaustų prokurorų mano, kad ją taikyti efektyviausia ikiteisminio tyrimo metu. Baudžiamoji byla dažniausiai nutraukiama, kai atliekami visi reikalingi tardymo veiksmai, kuriuose turi dalyvauti sutikęs liudyti asmuo. Tačiau kaip užtikrinti, kad asmuo, kuriam byla nutraukta ikiteisminio tyrimo metu, duos teisingus parodymus teismo metu?

Tik teisme paaiškėja, ar asmens suteiktos vertingos informacijos pagrindu buvo patraukti atsakomybėn, t.y., nuteisti, kiti grupės nariai. Galima daryti prielaidą, kad racionaliau būtų visus klausimus, susijusius su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės spręsti teisme, išnagrinėjus organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo dalyvių Lylą.

Daugelio šalių įstatymai fiksuoja parodymų davimą teisme kaip sąlygą persekiojimui nutraukti. Bet kaip paskatinti asmenį duoti parodymus prieš savo bendrininkus, jei jis teisme yra lygiai toks pats teisiamasis, ir byloje sprendimą priima teismas, o ne prokuroras?

Atliekant parengtinį tyrimą ir atsiradus galimybei pritaikyti BPK 9² str., prokuroras pradeda „derybas“ su kaltininku. Prokuroras „įsipareigoja“ taikyti šį straipsnį, kaltininkas „įsipareigoja“ duoti teisingus parodymus ikiteisminio tyrimo ir teismo metu. Tačiau šie įsipareigojimai yra „moraliniai“. Jų gali neįvykdyti ir kaltininkas, ir teisėsaugos institucija.

N.M. buvo paskirta policijos apsauga, nebuvo pareikštas kaltinimas ir buvo ketinama kreiptis į teismą sutikimo nutraukti bylą. Tačiau ji pradėjo palaikyti ryšius su besislapstančiu kaltinamuoju R.A., o vėliau pasislėpė nuo tardymo. Pagrindas taikyti jai BPK 9² str. išnyko. Jai pareikštas kaltinimas ir byla atiduota teismui.

⁴⁸³ 2001 11 14 Vilniaus apygardos prokuratūros apeliacinis skundas. (Skundžiamas 2001 10 22 Vilniaus apygardos teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 11-16).

A.P. Vilniaus apygardos teismo sutikimu buvo nutraukta baudžiamoji byla. Tačiau tas pats teismas teismo nagrinėjimo metu iškelė A.P. baudžiamąją bylą pagal BK 227¹ str., 273 str. 3 d., dėl kurių byla buvo nutraukta. Tik kasacinė instancija panaikino prokuroro apskųstą nutartį.⁴⁸⁴

Ankstesniame Lietuvos BPK projekte⁴⁸⁵ buvo pasiūlytas toks mechanizmas. Projekto 210 straipsnyje „Ikiteisminio tyrimo sustabdymas įtariamojo, padėjusio išaiškinti nusikalstamo susivienijimo veiklą, atžvilgiu“, buvo teigiama, kad „esant Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 249 straipsnio 4 dalyje nurodytiems pagrindams prokuroras gali sustabdyti ikiteisminį tyrimą įtariamojo, kuris prisipažįsta dalyvavęs nusikalstamo susivienijimo veikloje, atžvilgiu. Prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo sustabdymo turi patvirtinti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Ikiteisminis tyrimas galėjo būti atnaujintas, jeigu įtariamasis teismo nagrinėjimo metu vengia duoti parodymus to nusikalstamo susivienijimo, kurio nariu jis buvo, baudžiamojoje byloje.“ Projekto norma buvo sąlyginė – procesas tokiam asmeniui būtų nutraukiamas tik po to, kai teisme išnagrinėjus nusikalstamo susivienijimo bylą, ir pasirėmus bendradarbiaujančio asmens parodymais būtų nuteisiami kiti nusikalstamo susivienijimo nariai ir nuosprendis įsiteisėtų. (LR BPK projekto 212 str. 2 d. 4 p.). Pagal naują BPK baudžiamoji byla nutraukiama, o vėliau gali būti atnaujinta. BPK 217 straipsnis leidžia prokurorui priimti nutarimą atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą, jei įtariamasis, dėl kurio padarytos veikos ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas šio Kodekso 212 straipsnio 7 punkte numatytu atveju, tolesnio proceso metu vengia duoti parodymus apie nusikalstamo susivienijimo, kurio nariu jis buvo, veiklą.

JAV prokuroro ir kaltininko teisės, pareigos ir jų nevykdymo padariniai fiksuojami oficialioje sutartyje. Rekomenduojama, kad sutartyje būtų aiškiai surašyti valstybės įsipareigojimai, numatyta, kad nepatraukimas atsakomybės tiesiogiai ar netiesiogiai priklausys nuo parodymų ar kitos suteiktos informacijos bei jos teisingumo ir išsamumo. Tai skatina liudytoją būti kiek galima teisingesniu, nes kuo daugiau jis atskleis, tuo labiau apsaugos nuo patraukimo atsakomybės.

Kai sudaroma tokia sutartis, prokuroras (atornėjus) į bylą turi įsegti rašytinį dokumentą, kuriame nurodomos sutarties sąlygos ir terminai. Rašytinę sutartį pasirašo prokuroras ir asmuo, su kuriuo sudaryta sutartis, arba jo advokatas. Sutarties kopija siunčiama Baudžiamojo padalinio Liudytojų registravimo skyriui. Iš šio skyriaus prokurorai (atornėjai) gali gauti informaciją apie tai, ar asmuo yra anksčiau bendradarbiavęs su teisėsaugos institucijomis.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Vilniaus apygardos 2000-11-16 pažyma.

⁴⁸⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas. Nr. IXP-959.

⁴⁸⁶ Sutartys dėl asmens nepatraukimo atsakomybės už sutikimą bendradarbiauti. Ištraukos iš JAV prokurorų instrukcijų. 1997 // Tarptautinis forumas „Nusikaltimas ir bausmė“. 1997. Seminaro medžiaga. 1 sekcija. P. 7-8.

79 % prokurorų, atsakiusių į klausimus, manė, kad šio straipsnio taikymo procedūrą reikėtų reglamentuoti Baudžiamojo proceso kodekse.

Beje, Latvijoje asmuo, kuriam nutraukta baudžiamoji byla, jei jo suteikta informacija padeda ištirti sunkų nusikaltimą, padarytą organizuotos grupės, nebūtinai turi duoti parodymus teisme.

Prokuroro surašytą nutarimą nekelti baudžiamosios bylos arba nutraukti iškeltą baudžiamąją bylą turi tvirtinti teisėjas. Teisėjas, susipažinęs su nutarimu ir baudžiamosios bylos medžiaga, sutinka arba nesutinka su nutarimu.

Įstatymas įpareigoja apie priimtą nutarimą informuoti nukentėjusįjį, kaltininką ir jų atstovus. Apie situaciją, kai nutarimas buvo surašytas, o teisėjas su juo nesutiko, įstatyme nekalbama. Praktika šiuo klausimu yra nevienoda.

Kaltinamasis ir jo advokatas apskundė teisėjo sprendimą nesutikti su prokuroro nutarimu nutraukti bylą pagal BPK 9² str.. Apeliacinis teismas davė sutikimą nutraukti baudžiamąją bylą pagal šį straipsnį.⁴⁸⁷

Mes dar kartą pabrėžiame, kad būtina suteikti teisę apskūsti ir teismo (ikiteiminio tyrimo teisėjo) sprendimą nesutikti su prokuroro siūlomą bylos nutraukimu. Siekiant įgyvendinti šią teisę, būtina pranešti suinteresuotiems proceso dalyviams ne tik apie nutarimą, patvirtintą teisėjo, tačiau ir apie teisėjo sprendimą netvirtinti nutarimo.

Be abejonės, teismas (teisėjas), nagrinėdamas organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo dalyvių bylas, privalo įsitikinti ar pagrįstai ir teisėtai atskiriems asmenims buvo nekeliamos ar nutrauktos baudžiamosios bylos: ar buvo pagrindas taikyti BPK 9² str., ar yra visos sąlygos, numatytos BK 15¹ ar 227¹ str., ar teisingai bendrininkavimo forma pripažinta organizuota grupe ar nusikalstamu susivienijimu, ar nutarimas patvirtintas teisėjo. Teisėjas nėra susaistytas ankstesnio sprendimo, priimto parengtinio tardymo metu. Jei teisminio nagrinėjimo metu nustatoma, kad asmens, kuriam byla nutraukta (ar neiškelta), suteikta informacija nėra svarbi ir ne jos pagrindu, o remiantis kitais įrodymais buvo patraukti atsakomybėn asmenys ar nustatomas kitos aplinkybės, dėl ko nederėjo taikyti BPK 9² str., teisėjas (teismas) gali priimti nutartį iškelti baudžiamąją bylą ir grąžinti ją parengtiniam tardymui papildyti. (BPK 282 str.).

Teismas gali pasinaudoti savo teise iškelti baudžiamąją bylą teismo nagrinėjimo metu nustatęs, kad asmuo, kuriam byla buvo nutraukta, dalyvavo nužudant.

⁴⁸⁷ Vilniaus apygardos prokuratūros 1999-06-25 pažyma apie LR BK 15¹ str. ir 227¹ str. 3 d. taikymą Vilniaus apygardos teritorinėse prokuratūrose. Nr. 5-1316.

Atkreiptinas dėmesys, kad nutarimą nutraukti baudžiamąją bylą tvirtina (sutinka su juo) teisėjas. BPK 9² str. 2 d. analizė leidžia teigti, kad iškelti baudžiamąją bylą tokiam asmeniui gali tik aukštesnis teismas.

Tačiau teismas negali iškelti baudžiamosios bylos asmeniui, kuriam parengtinio tyrimo metu pritaikytas BPK 9² str., jei nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą buvo pagrįstas ir teisėtas.

Aukščiausiasis Teismas patenkino prokuroro skundą ir panaikino Apygardos ir Apeliacinio teismo sprendimus dėl baudžiamosios bylos iškėlimo A.P., kuriam parengtinio tyrimo metu buvo pritaikytas BPK 9² str.. Teismas konstatavo, kad nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą buvo pagrįstas (buvo nustatytos visos būtinos sąlygos) ir teisėtas. Apygardos teismas nepagrįstai iškėlė baudžiamąją bylą dėl tų pačių veikų.⁴⁸⁸

Tvarkomajame posėdyje, atiduodant kaltinamuosius teismui, negalima iškelti baudžiamosios bylos asmeniui, kuriam parengtinio tyrimo metu, baudžiamoji byla buvo nutraukta, remiantis BPK 9² str.. Tokia nuostata užfiksuota BPK 252, 255 str., kuriuose nenumatyta galimybė iškelti baudžiamąją bylą naujam asmeniui. Tokios pozicijos laikosi ir apeliacinės instancijos teismas.

Apeliacinis teismas patenkino prokuroro skundą, kuriame prašoma panaikinti Vilniaus apygardos teismo nutartį dėl baudžiamosios bylos grąžinimo papildyti ir baudžiamosios bylos iškėlimo G.B., kuriam byla buvo nutraukta ikiteiminio tyrimo metu pritaikius BPK 9² str. Apeliacinis teismas paaiškino, kad baudžiamąją bylą pagal naują kaltinimą ar naujam asmeniui teismas gali iškelti tik teismo nagrinėjimo metu, tiesiogiai ištyręs ir įvertinęs įrodymus.⁴⁸⁹

Atidavimo teismui stadiją reglamentuojančios normos suteikia teisę teismui grąžinti bylą tyrimui papildyti, „kai yra pagrindas patraukti baudžiamojon atsakomybės toje byloje kitus asmenis, jei apie juos bylos medžiagos negalima išskirti“ (BPK 255 str. 1 d. 3 p.). Aukštesnės instancijos teismai nelaiko asmens, kuriam buvo nutraukta byla pagal BPK 9² str., tokiu asmeniu, kuriam galima taikyti šią normą. Nors toks asmuo yra įvardijamas kaip liudytojas, tačiau parengtinio tyrimo metu jam buvo pareikšti kaltinimai, o vėliau, pritaikius BPK 9² str., byla nutraukta. Tai įrodo, kad tyrimo institucijos žino, kad asmuo dalyvavo nusikalstamo susivienijimo ar organizuotos grupės daromuose nusikaltimuose. Tik nutraukus jam bylą, jis tapo liudytoju.⁴⁹⁰

Jei teismas nustato būtinas sąlygas, jis gali, remdamasis BPK 9² str., nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, padėjusiam teismui patraukti atsakomybėn nusikalstamo susivienijimo ar organizuotos grupės narius.

⁴⁸⁸ Lietuvos teismų praktika. Baudžiamoji teisė ir baudžiamasis procesas. 1991-1998. Teisinės informacijos centras. P. 200-201.

⁴⁸⁹ Apeliacinio teismo nutartis. 2001-12-07. Baudžiamoji byla Nr. 1A-468. 2001 m.

⁴⁹⁰ Ten pat.

Panašios normos praktiškai visur atsirado kaip priemonės „kovoti“ su organizuotu nusikalstamumu. Lietuva, priėmusi aptariamą BPK ir BK normas siekė to paties tikslo. Galiojantys įstatymai leidžia nutraukti baudžiamąją bylą :

1. asmeniui, kuris *pats priklauso* organizuotai grupei ar nusikalstamam susivienijimui;
2. asmeniui, kuris duoda vertingus *parodymus apie „savo“* grupės ar susivienijimo narius;
3. asmeniui, kuris duoda *parodymus apie organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo daromus nusikaltimus.*

Vėliau kai kuriose šalyse „karūnuoto liudytojo“ taisyklė imta taikyti ir kitose bylose. Pažvelkime į sąlygas, kurių tikslas skatinti asmenis, kurie patys yra padarę nusikaltimų, padėti teisėsaugai. Bendras tikslas aiškus: atskleisti kuo daugiau sunkių nusikaltimų, patraukti atsakomybėn kuo daugiau pavojingų nusikaltėlių. Tad kodėl šis tikslas ir priemonių arsenalas taip susiaurinamas? Juk neneigsime, kad parodymai apie nužudymą arba daug išžagininimų yra tokie pat vertingi kaip ir apie organizuotos grupės, kuri vagia automobilius, veiklą. Ar neįmanoma, kad asmuo, pats nepriklausydamas organizuotai grupei (jis daro nusikaltimus vienas), gali turėti vertingų duomenų apie organizuotos grupės veiklą?

Siūlytume pagalvoti, ar nevertėtų numatyti bendresnę normą, kuri leistų suteikti bausmės nuolaidas arba netgi nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, kuris duoda vertingus parodymus, kurie padėtų atskleisti sunkius nusikaltimus ar nusikalstamo susivienijimo veiklą.

Įstatymų leidėjas nustatė aplinkybes, kurioms esant, negalima taikyti BPK 9² str.. BK 15¹ str. 2 d. numatyta, kad neatleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės anksčiau atleisti šio straipsnio pagrindu. Išanalizavus įstatymo tekstą, galima teigti, kad asmuo dalyvavęs nusikalstamo susivienijimo veikloje ir atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, gali būti atleistas šio straipsnio pagrindu. Tokia įstatymo spraga galima naudotis nutraukiant baudžiamąją bylą tam pačiam asmeniui keletą kartų: pripažinus jį organizuotos grupės nariu, po to pripažinus jį nusikalstamo susivienijimo nariu. Atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, taikant BK 227¹ str. 3 d. teoriškai galima neribotą skaičių kartų. Be abejo, taip neturi būti. Asmuo, kuriam pagal BPK 9³ str. buvo nutraukta byla, neturėtų dar kartą pasinaudoti tokia galimybe.

Įstatymas nenumato jokių terminų. Todėl darytina išvada, kad asmuo, kuriam šiuo pagrindu buvo nutraukta baudžiamoji byla, daugiau nebegali pasinaudoti tokia galimybe.

Naujame Baudžiamajame kodekse liko tik vienas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindas, numatytas specialioje dalyje. BK 249 str. 4 d. teigiama, kad nuo

baudžiamosios atsakomybės neatleidžiamas nužudant dalyvavęs asmuo arba asmuo, kuriam jau buvo taikytas toks atleidimas nuo atsakomybės.

BK 15¹ straipsnis netaikomas grupės organizatoriams ir asmenims, dalyvavusiems darant tyčinį nužudymą. Nusikalstamo susivienijimo nariams numatyta tik viena aplinkybė, užkertanti kelią taikyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės - dalyvavimas darant tyčinį nužudymą (BK 227¹ str. 3 d.). Naujo Baudžiamojo kodekso 249 str. 4 d. taip pat leidžia atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nusikalstamo susivienijimo organizatorių.

Galima tik spėlioti - ar čia klaida, ar įstatymo leidėjas, pripažindamas nusikalstamą susivienijimą pavojingesne bendrininkavimo forma, suteikia galimybę daugiau asmenų, suteikiančių vertingos informacijos, išvengti baudžiamosios atsakomybės.

Atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nusikalstamo susivienijimo organizatorių yra nemoralu, nes jis bet koku atveju turi daugiau vertingos informacijos už bet kurį „žemesnio rango“ dalyvį. Būdamas pavojingiausias nusikalstamo susivienijimo dalyvis, jis turi didžiausią galimybę būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės. Pavyzdžiui, JAV instrukcijose prokurorams nevienareikšmiškai kalbama apie tai, kad atleisti nuo atsakomybės pavojingą nusikaltėlį, vadovavusį nusikalstamo susivienijimo veiklai, neleidžia viešasis interesas. Vertinant, ar visuomenės interesų labai yra būtina atsisakyti asmens, padariusio nusikaltimą, bet sutikusio bendradarbiauti, patraukimo atsakomybėn, svarbu nustatyti jo kaltumo laipsnį palyginti su kitų nusikaltimo dalyvių indėliu į nusikaltimą. Visuomenės interesų labai nereikėtų atsisakyti didelio nusikalstamo pasaulio veikėjo persekiojimo už jo sutikimą bendradarbiauti įskundžiant savo pavaldinius. Visuomenės interesams nepasitarnautų ir stambaus nusikaltėlio nepatraukimas atsakomybėn už tai, kad bus nubausti ne tokie pavojingi nusikaltėliai.⁴⁹¹

Manytume, kad Lietuvoje taip pat reikėtų taikyti tokį apribojimą ne tik organizuotos grupės, bet ir nusikalstamo susivienijimo organizatoriams.⁴⁹² Beje, 28 % apklaustų prokurorų mano, kad galima būtų nuo atsakomybės atleisti ir organizuotų grupių organizatorius (kaip ir nusikalstamų susivienijimų).

Teismas kartais nesutinka pritaikyti BPK 9² str. ir 227¹ str. 3 d. nusikalstamo susivienijimo organizatoriui, nors įstatymas tokios sąlygos nenumato.

Teismas nustatė, kad V.K. buvo dviejų nusikalstamų susivienijimų nariu ir prisidėjo prie jų įkūrimo, tačiau davė nuoširdžius ir teisingus parodymus, kurių pagalba buvo išaiškinta daug nusikaltimų ir nuteisti asmenys, darę

⁴⁹¹ Sutartys dėl asmens nepatraukimo atsakomybėn už sutikimą bendradarbiauti. Ištraukos iš JAV prokurorų instrukcijų. 1997 // Tarptautinis forumas „Nusikaltimas ir bausmė“. 1997. Seminaro medžiaga. I sekcija. P.5.

⁴⁹² Anksčiau BK buvo numatyta, kad nuo atsakomybės atleidžiamas „antraeilis“ grupės narys. Tačiau „antraeilis“ narys plačiąja prasme gali būti bet kuris bendrininkas, išskyrus organizatorių, vadovą.

nusikaltimus. Bet atmetė prokuratūros prašymą nutraukti jam bylą, „kadangi V.K. buvo vienas iš nusikalstamų susivienijimų, ginkluotų šaunamuoju ginklu, kūrėjų, jo atžvilgiu Lietuvos Respublikos BK 227¹ str. 3 d. nuostatų taikyti ir pastarąjį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės negalima.“⁴⁹³

Dalyvavimą nužudant, kaip aplinkybę neleidžiančią nutraukti baudžiamosios bylos, kuri laiką teisės taikytojai taip pat suprato nevienodai. Vieni rengimosi nužudyti nelaikė „dalyvavimu nužudant“. Kita nuomonė buvo, kad rengimasis nužudyti yra aplinkybė, neleidžianti taikyti BPK 9² str. ir nutraukti baudžiamąją bylą.

1999-06-15 Generalinės prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo skyriaus prokuroras priėmė nutarimą nutraukti 6 baudžiamąsias bylas kaltinamajam V.A.. Jis, būdamas organizuotos grupės ir nusikalstamo susivienijimo narys dalyvavo grupės ir susivienijimo daromuose nusikaltimuose, tačiau prisipažino ir suteikė teisės saugos institucijoms vertingos informacijos, kurios pagrindu jos nariai buvo patraukti atsakomybėn bei buvo užkirstas kelias grupės veiklai.

Apygardos teismo teisėjas nesutiko su šiuo nutarimu. Motyvas buvo toks. V.A. su kitais bendrininkais rengėsi nužudyti, tačiau nusikaltimui buvo užkirstas kelias. Teisėjas pripažino, kad rengimasis nužudymui faktiškai atitinka įstatymo draudimą atleisti nuo atsakomybės, jei asmuo „dalyvavo darant tyčinį nužudymą“.⁴⁹⁴

Skunde Apeliacinio teismo, prokuratūros pareigūnas išdėstė savo motyvus. Prokuratūros nuomone, teismas be pagrindo plečiamai išaiškino BK 15¹ str. 2 d. numatytą sąlygą. V.A. yra kaltinamas tuo, kad kartu su bendrininkais organizavo nužudymą: perdavė užsakymą nužudyti, papasakojo vykdytojui, kur gyvena auka, kokie jos pomėgiai. Nusikaltimas buvo užkardytas rengiantis jam. Jokie veiksmai, kurie keltų pavojų aukai nebuvo atlikti. V.A. nepadarė nieko, ką būtų galima pripažinti nužudymo objektyviosios pusės požymiais.⁴⁹⁵

Kol įstatymų leidėjas nepatiksliino termino „dalyvavęs nužudant“, reiktų laikyti tokiu dalyvavimu bet kokių veiksmų atlikimą rengiant, kėsinantis nužudyti ar nužudant.

Apklaustų prokurorų nuomonės dėl draudimo atleisti tam tikras asmenų kategorijas buvo įvairios. 17 % manė, kad reikia trumpinti asmenų, kuriems galima taikyti aptariamąs normas, „sąrašą“: nutraukti bylas tik amenims, kurie buvo antraeiliai grupės nariai (pvz., padėjėjai); ir asmenims, kurie nedalyvavo ne tik nužudant, tačiau ir darant labai sunkius nusikaltimus. 58 % prokurorų teigė, kad nuo atsakomybės gali būti atleisti asmenys, dalyvavę nužudant; taip pat organizatoriai (organizuotų grupių).

Pridurtume, kad šio instituto sėkmingas taikymas dažnai priklauso nuo kompleksiško kitų priemonių, būtent liudytojo apsaugos priemonių, taikymo. Dažnai tokiam liudytojui gresia realus pavojus. Ši problema gvildinama visose šalyse, kur yra galimybė organizuotos grupės nariui

⁴⁹³ 2001 10 22 Vilniaus apygardos teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 11-16.

⁴⁹⁴ Baudžiamosios bylos Nr. 09-2-011-98; 10-1-714-93; 16-1-892-96; 10-9-024-98, 10-9-017-99. LR Generalinė prokuratūra.

⁴⁹⁵ LR Generalinės prokuratūros 1999-06-30 Apeliacinis skundas Nr. 8/5-04-958.

nutraukti baudžiamąjį procesą mainais už jo parodymus.⁴⁹⁶ Europos Taryba taip pat pabrėžia principus, kurių turi būti prisilaikoma taikant bet kokias „lengvatas“ bendradarbiaujantiems su teisės sauga. Tai „padrąšinimas“ ir „adekvati apsauga“.

Kalbant apie nukentėjusiojo interesus, kai asmeniui pritaikomas BPK 9² str., reiktų aptarti keletą klausimų. Žalos atlyginimo klausimas visai nekeliamas baigiant bylą BPK 9² str. tvarka. Tai gali tapti realia problema, jei asmuo, kuriam buvo pritaikytas BPK 9² str., savo neteisėtais veiksmais yra padaręs žalą konkrečiam asmeniui. Bylų dokumentai rodo, kad dažnai yra padaryta žymi žala: pavogti brangūs automobiliai, susprogdintas turtas.⁴⁹⁷ Nors nukentėjusysis turi teisę apskųsti sprendimą nutraukti (nekelti) baudžiamąją bylą, bet žalos atlyginimo klausimo jis kelti negali, nes tai nėra sprendimo priėmimo sąlyga. Jei nėra jokių procedūrinių pažeidimų, nukentėjusysis gali netekti teisės gauti žalos atlyginimą. Sprendimas nutraukti procesą asmens, dalyvavusio organizuotos grupės (nusikalstamo susivienijimo) veikloje, priimamas atsižvelgiant į viešąjį interesą. Kaip sudėtinė to intereso dalis yra nukentėjusiojo pozicija bei jo teisėti interesai. Jie taip pat turi būti įvertinti kartu su kitomis aplinkybėmis, kurios lemia - nutraukti procesą ar jį tęsti.

Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažįsta, kad kartais visuomenės interesus gali tapti prioritetiniu prieš asmens teisėtą interesą. Byloje prieš Didžiąją Britaniją teismas nustatė, kad teisingumo interesai organizuoto nusikalstamumo srityje kartais gali užgošti individualią fundamentalią įtariamojo teisę žinoti slapto agento identitetą (asmenybę) ar slaptos operacijos smulkmenas.⁴⁹⁸ Analogiškai šią nuostatą galima pritaikyti ir nukentėjusiojo interesus „paaukojant“ visuomenės labui. Užsienio šalyse taikant diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formas, kur žalos atlyginimas nėra būtina nepersekiavimo sąlyga, nukentėjusiajam paliekama galimybė reikalauti žalos atlyginimo civiline tvarka. Kaltininko raštiškas pripažinimas, kad jis įvykdė konkrečias veikas, kurios padarė žalą nukentėjusiajam, yra neginčijamas dokumentas gauti žalos atlyginimą civiline tvarka.

Įstatymų leidėjas, priimdamas BPK 9² str., BK 15¹ ir 227¹ str., iš kelių galimų procesinių priemonių kovoje su organizuotu nusikalstamumu, pasirinko atsisakymą persekioti organizuotos

⁴⁹⁶ Rupprecht R. *Rechtstatsachen als Basis der OK – Gesetzgebung // Organisierte Kriminalität*. Wiesbaden. 1997. P. 79; Lo Voi F. *Particular issues relating to informants and „pentiti“ // Seminar on the Enhancement of investigative means*. Strasbourg, 21-23 April 1999. P. 5-6, 14-15.

⁴⁹⁷ Baudžiamoji byla Nr. 10-1-714-93; Nr. 10-9-022-01. Vilniaus apygardos prokuratūra.

⁴⁹⁸ *Soering v UK*. ECHR. 1989. Series A 161. Par.89. // Langerrar Ch. *The European Convention on Human Rights and safeguard human rights and the role of the Public Prosecution Office/Prokuratūra // The Prokuratūra in a state governed by the rule of law*. Council of Europe publishing. 1998. P. 59.

grupės (nusikalstamo susivienijimo) narių mainais už jo vertingus parodymus. Išanalizavę šiuos straipsnius ir gana negausią empirinius duomenis, norėtume pateikti tam tikrų išvadų ir siūlymų.

Lietuvoje aptariama norma yra taikoma gana retai. Prognozuotina, kad įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams, šio instituto taikymas dar sumažės. Šiuo metu BPK 9² str. daugiausiai taikomas organizuotos grupės nariui. Naujo BK 249 str. 4 d. leis atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės tik nusikalstamo susivienijimo narių. Mūsų nuomone, jos taikymo neapsunkintų taikymo subjektų sumažinimas. Buvusiam nusikalstamo susivienijimo dalyviui baudžiamąją bylą turėtų nutraukti tik apygardų prokurorai, gavę apygardos teismo sutikimą. Teismų praktika taptų vienodesnė. Tačiau įsigaliojus naujam BPK, ikiteisminio tyrimo teisėjas spres visus klausimus, susijusius su ikiteisminiu tyrimu, todėl tik jis tvirtins prokurorų nutarimus.

Sėkmingiau taikyti normą trukdo tokie pagrindiniai faktoriai:

1. Asmuo, duodamas parodymus prieš bendrininkus, neužtikrintas, kad jie bus nubausti realiomis ir nemažomis laisvės atėmimo bausmėmis. Įstatymo leidėjas, kriminalizavęs veiką, pabrėžė jos pavojingumą bei griežtos atsakomybės nustatymo būtinybę. Tačiau praktiškai teismas abejoja ir todėl elgiasi atsargiai, dažnai nuteisdamas asmenis 5-6 metų laisvės atėmimu.⁴⁹⁹ Pareiginių ir kai kurių kitų nusikaltimų bylose neretai skiriamos baudos arba laisvės atėmimo bausmės atidėjimas. Kaltininkui „neverta“ užsitraukti bendrininkų nemalonę, tuo labiau, kad ir jis pats neliudydamas „gaus“ tokią pačią bausmę.

2. Liudytojas turi būti efektyviai ir realiai apsaugotas. Tai sudėtinga ir brangu.

3. Bylą galima nutraukti tik organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nariui; liudijančiam apie „savo“ grupės (susivienijimo) bendrininkų veiklą; liudijančiam būtent apie organizuotus nusikaltimus.

Siekiant efektyviau tirti sunkius nusikaltimus, parodymus apie tokius nusikaltimus ir apie kitų organizuotų grupių (nusikalstamų susivienijimų) nusikaltimus, galima pripažinti tinkama sąlyga, nutraukiant baudžiamąją bylą.

Nelaikyti būtina atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlyga „liudytojo“ priklausymą organizuotai grupei.

Šiems pasiūlymams įgyvendinti reiktų be normos, kuri leidžia nutraukti bylą nusikalstamo susivienijimo nariui, kitos proceso normos, leidžiančios nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, kuris yra padaręs nusikaltimų (išskyrus nužudymą), tačiau suteikė vertingos informacijos, kuri padėjo išaiškinti sunkų nusikaltimą arba iširti nusikalstamo susivienijimo veiklą bei patraukti atsakomybėn jo narius.

„Faktinį susitarimą” su potencialiu liudytoju galima būtų „įvilkti” į procesinę formą. Galimas variantas yra būtent raštiško susitarimo numatymas. Prokuroras, turėdamas pagrindo manyti, kad asmuo (įtariamasis ar kaltinamasis) turi vertingos informacijos apie sunkius nusikaltimus, paaiškina jam sąlygas, dėl kurių įstatymas leidžia nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, padedančiam teisėsaugos institucijoms atskleisti nusikaltimus ir patraukti baudžiamojon atsakomybės asmenis. Raštišką pranešimą apie sąlygas prokuroras galėtų įteikti kaltinamajam ir (ar) jo advokatui. Po nustatyto termino kaltinamasis ir jo advokatas turėtų pareikšti savo poziciją. Jei jie sutinka, galėtų būti surašytas „susitarimas” ar protokolai, kuriame turi būti aptartos bendradarbiavimo sąlygos ir kurių pasirašo prokuroras, įtariamasis (kaltinamasis), gynėjas.

Protokole (susitarime) fiksuojama nusikaltimas, kuriuo kaltinamas asmuo; asmens pateikti duomenys apie sunkų nusikaltimą, jo esmines aplinkybes ir jį įvykdžiusius asmenis; duomenys apie nusikalstamo susivienijimo veiklą ir dalyvius; asmens įsipareigojimas duoti teisingus parodymus tyrimo institucijoms ir teisme; prokuroro įsipareigojimas nutraukti baudžiamąją bylą. Asmuo turi būti perspėjamas dėl atsakomybės už melagingus parodymus. Susitarime būtina fiksuoti, kad kaltinamajam neįvykdžius įsipareigojimų, prokuroras naikina susitarimą, tačiau negali panaudoti informacijos, gautos iš asmens, jo paties baudžiamajam persekiojimui, išskyrus bylas dėl melagingo liudijimo.⁵⁰⁰

Instituto taikymo praktika yra negausi, tačiau darytina išvada, kad aptariamos normos taikomos gana kvalifikuotai, nutarimuose nutraukti baudžiamąsias bylas išsamiai išdėstomi kaltininko parodymai apie savo ir bendrininkų padarytus ar rengiamus nusikaltimus, aiškiai parodomas kaltinamojo vaidmuo darant nusikaltimus. Visose Vilniaus apygardos prokuratūros bylose, kur taikytas BPK 9² str., priimti apkaltinamieji nuosprendžiai, kuriuose nusikaltimai kvalifikuojami kaip padaryti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Justickis V. Kriminologija. Vadovėlis. 1 dalis. P.322.

⁵⁰⁰ Jau 1996 m. P. Ancelis siūlė įteisinti „liudijimo prieš save” procedūrą. Prokuroras turėtų gauti teisėjo nurodymą liudytojui, kuris gali atsisakyti duoti parodymus, naudodamasis teise neliudyti prieš save. Gavęs teisėjo nurodymą toks liudytojas privalo duoti teisingus parodymus. Tačiau jokia informacija, gauta iš jo, negali būti panaudota jo paties baudžiamajam persekiojimui, išskyrus bylas dėl melagingo liudijimo. (Ancelis P. Ikitiesminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V: LPA, 1996. P. 112.) Generalinė Prokuratūra taip pat ruošia įstatymų projektus, kuriuose siūlo panašias procedūras.

⁵⁰¹ Vilniaus apygardos prokuratūros 1999-06-25 pažyma apie LR BK 15¹ str. ir 227¹ str. 3 d. taikymą Vilniaus apygardos teritorinėse prokuratūrose. Nr. 5-1316.

4 skyrius. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo instituto perspektyvos Lietuvoje.

Išnagrinėję tikslingumo principo raidą ir jo plėtros tendencijas, padarėme išvadą, kad nepaisant kritikos, šis principas vis plačiau taikomas įvairių šalių baudžiamuosiuose procesuose, jo plėtrą palaiko ir tarptautinės organizacijos, kurios nare yra Lietuva. Tenka konstatuoti, kad diskrecinis baudžiamasis persekiojimas turi perspektyvą ir Lietuvos baudžiamajame procese.

Tačiau būtina aiškiai įvertinti ne tik paties tikslingumo principo taikymo privalumus ir problemas, tačiau ir atskirų jo formų įtarukimo teigiamus bei neigiamus aspektus. Mūsų požiūriu, atsisakyti privalomojo baudžiamojo persekiojimo diskrecinio baudžiamojo persekiojimo naudai, galima tik dėl efektyvaus baudžiamojo proceso tikslų pasiekimo, tačiau ne vien dėl proceso greitumo ir pigumo, kas, be abejo, irgi turi įtakos pasirenkant tikslų siekimo būdus (procesinę formą).

Svarbus momentas, į kurį turi būti atsižvelgiama įtraukiant atitinkamas diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formas – tai procedūrų, kurios iki minimumo sumažintų potencialią grėsmę asmenų, įtrauktų į baudžiamąjį procesą, teisėms ir teisėtiems interesams, taip pat galimybę piktnaudžiauti laisva nuožiūra priimant sprendimus. Todėl įstatyme turėtų būti numatyti aiškūs normų taikymo kriterijai, procedūros ir jų kontrolės tvarka, ribotas subjektų, galinčių naudotis diskreciniais įgaliojimais, skaičius.

Disertacinis tyrimas išryškino diskrecinio baudžiamojo persekiojimo tobulinimo ir vystymosi kryptis:

1. baudžiamųjų įstatymų, nurodančių diskrecinio baudžiamojo persekiojimo pagrindus suderinimas su baudžiamojo proceso įstatymu, taip pat atskirų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšių procedūros įtvirtinimas Baudžiamojo proceso kodekse;
2. naujų diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų, įtvirtintų naujame Baudžiamojo proceso kodekse analizė, vertinimas, tobulinimo galimybės;
3. užsienio valstybių įstatymų leidybos bei praktikos tyrinėjimo tęsimas, siekiant pasinaudoti pozityvia patirtimi, dabar arba ateityje kuriant naujas diskrecinio baudžiamojo persekiojimo normas.

1. Būtina suderinti naujo Baudžiamojo kodekso ir naujo Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas. Baudžiamajame kodekse atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės realizavimo

subjektas yra teismas, naujame Baudžiamojo proceso kodekse – prokuroras, gavęs ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimą. Manome, Baudžiamajame kodekse galima vartoti formuluotę „gali būti atleistas“, o ne „teismas gali atleisti“, paliekant baudžiamojo proceso normoms nustatyti konkrečią procedūrą ir jos vykdytojus.

Galiojančio Baudžiamojo kodekso specialioje dalyje yra numatyta daug atvejų, kai asmuo, pranešęs apie savo daromą ar padarytą nusikaltimą (dažniausiai tai valstybiniai nusikaltimai arba gana latentiški nusikaltimai) teisėsaugos institucijoms, yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Įvertinus potencialią grėsmę svarbiems valstybės ar visuomenės interesams, kuri gali kilti pradedant baudžiamąjį procesą, taip pat naudą visuomenei, tokio asmens atžvilgiu atsisakoma baudžiamojo persekiojimo. Tai asmuo, kuris yra užverbuotas užsienio organizacijos (BK 62 str.), pradėjęs šnipinėti (BK 63 str.), užsienietis, neteisėtai perėjęs sieną (BK 82 str.), nusikalstamo susivienijimo narys (BK 227¹ str., kuris, beje, yra vienintelis specialioje dalyje numatytas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejis, „turintis“ procesinę realizavimo formą - BPK 9² str.), asmuo, užsiimantis narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis (BK 232-1 str.), asmuo, davęs kyšį ar nepagrįstą atlyginimą (BK 284 str., 319 str.). Jų nepersekiavimo baudžiamąja tvarka sąlygos yra pranešti apie nusikaltimą, tam tikrais atvejais suteikti informacijos, kuri padėtų užkirsti kelią nusikaltimo padariniams arba padėtų patraukti atsakomybės kitus darančius nusikaltimus asmenis. Šie „specialūs“ atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejai neturi jokios procesinės realizavimo formos: kada, kas, kokiomis sąlygomis atsisako kelti baudžiamąją bylą ar nekelia jos, ar nutraukia ją. Siekiant sureguliuoti tokių normų taikymą, mūsų požiūriu, galima būtų sukurti procesines normas, numatančias:

1. Teisę nutraukti ikiteisminį tyrimą atvejais, kai asmuo savo aktyviais veiksmais užkerta kelią valstybiniam nusikaltimui. Tokios normos pavyzdys būtų Vokietijos BPK 153 d straipsnis, kuriame numatyta galimybė sustabdyti tyrimą valstybinių nusikaltimų atvejais, jei tęsiant tyrimą gali iškilti pavojus valstybei, taip pat BPK 153 e straipsnis, pagal kurį procesas gali būti sustabdytas, kai kaltinamasis aktyviais veiksmais padeda užkirsti kelią dėl baudžiamosios veikos padarymo galintiems atsirasti padariniams, tokiems kaip Vokietijos valstybės teritorinio vientisumo suardymas, demokratinės santvarkos sugriovimas ir pan.. Tokiais atvejais, kai baudžiamojo persekiojimo būtinumas konfliktuoja su nacionaliniais interesais, viešasis arba nacionalinis interesas laikomas prioritetu.

2. Teisę nutraukti ikiteisminį tyrimą, jei viešasis interesas persekioti asmenį yra labai menkas, nes asmuo bus išduotas kitai valstybei. Vokietijoje įtvirtinta galimybė esant tam tikroms

sąlygoms nepersekioti asmens už užsienyje padarytas veikas (Vokietijos BPK 153 c str.) bei užsieniečių, kurie bus išduoti (Vokietijos BPK 154 b str.).

3. Teisę nutraukti ikiteisminį tyrimą, jei asmuo, pirmą kartą padaręs atitinkamos kategorijos nusikaltimus, atlieka tam tikrus aktyvius veiksmus, kurie padeda atskleisti, iširti nusikaltimus, pašalinti padarinius, kilusius dėl nusikaltimo. Procesinėje normoje (-se), kaip ir dabar, būtų nuoroda į atitinkamą BK straipsnį. Pavyzdys būtų Rusijos BPK 28 str., leidžiantis nutraukti baudžiamąją bylą, jei asmuo atlieka aktyvius „atgailos“ veiksmus.

Šio pasiūlymo esmė nesikeičia ir išanalizavus naują BK ir naują BPK.

BK 114 str. „Valstybės perversmas“ fiksuojamas pasiūlymas atleisti nuo atsakomybės asmenis, kurie dalyvavo sąmoksle, tačiau valstybės institucijoms suteikė svarbios informacijos; 227 str. „Papirkimas“ – asmenį, kuris davė kyšį su valstybės institucijų žinia, arba kuris buvo verčiamas duoti kyšį; 259 str. „Neteisėtas disponavimas narkotinėmis medžiagomis“ – asmenį, kuris pats kreipėsi į medicinos ar teisėsaugos institucijas, norėdamas atiduoti šias medžiagas; 291 str. „Neteisėtas valstybės sienos perėjimas“ – asmenį, kuris išsiunčiamas į valstybę, iš kurios perėjo.

Naujame BPK bendra procesinės formos suteikimo specialioms atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejams idėja realizuota 212 straipsnyje. Šio straipsnio 8 punkte numatyta, kad ikiteisminis tyrimas nutraukiamas, kai yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 93 straipsnyje, 114 straipsnio 3 dalyje, 259 straipsnio 3 dalyje, 291 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir pagrindai. Visos specialioje BK dalyje numatytos normos realizuojamos taip pat, nors viešojo intereso turinys, sprendžiant davusio kyšį ar perėjusio valstybinę sieną asmens baudžiamojo persekiojimo tikslingumą yra skirtingas. Motyvuodamas savo sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, prokuroras kiekvienu konkrečiu atveju turės pats ieškoti atsakymo.

3. Naujas Baudžiamojo proceso kodeksas yra naujas kiekybinis ir kokybinis žingsnis realizuojant tikslingumo principą baudžiamajame procese. Pagal naujo BPK 212 straipsnį „Ikiteisminio tyrimo nutraukimo atvejai“, ikiteisminis tyrimas nutraukiamas:

1) kai ikiteisminio tyrimo metu paaiškėja, kad yra šio Kodekso 3 straipsnyje numatytų aplinkybių;

2) kai ikiteisminio tyrimo metu nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo;

3) kai remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 36 straipsniu pripažįstama, jog asmuo ar jo padaryta veika dėl aplinkybių pasikeitimo tapo nepavojingi;

4) kai remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 37 straipsniu pripažįstama, kad nusikalstama veika dėl mažareikšmiškumo nėra pavojinga;

5) kai įtariamasis ir nukentėjęsysis susitaiko Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnyje numatytais atvejais;

6) kai įtariamasis perduodamas asmeniui, kuris vertas teismo pasitikėjimo, pagal laidavimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 40 straipsnyje numatytais atvejais;

7) kai įtariamasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 249 straipsnio 4 dalyje nurodytomis sąlygomis padeda atskleisti nusikalstamo susivienijimo veiklą;

8) kai yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 93 straipsnyje, 114 straipsnio 3 dalyje, 259 straipsnio 3 dalyje, 291 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir pagrindai;

9) dėl atskirų veikų, kelių nusikalstamų veikų padarymo, kai yra šio Kodekso 213 straipsnyje numatytos sąlygos;

10) šio Kodekso 215 numatytu atveju dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo trukmės.

Iki šiol galiojusiose Baudžiamojo proceso kodeksų ir paskelbtų projektų diskrecinėse normose buvo aiškiai pasakyta, kad esant tam tikroms sąlygoms, kompetentingi pareigūnai „turi teisę“ nutraukti baudžiamąją bylą (ikiteisminį tyrimą). Palyginti su jomis, ši norma išsiskiria tuo, kad joje kartu išdėstyti diskreciniai ir privalomi ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindai. Naujo BPK 212 str. išvardintais pagrindais, o tiksliau, remiantis jame išvardintais naujo BK straipsniais, ikiteisminį tyrimą „nutraukia“ prokuroras. Be abejo, skirtumas tarp „privalomo“ nutraukimo ir nutraukimo „laisva nuožiūra“ liko. Jis, visų pirma, išreiškiamas Baudžiamajame kodekse, kurio normose vartojamas terminas „turi teisę“ (LR BK 36, 37, 38, 40 str.). Antra, nutraukiant ikiteisminį tyrimą diskreciniais pagrindais (BPK 212 str. 3 - 9 p.), reikalingi du pareigūnai: prokuroras priima nutarimą, kurį privalo patvirtinti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Faktinių skirtumų tarp „techninio“ ir „diskrecinio“ ikiteisminio tyrimo nutraukimo yra daugiau. Jie aptarti ankstesniame darbo skirsnyje apie atsisakymo iškelti baudžiamąją bylą (techninis baudžiamojo persekiojimo atsisakymas) ir baudžiamosios bylos nekėlimo (diskrecinis baudžiamojo persekiojimo atsisakymas) skirtumus. Manome, šių ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindų skirtumai turėtų būti aiškiai parodyti ir įstatyme. Naujo 212 straipsnyje „Ikiteisminio tyrimo nutraukimo atvejai“ galėtų būti išskirtos dvi dalys. 1 dalyje būtų numatyta, kad „Ikiteisminis tyrimas *turi būti* nutrauktas:

1) kai ikiteisminio tyrimo metu paaiškėja, kad yra šio Kodekso 3 straipsnyje numatytų aplinkybių;

2) kai ikiteisminio tyrimo metu nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo.”

Straipsnio 2 dalyje, kurioje numatyta, kad „Ikiteisminis tyrimas *gali būti* nutrauktas”, būtų išvardinti diskreciniai nutraukimo pagrindai.

Mūsų nuomone, pagirtina tai, kad pagaliau visos Baudžiamajame kodekse numatytos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos „įgijo” savo procesinį įtvirtinimą. Tai pasakytina apie veikos mažareikšmiškumą, apie jau minėtas specialiojoje BK dalyje įtvirtintas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formas.

Baudžiamąjį proceso lakoniškumas, mūsų nuomone, paaiškinamas tuo, kad Baudžiamasis kodeksas buvo priimtas žymiai anksčiau, ir Baudžiamąjį proceso kodekso normos, reglamentuojančios diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, tik duoda nuorodą į atitinkamą BK straipsnį. Jei kodeksai būtų ruošiami kartu (lygiagrečiai), atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas ir ikiteisminio tyrimo nutraukimo institutas būtų suderinti geriau.

Sąlyginai naujos normos yra laidavimas⁵⁰² ir tyrimo sustabdymas kelių nusikalstamų veikų padarymo atveju. Prognozuoti, ar jos bus plačiai taikomos bei kokios problemos gali kilti jas realizuojant, yra sudėtinga, nes kol kas nėra jokių empirinių duomenų.

Naujo BPK 212 str. 6 p. numatyta, kad ikiteisminis tyrimas nutraukiamas atiduodant įtariamąjį laiduotojui. Prokuroras patvirtintu ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarimu turi teisę nutraukti ikiteisminį tyrimą asmeniui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkų tyčinį nusikaltimą, jei yra asmens, kuris vertas teismo pasitikėjimo, prašymas perduoti kaltininką jo atsakomybei pagal laidavimą.

Laidavimo pagrindai ir sąlygos numatytos naujo Baudžiamąjį kodekso 40 straipsnyje. Laidavimas gali būti paskirtas su užstatu arba be jo. Asmeniui, už kurį laiduojama, keliamos panašios kaip ir norintiems susitaikyti, sąlygos. Asmuo gali būti patikėtas laiduotojui, jei jis pirmą kartą padarė nusikaltimą, visiškai pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikaltimą, bent iš dalies atlygino ar pašalino padarytą žalą arba įsipareigojo ją atlyginti, jeigu ji buvo padaryta ir yra pagrindo manyti, kad jis visiškai atlygins ar pašalins žalą, laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų.

Laiduotoju gali būti kaltininko tėvai, artimieji giminaičiai ar kiti teismo pasitikėjimo verti asmenys. Teismas, priimdamas sprendimą, atsižvelgia į laiduotojo asmenines savybes ar veiklos

⁵⁰² Laidavimo, kuris buvo numatytas 1961 m. LTSR BPK 9 str., procesinės taisyklės buvo gana panašios. Skyrėsi subjektai: visuomeninės organizacijos ir darbo kolektyvai; taip pat reikalavimai asmeniui, kuris atiduodamas laiduotojui.

pobūdį ir galimybę daryti teigiamą įtaką kaltininkui. Laidavimo terminas nustatomas nuo 1 iki 3 metų.

Prašydamas perduoti asmenį pagal laidavimą su užstatu, laiduotojas įsipareigoja įmokėti teismo nustatyto dydžio užstatą. Atsižvelgdamas į laiduotojo asmenines savybes ir jo turtinę padėtį, teismas nustato užstato dydį arba sprendžia dėl atleidimo nuo atsakomybės pagal laidavimą be užstato. Užstatas gražinamas pasibaigus laidavimo terminui, jeigu asmuo, už kurį buvo laiduota, per teismo nustatytą laidavimo terminą nepadarė naujos nusikalstamos veikos.

Laiduotojas turi teisę atsisakyti laidavimo. Šiuo atveju teismas, atsižvelgdamas į laidavimo atsisakymo priežastis, sprendžia dėl užstato gražinimo, taip pat dėl asmens baudžiamosios atsakomybės už padarytą nusikalstamą veiką, kito laiduotojo paskyrimo ar asmens atleidimo nuo atsakomybės.

Jei įtariamasis laidavimo metu padaro naują nusikalstamą veiką ar laiduotojas atsisako laidavimo, prokuroras gali nuspręsti atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą. Naujas baudžiamasis kodeksas sukonkretina ikiteisminio tyrimo atnaujinimo sąlygas. Jeigu asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą, laidavimo metu padarė naują baudžiamąjį nusižengimą ar neatsargų nusikaltimą, prokuroras gali atnaujinti ikiteisminį tyrimą. Jeigu asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą, laidavimo metu padarė naują tyčinį nusikaltimą, ankstesnis sprendimas atleisti jį nuo baudžiamosios atsakomybės nustoja galioti ir prokuroras privalo atnaujinti sustabdytą ikiteisminį tyrimą. Prokuroro nutarimą dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo turi patvirtinti ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Naujame Baudžiamojo proceso kodekse atsiranda nauja diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma – vadinamojo „procesinės ekonomijos“ principo išraiška. Tai yra nauja mūsų procesinėje teisėje. BPK 112 str. 9 p. leidžia nutraukti ikiteisminį tyrimą „dėl atskirų veikų, kelių nusikalstamų veikų padarymo, kai yra šio Kodekso 213 straipsnyje numatytos sąlygos“. 213 straipsnis „Ikiteisminio tyrimo nutraukimas kelių nusikalstamų veikų padarymo atveju“ numato: „Kai asmuo įtariamasis padaręs kelias nusikalstamas veikas, iš kurių viena ar kelios yra baudžiamieji nusižengimai ar nesunkūs nusikaltimai, o kita ar kitos - sunkūs ar labai sunkūs nusikaltimai, prokuroras gali nutraukti ikiteisminį tyrimą dėl baudžiamųjų nusižengimų ir nesunkių nusikaltimų. Šį sprendimą prokuroras gali priimti, jei manoma, kad tokiu atveju procesas dėl sunkių ar labai sunkių nusikaltimų galės vykti sparčiau. Ikiteisminis tyrimas dėl baudžiamųjų nusižengimų ir nesunkių nusikaltimų negali būti nutrauktas, jei šiomis veikomis yra padaryta žalos ir dėl jos atlyginimo pareikštas civilinis ieškinys.“

Pragmatinė kaltintojo pozicija šiuo atveju gali būti išreikšta būtent tokiu būdu: jis nusprendžia nepareikšti kaltinimų dėl visų asmens padarytų nusikaltimų. Panašios normos praktiškai labiau paplitusios bendrosios teisės tradicijos šalyse, tačiau taikomos ir Europoje, ypač šalyse, kur dominuojantis yra tikslingumo principas.

Olandijoje nuo 80-ųjų metų pradėta skatinti prokurorų laisva nuožiūra atsisakant baudžiamojo persekiojimo, kaltinimo punktų mažinimas, jei žala atlyginta, taip pat dalyvavimas taikant alternatyvias baudžiamajai atsakomybei priemones.⁵⁰³ Olandijos prokurorai, ištyrę daug vagysčių, gali pareikšti kaltinimą dėl vienos ar dviejų vagysčių ir prie bylos, siunčiamos į teismą, pridėti informaciją apie kitus nusikaltimus. Tie nusikaltimai turi būti panašaus pobūdžio (rūšies). Tokiu būdu prokuroras gali paskatinti teismą, priimančią sprendimą dėl kaltinimo, atsižvelgti ir į kitus nusikaltimus, kuriais asmuo nebuvo apkaltintas. Aukščiausiasis teismas pripažino šią praktiką, tiesa, su tam tikromis sąlygomis. Viena svarbesnių yra ta, kad pats kaltinamasis neneigia nusikaltimų padarymo. Kita - nusikaltimai pridėti informacijoje (*ad informandum*) teisme, nebegali būti baudžiamojo persekiojimo objektas. Ši tikslingumo forma yra tarp baudžiamojo persekiojimo ir visiško bylos nutraukimo: byla patenka į teismą, tačiau kaltinimai pateikiami tik dėl dalies nusikaltimų. Savo nuosprendyje teismas turi nurodyti, kad jis atsižvelgia ir į nusikaltimus, nenurodytus kaltinimo akte (Olandijos BPK 359 str. 5 d.). Tokia praktika padeda, kaip teigiama olandų teisės literatūroje, išlaisvinti pareigūnus nuo papildomų rūpesčių bei popierinio darbo, o kaltinamąjį - nuo tolesnio persekiojimo grėsmės.⁵⁰⁴

Austrijos procesiniame įstatyme suformuluota nuostata, kad prokuroras procesinės ekonomijos tikslu gali atsisakyti asmens baudžiamojo persekiojimo dėl atskirų nusikaltimų, jeigu skiriama už juos bausmė nepadarytų esminės įtakos galutinei bausmei (Austrijos BPK 34, 363 paragrafai). Vokietijos BPK 154 a str. nustato, kad kai yra padarytos kelios baudžiamosios veikos, gali būti atsisakyta persekioti už lengviausius deliktus, visą tyrimą koncentruojant iširti svarbesns veikas. Prokuratūrai paprašius teismas gali atnaujinti visų nusikalstamų veikų tyrimą. Bet nepavykus įrodyti plėšimo, gali būti atnaujinamas ir kartu padarytos vagystės, kuri siekiant procesinės ekonomijos buvo netirta, tyrimas.⁵⁰⁵

Švedijos teismo proceso kodekso (*Code of Judicial Procedure*) 20 skyriaus 7 dalis kaip vieną iš baudžiamojo persekiojimo nutraukimo pagrindų, taip pat numato situaciją, kai įtariamasis

⁵⁰³ Бланкенбург Э.Р. Голандская правовая культура. Особенности юридической профессии в Нидерландах // Правовая система Нидерландов. М., 1998. С.209.

⁵⁰⁴ De Doelder H. The Public Prosecution Service in the Netherlands // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000.No.3. P. 204; Сварт А. Х. Дж. Общие принципы уголовного процесса.// Правовая система Нидерландов. М., 1998. С. 272.

yra padaręs baudžiamąjį nusižengimą, už kurį numatoma bausmė neturės reikšmingos įtakos bausmei už kitą jo nusikaltimą.⁵⁰⁶ Tokia diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma praktiškai netaikoma Rytų ir Centrinėje Europoje. Europos Tarybos tyrime dalyvavusios Albanija, Bulgarija, Makedonija, Lenkija, Rumunija, Rusija teigė įstatymuose nereglamentuojančios tokios diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos. Tik Slovakija ir Vengrija yra išimtis: baudžiamojo proceso kodeksuose numatytos situacijos, kai prokuroras gali atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, jei gresianti bausmė yra nežymi, palyginti su jau paskirta tam pačiam asmeniui bausme (Slovakijoje) arba prokuroras gali atsisakyti persekioti dėl vieno iš kelių nusikaltimų, jei numatoma bausmė, palyginti su kitu to paties asmens padarytu nusikaltimu, neturės įtakos nuosprendžiui.⁵⁰⁷

Ko gero, plačiausiai tokia praktika paplitusi JAV. Įstatymų leidėjas mano, kad asmens nuteisimas už kelis nusikaltimus, kurie buvo įvykdyti viena veika, ar atsirado iš to paties nusikalstamo įvykio, yra netikslingas, jei apie visas veikas yra žinoma kompetentingiems organams iki pradant teisminį nagrinėjimą. Tokių bylų nagrinėjimas yra išimtis ir gali būti vykdomas tik atornėjaus arba teisiamojo prašymu, ir tik tokiu atveju, jei to reikalauja teisingumo interesai.⁵⁰⁸ JAV plačiai taikoma „plea bargaining” procedūra čia nebus nagrinėta.⁵⁰⁹

Ši diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma yra „pragmatiškiausia”, nes jos tikslas yra vienintelis: kuo mažesnėmis sąnaudomis nuteisti asmenį, padariusį nusikaltimą. Tiesa apie nusikaltimų sunkumą ar jų (nusikaltimų) skaičių čia nesvarbi. Kritikai teigia, kad taikant tokią

⁵⁰⁵ Goda G. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Saulužė. 1997. P.14.

⁵⁰⁶ Hugo Tiberg, Fredrik Sterzel, Pär Cronkult Swedish law. A survey. Stockholm. 1994. P. 508.

⁵⁰⁷ Bócz E. Prosecutorial functions in connection with criminal law: pre-trial functions, discretionary power, trial functions // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996. P. 98.

⁵⁰⁸ Кириллова Н.П. Прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям. С.-Птб., 1998. С.34.

⁵⁰⁹ JAV apie 95% bylų baigiamos sudarios „plea guilty”. Skirtumas tarp „guilty plea” ir procesinės ekonomijos principo formų Europoje, yra tas, kad susitarimas dėl kaltės pripažinimo JAV vis dėlto įvyksta pas teisėją ir teisėjas turi galimybę asmeniškai įsitikinti, kokiomis sąlygomis buvo sudaryta prisipažinimo sutartis ir, ar kaltinamasis tai daro sąmoningai. Antras esminis skirtumas tarp aptariamų institutų yra tas, kad „guilty plea” padarinys yra analogiškas teismo nagrinėjimo rezultatui: asmuo pripažįstamas kaltu ir nuteisiamas kriminaline bausme. Taikant „procesinės ekonomijos principą”, ikiteisminis tyrimas dėl kai kurių nusikalstamų veikų yra nutraukiamas ir dėl jų asmeniui neatsiranda jokių baudžiamosios atsakomybės elementų. „Guilty plea” institutas čia plačiau nenagrinėtas, nes jį priskirtumėme daugiau prie sutrumpinto (supaprastinto) teismo nagrinėjimo, nei prie diskrecinio baudžiamojo persekiojimo.

Tokia kaltinimo politika labai paplitusi JAV. Europoje ji mažiau taikoma. Bet diskusijos vyksta. Štai Pradel J., kaip ir kiti mokslininkai, mano, kad visiškai galima panaudoti Prancūzijoje kai kuriuos pragmatiškos justicijos metodus, paplitusius JAV „plea bargaining” forma. Tokių sandėrių pagrindu, mokslininko manymu, įmanoma perkvalifikuoti kaltinimą į švelnesnį, jei kaltininkas pripažins kaltę. Kita vertus, galima ir sušvelninti atsakomybę už padarytą nusikaltimą kompromisiniu sprendimu dėl kaltės laipsnio ir realių galimybių atlyginti žalą. „Galų gale reikia suprasti, kad nenumaldomas teisės pažeidimų skaičiaus augimas vis labiau trukdo realizuoti teisingą baudžiamosios justicijos organizaciją”. (Pradel J. De la réforme de l’instruction préparatoire. In: Recueil Dalloz Sirey: P. 1989. Cahier 1. Chronique. P.9) Panašios nuomonės laikosi Estijos BPK projekto rengėjai, įtraukę tokią galimą proceso pabaigimo formą į naują proceso kodeksą. (Estijos BPK projekto pagrindinės nuostatos buvo pristatytos tarptautinėje konferencijoje Rygoje, vykusioje 2001 06 15-16.).

diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma. dažnai teisėjui, visuomenei, o kartais net kaltininkui neaišku, kas už ką ką gauna.⁵¹⁰ Mūsų šalyje tokia galimybė, kiek ji bebūtų pragmatiška, kai kurių baudžiamojo proceso mokslininkų ir praktikų negali būti priimta. Tą parodė ir Baudžiamojo proceso kodekso projekto aptarimas. Šios normos pasiūlė atsisakyti Lietuvos teisininkų draugija, Lietuvos teisės universitetas, Lietuvos Apeliacinis Teismas. Nors Teisės institutas, atvirksčiai, siūlė plėsti šio straipsnio taikymo ribas ir nutraukti ne tik baudžiamųjų nusižengimų bylas, tačiau ir neatsargių, nesunkių ir apysunkių tyčinių nusikaltimų tyrimą. Manome, išdėstyta medžiaga gali būti pagrindas diskusijai.

3. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos, reglamentuojamos kitų šalių įstatymuose.

Kaip jau buvo užsiminta darbo pirmoje dalyje, tikslingumo principo išraiškos formos procesiniuose įstatymuose yra pačios įvairiausios. Apie kai kurias iš jų jau buvo kalbėta. Aptarta mediacija arba tarpininkavimas, siekiant išspręsti nukentėjusiojo ir kaltininko konfliktą; baudžiamojo persekiojimo nutraukimas asmeniui, padėjusiajam išaiškinti organizuoto nusikalstamumo dalyvius ir jų veiką; kaltinimo pakeitimas į švelnesnę arba vienos nusikalstamos veikos inkriminavimas kelių veikų padarymo atveju, realizuojant procesinės ekonomijos principą. Šios diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formos buvo lygintos su galiojančio BPK 9¹ ir 9² straipsniuose reglamentuotais institutais, taip pat naujo Baudžiamojo proceso kodekso normomis.

Beliko apžvelgti kitas dažniausiai pasitaikančias užsienio šalių įstatymuose formas ir padaryti prielaidą apie tokios patirties naudingumą Lietuvos baudžiamajam procesui.

Šalyse, kuriose dominuoja tikslingumo principas, pirmą priemonę, pradėta taikyti atsisakant baudžiamojo persekiojimo, buvo įspėjimas. Škotijoje prokurorius - fiskalas, nusprendęs nepradėti baudžiamojo persekiojimo, oficialiai ir raštiškai įspėja atitinkamą asmenį, kokie teisiniai padariniai kils baudžiamojo įstatymo pakartotinio pažeidimo atveju. Ši priemonė Škotijos teisės praktikoje yra taikoma gana retai: iki 4% pas prokurorius - fiskalus patenkančių bylų.⁵¹¹

Reiktų pažymėti, kad įspėjimas, kaip priemonė, taikoma atsisakant baudžiamojo persekiojimo, atsirado visų pirma nepilnamečių justicijoje. Štai Anglijoje pagal 1969 m. vaikų ir jaunimo įstatymą, policija prieš sprendama apie baudžiamojo persekiojimo būtinumą, turi konsultuotis su socialinėmis tarnybomis. Remdamasi šia labai nekonkrečia norma policija ir

⁵¹⁰ Cole G.F., Smith Ch. E. *The American system of Criminal Justice*. West / Wadsworth. 1998. P. 364.

⁵¹¹ Moody S.R., Tombs J. *Prosecution in the public interest*. Edinburgh. 1982. P. 362 // cituota pagal Головки Л.В. Современная практика освобождения от уголовного преследования в Шотландии // Вестник Моск. Ун-та. Сер.11. Право.1998. Но. 2. С.78.

pradėjo taikyti įspėjimą. Praktiškai plačiai taikomas įspėjimas (apie 70 % nepilnamečių bylų ir apie 20 % suaugusiųjų bylų)⁵¹² buvo reglamentuotas 1990 m., kai vidaus reikalų ministerija išleido cirkuliarą, kuriuo patvirtino Nacionalinius įspėjimo taikymo standartus (*National Standards of Cautioning*).⁵¹³ Teoriškai skiriamos trys įspėjimo rūšys.⁵¹⁴ Pirmu atveju, policijos pareigūnas, nustatęs nežymaus nusikaltimo faktą, tik perspėja nepilnametį pažeidėją dėl jo veikos neleistinumo. Toks įspėjimas neturi jokios juridinės reikšmės ir vadinamas neformaliu įspėjimu (*informal warning*). Antru atveju, įspėjimas fiksuojamas protokole (formalus įspėjimas – *formal warning*), tačiau juridine reikšme nesiskiria nuo neformalaus įspėjimo: juo negalima remtis teisme recidyvo atveju. Ir trečia įspėjimo rūšis - oficialus įspėjimas (*official caution*), kuris yra reali baudžiamojo persekiojimo alternatyva. Nepilnametis, padaręs nusikaltimą, oficialiai įspėjamas, pasirašant jo tėvams. Įspėjimas registruojamas specialiaame rejestre, ir kito nusikaltimo padarymo atveju teismas informuojamas, kad asmuo jau buvo oficialiai įspėtas dėl anksčiau padaryto nusikaltimo. Ši aplinkybė traktuojama panašiai kaip ankstesnis teistumas. Kai kurie autoriai pažymi, kad vis dėlto informacija apie buvusį įspėjimą ir informacija apie teistumus turėtų būti atskirta.⁵¹⁵ Apie tokią jo juridinę reikšmę informuojami įspėjamo nepilnamečio tėvai. Vertinant oficialaus įspėjimo institutą mūsų (kontinentinės teisės) požiūriu iškyla nekaltumo prezumpcijos klausimas: ar policijos pareigūno įspėjimas, kuris tam tikroje situacijoje gali būti traktuojamas kaip kvaziteistumas, nepažeidžia nekaltumo prezumpcijos? Anglijos doktrinoje toks klausimas nekliamas. Tačiau paminėtina, kad tokių įspėjimo teisinių padarinių neišaiškinimas tėvams ir įspėjamam nepilnamečiui, teismo nuomone, daro įspėjimą neteisėtą.⁵¹⁶

Kitas diskutuojamas klausimas yra toks: ar gali įspėjimas „sugadinti“ įspėtojo reputaciją? Pvz., ar gali asmuo būti klausinėjamas apie įspėjimą per kryžminę apklausą (aiškinantis jo patikimumą) ir pan. Anglijoje egzistuoja du požiūriai šiuo klausimu. Dėlroma išvada, kad sprendimą turi priimti arba Apeliacinis teismas, arba įstatymų leidėjas, aiškiai reglamentuodamas šį klausimą.⁵¹⁷

⁵¹² Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. М., 2001. С. 110.

⁵¹³ Ewans R. Challenging a police caution using judicial review // *The criminal law review*. 1996. No. 2. P.104.

⁵¹⁴ Veevers J. Pre-court diversion for juvenile offenders // *Mediation and criminal justice. Victims, offenders and community* / Ed. M.Wright, B.Galaway. London. 1989. P.71.// cituota pagal Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном английском праве // *Правоведение*.1998. Но 3. С.106.

⁵¹⁵ May R. The legal effect of a police caution // *The criminal law review*. 1997. Nr. 7. P. 491-492.

⁵¹⁶ Ewans R. Challenging a police caution using judicial review // *The criminal law review*. 1996. Nr. 2. P.104.

⁵¹⁷ May R. The legal effect of a police caution // *The criminal law review*. 1997. Nr. 7. P. 492 - 493.

Įspėjimas galimas, kai iki galo nustatytos įvykio aplinkybės ir asmuo, padaręs nusikaltimą, aiškiai ir neabejotinai pripažįsta savo kaltę.⁵¹⁸ Mokslininkai ir praktikai Anglijoje ir Velse įspėjimų didėjimo tendenciją priima palankiai. Jų manymu, baudžiamojo persekiojimo pakeitimas įspėjimu nesukelia stigmatizacijos, nusikaltėlių karjeros augimo, jau nekalbant apie teismų krūvių sumažinimą bei valstybės materialinių sanaudų mažėjimą.⁵¹⁹ Šio instituto pripažinimas paakino plėsti jo ribas. Minėtame 1990 m. Vidaus reikalų ministerijos cirkuliare policijai buvo suteikta teisė įspėjimą taikyti ir suaugusiems. Praėjusio dešimtmečio viduryje apie 20 % bylų buvo pabaigtos oficialiu įspėjimu, o ne tradiciniu baudžiamuoju persekiojimu. Manytume, pagrindinis oficialaus įspėjimo instituto trūkumas - menka nukentėjusiojo interesų apsauga. Žalos nukentėjusiajam atlyginimas nėra būtina baudžiamojo persekiojimo atsisakymo sąlyga. Jei kaltininkas savanoriškai atlygina žalą, tai policija turi į tai atsižvelgti, ir esant kitoms sąlygoms taikyti įspėjimą ir neduoti bylai tolesnės eigos (Nacionalinių įspėjimo standartų 14(4s)p.). Tačiau policija negali versti atlyginti žalos, o nukentėjusiojo nuomonė apie baudžiamojo persekiojimo nutraukimą jo „skriaudikui“ nėra privaloma pareigūnams.⁵²⁰ Nukentėjusysis turi galimybę apskūsti policijos sprendimą pareikšti oficialų įspėjimą. Tačiau apskūsti galima tik dviem atvejais: jei policija pritaikė oficialų įspėjimą neatsižvelgdami į nusikaltimo pobūdį ir nusikaltusio asmenybę, arba jei buvo pažeista procesinė forma. Žalos atlyginimas nėra būtina sąlyga, todėl šiuo atveju sprendimas nebus panaikintas.⁵²¹ Šios problemos sprendimai galėtų būti arba esminis instituto koregavimas arba lankstesnių alternatyvių baudžiamajam persekiojimui formų ieškojimas, tai ir yra daroma daugelyje šalių, pvz., mediacija. Taip daug daugiau būtų atsižvelgiama į nusikaltimo aukos interesus.

Įspėjimas, kaip matome, yra švelniausia sąlyga, kuri geriausiai tinka nepilnamečių justicijoje ir šalyse, kur jis yra alternatyva besąlyginiam baudžiamajam persekiojimui. Lietuvoje, manytume, įspėjimas būtų per „švelni“ sąlyga nutraukti baudžiamąją bylą. Efektyvesnė baudžiamojo persekiojimo forma vis dėlto būtų mediacija: paprastoji, kai pagrindinės sąlygos yra žalos atlyginimas ir kaltės pripažinimas arba kompleksinė, kai tarp sąlygų gali atsirasti gydymas, viešieji darbai ar kitos reikalingos priemonės.

Kitas sąlyginio baudžiamojo persekiojimo atsisakymo variantas yra transakcija. (*lot. Transactio; pranc. Transaction; oland. Transactie*). Jos esmė yra ta, kad įgalioti valstybės

⁵¹⁸ Ewans R. Comparing young adult and juvenile cautioning in the metropolitan police district // *The criminal law review*. 1993. Nr. 8. P.573.

⁵¹⁹ Ten pat. P.572.

⁵²⁰ O'Doherty S. Compensation and young offenders // *The criminal law review*. 1994. Nr. 4. P. 283.

⁵²¹ Wright M. Victims, mediation and criminal justice // *The criminal law review*. 1995. Nr. 3. P. 189.

pareigūnai atsisako baudžiamojo persekiojimo asmens, kuris sutinka sumokėti tam tikrą sumą pinigų į biudžetą, atžvilgiu.⁵²² Ši diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma, beje, kelė ir kelia daugiausia ginčų. Transakcija taikoma Belgijoje, Olandijoje, Škotijoje, Norvegijoje ir kitose šalyse.

Tokia sistema gali būti apibrėžta kaip tam tikras susitarimas (beje, tiek belgų, tiek olandų doktrinoje pabrėžiama, kad susitarimas ne privataus, o viešo, oficialaus pobūdžio, jam netaikomos civilinių įstatymų nuostatos), kurio šalimis yra valstybė, kuriai atstovauja įgaliota institucija, ir asmuo, padaręs nusikalstamą veiką. Valstybė turi teisę įsipareigoti atsisakyti baudžiamojo persekiojimo, jei kaltinamasis savo ruožtu įsipareigos kompensuoti (pinigine forma) valstybei žalą, padarytą viešiesiems interesams.⁵²³

Transakcija pirmą kartą buvo įtvirtinta Belgijoje 1935 01 10 Karaliaus įsaku. Jos būtinybė buvo pagrįsta siekimu išvengti teismo nagrinėjimo mažareikšmių ekonominių nusikaltimų atvejais, kai kaltinamasis neginčijo savo kaltės.⁵²⁴ 1984 m. Belgijos Baudžiamojo tyrimo kodeksas buvo papildytas 216 bis straipsniu, specialiai skirtu transakcijai (*minnelijke schikking*). Nuo tada ji gali būti taikoma bet kokios nusikalstamos veikos, už kurią numatyta bauda arba laisvės atėmimas iki 5 m., padarymo atveju. Prokuroras ikiteisminio tyrimo metu gali siūlyti transakciją tokiomis aplinkybėmis, kurioms esant jis teisme taip pat turėtų siūlyti baudą, kaip kriminalinę bausmę.⁵²⁵ Iki 1994 m. transakcija Belgijoje galėjo būti taikoma, tik jeigu nusikaltimu niekam, išskyrus valstybę, nebuvo padaryta konkrečios žalos arba žala buvo pilnai atlyginta. Bet 1994 02 10 įstatymas sušvelnino aptartą reikalavimą. Byloje esant konkrečiam nukentėjusiajam, pakanka kaltinamojo raštiško prisipažinimo kaltu padarius nusikaltimą. Šis dokumentas yra neginčijamas pagrindas atlyginti žalai civiline tvarka.

Pati transakcijos procedūra tokia: prokuratūra, nusprendusi taikyti transakciją, nustato pinigines įmokos sumą (taip kaip nustatyta įstatymuose) ir tikslų sumokėjimo terminą (nuo 8 dienų

⁵²² Čia reikėtų aptarti vieną išlygą: šalyse, kur pas mus žinomas administracinis teisės pažeidimas yra traktuojamas kaip nusikalstama veika, yra taikomos supaprastintos tyrimo ir „bausmės“ skyrimo formos, panašios į transakciją. Tai vadinamos „fiksuotos baudos“ (Anglijoje- *fixed penalty procedure*, Prancūzijoje- *amende forfaitaire* ir pan.), kurios skiriamos iš karto aptikus pažeidimą, pvz., pažeidus kelių eismo taisykles, o byla patenka į teismą, tik jeigu pažeidėjas atsisako sumokėti baudą. Ši sistema iš esmės atitinka mūsų administracinę teiseną. Kalbant apie transakciją galvoje turimas „tikrų nusikaltimų“ (*real crime*) bylų išsprendimas pasiūlant sumokėti tam tikrą sumą pinigų į valstybės išdą.

⁵²³ Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С.79.

⁵²⁴ Bosly H.-D. Elements de procédure pénale. Louvain. 1994. P.60 // cituota pagal Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No.8. С.78.

⁵²⁵ Parmenter St., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3. P.174.

iki 3 mėn.). Asmuo, kuriam ši priemonė yra taikoma, gali pasirinkti: jei jis sumoka, tai baudžiamasis persekiojimas yra nutraukiamas, o jei ne - vyksta bendra tvarka.⁵²⁶

Olandijoje transakcija mažai kuo skiriasi nuo belgiško varianto. Čia 1983 m. buvo priimtas specialus įstatymas, kuris nustato transakcijos taikymą nusikaltimų, už kuriuos numatyta ne daugiau kaip 6 m. laisvės atėmimo bausmės, padarymo atvejais. Praktikoje šis institutas taikomas maždaug 1/3 baudžiamųjų bylų, patenkančių į prokuratūrą.⁵²⁷

Apie 1970 m. ir Škotijos teisininkai pradėjo ieškoti realių alternatyvų atsisakyti tradicinio baudžiamojo persekiojimo. Jos galėtų jei ne pakeisti, tai bent jau papildyti paprastą atsisakymą persekioti nusikaltusį asmenį dėl netikslingumo (*Dismissal*).⁵²⁸ Taigi 1987 m. priimto *Criminal Justice (Scotland) Act 56* skyriuje numatoma galimybė atsisakyti baudžiamojo persekiojimo byloje dėl „tikrų“ nusikaltimų (*real crime*). Prokurorius – fiskalas turi teisę priimti sprendimą, priklausomai nuo to, sumokės ar ne kaltinamasis tam tikrą pinigų sumą į valstybės išdą. Tai buvo pavadinta fiskaline bauda (*fiscal fine*). Jos taikymo mechanizmas labai panašus į olandišką ar belgišką procedūrą: prokurorius - fiskalas, gavęs žinių apie nusikaltimą, priklausančio rajono teismo (*district court*) kompetencijai, (tai bylos, kuriose galima skirti ne daugiau kaip 2500 sv. st. baudos arba 60 d. laisvės atėmimo) gali oficialiai pasiūlyti asmeniui sumokėti fiskalinę baudą bei išaiškinti, kad tai yra jo baudžiamojo nepersekiojimo sąlyga. Jei per 28 d. kaltinamasis sutinka ir sumoka į rajono teismo kasą pinigų, baudžiamasis persekiojimas negalimas. Jei sumokėta nebuvo (preziumuojama, kad kaltinamasis nepriėmė pasiūlymo) prokurorius-fiskalas, sužinojęs apie tai iš teismo tarnautojo, nusprendžia pradėti baudžiamąjį persekiojimą bendrais pagrindais. Bet jo teisė atsisakyti persekiojimo ir tokiu atveju išlieka. Fiskalinės baudos dydis yra nustatytas įstatyme - 5 sv.st.. Prokurorius-fiskalas negali jos individualiai skirti priklausomai nuo įvykio aplinkybių. Tokį sprendimą įstatymų leidėjas motyvavo tuo, kad, pirma, regionuose išplis skirtinga praktika, antra, pareigūnai gali skirti nepagrįstai dideles baudas ir kaltinamieji jas mokėtų tik iš baimės teisme gauti dar didesnę bausmę.⁵²⁹ Antras argumentas, ko gero, yra užuomina apie galimą administracinių organų savivalės tikimybę. Baudą, turint galvoje neturtingiausius sluoksnius, galima sumokėti dalimis: po penktadalį kas savaitę. Dalis sumos, sumokėta per 28 d. traktuojama

⁵²⁶ D'Haenens J. Belgisch strafprocesrecht. 2nd ed. Gent. 1989. P.369-370 // International Encyclopedia of Laws. Belgium. Volume 1. Criminal law. Boston. 1993. P.144.

⁵²⁷ Так П. Система уголовного правосудия в Нидерландах в свете новой уголовной политики // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 1997. Но. 1. С.60.

⁵²⁸ Головки Л.В. Современная практика освобождения от уголовного преследования в Шотландии // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 1998. Но. 2. С.79.

⁵²⁹ Duff P., Meechan K. The prosecutor fine // The criminal law review. 1992. No. 1. P. 22 ; 25-26.

kaip sutikimas mokėti baudą, o jeigu vengiama sumokėti likusią sumą, ji išieškoma civilinio proceso tvarka (atskiro teisėjo nutarimo nebereikia).

Procesui svarbi nuostata, įtvirtinta 1987 m. Įstatymo 56(3) skyriuje: „... sutikimas su sąlyginiu prokuratoriaus- fiskalo pasiūlymu (fiskaline bauda) nereikia kaltės pripažinimo ir netraktuojamas kaip toks.” Kitaip tariant, asmuo, aptariamą metodu atleidžiamas nuo baudžiamojo persekiojimo, nelaikomas patrauktu baudžiamojon atsakomybėn, t.y., kaltu padaręs nusikaltimą. Tarp kitko, Stiuarto komisija siūlė priešingą traktuotę, bet įstatymo leidėjas liko ištikimas nekaltumo prezumpcijai.⁵³⁰ Įdomu, kad Škotijos baudžiamojo proceso teorijoje minėtam asmeniui apibūdinti vartojamas sunkiai išverčiamas terminas „*alleged offender*”, kurį apytiksliai galima išversti kaip „asmuo, kuris be pagrindo laikomas padariusiu nusikaltimą”.

Greitai po 1987 m. įstatymo priėmimo prokuratorių - fiskalų tarnyba išleido instrukciją, kur apibrėžė papildomas fiskalinės baudos taikymo ribas. Negalima jos taikyti tada, kai baudžiamojo persekiojimo reikalauja „viešasis interesas”, jei teisme galima konfiskacija arba žalos atlyginimas nukentėjusiajam, taip pat kai kurių bylų atžvilgiu (pvz., lytinių nusikaltimų). Praktikoje fiskalinė bauda paprastai taikoma bylose dėl smulkių vagysčių, vandalizmo, viešosios tvarkos pažeidimo ir pan.⁵³¹

Norvegijos baudžiamajame procese irgi žinomas šis institutas. Jis vadinamas baudžiamuoju įsakymu. Baudžiamąjį įsakymą surašo ir kaltinamajam pasiunčia prokuroras. Teismas šiame procese nedalyvauja. Jei per nustatytą terminą bauda, nurodyta įsakyme nesumokama, pradamas įprastinis teismo procesas. Taip išnagrinėjama dauguma nedidelių nusikaltimų. Didžiausia pinigine bauda įstatymuose nustatyta, ji gali siekti ir kelis milijonus. Naujame Norvegijos baudžiamojo proceso kodekse įvesta naujovė - aukštesnė prokuratūra gali panaikinti jau įvykdytą baudžiamąjį įsakymą.⁵³²

Belgijos, Olandijos, Škotijos įstatymų leidėjai, doktrina, teisės taikytojai iš esmės pozityviai vertina transakcijos institutą. Tokią teismo nagrinėjimo alternatyvą palaiko ir Europos Taryba.⁵³³

Praktiškai šios priemonės naudingumas palaipsniui buvo beveik visuotinai pripažintas. Reikia pažymėti, kad pirmais jos taikymo dešimtmečiais doktrina kritikavo šį institutą kaip būdą

⁵³⁰ Головки Л.В. Современная практика освобождения от уголовного преследования в Шотландии // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 1998. No. 2. С.80.

⁵³¹ Duff P., Meehan K. The prosecutor fine // The criminal law review. 1992. No. 1. P. 25.

⁵³² Goda G. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. V., 1997. P.65.

⁵³³ Del Tufo M. Public prosecution: the acquis of the Council of Europe // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strasbourg. 22-24 May 2000. Council of Europe publishing. P. 15.

„nusipirkti teisingumą”. Dabar, įvertinus instituto efektyvumą, ginčijamasi tik dėl taikymo ribų.⁵³⁴ Diskusijos taip pat vyksta dėl procedūros tobulinimo, dėl „pavojų”, slypinčių transakciją reglamentuojančiose normose.

Instituto kritikai Belgijoje mano, kad prokuratūros laisvos nuožiūros „nekompensuoja” išorinė kontrolė, ir tai mažina asmenų teisių apsaugą, ypač įtariamojo, kuris negali pasinaudoti procesinėmis teisėmis. Taip pat nurodoma, kad transakcija negali būti plačiai taikoma, nes nėra bendro jos taikymo modelio. Kitas argumentas yra toks, kad transakcija turi potencialiai diskriminacinį charakterį: turtingesnis asmuo gali „išsipirkti”.⁵³⁵

Mūsų nuomone, du pirmieji argumentai yra procesinio pobūdžio, ir įstatymų leidėjas gali tam tikromis procesinėmis garantijomis ir taisyklėmis patobulinti aptariamą institutą. Tačiau trečioji priežastis jau yra daugiau ne teisinė, o socialinė – ekonominė, ir ją sunku pašalinti. Teisybės dėlei turėtume pripažinti, kad tai yra visų turitinių sankcijų (bauda) ar procesinių priemonių (užstatas) problema.

Įdomu tai, kad olandų doktrina, neabejodama transakcijos tikslingumu, kelia klausimą, kad spėjamas nusikaltėlis, iš tikrųjų nepadaręs nusikaltimo, gali sumokėti piniginę baudą bijodamas teisme gauti didesnę bausmę. Todėl siūloma tarifikuoti (t.y., nustatyti tarifus kiekvienam konkrečiam atvejui) piniginės sumos dydį, kurį reiktų sumokėti, o kaltininkui atsisakius šios procedūros nustatyti, kad bausmė, kurią gali paskirti teismas įprastinio proceso metu, negali viršyti aukščiausios tarifo ribos. Tokiu būdu prokuratūra, siūlydama kaltinamajam transakciją, paliktų jam pasirinkimo laisvę - jis būtų užtikrintas, kad normali teismo procedūra negali pabloginti jo padėties, o galbūt ir pagerinti.⁵³⁶ Taigi, siekiant suvienodinti transakcijos taikymo praktiką, Generalinėje prokuratūroje (*Board of Attorney-Generals*) buvo paruoštos bendrosios rekomendacijos, kuriose yra nurodyta, kokiais atvejais taikoma transakcija ir kokios sumos siūlytinos tam tikrų nusikaltimų atvejais.⁵³⁷

Dar vienas šio instituto kritikų argumentas: negalima administracinėms institucijoms suteikti teisminių funkcijų, nes jos virsta teisėjo surogatu. Tas neleistina teisinėje valstybėje.⁵³⁸

⁵³⁴ Bosly H.-D., De Valkeneer C. La célérité dans la procédure pénale en droit belge // *Revue internationale de droit pénal*. 1995. Nr.3-4. P. 440. // cituota pagal Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // *Государство и право*. 1997. No.8. С.78.

⁵³⁵ Parmenter St., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P.174.

⁵³⁶ Corstens G. Het Nederlandse strafprocesrecht. Arnhem. 1995. P.754-755 // cituota pagal Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // *Государство и право*. 1997. No.8. С.78.

⁵³⁷ Hans de Doelder The Public Prosecution Service in the Netherlands // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2000. No.3. P. 201.

⁵³⁸ Tombs J., Moody S.R. Alternatives to prosecution: the public interest redefined // *The Criminal law review*. 1993. Nr. 5. P. 29.

Įstatymo šalininkai kaip tik baiminosi, kad fiskalinė bauda taps alternatyva ne baudžiamajam persekiojimui, o kitoms baudžiamojo persekiojimo atsisakymo formoms. Bylų skaičius Škotijos teismuose 1987 m. ir 1990 m. praktiškai nepakito. Tuo tarpu niekuo neapibrėžtų (nesąlygotų) atsisakymų vykdyti baudžiamąjį persekiojimą ženkliai sumažėjo.⁵³⁹ Nepaisant to, nauja atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės praktika prigijo Škotijoje, Belgijoje, Olandijoje ir tapo dar viena alternatyva teisminiam procesui.

Šis baudžiamųjų- teisinių konfliktų sprendimo būdas gali būti vertinamas ir kitaip. 1994 m. Prancūzijoje buvo priimti baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai, kuriuose buvo numatytas baudžiamojo įsakymo institutas (*injection pénale*), kuris iš esmės atitinka transakciją. Pirmajame įstatymo tekste net buvo vartojamas terminas „transakcija“, bet vėliau jo buvo atsisakyta. Įstatymo leidėjas, ko gero, norėjo pabrėžti ne privatų, o viešąjį baudžiamojo proceso ir teisės aspektą: prokuratūra ne sudaro sutartį, o duoda nurodymą, įsakymą, kurio nevykdymo padarinys - baudžiamasis persekiojimas. Pagal prancūzų įstatymus šį institutą galima buvo taikyti bylose, kai galima bausmė buvo ne daugiau kaip 3 m. laisvės atėmimo bausmės. Kitaip buvo reglamentuotos nukentėjusiojo teisės: prokuratūra, siūlydama kaltinamajam sumokėti tam tikrą pinigų sumą, privalėjo pranešti jam, kad jis turi teisę pateikti prašymą dėl žalos atlyginimo. Galiausiai, prokuratūra šalia baudos paskyrimo turėjo teisę įpareigoti kaltinamąjį perduoti valstybei nusikaltimo įrankius, priemones bei nusikaltimu įgytą turtą. Bet šis įstatymas, dar neišgaliojęs, buvo perduotas į Konstitucinę Tarybą, kuri jį pripažino neatitinkančiu Konstitucijos reikalavimų. Argumentai buvo tradiciniai, bet sunkiai paneigiami. Nepaisydama naujausių koncepcijų, reikalavimų sumažinti teismų krūvį, Konstitucinė Taryba priminė, kad dar niekas nepanaikino nekaltumo prezumpcijos principo ir tokiu būdu tik teismas gali taikyti įvairias baudžiamąsias sankcijas, kaip jas bepavadintum. Priešingu atveju kyla grėsmė asmens teisėms ir laisvėms.⁵⁴⁰ 1995 02 02 Konstitucinės Tarybos sprendimą aštriai kritikavo mokslininkai. Pagrindinis jų argumentas buvo toks: kokia gi grėsmė kaltininko teisėms ir laisvėms, jei jis, turėdamas teisę pasikviesti advokatą, savanoriškai sumoka nustatytą pinigų sumą, o jei atsisako - be jokių išlygų įvyksta įprastas procesas.⁵⁴¹

Nepaisant kritikos, Prancūzijoje buvo atsisakyta transakcijos instituto, nes Konstitucinės Tarybos sprendimai yra privalomi. Tačiau jau 1999 m. buvo priimtas praktiškai analogiškos

⁵³⁹ Duff P., Meechan K. The prosecutor fine // The criminal law review. 1992. No.1.P.29.

⁵⁴⁰ Žr. Décision No. 95-360 DC Journal officiel. 1995. 7 févr. P. 2097. // cituota pagal Головкин Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. No. 8. С. 79.

⁵⁴¹ Šalininkų pozicijos išreikštos Pradel J. D'une loi avortée a un projet nouveau sur l'injonction pénale- Recueil Dalloz Sirey, 1995. No.23 Chronique. P.171.

baudžiamojo proceso kodekso pataisos, kurios įsigaliojo. Jų naujovė buvo ta, kad prokuratūros pasiūlymą kaltinamajam sumokėti pinigų sumą, tvirtina atitinkamas teisėjas⁵⁴².

Taigi apibendrinami galėtume teigti, kad Europoje transakcija taikoma dar gana siaurai, nors šio instituto šalininkai pateikia nemažai argumentų jo naudai: asmuo, padaręs nusikaltimą yra mažiau stigmatizuojamas negu per visą procesą ir bausmės atlikimą, auka (kai kuriose šalyse) daug lengviau gauna žalos atlyginimą. Tačiau siauras transakcijos taikymas leidžia manyti, kad kritikų argumentai yra įtikinamesni. Sutikime, kad prokuroro nustatytos pinigų sumos sumokėjimas į išdą iš esmės nesiskiria nuo baudos, kurią skiria teismas nuosprendžiu, kai tuo tarpu šių priemonių paskyrimo procedūra ir teisiniai padariniai yra skirtingi. Turint galvoje, kad transakcija daugiausiai taikoma nesunkių ekonominių nusikaltimų atvejais, galbūt verta pagalvoti ir apie tam tikrų nepavojingų veikų dekriminalizavimą (pavertimą nusižengimais ar pažeidimais) ir baudos paskyrimas bus vykdomas ne baudžiamojo proceso tvarka.

Transakcija kol kas lieka nežinoma mūsų bei mūsų artimiausių kaimynų (Rusijos, Latvijos, Estijos) įstatymų leidybai *de lege lata*. Ar turi ji perspektyvą *de lege ferenda*? Studijuojant literatūrą, atrodo, kad kaip baudžiamojo proceso ir teisės bendrosios dalies institutas - vargu. Manome, kad galimybė „sumokėti“ už atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės nebūtų efektyvus augančio nusikalstamumo prevencijos metodas, dar blogiau, ji gali sukelti daliai visuomenės nebaudžiamumo pojūtį. Tokio pobūdžio „alternatyvi priemonė“ gali būti plačiai taikoma tik tokiose šalyse, kur yra nedidelis socialinis susisluoksniavimas (o Lietuvoje, Rusijoje, kitose Rytų Europos valstybėse dabar yra atvirkščiai), kitaip piliečiams iš anksto bus sudarytos skirtingos sąlygos.⁵⁴³ Darytina išvada, kad transakcija, kaip viena iš ikiteisminio tyrimo nutraukimo formų, nepriimtina Lietuvoje dėl ekonominių – socialinių priežasčių.

⁵⁴² Šis institutas pakomentuotas anksčiau, kaip kompleksinės mediacijos forma.

⁵⁴³ Головкин Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. Но.8. С.81-82.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Vykdamas baudžiamąjį persekiojimą laikomasi dviejų principų: teisėtumo (legalumo) ir tikslingumo. Teisėtumo (legalumo) principas reikalauja pradėti, iki galo tirti, nagrinėti kiekvieną bylą ir nubausti kiekvieną kaltą asmenį. Tikslingumo principas leidžia tam tikrais atvejais nutraukti bylas net ir nesant jokios procesinės kliūties toliau vykdyti procesą, kai kaltinamojo pripažinimas kaltu teisme yra labai tikėtinas.

Tikslingumo principas praktiškai realizuojamas vykdamas diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą. Įstatymo aptartais atvejais, turint duomenų apie nusikaltimą ir jį padariusį asmenį, jis leidžia atsisakyti tradicinės baudžiamojo proceso vykdymo schemos: pranešimas apie nusikaltimą – tyrimas – teismas – nuosprendis – nuosprendžio vykdymas. Atsižvelgus į tam tikras sąlygas, kaltininkui leidžiama atlikti veiksmus, kurie gali tapti jo nepersekiavimo baudžiamajame procese tvarka pagrindu. Ikiteisminio tyrimo institucijoms (dažniausiai prokurorui) suteikiamos diskrecinės galios (laisva nuožiūra), kiekvienu atveju, esant įstatyme numatytoms aplinkybėms, nuspręsti: ar vyks įprastas procesas, ar konkretaus asmens baudžiamojo persekiojimo bus atsisakyta.

2. Tikslingumo principo taikymą lemia dvi priešasčių grupės: proceso individualizacija ir administraciniai poreikiai. Pagrindinis šio principo taikymo tikslas yra išryškinti individualizaciją kriminalinėje justicijoje bei pirmą kartą nesunkų nusikaltimą padariusiam asmeniui suteikti galimybę reabilituotis. Jis skatinamas prisiimti atsakomybę, atkurti nusikaltimu pažeistas teises, bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, nelinkusiems daugiau nusikaltimų suteikiama galimybė išvengti izoliacijos ir kitų neigiamų baudžiamosios atsakomybės padarinių. Nusikaltimo aukos lengviau gauna žalos atlyginimą, efektyviau realizuoja savo teisėtus interesus, turi daugiau įtakos procesui. Visuomenė laimi, nes mažinamas teisinis ir socialinis konfliktas, prokurorai gali rimčiau ruošti svarbesnes bylas, teismai mažiau apkrauti bylą, penitencinė sistema turi mažiau „klientų“ ir gali jiems suteikti žmoniškesnes sąlygas.

Nepaisant tikslingumo plėtros pavojų (kai kurie asmenys gali pajusti nebaudžiamumą, nepagarbą teisingumo sistemai) ir tam tikrų kolizijų su baudžiamojo proceso principais (nekaltumo prezumpcija, principu, kad teisingumą vykdo tik teismas) daugelio šalių baudžiamuosiuose procesuose matoma tikslingumo principo plėtros tendencija. Toks procesas vyksta Lietuvos teisėkūroje ir teisės taikymo praktikoje.

3. Remiantis teorinių problemų analize, darbe suformuluota diskrecinio baudžiamojo persekiojimo samprata. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas gali būti traktuojamas kaip:

3.1. Savarankiškas baudžiamojo proceso institutas. Tai tarpusavyje susijusios teisės normos, reguliuojančios rūšinius giminingus procesinius santykius, nustatant, įvertinant bei realizuojant diskrecinio baudžiamojo persekiojimo pagrindus ir teises sąlygas; nustatančios kriterijus, kuriais remdamiesi pareigūnai priima vieną iš galimų sprendimų bei proceso dalyvių teisių apsaugos ir prokurorų diskrecijos kontrolės mechanizmą. Vidaus saitais jis susijęs ir su kitais baudžiamojo proceso institutais, nes stimuliuoja kaltės pripažinimą, parodymų davimą, žalos atlyginimą ir pan.

3.2. Kaip viena iš baudžiamojo proceso nepraėjimo arba pabaigimo procesinių formų. Nustatę tam tikras sąlygas kompetentingi pareigūnai turi teisę arba nepradėti baudžiamojo persekiojimo (šalyse, kur baudžiamąjį persekiojimą pradeda prokuroras po policijos atliktos kvotos), arba nekelti baudžiamosios bylos (Lietuvos BPK 9¹ ir 9² str.), arba sustabdyti tyrimą ir vėliau jį nutraukti (Vokietijos BPK 153a str.), arba nutraukti baudžiamąjį persekiojimą (Rusijos BPK 27, 28 str.).

3.3. Kaip specifinė prokuroro ir kitų institucijų, kurios įgaliosios nustatyti nusikaltimą padariusį asmenį ir jo kaltės įrodymus, procesinė veikla.

3.4. Sutikdami su Lietuvos teisės literatūroje pasiūlyta diskrecinio baudžiamojo persekiojimo samprata, norėtume pasiūlyti tam tikrus šios veiklos bruožus, kurie leistų išsamiau atskleisti jos turinį.

1. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas yra specifinė kaltinimo valdžios veikla, kurios pagrindinis (o kartais ir vienintelis) vykdytojas yra prokuratūra.

2. Įstatymas numato daugiau ar mažiau sąlygų, kurios turi būti nustatytos ir įvertintos prieš priimant sprendimą dėl diskrecinio baudžiamojo persekiojimo.

3. Diskrecinis persekiojimas galimas tik tada, kai nėra legalių kliūčių vyksti procesui (senaties terminai, amnestija, kaltininko mirtis, ankstesnis sprendimas byloje ir kt.).

4. Turi būti surinkti kaltės įrodymai, kurie, tinkamai pateikiant juos teisme, leistų tikėtis apkaltinamojo teismo nuosprendžio (įrodymų pakankamumas).

5. Pareigūnas privalo įvertinti viešąjį interesą, kurį sudaro nusikaltimo pobūdžio, asmens, padariusio nusikaltimą bei nukentėjusiojo charakteristikų įvertinimas;

6. Sprendimas gali būti siejamas su tam tikrais negatyviais ar pozityviais įpareigojimais asmeniui, kuriam nutraukiamas baudžiamasis persekiojimas.

3.5. Kaip vienos iš procesinių funkcijų – baudžiamojo persekiojimo arba kaltinimo funkcijos – sudėtinė dalis.

3.6. Kaip baudžiamosios teisės instituto – atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės – procesinė forma. Diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, remiantis Lietuvos įstatymais, reiktų suprasti kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, esant tam tikroms sąlygoms, procesinę formą. Juk šio instituto taikymo pagrindus bei sąlygas nustato naujo Baudžiamojo kodekso VI skyriaus straipsniai.

4. Baudžiamojo persekiojimo tikslingumą lemia du pagrindiniai kriterijai: 1. procesinis kriterijus, t.y., vadinamoji reali nuteisimo perspektyva arba pakankamai įrodymų, kad teisme būtų įrodyta asmens kaltė padarius nusikaltimą, ir 2. materialusis kriterijus, t.y., viešojo intereso persekioti kaltininką buvimas.

Nesant pakankamai kaltės įrodymų asmens ne tik negalima nuteisti, jo negalima ir persekioti baudžiamąja tvarka. Nustačius, kad byloje yra pakankamai įrodymų, kad būtų įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką, reikia įvertinti, ar atsižvelgiant į viešąjį interesą, būtina jį persekioti, ar galima nepradėti baudžiamojo persekiojimo. Viešasis interesas nurodytas kaip bendras diskrecinio baudžiamojo persekiojimo pagrindas daugelio šalių įstatymuose ir tarptautiniuose dokumentuose.

Viešąjį interesą sudaro sąlyginai atskiros, tačiau tuo pat metu organiškai susijusios dalys. 1. Nusikaltimo pobūdis arba „charakteris“. Tai susiję su visuomenės moralinėmis nuostatomis bei teisingumo jausmu: kokie nusikaltimai, už kokią nusikaltimu padarytą žalą visuomenei turi būti baudžiama. 2. Kaltinamojo asmenybė. Šis aspektas susijęs su kaltininko elgesiu prieš ir po nusikaltimo, taip pat nusikaltimo metu, kuris leistų įvertinti, kokio pobūdžio priemonių „užtektų“, kad konkretus asmuo nebensikalstų ateityje. 3. Nukentėjusiojo padėtis ir pozicija. Ilgą laiką nusikaltimo padarymas sukeldavo tik teisinius santykius tarp valstybės ir asmens, padariusio nusikaltimą. Nuo XX a. vidurio pripažįstama, kad svarbus, o kartais ir svarbiausias yra santykis „nukentėjęs dėl nusikaltimo asmuo – padaręs nusikaltimą asmuo“.

Įstatymo normų, nustatančių diskrecinę procedūrą, konstrukcijoje būtina numatyti „viešojo intereso“ kriterijų. Nutarime nutraukti baudžiamąją bylą pagal BPK 9¹ arba 9² str., vėliau pagal naujo BPK 212 str. 3 - 9 p. atitinkamai turėtų būti nurodyta ne tik veika, kuri inkriminuojama kaltinamajam, išdėstyti ją patvirtinantys įrodymai, sąlygos, būtinos pagal įstatymą, tačiau ir aplinkybės (motyvai), kurios nulėmė pareigūno apsisprendimą. Naujo BPK 216 straipsnis įpareigoja motyvuoti pareigūno sprendimą.

5. Diskrecinė prokuroro (kaltintojo) valdžia - tai suteikta įstatymo numatytoms valstybės institucijoms ar jų pareigūnams teisė tam tikromis sąlygomis savo nuožiūra nepradėti ar

nutraukti ikiteisminį tyrimą. Laisva nuožiūra yra suprantama ne kaip savivalė, tačiau kaip laisvė, įvertinus jau minėtus kriterijus, rinktis tarp taisyklėmis reglamentuoto elgesio varianto.

Efektyvią prokuroro laisvos nuožiūros kontrolę užtikrina tokios kontrolės formos: 1. proceso dalyvių galimybės daryti įtaką diskreciniams pareigūnų sprendimams; 2. kitų asmenų arba visuomenės organizacijų teisės kontroliuojant prokuroro veiklą; 3. vidaus kontrolė; 4. teismo kontrolė.

6. Siekiant užtikrinti diskrecinės procedūros teisingumą, nukentėjusiajam dėl padaryto nusikaltimo ir įtariamam asmeniui suteiktinos šios pagrindinės teisės: teisė žinoti apie potencialų sprendimą, teisė sutikti (nesutikti) su juo, teisė apskusti sprendimą, galimybė pasikonsultuoti su teisininku. Siūlome papildyti 2002 m. **BPK 214 straipsnį „Ikiteisminio tyrimo nutraukimo tvarka” 4 dalimi:**

4. Prokuroras, nustatęs, kad remiantis šio Kodekso 212 straipsnio ...punktais, gali nutraukti ikiteisminį tyrimą, supažindina įtariamąjį, jo atstovą, gynėją, nukentėjusįjį ir civilinį ieškovą bei jų atstovus su ikiteisminio tyrimo nutraukimo sąlygomis ir surašo apie tai protokolą.

Siūlome papildyti 2002 m. **BPK 216 straipsnį „Nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą turinys” 4 dalimi:**

4. Prie nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą atitinkamais pagrindais pridedamas įtariamojo ir nukentėjusio asmens susitarimas dėl žalos atlyginimo ar pašalinimo sąlygų ir tvarkos (jei žala neatlyginta) ar raštiškas įtariamojo, suteikusiai vertingos informacijos, ir prokuroro susitarimas.

7. Siekiant užtikrinti diskrecinio baudžiamojo persekiojimo praktikos vienodumą ir taip pat asmenų lygybę prieš įstatymą, būtina: 1. aiški hierarchinė sistema, kuri derėtų su prokuroro nepriklausymu; 2. aiškios bendros baudžiamosios politikos kryptys; 3. adaptuoti kriterijai, lemiantys sprendimus konkrečiose bylose.

Teisėjo ar teismo dalyvavimas diskrecinėje procedūroje galimas tokiomis pagrindinėmis formomis: 1. skundų nagrinėjimu bei 2. tiesioginiu dalyvavimu priimant diskrecinį sprendimą.

Naujuose Baudžiamajame kodekse ir Baudžiamojo proceso kodekse numatytos pakankamos diskrecinių sprendimų kontrolės prielaidos.

8. Tradiciškai Europoje, iš dalies ir pasaulyje, analizuojamos mažiausiai dvi galimos baudžiamojo proceso modelių sistemos, susijusios su diskreciniu baudžiamuoju persekiojimu: 1. du modeliai pagal baudžiamojo proceso organizavimą: rungtyniavimo ir tardymo; 2. du modeliai pagal baudžiamojo persekiojimo pradėjimą: teisėtumo (legalumo) arba tikslingumo principu besivadovaujančios sistemos.

Pagrindiniai teoriniai rungtyniavimo tipo proceso ir tardymo tipo procesui būdingi principai sudaro dvi teorines principų sistemas: dominuojančio privačiojo prado (rungtyniavimo procesas) ir dominuojančio viešojo prado (tardymo procesas). Laikydami principą, kuris „svarbesnis“ tam tikroje teisinėje sistemoje, dominuojančiu, o antraeilę reikšmę turintį – papildomu, darome išvadą, kad papildomieji principai negali sudaryti savarankiškos principų sistemos, nes jie neužtikrina prioritetinio konkretaus baudžiamąjo proceso tikslo pasiekimo. Proceso vieningumą ir tikslo siekimą užtikrina dominuojančių principų sistema. Tačiau kaip ir kiekviena kita sistema, baudžiamasis procesas nuolat kinta. Bet kuris kiekybinis pasikeitimas, gali lemti proceso formos kokybinius pokyčius. Taigi papildomieji principai gali tapti dominuojančiais. Tokį pasikeitimą gali lemti baudžiamąjo proceso tikslo ir uždavinių pasikeitimas.

Tradiciškai skiriami teoriniai modeliai nebeturi aiškios takoskyros. Galima pasakyti dar daugiau: tik sėkmingas ir priklausomai nuo situacijos konkrečioje šalyje, konkrečiu laiku koreguojamas balansas tarp proceso modelių (pav., tarp *due process* ir *crime control process*) gali užtikrinti uždavinius, keliamus baudžiamajai justicijai.

Lietuvai tiek tradiciškai, tiek praktiškai priimtinesnis yra procesas su dominuojančiais tardymo proceso principais. Tikslingumas, kaip Lietuvos baudžiamąjo proceso principas, gali būti tik papildantis dominuojantį teisėtumą. Tikslingumo principas savo esme nesuderinamas su kitais dominuojančiais tardymo proceso principais: oficialumu, mišriojo proceso nekaltumo prezumpcija bei materialiosios tiesos nustatymu. Jis, kaip ir kiti papildomi principai, gali būti taikomas tik griežtai numatytais sąlygomis ne kaip taisyklė, bet kaip išimtis.

9. Tarptautiniai dokumentai ir tarptautinio teismo praktika tampa minimaliais bendrais standartais, kuriuos nepriklausomai nuo tradiciškai susiklosčiusių baudžiamąjo proceso modelių, turėtų atitikti įstatymai ir jų taikymo praktika. Tai proporcingumo principas, nepriklausomos ir nešališkos institucijos kontrolė, šalių dalyvavimas, interesų balansas. Šie principai visiškai realizuojami tik teismo metu, tačiau jais galima remtis konstruojant bet kokias procedūras.

10. Baudžiamosios bylos nutraukimas kaip proceso baigimas nėra teisingumo vykdymas. Nes Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismas, baudžiamąjo proceso teisė apibūdina, jog asmuo negali būti pripažintas kaltas padaręs nusikaltimą bei nubaustas kriminaline bausme kitaip, kaip teismo nuosprendžiu ir pagal įstatymą.

Tarptautiniuose dokumentuose, Lietuvos Respublikos teismų ir baudžiamąjo proceso įstatyme deklaruojama teisė į nepriklausomą ir nešališką teismą nereiškia, kad kiekvieną bylą, nepaisant jos aplinkybių, turi nagrinėti teismas. Neteisminė bylos išsprendimo procedūra

(diskrecinis bylos nutraukimas) negali suvaržyti asmens, įtariamo (kaltinamo) nusikaltimu, teisės reikalauti teismo nagrinėjimo. Ši teisė turi būti ne tik numatyta įstatyme, tačiau ir tinkamai išaiškinama diskrecinės procedūros metu. Siūlome papildyti 2002 m. **BPK 214 straipsnį „Ikiteisminio tyrimo nutraukimo tvarka” 5 dalimi:**

5. Nutraukti ikiteisminio tyrimo remiantis šio Kodekso 212 straipsnio... punktuose nurodytais pagrindais neleidžiama, jei tam prieštarauja įtariamasis. Tokiu atveju procesas vyksta toliau.

216 straipsnį „Nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą turinys” siūlome papildyti **2 dalimi:**

2. Nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą remiantis šio Kodekso 212 straipsnio punktuose numatytais pagrindais, turi būti nurodoma, kad įtariamasis savo noru atsisako teisės į viešą, nepriklausomą ir nešališką teismą.

11. Sumažinti prieštaravimus tarp nuostatos, kad kiekvienas asmuo turi teisę į teismo vykdomą teisingumą, ir diskrecinio baudžiamojo persekiojimo, galėtų procesinių nuostatų visuma. Viena iš jų – teisėjo (teismo) dalyvavimas diskrecinėse procedūrose. Tada galutinį sprendimą priima, tiesa, ne teismo nagrinėjimo metu, teisėjas, kuris įgaliotas vykdyti teisingumą. Jis sprendžia, ar byloje pakanka įrodymų, ar įvykdytos įstatymo numatytos sąlygos, būtinos nutraukti procesą. BPK 9¹ ir 9² straipsniuose, naujo BPK 214 straipsnyje numatytas teisėjo sutikimas nutraukti baudžiamąjį procesą. Teisėjui suteiktina teisė reikalauti bylos dokumentų, taip pat teisė iškviešti suinteresuotus proceso dalyvius ir įsitikinti, kad jie suvokia procedūros esmę ir sprendimo teisinės pasekmės, suvokia, kokių teisių atsisako. Siūlome papildyti 2002 m. BPK 214 straipsnį „Ikiteisminio tyrimo nutraukimo tvarka” **3 dalimi:**

3. Ikiteisminio tyrimo teisėjas prieš priimdamas sprendimą gali apklausti įtariamąjį, nutarėjęs jį ar pareikalauti kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos.

12. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo, kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės procesinės formos, įprastas aiškinimas tiesiogiai ir akivaizdžiai prieštarauja nekaltumo prezumpcijai. Siūloma šią problemą nagrinėti ir spręsti pasitelkus klasikinį baudžiamojo proceso institutą – baudžiamąjį persekiojimą. Jei „atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės” būtų traktuojamas kaip „baudžiamojo persekiojimo atsisakymas (nutraukimas)”, asmuo, kuriam nutraukiama byla (ikiteisminis tyrimas) būtų ne asmuo, padaręs nusikaltimą, o įtariamasis asmuo, kurį atsisakoma persekioti baudžiamąja tvarka.

13. Baudžiamasis persekiojimas - tai prieš bylos sprendimą vykdoma procesinė veikla, kurios metu formuluojama ir pagrindžiama išvada apie konkretaus asmens padarytą konkrečią nusikalstamą veiką. Sąvoka „baudžiamasis persekiojimas” glaudžiai susijusi su sąvoka „baudžiamosios bylos iškėlimas bei nutraukimas”. Dabartinis įstatymas vartoja būtent šį terminą,

tačiau vienoje įstatymo normose jis turi „baudžiamosios bylos iškelimo“ prasmę, o kitose įvardina „prieš asmenį pradėtą (nutrauktą) baudžiamąjį persekiojimą“.

14. Baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose egzistuoja juridinės technikos problema. Jei galiojančio BPK 9¹ ir 9² straipsnyje kalbama apie teisę nekelti ar nutraukti baudžiamąją bylą, tai BPK 254, 278, 383, 430 str. jau naudojami žodžiai „nutraukia“, „turi būti nutraukiama“, kurie reiškia imperatyvią nuorodą nutraukti baudžiamąją bylą, jei yra sąlygos, leidžiančios taikyti BPK 9¹ ar 9² straipsnius.

Naujo Baudžiamojo proceso kodekso 212, 235, 303, 327 str. vartojamas terminas „nutraukia“, o naujo Baudžiamojo kodekso 36 - 40 str., kurie nustato bylos nutraukimo pagrindus – terminas „gali būti“. Atsižvelgę į diskrecinio baudžiamojo persekiojimo esmę, siūlytume visose konstrukcijose vartoti terminą „turi teisę“ arba „gali“.

15. Viena perspektyviausių, taip pat labiausiai teoriškai išnagrinėta diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma yra mediacija arba tarpininkavimas tarp nukentėjusiojo dėl padaryto nusikaltimo ir kaltininko. Galiojančio Lietuvos Baudžiamojo proceso kodekso 9¹ straipsnyje ir Baudžiamojo kodekso 53¹ straipsnyje, taip pat naujo Baudžiamojo proceso kodekso 212 str. 5 p. ir naujo Baudžiamojo kodekso 38 straipsnyje reglamentuotas nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas, palyginti su mediacija, yra formalus baudžiamosios bylos nutraukimas, formaliai nustatytas įstatymo numatytas sąlygas.

Terminas „susitaikymas“ galiojančio Baudžiamojo proceso kodekso 9¹ str. ir Baudžiamojo kodekso 53¹ str., naujo Baudžiamojo proceso kodekso 212 str. 5 p. ir Baudžiamojo kodekso 38 str. keistinas terminas „susitarimas“.

Siekiart išnaudoti susitaikymo viešojo kaltinimo bylose galimybes, į atitinkamą Baudžiamojo proceso straipsnį siūlome įtraukti nuostatą, kuri kiekvienu atveju, kada pagal įstatymą yra galimas kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas, prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną įpareigotų informuoti įtariamąjį (kaltininką) ir nukentėjusįjį apie susitaikymo galimybę, tam būtinas sąlygas. Prokuroras (ar kitas įgaliotas pareigūnas), nustatęs susitaikymo faktą ir įvertinęs viešąjį interesą, priimtų galutinį sprendimą dėl proceso eigos.

16. Baudžiamosios bylos nekėlimo arba nutraukimo nukentėjusiajam susitaikytus su kaltininku taikymo praktika turi trūkumų bei spragų, kurias iš dalies lemia netobula įstatymo normos konstrukcija. Ne visada bylos dokumentuose atsispindi visų įstatymo nurodytų aplinkybių ir sąlygų realizavimas: nefiksuojamasis savanoriškas ir visiškas prisipažinimas; nukentėjusiojo ir kaltininko sutikimas su baudžiamosios bylos nutraukimu. Nėra vienodos praktikos dėl žalos

įvertinimo ir jos atlyginimo fiksavimo. Dažnai bylose nėra duomenų, kuo remdamiesi pareigūnai įvertino kaltininko, nukentėjusiojo asmenybės bei jų tarpusavio santykių.

17. Normos, suteikiančios „lengvatas“ bendradarbiaujantiems su teisėsauga nusikaltusiems asmenims, atsirado kaip priemonės kovoti su organizuotu nusikalstamumu. Lietuva, priėmusi atitinkamas normas, siekė to paties tikslo. Baudžiamojo proceso kodekso 9² str., Baudžiamojo kodekso 15¹ ir 227¹ str. leidžia nutraukti baudžiamąją bylą: 1. asmeniui, kuris pats priklauso organizuotai grupei ar nusikalstamam susivienijimui; 2. asmeniui, kuris duoda vertingus parodymus apie „savo“ grupės ar susivienijimo narius; 3. asmeniui, kuris duoda parodymus apie organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo daromus nusikaltimus. Naujo Baudžiamojo kodekso 249 str. 4 d. ir naujo Baudžiamojo proceso kodekso 212 str. 7 p., sąlygos lieka tos pačios, tačiau normos bus taikomos tik nusikalstamo susivienijimo nariui.

18. Siekiant efektyviau tirti labai sunkius ir organizuotus nusikaltimus, tinkama sąlyga, nutraukiant baudžiamąją bylą, galima pripažinti parodymus apie tokius nusikaltimus ir apie „kitų“ organizuotų grupių (nusikalstamų susivienijimų) nusikaltimus. Nelaikyti būtina atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlyga liudytojo priklausymą organizuotai grupei. Šiems pasiūlymams įgyvendinti reiktų be normos, kuri leidžia nutraukti bylą nusikalstamo susivienijimo nariui, kitos normos, leidžiančios nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui, kuris yra padaręs nusikaltimų (išskyrus nužudymą), tačiau suteikė vertingos informacijos, kuri padėjo išaiškinti labai sunkų nusikaltimą arba nusikalstamo susivienijimo veiklą bei patraukti atsakomybėn jo narius.

19. Įstatymas, numatydamas normos taikymo sąlygas, nenumato procedūros, kurios metu būtų „priimti“ abipusiai įsipareigojimai. Siūlome orie nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą pridėti raštišką susitarimą. Susitarimo procedūra ir dokumento forma gali būti reglamentuoti Generalinės prokuratūros aktais.

20. Siūlome atsisakyti 2000 m. BK 249 str. 4 d. ir papildyti 2002 m. BPK 213¹ straipsniu: „**Ikiteisminio tyrimo nutraukimas, kai įtariamasis suteikia vertingos informacijos**“:

1. Kai asmuo įtariamasis dalyvavęs, kai nusikalstamas susivienijimas darė nusikaltimus, arba įtariamasis padaręs kitas nusikalstamas veikas prokuroras gali nutraukti ikiteisminį tyrimą, jeigu:

- 1) jis pripažino padaręs nusikalstamą veiką, ir**
- 2) pateikė faktinių duomenų, kurių pagrindu buvo užkirstas kelias nusikalstamo susivienijimo veiklai arba labai sunkiam nusikaltimui, arba nusikalstamo susivienijimo dalyviai buvo**

patraukti baudžiamojon atsakomybén, arba asmuo, padaręs labai sunkų nusikaltimą, buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybén.

2. Šio straipsnio 1 dalyje numatytais pagrindais negali būti nutrauktas ikiteisminis tyrimas asmeniui, kuris dalyvavo tyčia nužudant, arba kuriam anksčiau jau buvo nutrauktas ikiteisminis tyrimas šiuo pagrindu, arba nusikalstamo susivienijimo organizatoriui.

3. Raštiškame įtariamąjo ir prokuratūros susitarime nurodoma nusikalstama veika, kurią padaręs įtariamasis asmuo; asmens pateikti duomenys apie labai sunkų nusikaltimą ir nusikalstamo susivienijimo nusikaltimus; juos padariusius asmenis; asmens įsipareigojimas duoti teisingus parodymus tyrimo institucijoms ir teisme; prokuroro įsipareigojimas nutraukti ikiteisminį tyrimą; asmens perspėjimas dėl atsakomybės už melagingus parodymus.

4. Ikiteisminio tyrimo teisėjui nepriėmus sprendimo, kuris patvirtina prokuroro nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, arba prokurorui atnaujinus ikiteisminį tyrimą, kai įtariamasis nevykdo įsipareigojimų, parodymų, gautų iš asmens, negalima panaudoti jo paties baudžiamajam persekiojimui, išskyrus bylas dėl melagingo liudijimo.

21. Naujame Baudžiamojo proceso kodekse ir naujame Baudžiamajame kodekse tikslingumo principo taikymo ribos plečiamos.

Naujo BPK 212 straipsnyje numatyti visi ikiteisminio tyrimo nutraukimo atvejai, neatskiriant diskrecinių ir privalomų nutraukimo pagrindų. Privalomas ikiteisminio tyrimo nutraukimas turi būti aiškiai atskirtas nuo diskrecinio ikiteisminio tyrimo nutraukimo, nes jie skiriasi tiek turiniu, tiek forma.

Nukentėjusiojo ir kaltininko susitarimas (susitaikymas) yra tobulintinas ir plėstinas. Tokia diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma suteikia galimybę išspręsti kaltininko konfliktą su valstybe, su visuomene, su nukentėjusiuoju, ir tam tikrais atvejais su pačiu savimi.

Transakcija t.y., baudžiamojo persekiojimo atsisakymas, pasiūlant kaltininkui sumokėti nustatytą sumą pinigų į biudžetą, nepriimtina Lietuvoje dėl socialinių ir ekonominių priežasčių.

Laidavimas yra perspektyvi diskrecinio baudžiamojo persekiojimo forma. „Procesinės ekonomijos principas“, įtvirtintas naujame kodekse yra labai pragmatiškas. Jo taikymas bus sėkmingas tik tada, jei naujas Baudžiamasis kodeksas ir teismai suformuos subalansuotą bausmių skyrimo praktiką. Asmeniui, darančiam daugiau ir pavojingesnių nusikaltimų neturėtų būti sudarytos geresnės sąlygos negu mažiau nusikaltusiam.

LITERATŪRA

I. Lietuvos Respublikos ir užsienio šalių įstatymai bei kiti norminiai aktai

1. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai // Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr. 1.
2. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai // Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr. 6-24.
3. Lietuvos Valstybės Konstitucija // Vyriausybės žinios. 1922. Nr. 100 – 799.
4. Lietuvos Valstybės Konstitucija // Vyriausybės žinios. 1928. Nr. 275 – 1778.
5. Lietuvos Konstitucija // Vyriausybės žinios. 1938. Nr. 608 – 4271.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 31-953.
7. Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais (neoficialus leidimas) / Redagavo M.Kavolis. Kaunas. 1933.
8. Vokietijos valstybės baudžiamosios teisenos tvarka (1877 m. vasario 1 d. ir 1924 m. kovo 22 d. redakcija) / išvertė ir dalykų rodyklę sudarė L. Nezabitauskis. Kaunas. 1935.
9. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas Nr. 39. Dėl laikinio taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje // Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos žinios. 1941. Nr. 1(3).
10. RTFSR baudžiamasis procesinis kodeksas. Oficialus tekstas su pastraipsniui susistemintos medžiagos priedu. Kaunas. 1941.
11. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Su pakeitimais ir papildymais, padarytais iki 1962-08-01. Vilnius. 1962.
12. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius. 1961. (1978 m. redakcija).
13. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius. 1999.
14. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.
15. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius. 1999.
16. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89 – 2741.
17. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74-2262.
18. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, baudžiamojo ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo. 1993 06 10. Nr. I- 180 // Valstybės žinios. 1993. Nr. 26 – 597.

19. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo. 1994 07 19. Nr. I – 551 // Valstybės žinios. Nr. 1994. Nr. 60 – 1182.
20. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo. 1995 06 08 Nr. I – 962 // Valstybės žinios. 1995. Nr. 55-1358.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 15-1, 53-1, 227-1, 227-2, 294, 325 straipsnių pakeitimo ir papildymo 297-1 straipsniu įstatymas. 1997 05 20 Nr. VIII-217 // Valstybės žinios. 1997. Nr. 45-1104.
22. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9-2 ir 101-1 straipsnių pakeitimo įstatymas. 1997 05 20 Nr. VIII-218 // Valstybės žinios. 1997. Nr. 45-1105.
23. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8-1, 25, 32, 35, 45, 47-1, 53-1, 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 321-1 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 131-3, 310-1 straipsniais įstatymas // Valstybės žinios. 1998. Nr. 67-1937.
24. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas 2001-09-11 Nr. IX-500 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 82-2830.
25. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. 1994 m. spalio 13 d. Nr. I-599 // Valstybės žinios. 1994. Nr. 81-1515.
26. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 1995. Nr. 37 – 913.
27. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 11 04) // Valstybės žinios. 2000. Nr. 96 – 3016.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1,2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius. 1999 m. vasario 5 d. // Valstybės žinios. 1999. Nr. 15 – 402.
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius. 1997 05 06. // Valstybės žinios. 1997. Nr. 40-997.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio

- trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius. 1994 02 14 // Valstybės žinios. 1994. Nr.13-221.
31. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas 2002 01 24. Nr. IX – 732 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 17-649.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 30. Dėl teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 52 str.) // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 2001. Nr. 15.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 23. Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo informacinis biuletenis. Teismų praktika. 1999. Nr. 12.
34. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Projektas) // Teisės problemos. 1999. Nr.3.
35. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas. Nr. IXP – 959.
36. Bundesgesetz vom 20. Oktober 1988 über Rechtspflege bei Jugendstraftaten (Jugengerichtsgesetz 1988 – JGG). BGBI 1988/599 idF BGBI 1944/522 Stand 1. Juli 1997.
37. Code de procédure pénale. Dalloz. 1994-95.
38. Latvijas kriminālprocesa kodeks. Riga. 1998.
39. Latvijas kriminālprocesa kodeks // [http:// pro.nais.dati.lv/NAISER/Login.CFM](http://pro.nais.dati.lv/NAISER/Login.CFM)
40. Strafprozeßordnung mit GVG und Nebengesetzen. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München. 1993.
41. Strafprozeßordnung//<http://www.datenschutz.berlin.de/recht/de/rv/szprecht/stop/index.htm>
42. Strafprozeßordnung. 1975. BGBI. Nr. 631/1975 // Österreichische Gesetze. Zivil-, Handels-, Straf- und Verfahrensrecht. M.d.z. Wien. C.H.Beck.-München. 1998.
43. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. М., 2002.
44. Уголовно – процессуальный кодекс Эстонии // Правовые акты Эстонии. 2000-08-21. Но. 36.
45. Уголовный кодекс Франции 1992 г. // Уголовное законодательство зарубежных стран. Москва. 1998.
46. Уголовный кодекс ФРГ от 15 мая 1871 г. М. 2000.
47. Уголовный кодекс Японии // Уголовное законодательство зарубежных стран. Москва. 1998.
48. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск. 1998.
49. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва. 1997.

II. Specialioji literatūra ir kitos publikacijos

1. A Dictionary of Law. Oxford New York. 1996.
2. Albrecht H.-J. Criminal Prosecution: Developments Trends and open Questions in the Federal Republic of Germany // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3.
3. Александров А. С. Диспозитивность в уголовном процессе. Н. Новгород. 1998.
4. Александров А. С. Каким не быть предварительному следствию // Государство и право. 2001. No. 9.
5. Аликперов Х. Д. Социальная обусловленность компромиса в концепции уголовной политики // Советское государство и право. 1991. No.12.
5. Аликперов Х. Д., Курбанова К. Ш. УК РФ и некоторые проблемы освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 2000. No.1.
7. Alderman St. B. Derybos dėl kaltės pripažinimo Niujorko valstijos baudžiamojoje teisenoje // Baudžiamasis procesas. Pagrindinės sąvokos ir kita medžiaga. 1998. Seminaro medžiaga.
8. Alešiūnaitė K., Dapšys A., Kalpokas A., Ragauskas P., Valatkevičius D. Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas Lietuvoje (Vilniuje 2000 m.) // Teisės problemos. 2001. Nr. 2.
9. Ancelis P. Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija. V: LPA, 1996.
10. Ancelis P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę // Jurisprudencija. 2000. T. 15 (7).
11. Ashworth A. The Criminal Process. An evaluative study. Oxford. 1994.
12. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. Monografija. Vilnius. 2000.
13. Bänziger F. Das gemässigte Opportunitätsprinzip // Revue penale Suisse. 1982. Nr.3.
14. Барабаш А.С., Володина Л.М. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования. Томск. 1986.
15. Белявская О. Отсрочка возбуждения уголовного преследования в Японии // Социалистическая законность. 1988. No. 11.
16. Beulke W. Strafprozeßrecht. Heidelberg. 2000.
17. Birkmeyer K. Deutsches Strafprozessrecht. Berlin. 1898.
18. Black's Law Dictionary. St.Paul West Publishing CO. 1991.

19. Бланкенбург Э. Р. Голандская правовая культура. Особенности юридической профессии в Нидерландах // Правовая система Нидерландов. Москва. 1998.
20. Боботов С. Б. Правосудие во Франции. Москва. 1994.
21. Борцов П. Д. Прекращение уголовного дела с применением мер административного взыскания // Гарантии конституционных прав личности при осуществлении правосудия. Пермь.
22. Bócz E. Prosecutorial functions in connection with criminal law: pre-trial functions, discretionary power, trial functions // The Transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996.
23. Бутов В. Н. Уголовный процесс Австрии. Красноярск. 1988.
24. Brazinskas J. Tikslingumo sistema keliant baudžiamasis bylas // Teisė. 1935. Nr.31.
25. Cambridge International University Dictionary of English. Cambridge University Press. 1995.
26. Christie N. Conflicts as property // British Journal of criminology. 1977. vol.17.
27. Cole G. F., Smith Ch. E. The American system of Criminal Justice. West / Wadsworth. 1998.
28. Cordier F. Selection and status of prosecutors and the management of the prosecutor's office // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996.
29. Чельцов- Бебутов М.А. Курс уголовного- процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. С.-Птб. 1995.
30. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. Москва. 1951.
31. Чеканов В. Я. Гарантии прав и интересов личности в уголовном процессе // Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. Саратов. 1962.
32. Danisevičius P., Kazlauskas M., Palskys E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius. 1978.
33. Dapšys A. Organizuotas nusikalstamumas ir korupcija: prevencijos ir kontrolės sistemos kūrimo Lietuvoje prielaidos ir perspektyvos // Teisės problemos. 1997. Nr.4.
34. Décision No 95-360 DC Journal officiel, 1995, 7 févr.
35. D'Haenens J. Belgisch strafprocesrecht. 2nd ed. Gent. 1989. // International Encyclopedia of Laws. Belgium. Volume 1. Criminal law. Boston. 1993.

36. Del Tufo M. Public prosecution: the acquis of the Council of Europe // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strasbourg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing.
37. Diverting cases from the courts // The Criminal law review. 1995. Nr.6.
38. Добровольская Т. Н., Чувилев А. А. Особенности преподавания курса уголовного процесса в вузах МВД СССР. Москва. 1985.
39. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса. Москва. 1971.
40. Dobryninas A. Kriminalinės justicijos problemos demokratinės visuomenės kontekste // Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje: 1990-1998. Vilnius. 2000.
41. Dobryninas A. Mirties baismė Lietuvoje: tarp loginės semantikos ir politinės pragmatikos // Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius. 1996.
42. Dobryninas A. Virtuali nusikaltimų tikrovė. Virtual reality of crime. Vilnius. 2001.
43. De Doelder H. The Public Prosecution Service in the Netherlands // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No. 3.
44. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. Киев. 1975.
45. Duff P., Meehan K. The prosecutor fine // The criminal law review. 1992. No.1.
46. Elliott C., Vernon C. French legal system. Gr. Britain. 2000.
47. Eser A. Entwicklung des Strafverfahrensrechts in Europa // Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 108. 1996. Nr.1.
48. Ермилов В. Я. К вопросу о дифференциации уголовно-процессуальной формы и гарантиях прав личности: // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе. Ярославль. 1977.
49. Europos žmogaus teisių teismo sprendimai. II dalis. Europos Tarybos informacijos biuras. Vilnius. 2001.
50. Ewans R. Challenging a police caution using judicial review // The criminal law review. 1996. Nr. 2.
51. Ewans R. Comparing young adult and juvenile cautioning in the metropolitan police district // The criminal law review. 1993. Nr. 8.
52. Элькин П. С. Некоторые актуальные вопросы советского уголовного судопроизводства // Развитие науки и практики уголовного судопроизводства в свете требований Конституции СССР. Москва. 1978.

53. Филимонов Б. А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе. Москва. 1994.
54. Филимонов Б. А. Уголовный процесс ФРГ. Москва. 1974.
55. Флетчер Дж. Презумпция невиновности // Советское государство и право. 1989. Но.11.
56. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Птб., Т.1., Т.2., 1996.
57. Frencken E. Competences and obligations of prosecutors // The training of judges and prosecutors in matters relating to their profesional obligations and ethics. Strasbourg. 13-15 May, 1996. Counsil of Europe Publishing.
58. Galinaitis V. Parengtinis tyrimas. Vilnius. 1965.
59. György K. The public prosecutor's office in the transitional period // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996.
60. Goda G., Kuconis Pr. Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // Justitia. 1997. Nr. 4.
61. Goda G. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Saulužė. 1997.
62. Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // Teisės problemos. 1999. Nr.3.
63. Goda G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą // Teisė. 2000. Nr. 37.
64. Goda G., Kazlauskas M. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius. 2001.
65. Goldschmidt L. Der prozess als rechtlage. Berlin. 1925.
66. Головки Л. В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности // Государство и право. 1997. Но. 8.
67. Головки Л. В. Современная практика освобождения от уголовного преследования в Шотландии // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 1998. Но. 2.
68. Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном английском праве // Правоведение. 1998. Но 3.
69. Головки Л. В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий // Государство и право. 2000. Но. 6.
70. Головки Л. В. Прекращение уголовного дела в связи с деятельным раскаянием // Законодательство. 1999. Но. 1. // [http: www. garant.ru](http://www.garant.ru)
71. Гонтарь И. Я. Преступление и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве. Владивосток. 1997.
72. Greve V. Criminal justice system of Denmark. An outline. Copenhagen. 1990.

73. Громов Н. А., Николайченко В. В. Принципы уголовного процесса, их понятие и система // Государство и право. 1997. Но.7.
74. Gropp W. Besondere Ermittlungsmaßnahmen zur Bekämpfung der Organisierter Kriminalität. Freiburg. i. Br. 1993.
75. Гуценко К. Ф., Головки Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. Москва. 2001.
76. Gutauskas A. Organizuotas nusikalstamumas ir jo baudžiamasis teisinis vertinimas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius. 2002.
77. Hoyano A., Hoyano L., Davis G., Goldie S. A study of the Impact of the Revised Code for Crown Prosecutors // The Criminal Law Review. 1997. August.
78. Introduction to German Law / Edited by Werner F. Ebke, Matthew W. Finkin. The Hague. London. Boston. 1996.
79. Ивата К. Институт комиссий по рассмотрению деятельности прокуратуры и участие граждан в отправлении правосудия в Японии // Советское государство и право. 1990. Но.12.
80. Jung H. (Hrsg.) Der Strafprozess im Spiegel ausländischer Verfahrensordnungen Frankreich, Österreich, Schweiz, UdSSR, USA. Berlin. New Yourk. 1990.
81. Justickis V. Kriminologija: vadovėlis. 1 dalis. Vilnius. 2001.
82. Калугин А. Г. Освобождение от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования и презумпция невиновности // Актуальные проблемы досудебного производства по уголовным делам. Москва. 1999.
83. Kavalielis A. Teisėsaugos institucijų ir organizuoto nusikalstamumo struktūrų galimybių nesuderinamumo problema // Jurisprudencija . 1999.Т. 11 (3).
84. Kazlauskas M., Goda G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 27. Vilnius. 1995.
85. Kazlauskas M., Goda G. Naujas baudžiamojo proceso kodeksas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės // Teisės problemos. 1999. Nr. 3.
86. Kazlauskas M. Parengtinis tardymas tarybiniam baudžiamajame procese. Vilnius.1976.
87. Kazlauskas M. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // Teisė. 2000. Nr.37.
88. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва. 1988.
89. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождение от уголовной ответственности. Москва. 1974.

90. Кириллова Н. П. Прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям. С.-Птб., 1998.
91. Клямко Э. И. О правовом содержании презумпции невиновности // Государство и право. 1994. Но.2.
92. Комментарий к УПК РСФСР. Москва. 2000.
93. Кононов П., Стахов А. Прекращение уголовного преследования: административно – правовой аспект // Российская юстиция. 1999. Но. 1.
94. Kuklianskis S. Visuomenės dalyvavimas kovoje su nusikalstamumu // Socialistinė teisė. 1989. Nr. 4.
95. Kuklianskis S. Kova su nusikalstamumu ir kai kurios baudžiamųjų įstatymų tobulinimo problemos // LR Baudžiamųjų įstatymų reforma. Respublikinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės. Vilnius. 1990.
96. Kuklianskis S. Kovos su nusikalstamumu pertvarkymas Respublikoje // Teisės apžvalga. 1990. Nr. 2.
97. Kuklianskis S. Dar kartą apie nusikalstamumo prevenciją // Teisės apžvalga. 1991. Nr.3.
98. Kuklianskis S. Nusikaltimų tyrimo organizavimo pradmenys. Vilnius. 1995.
99. Квашис В. Е. Основы виктимологии. Москва. 1999.
100. Langerrar Ch. The European Convention on Human Rights and safeguard human rights and the role of the Public Prosecution Office/Prokuratura // The Prokuratura in a state governed by the rule of law. Council of Europe publishing. 1998.
101. Ларин А. М. Презумпция невиновности и прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям // Суд и применение закона. Москва. 1982.
102. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. Москва. 1986.
103. Laurinavičius A. Tarnybinė teisė ir policijos tarnybinės teisės kūrimo Lietuvoje problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (6F).
104. Laurinavičius A. Policijos diskrecinės valdžios įgyvendinimo problemos // Jurisprudencija. 1998. T.9(1).
105. Laurinavičius A. Policijos administravimas užtikrinant visuomenės saugumą. Mokymo metodinis leidinys. Vilnius. 2000.
106. Legal procedure seminar. Lithuania. 1998.
107. Leonas P. Teisė reliatyvumas. Kaunas. 1932.

108. Левинова Т. А. Средства законодательной техники в сфере регулирования прекращения уголовных дел // Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно – процессуальном законодательстве. Ярославль. 1997.
109. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 1995. Nr. 5-6; 1999. Nr. 11, 12; 2000. Nr. 13.
110. Лобанова Л. В. Незаконное освобождение от уголовной ответственности: проблемы квалификации и правовой регламентации // Юридическая техника и вопросы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе. Ярославль. 1998.
111. Люблинский П. И. Новая теория уголовного процесса. Петроград. 1916.
112. Лучинский В. К. О единообразном толковании и применении основ гражданского судопроизводства // Советское государство и право. 1972. Но. 4.
113. Лукашевич В. З. Гарантии прав обвиняемого в стадии предания суду. Л., 1966.
114. Махов В.Н., Пешков М А. Уголовный процесс США (досудебные стадии). М. 1998.
115. Максудов Р., Флямер Л., Грасенькова А. Институт примирения в уголовном процессе. Необходимость и условия развития // Уголовное право. 1998. Но. 1.
116. Malsch M., Carrière R. Victims' wishes for compensation: the immaterial aspect // Journal of Criminal Justice. Vol. 27. 1999. No.3.
117. Масленникова М. Н. Досудебное производство в уголовном процессе России. М., 1995.
118. Matevičius R. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius // LR Generalinės prokuratūros informacinis biuletenis. Lex. 1998. Nr. 2.
119. Merino – Blanco E. The spanish legal system. London. 1996.
120. Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje // Teisė. 2000. Nr. 35.
121. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001.
122. Mikelėnas V. Civilinis procesas. Vilnius. 1997. T.1.
123. Мизулина Е. Б. О модели уголовного процесса // Правоведение. 1989. Но. 5.
124. Мизулина Е. Б. Независимость суда еще не гарантия правосудия // Советское государство и право. 1992. Но.4.
125. Муравьев Н. В. Прокурорский надзор. М., 1889.
126. Nadeika J. Žalos atlyginimo baudžiamajame procese problemos // Kriminalinė justicija. 1997. Nr.7, 8.

127. Никеров Г. И. Административное право Великобритании // Административное право зарубежных стран. М., 1996.
128. Oda Hiroshi Japanese Law. London. Dublin. Edinburg. 1992.
129. O'Doherty S. Compensation and young offenders // The criminal law review. 1994. No. 4.
130. Palskys E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990-1994 metais // LPA mokslo darbai. T. IV.
131. Palskys E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte // Vilniaus universiteto mokslo darbai. Teisė. 1993. Nr. 26.
132. Panomoriovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001.
133. Parmenter St., Fijnaut C. and Van Daele D. From Sisyphus to Octopus: Towards a Modern Public Prosecutor's Office in Belgium // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3.
134. Packer H. The Limits of the Criminal sanction. California. Stanford. 1968.
135. Песлякас В. Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее. Учебное пособие. Мн. МВШ МВД СССР. 1988.
136. Петрухин И. Л. Презумпция невиновности – конституционный принцип советского уголовного процесса // Советское государство и право. 1978. Но.12.
137. Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė. 1979. Nr. 2.
138. Piesliakas V. Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Habilitacinio darbo autoreferatas. Socialiniai mokslai, teisė (6F). Vilnius. 1995.
139. Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos // Jurisprudencija. 1999 .T. 13(5).
140. Piesliakas V. Kaip kovosime su nusikalstamumu // Teisės apžvalga. 1990. Nr. 2.
141. Piesliakas V. LR Baudžiamojo kodekso principinės nuostatos // Teisės problemos. 1996. Nr. 4.
142. Piesliakas V. Naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso principinės nuostatos ir baudžiamoji politika // Jurisprudencija. 1998. T. 10 (2).
143. Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. 2001.
144. Правовая система Нидерландов. М., 1998.
145. Полянский Н. Н. К вопросу о праве частных лиц на субсидиарное обвинение // Юридический вестник. 1915. Кн. 9.

146. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса . М., 1956.
147. Рахунов Р. Д. Участники уголовно- процессуальной деятельности по советскому праву. М., 1961.
148. Rechtswörterbuch begründet von dr. Carl Creifelds. München. 1992.
149. Рекомендация Но 6 (87) 18 комитета министров государствам членам относительно упрощения уголовного правосудия. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 17 сентября 1987.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.
150. Рекомендация Но. R (85) 11 комитета министров о положении потерпевшего в рамках уголовного права и процесса. (Принята Комитетом Министров Совета Европы 28 июня 1985 г.) // Защита прав человека и борьба с преступностью. Документы Совета Европы. М., 1998.
151. Recommendation No. R(99) 19 of the Comitee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679-th meeting of the Ministers' Deputies).
152. Römeris M. Valstybė. T.1. Vilnius. 1995.
153. Rinkevičius J. Įrodymų rinkimo būdai baužiamajame procese // Jurisprudencija. 1998. T.10 (2).
154. Robert M. Marc The role and status of public prosecution services in Europe: major problems and the Council of Europe draft recommendation // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strousburg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing. 2000.
155. Розин Н. Н. К вопросу о новой теории уголовного процесса // Журнал Министерства юстиции. 1914. Но. 2.
156. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Рига. 1924.
157. Roxin C. Strafverfahrensrecht. München. 1993.
158. Rudzinskas A. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001.
159. Sakalauskas G. Sutaikinimo institutas Vokietijos jaunimo baudžiamojoje teisėje // Teisės problemos. 1998. Nr.1.
160. Sanders A. From Suspect to Trial // The Oxford Handbook of Criminology /Edited by M. M. Morgan, R. Reiner R. Oxford. 1997.
161. Santos Pais J. M. The constitutional status and the internal structure of the public prosecution in a state governed by the rule of law // The Transformation of the Prokuratura

- into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996.
162. Савицкий В. М. Прокурорский надзор за дознанием и предварительным следствием. М., 1959.
163. Sheehan A. V. Criminal procedure in Scotland and France. Edinburgh. 1975.
164. Schwimmer M. W. Opening speech // What public prosecution in Europe in the 21st century. Strousburg, 22-24 May 2000. Council of Europe publishing. 2000.
165. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. С.-Птб., 1913.
166. Случевский В. К. Учебникъ русскаго уголовного процесса. С.-Птб., 1895.
167. Smaliukas J., Urbelienė J. Nusikalstamumo raida Lietuvoje 1918 – 1993 m., Vilnius. 1994.
168. Смирнов А. В. Модели уголовного процесса. Санкт – Петербург. 2000.
169. Sutartys dėl asmens nepatraukimo atsakomybèn už sutikimą bendradarbiauti. Ištraukos iš JAV prokurorų instrukcijų. 1997. // Baudžiamasis procesas. Pagrindinės sąvokos ir kita medžiaga. 1998. Seminaro medžiaga.
170. Степанов В. Г., Шимановский В. В. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. Л., 1979.
171. Стифен Д. Ф. Очерк доказательного права. Спб., 1910.
172. Stungys K. Nauja įrodymo samprata BPK projekte // Lietuvos aidas. 1999-12-21 Nr. 249.
173. Строгович М. С. Избранные труды. М., 1990. Т. 2.
174. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М., 1968. Т.1
175. Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939.
176. Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М., 1951.
177. Сварт А. Х. Дж. Общие принципы уголовного процесса // Правовая система Нидерландов. М., 1998.
178. Сверчков В. В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. 1999. Но. 12.
179. Шешуков М. П. Латвийское законодательство о защите лиц // Государство и право. 1999. Но. 2.
180. Šimkus K. Nusikalstamų organizacijų savisaugos sistema // Kriminalinė justicija. Mokslo darbai. LTA. 1996. Nr. 5.

181. Šimkus K. Operatyvinė veikla kovoje su organizuotu nusikalstamumu Lietuvoje (naujas operatyvinės veiklos modelis). Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius. 1998.
182. Šimkus K. Organizuotas nusikalstamumas kaip grėsmė nacionaliniam saugumui // Jurisprudencija. 2000. Nr. 15.
183. Šumskas A. Teisminis bylų nagrinėjimas. Vilnius. 1997.
184. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая. М., 1994. Т. 2.
185. Tak P. East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. Volume 7. Issue 4. 1999.
186. Tak П. Система уголовного правосудия в Нидерландах в свете новой уголовной политики // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 1997. Но. 1.
187. Teisinės reformos ženklai: prokurorai, vykdydami baudžiamąjį persekiojimą, tampa monopolistais // Justitia. 1996. Nr.1.
188. The criminal justice svstem of Finland. A general indroductio. Helsinki. 1991.
189. The Japanese Legal System / Edited by Hideo Tanaka. Tokyo. 1991.
190. The training of judges and prosecutors in matters relating to their profesional obligation and ethics. Strasbourg. 13-15 May, 1996. Council of Europe Publishing.
191. Toman Jiri The development of the constitutional and legal status of the Public Prosecution Offices / Prokuratura in member States of the Council of Europe // The Prokuratura in a state governed by the rule of law. Moscow, 8-9 January 1997.
192. Tombs J., Moody S.R. Alternatives to prosecution: the public interest redefined // The criminal law review. 1993. Nr. 5.
193. Тыричев И. В. Принлипы советского уголовного процесса. М., 1983.
194. Tiberg Hugo, Sterzel Fredrik , Cronkult Pär Swedish law. A survey. Stockholm. 1994.
195. Уайнберг Ллойд Л. Отказ в правосудии. Уголовный процесс в США . М., 1985.
196. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T.20(12).
197. Уголовный кодекс Российской Федерации. Общий комментарий. Сравнительная таблица. М., 1996.
198. Уголовно – процесуальное право Российской Федерации / Под редакцией П. А. Лупинской. М., 1997.
199. Уголовный процесс / Под редакцией К.Ф. Гуценко. М., 2000.

200. Учебник уголовного права. Общая часть / под редакцией В.Н.Кудрявцева, А.В. Наумого. М., 1996.
201. Ulsamer G. Lexikon des Rechts. Strafrecht. Strafverfahrensrecht. Luchterhand. 1989.
202. Valančius V. Tarptautinis teisėjų kongresas // Justitia. 1997. Nr. 5.
203. Васковский Е.В. Курс гражданского процесса. М., 1913. Т.1.
204. Verrest Pieter The French Public Prosecution Service // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2000. No.3.
205. Veevers J. Pre-court diversion for juvenile offenders // Mediation and criminal justice. Victims, offenders and community / Ed. M.Wright, B.Galaway. London. 1989.
206. Vestberg B. Prosecutorial functions in connection with criminal law: pre-trial functions, discretionary power, trial functions // The transformation of the Prokuratura into a body compatible with the democratic principles of law. Council of Europe publishing. 1996.
207. Викторский С.И. Русский уголовный процесс. М., 1997.
208. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. Спб., 1910.
209. Wright M. Victims, mediation and criminal justice // The criminal law review. 1995. Nr. 3.
210. Зажицкий В. И. Правовые принципы в законодательстве Российской Федерации // Государство и право. 1996. Но.11.
211. Зеленецкий В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности. Харьков. 1978.
212. Зеленецкий В.С. Теоретическое обоснование стадии возбуждения государственного обвинения в советском уголовном процессе // Проблемы правоведения. Киев. 1976. Но. 33.
213. Žagražalys J. Susitaikinimai baudžiamosiose bylose // Teisė. 1995. Nr. 32.
214. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Vilnius. 2000.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1.

ANKETA

Ši anketa parengta ruošiant darbą apie diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą. Anketa yra viena iš priemonių atlikti baudžiamųjų bei baudžiamųjų procesinių įstatymų, o būtent BPK 9-1 str. ir BK 53-1 str., reglamentuojančių šį institutą bei jų taikymo tyrimą.

Anketa yra anoniminė, visa gauta medžiaga bus panaudota apibendrinamajai analizei. Kiekvieno Jūsų nuomonė yra svarbi, todėl prašom nuoširdžiai atsakyti į klausimus. Prie kiekvieno klausimo pažymėkite (užbraukdami kvadrata, esantį prie atsakymo) labiausiai Jums tinkantį atsakymo variantą (-us), o kur reikia, įrašykite savąjį.

I. DUOMENYS APIE RESPONDENTĄ – EKSPERTĄ.

1. Darbovietė:

- 1) Prokuratūra
- 2) Tardymo institucija

2. Darbo stažas:

- 1) Iki 3 m.
- 2) 3-10 m.
- 3) daugiau nei 10 m.

3. Ar savo praktikoje taikėte BPK 9-1 str.:

- 1) Taip
- 2) Ne

II. KLAUSIMAI, SUSIJĘ SU NUKENTĖJUSIOJO IR KALTINAMOJO SUSITAIKYMO REGLAMENTAVIMU.

Ar BK 53-1 str. ir BPK 9-1 str. išdėstytos sąlygos yra aiškios ir išsamios?

- 1) Taip
- 2) Ne

Jei **ne**, tai Jūsų nuomone, turėtų būti išsamiau / tiksliau aprašytas:

- 1.1. prisipažinimas
- 1.2. žalos atlyginimas
- 1.3. susitaikymas
- 1.4. kita _____

Ar nusikaltimų sąrašas, išvardintas BK 53-1 str. yra pakankamas:

- 1) Taip
- 2) Ne

Jei **ne**, tai

2.2. turėtų būti siauresnis:

- 2.2.1. nusikaltimai, už kurių padarymą numatyta iki _____ m. laisvės atėmimo (max)
- 2.2.2. nusikaltimai, už kurių padarymą numatyta ne laisvės atėmimo bausmė

2.3. turėtų būti platesnis: iki _____ m. laisvės atėmimo (max)

Kokie kriterijai turėtų lemti baudžiamosios bylos nutraukimą (jei visos sąlygos įvykdytos):

- 3.1. asmens, kurio atžvilgiu gali būti nutraukta byla, elgesys iki nusikaltimo ✍
- 3.2. asmens, kurio atžvilgiu gali būti nutraukta byla, elgesys po nusikaltimo ✍
- 3.3. asmens, kurio atžvilgiu gali būti nutraukta byla, elgesys nusikaltimo padarymo metu ✍
- 3.4. visi išvardinti elementai ✍
- 3.5. kita _____

Ar susitaikymo (susitarimo) procedūra turėtų būti reglamentuota :

- 4.1. baudžiamojo proceso kodekse ✍
- 4.2. specialiame įstatyme ✍
- 4.3. kituose norminiuose aktuose ✍
- 4.4. norminės reglamentacijos nereikia ✍
- 4.5. kita _____

Susitaikymą turi inicijuoti ir kontroliuoti:

- 5.1. šalys (nukentėjusysis ir kaltinamasis) ✍
- 5.2. bylą tiriantis pareigūnas ✍
- 5.3. specialios institucijos (valstybinės / visuomeninės) ✍
- 5.4. kita _____

Ar susitaikymas (susitarimas) baudžiamojoje byloje yra priimtina baudžiamojo proceso baigtis?

6.1. Taip,
nes _____

6.2. Ne,
nes _____

6.3. Kita _____

Dėkojame, kad pareiškėte savo nuomonę.

ANKETA

Ši anketa parengta ruošiant darbą apie diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą. Anketa yra viena iš priemonių atlikti baudžiamųjų bei baudžiamųjų procesinių įstatymų, o būtent BPK 9-2 str. ir BK 15-1 str. ir 227-1 str. 3d., reglamentuojančių šį institutą bei jų taikymo tyrimą.

Anketa yra anoniminė, visa gauta medžiaga bus panaudota apibendrinamajai analizei. Kiekvieno Jūsų nuomonė yra svarbi, todėl prašom nuoširdžiai atsakyti į klausimus. Prie kiekvieno klausimo pažymėkite (užbraukdami kvadrata, esantį prie atsakymo) labiausiai Jums tinkantį atsakymo variantą (-us), o kur reikia, įrašykite savąjį.

I. DUOMENYS APIE RESPONDENTĄ – EKSPERTĄ.

2. Darbovietė:

- 1) Prokuratūra
- 2) Tardymo institucija

2. Darbo stažas:

- 1) Iki 3 m.
- 2) 3-10 m.
- 3) daugiau nei 10 m.

3. Ar savo praktikoje taikėte BPK 9-2 str.:

- 3) Taip
- 4) Ne

II. KLAUSIMAI, SUSIJĘ SU BAUDŽIAMOSIOS BYLOS NUTRAUKIMU (NEKĖLIMU) ORGANIZUOTOS GRUPĖS NARIUI, SUTEIKUSIAM VERTINGOS INFORMACIJOS.

Ar BK 15-1 ir 227-1 str. ir BPK 9-2 str. išdėstytos sąlygos yra aiškios ir išsamios?

- 1) Taip
- 2) Ne

Jei ne, tai Jūsų nuomone, turėtų būti išsamiau / tiksliau aprašytas:

- 1.1. prisipažinimas (kada, kaip ir pan.)
- 1.2. parodymų davimas (tyrimo metu, teisme ir pan.)
- 1.3. parodymų vertė (ką reiškia nutraukta grupės veikla, patraukti atsakomybės grupės nariai)
- 1.4. kita _____

Ar asmenų, kuriuos galima atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ratas, pateiktas BK 15-1 str. (visi, išskyrus organizatorių ir asmenį, dalyvavusį nužudyme) ir 227-1 str. (visi, asmenį, dalyvavusį nužudyme) yra pakankamas:

- 1) Taip
- 2) Ne

Jei **ne**, tai

2.1. turėtų būti **siauresnis**:

a) galėtų būti atleidžiami tik antraeiliai grupės nariai (padėjėjai) ✍

b) galėtų būti atleidžiami asmenys, kurie nedalyvavo labai sunkių nusikaltimų padaryme (pvz., sunkūs kūno sužalojimai, turto prievartavimai ir pan.) ✍

2.2. turėtų būti **platesnis**:

a) galėtų būti atleidžiami ir organizuotų grupių organizatoriai ✍

b) galėtų būti atleidžiami ir asmenys, dalyvavę tyčiniame nužudyme ✍

2.3. kita _____

Kokie kriterijai turėtų lemti bylos nutraukimą (jei visos sąlygos įvykdytos):

3.1. asmens, kurio atžvilgiu gali būti nutraukta byla, elgesys iki nusikaltimo ✍

3.2. asmens, kurio atžvilgiu gali būti nutraukta byla, elgesys po nusikaltimo ✍

3.3. asmens, kurio atžvilgiu gali būti nutraukta byla, elgesys nusikaltimo padarymo metu ✍

3.4. visi išvardinti elementai ✍

3.5. kita _____

Ar šio straipsnio taikymo procedūra turėtų būti reglamentuota:

4.1. baudžiamojo proceso kodekse ✍

4.2. specialiaame įstatyme ✍

4.3. kituose norminiuose aktuose ✍

4.4. norminės reglamentacijos nereikia ✍

4.5. kita _____

Baudžiamoji byla turėtų būti nutraukta:

5.1. ikiteisminiame tyrime ✍

5.2. teisme ✍

5.3. kita _____

Ar „susitarimas“ atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės mainais už vertingus parodymus yra priimtina baudžiamojo proceso baigtis?

6.1. Taip,

nes _____

6.2. Ne,

nes _____

6.3. Kita _____

Dėkojame už atsakymus.

Autorės paskelbtų mokslinių straipsnių disertacijos tema sąrašas

1. Ažubalytė R. Baudžiamosios bylos nekėlimo institutas: procesinis reglamentavimas ir taikymo problemos // Jurisprudencija: LTA mokslo darbai. Vilnius. 1999. T.12(4). P. 5-15.
2. Ažubalytė R. Legalumo ir tikslingumo principai vykdant baudžiamąjį persekiojimą: ištakos, raida, tendencijos // Jurisprudencija: LTU mokslo darbai. Vilnius. 2001. T. 21 (13). P. 88 – 100.